UCLA
Archive of the Yiddish Literary Journal Kheshbn

Title
Khesbn no. 87-88 - April 1977 - Journal

Permalink
https://escholarship.org/uc/item/1gq6b02b

Journal
Archive of the Yiddish Literary Journal Kheshbn, 87-88(1)

Author
Admin, LAYCC

Publication Date
1977

Copyright Information
Copyright 1977 by the author(s). All rights reserved unless otherwise indicated. Contact the author(s) for any necessary permissions. Learn more at https://escholarship.org/terms

Peer reviewed

eScholarship.org Powered by the California Digital Library
University of California

חשבון

פעריאָדישע שריפט פאַר ליטעראַטור
און געזעלשאַפטלעכע ענינים

APRIL 1977 — 88-87 — ניסן תשל״ז

געווידמעט מיט ברכות צו

שלמה צוקערמאַן

צו זיין גרייכן דעם עלטער פון גבורה

אַרויסגעגעבן פון:

- לאָס אַנגעלעסער יידישן קולטור-קלוב און שרייבער-קרייז

מיט דער מיטהילף פון:

- ל. א. קאונסיל פון ציוניסטישן אַרבעטער פאַרבאַנד

אינהאַלט

חיים גראַדע: אין די וועלדער פון אַפריקע (פּאָעמע) — — — — — — — — — 3

שמואל ווייס. שלמה צוקערמאַן — דער כלל־טוער און בוי־מייסטער
פון ל. א. יידישן קולטור־קלוב — — — — — — — — — 6

שרה ראַפּאַלין־ליינער: דער משיח־אידעאַל ביי יידן — — — — — — — — 10

רבקה קאַפּע: צוויי לידער — — — — — — — — — — — — — 19

אברהם גאָלאָמב: די זינד פון די „וועלטלעכע" יידן — — — — — — — — 21

משה שקליאַר: לידער — — — — — — — — — — — — — — 28

יצחק יאַנאַסאָוויטש: אורי צבי גרינבערג — — — — — — — — — 29

אריה פּאַזי: מענטש, וועלט און יידישקייט — — — — — — — — — 31

זלמן שלאָסער: א. גאָלאָמבס ניי בוך „צום תוך פון יידישקייט" — — — — 46

שרייבערס און ביכער

משה שקליאַר: מלך ראַוויטש ז"ל — — — — — — — — — — — — 51

מלך ראַוויטש: והיה באחרית הימים (פּאָעמע) — — — — — — — — 61

ד"ר ישראל שטערן: מחשבות אחרי מות מלך ראַוויטש — — — — — — — 65

יעקב זיפּער: אין אַ הייסן זומער־טאָג (דערציילונג) — — — — — — — 77

זאב וואָלף סאַלעס: אחד העם — — — — — — — — — — — — 80

יוסף לעפּטוויטש: ישׂראל זאַנגוויל אין לשון יידיש — 84

אריה פאַזי: ליכטיקע געשטאַלטן, וואָס מלימודיהם השכלתי

א) חיים גרינבערג און זיין קולטור־סימפאָניע פון יידישקייט — 88

ב) די ליטעראַרישע ירושה פון אהרן צייטלין ז״ל — 96

לילי בערגער: דער יידישער קינסטלער און דער יידישער עולם — 103

יצחק קאַהאַן: מענטשן און געשטאַלטן אין אויסטראַליע — 108

יהושע א. גלבוע: דער וועג פון מינסק צום הר הזיתים — 113

ב. שלעווין: ציפּי און דזשאַני (דערציילונג) — 119

יוסף לעפּטוויטש: לידער — 125

נייע ביכער — 129

חיים גראַדע: דער שטומער מנין; יהודה עלבערג: צעוואָרפענע זאַנגען;
„דאָס בוך פון גן עדן" פון איציק מאַנגער

שלמה צוקערמאַן: צום אָנדענק פון סעם און בעלאַ לעווין — 132

שמואל ווייס: פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאָס אַנגעלעס — 136

דער ציוניסטישער אַרבעטער פאַרבאַנד

- איז אַ קאָנסטרוקטיווער כוח אין יידישן לעבן אין אַמעריקע. דעם פאַרבאַנדס אַרבעטער־ציוניסטישער פראָגראַם שליסט איין:
- אָנטייל אין אַלע אַקטיוויטעטן וואָס שטאַרקן דעם פּאָליטישן, עקאָנאָמישן און זיכערקייט־פּראָגראַם פון מדינת ישראל;
- שטאַרקן דעם כוח פון דער אָרגאַניזירטער אַרבעטער־באַוועגונג אין ישראל — די הסתדרות העובדים;
- העלפן דעמאָקראַטיזירן יידיש לעבן אין אַמעריקע און זאָרגן פאַר דעם יידישן המשך;
- קעמפן פאַר אַ בעסערער אָרדענונג פון סאָציאַלן יושר און שלום אין אַמעריקע און אין דער גאַנצער וועלט.

דער פאַרבאַנד איז אַ פראַטוירנאַלע אָרגאַניזאַציע
וואָס זאָרגט פאַר דעם היינט און מאָרגן

מיר לאַדן אייך איין אָנצושליסן זיך אין אונדזערע רייען

ל. א. שטאָט-קאָמיטעט פון
ציוניסטישן אַרבעטער פאַרבאַנד

ביטריס טשענקין, פרעזידענט • משה כהן, עקז. סעקרעטאַר

LABOR ZIONIST ALLIANCE

8339 West Third Street • Los Angeles, Calif. 90048
Telephone: 655-2842

HESHBON

PERIODIC LITERARY REVIEW

8339 West Third Street • Los Angeles, California 90048

A. POSY, *Editor*
SAMUEL WEISS, *Associate Editor*
S. SCHLOSSER, *Editorial Secretary*
S. BUNYAN, *Secretary Emeritus*
ALEX ROBIN, *Consultant*
Administration: H. BERMAN, *Treasurer*
ELIMELECH DEITCH SAM ZUCKERMAN
M. GOLDFARB, *Financial Secretary*
153 So. Hayworth Ave. — Los Angeles, Calif. 90048 — Tel. 935-2950

Subscripton price: $5.00 per year

אריה פּאָזי, רעדאַקטאָר
שמואל ווייס, מיטרעדאַקטאָר
זלמן שלאָסער, סעקרעטאַר
ז. בוניק, סעקר.־עמעריטוס

חשבון
פּעריאָדישע שריפט
פאַר ליטעראַטור, קריטיק
און קולטור־פּראָבלעמען.

העניך בערמאַן,
פּאַרוואַלטער־קאַסירער
מ. גאָלדפאַרב,
פינאַנץ־סעקרעטאַר
אַלעקס ראַבין, קאָנסולטאַנט

32טער יאָרגאַנג, נומערן 87־88 • פרילינג 1977 • לאָס אַנגעלעס, קאַליפ.

חיים גראַדע / ניו־יאָרק

אין די וועלדער פון אַפריקע

(פאַר מיינע טייערע פריינד, שלמה און ציליע צוקערמאַן)

פון אַ מענטש אין אַ שטייג און אַ לייב אויף דער פריי,
גיי איך זינגען אַ ליד אין פיר־פיסיקע סטראָפן:
אין די וועלדער פון אַפריקע האָב איך אויפסניי
די פאַרשוווּנדענע וועלט פון בראשית געטראָפן.

און געזען האָב איך דאָרט ווי עס דרימלט דער לייב,
און עס האָפּקעט אַ שפרינגבאָק אַ היציקער, יונגער,
און דער לייב טוט אפילו דעם קאָפּ ניט אַ הייב,
אַזוי לאַנג ווי אים נאָגט ניט דער פליישיקער הונגער.

און דעם וועג איז אַריבער אַ ריזיקער שלאַנג
אין געיעג נאָכן פויגל פון ליבע — די פּאַווע;
כאָטש עס גרוילט פון דעם שלאַנג, זינגט ער אויך אַ געזאַנג
וועגן לעבן און טויט און יסורים של אהבה.

אין דער הויך האָבן לוסטיקע פייגל געקרייזט,
אָבער לוסטיקער נאָך איז אַ שילדקרעט געקראָכן.
מען זאָל זען מיטן אויג, אַז ס'האָט גאָט ניט געגרייזט
מיט באַשאַפן אַ שילדקרעט וואָס קריכט מיט בטחון.

אויפן וועג איז געשטאַנען אַ גרויער באַבון
און קיין אַכט ניט געלייגט אויף מיין גלאָצן און גאַפן.
ער האָט גאָר ניט געוווּסט, אַז די ערד און די זון
און אויך ער זיינען בלויז פאַר דעם מענטשן באַשאַפן — — —

אַזאַ איביקע שלווה און געטלעכע רו
פון דער מאַלפּע, וואָס איז אַזוי ווילד אין פאַרשפּאַרונג;
זי איז פאָרט ניט קיין מענטש און געוווינט זיך ניט צו
צו אַ שטייג פאַרן שוחד פון טעגלעכער נאַרונג.

אין דער זון האָט געזשאַווערט אַ שטיינערנער באַרג
מיט אַ פלאַמיקן וויינרויט, ווי בלוט וואָלט געטראָפּנס
פון אַ לעמפּערט, וואָס זיצט ביי אַן אָקס אויפן קאַרק,
און פון קעץ וואָס צעבייסן אויף טויט אַנטילאָפּן.

נאָר די געטלעכע רו האָט באַשטראַלט אויך דעם באַרג
דעם געפלעקטן מיט בלוט און מיט ראָסט און לישייעס,
ווייל דאָס פאָלגן די חוקים פון לעבן אין פּאַרק
צווישן חיות וואָס פרעסן זיך — מאַכט שלום־בית.

אַז מען זעט אַ באַשעפעניש אומגיין אין וואַלד,
איז עס ניט ווי אין שטייגן פאַר חיות — צו זען עס;
און דאָס האַרץ טוט אויך ווייַ פאַרן וויסטן געוואַלד
פון פאַרביטערטע, בייזע, געשטרייפטע היענעס.

אויך דער נאַזהאָרן אין זיין געפּאַנצערטער פעל,
זעט ניט אויס אין זיין היים אַזאַ טעמפּער מגושם.
דער זשיראַף איז ניט שטאָלץ מיט זיין שלאַנקן געשטעל,
און דער שטרויספויגל גייט דאָרט ניט אום אויף חידושים.

בלויז דער ריזיקער העלפאַנט איז מיר ניט פאַרביי.
און אַ שאָד איז עס מיר, ווייל געוואָלט האָב איך וויסן,
וויפל אָרט ער פאַרנעמט ווען ער איז אויף דער פריי,
און ווען נאָך חיות טרינקען פון וואַסער דעם זיסן.

ווייל ס'איז קיין זאַך ניט גוט און ניט שלעכט אין דעם ברוש,
און ניט מיאוס, ניט שיין, נאָר פון אַלערליי פאָרמען.
און געפילט האָב איך דאָרט מיט מיין איטלעכן חוש,
אַז דער קרבן אַליין וויל זיין אַנפאַלער קאָרמען.

און נים וויניק האָט מיך אין דעםווילדוואַלד דערשטוינט,
וואָס אַיעדער בעל־חי קיניגט בלויז אין ז י י ן ווינקל,
ווו ער לויערט און יאָגט, ווו ער שפּייזט זיך און וווינט,
ווו די זון פון זיין היים אין די אויגן אים פינקלט.

ס׳האָט אַ הויל־נאַקעט יינגל פון בראַנדזענעם שטאַם
מיך געפירט צו אַ געלבלעכן וואַסער אַ ברייטן,
ווו עס גלאַנצט די טשוהונפּעל פון היפּאָפּאָטאַם,
און האָט אויך מיר באַוויזן אַ וווּנדער אַ צווייטן:

אַזאַ פויגל וואָס קריכט קראָקאָדילן אין מויל,
און פּיקט אויס שטיקלעך פליייש, אים די זעגציינער ריייניקט,
ווייל דער הונגער פון לעבן שפּייזט אויך זיך פון גרויל,
ווי אַ בוים וואַקסט אויך דאָרט ווו ס׳איז פראָסטיק און שטייניק.

נים פאַראַן אויף דער וועלט אַזאַ שמחה און גליק —
חוץ פון אָרעמע קינדער וואָס שטיפן אין דרויסן —
ווי פון שטיינבעק וואָס טראָגן זיך הין און צוריק,
און אין צערטלעכן שפּיל מיט די הערנער זיך שטויסן.

מים די נאָזלעכער קושן זיך שפּרינגבעק אין בוש,
מים די שפּיזהערנער, איינער צום צווייטן געבויגן;
אַ בן־אָדם וואָס קריגט פון אַ מלאך אַ קוש,
קען ניט האָבן אַזעלכע דערפרישע צוויי אויגן.

און אַ ווייסלעכע, פּייכטע און וואַרעמע „זי״
האָט אַ שטעל זיך געטאָן אויף די הינטערשטע טלאָען,
און איר בויך האָט געטאָן מיך אַזוי אַ צעגלי,
ווי ביים באָדן זיך איבערגעשראָקענע פרויען.

און ווי איך האָב אַליין ניט פאַרמינערט מיין פרייד
דורך מיין טבע צו מאַכן סך־הכלען און קרעכצן,
דורך מיין טראַכטן און זוכן פאַר אַלץ אַ באַשייד —
וועל איך לאַנג נאָך די וואַלד־חיות בענקען און לעכצן.

שמואל ווייס

שלמה צוקערמאַן – דער כלל-טוער און בוי-מייסטער פון ל. א. יידישן קולטור-קלוב

(צו זיין אַכציקסטן געבוירן־יאָר)

ווי דער לאַנג־יאָריקער יידישער כלל־טוער האָט שלמה צוקערמאַן תמיד געשטעלט דעם טראָפּ אויף טאָן, אויף מעשים. ווערטער, אפילו די שענסטע ווערטער, ווערן מיט דער צייט בטל, פֿאַרטריבן דורך דעם ווינט פון דער געשיכטע. אָבער טאָמער בויסטו אויף אַ בנין און נאָך דערצו אויף אַ שטאַרקן פונדאַמענט, וועט די געבײַדע בלייבן שטיין. אָט דאָס איז משמעות געווען דער לייט־מאָטיוו אין שלמהס קולטור־אַרבעט. און די פּעריפעריע פון זיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט איז די ציוניסטישע אַרבעטער באַוועגונג. אין אָט דער באַוועגונג איז שלמה אַקטיוו זיין גאַנצן דערוואַקסענעם לעבן.

ווען שלמה און צילע צוקערמאַן זיינען געקומען קיין לאָס אַנגעלעס צוזאַמען מיט זייערע צוויי טעכטער זיך דאָ צו באַזעצן איז דאָס פֿאָרפאָלק באַלד געוואָרן טעטיק אין יידישן קולטור־קלוב. שלמה און צילע זיינען געוואָרן די הויז־פּאַרוואַלטערס פונעם קלוב און שלמה האָט פיגורירט אַלס וויצע־פּאָרזיצער. דער קלוב איז געוואָרן זייער צווייטע היים. אָבער די ערשטע היים זייערע איז געוואָרן דער זאַמל־פּלאַץ פאַר די אָנגעזעענסטע יידישע שרייבערס און קולטור־טוערס. די עלטערע תושבים אין דער שטאָט דערציילן, אַז אין דער היים פון די צוקערמאַנס זיינען אויפגענומען געוואָרן די מיינסטע געסט פון ניו־יאָרק, וואָס זיינען געקומען אַהער האַלטן לעקציעס אָדער זאַמלען געלט פאַר יידישע הצטרכותן.

שלמהס פּרנסה איז געווען צו בויען הייזער. אָבער בעת ער האָט געבויט פאַר פּריוואַטע מענטשן לוקסוס־הייזער איז זיין קהלישע בוי־אַרבעט מייסטנס געווען אַן אָפּרוף אויף אַ נויט־לאַגע. ער האָט דעם גרעסטן טייל פון זיין ענערגיע אַוועקגעגעבן צו העלפן בויען יידישע קולטור אינסטיטוציעס. אפילו ביים היינטיקן טאָג, דערציילט אונדזער בעל־יובל, אַז ווען ער האָט געבויט פּריוואַטע הייזער איז זיין עיקר־פרייד געווען ביים אויספּלאַנען די בנינים, לייגן די פונדאַמענטן און צוזאַמענשטעלן די ווענט, אָבער ביז ס'איז געקומען צום דאַך האָט ער פאַרלוירן זיין ענטוזיאַזם, מחמת דעמאָלט איז עס שוין געוואָרן אַ ביזנעס־אונטערנעמונג. אַנדערש איז אָבער געווען ווען ער האָט געבויט פאַרן כלל. דאָ איז זיין פרייד געוואַקסן מיט יעדן שריט פאָרויס, הגם דער עצם פאַרגעניגן פון בויען איז געווען די איינציקע פאַרגיטיקונג פאַר זיין מי. אָבער תמיד האָט ער מיט שטאָלץ געקוקט אויף זיינע דערגרייכונגען. אָט אַזוי ווי גליקלעכע עלטערן פרייען זיך מיט זייערע געראָטענע קינדער.

דריי אַזעלכע געזעלשאַפטלעכע בוי־פּראָיעקטן האָט שלמה דורכגעפירט די לעצטע 25 יאָר. אין 1952 האָט די פאַרוואַלטונג פון קלוב אויף מאָנטראָו גאַס זיך אַרומגעזען, אַז ס'איז ניטאָ גענוג פּלאַץ פאַר דער וואַקסנדיקער ביבליאָטעק פון דער אָרגאַניזאַציע, האָט שלמה גענומען און איבערגעבויט אַ טייל פון דעם בנין און פאַרגרעסערט דעם שטח פאַר נייע ביכער. אין 1966 האָט דער בוימייסטער איבערגעבויט דעם „אינסטיטוט פאַר יידישער דערציונג", אַ צווייטע אָרגאַניזאַציע אין וועלכער שלמה צוקערמאַן איז אַריינגעטאָן, און ער האָט באַדייטנדיק פאַרגרעסערט דעם שטח פון דעם הויפּט־זאַל אַריינצונעמען אַ גרעסערן עולם ביי אַ לעקציע אָדער יום־טוב־אונטערנעמונג. און מיט דריי יאָר צוריק האָט אונדזער בעל שמחה אויפגעבויט דעם פּרעכטיקן בנין פון דעם יידישן קולטור־קלוב. אין אַלע דריי פאַלן איז שלמה געווען דער איניציאַטאָר, דער אַרכיטעקט און בויער.

די קרוין פון שלמה צוקערמאַנס קהל־שע בוי־אַרבעט איז דער נייער בנין פון דעם קלוב. ווער עס האָט ניט געזען שלמהן ווי זיין פּנים לייכט אויף ביי יעדן באַזוך אינעם קלוב ווייסט ניט וואָס עס מיינט דער גליק פון אַרבעט, דער גליק פון אַ דערגרייכטן ציל.

און געווען איז די גאַנצע אונטערנע־מונג אַן ענטפער אויף אַ נויט־פּראָבלעם. די געגנט אויף מאָנראָ גאַס איז מיט דער צייט געוואָרן אָפּגעפּרעמדט. די יידישע איינוווינערס האָבן זיך ביסלעכווייז אַרי־בערגעצויגן אין נייע געגנטן. דער קלוב־בנין אויף 4212 מאָנראָ איז גע־בליבן פאַראיינזאַמט אין אַ געגנט וואָס איז געוואָרן אין גאַנצן באַוווינט פון ניט־יידן. עטלעכע מאָל זיינען אויך פאָרגע־קומען איבערפאַלן אין די טונקעלע אָוונט־שעהען, ווען דער עולם קומט געוויינטלעך צו אַ לעקציע אָדער קאָנצערט. עס איז געוואָרן אַ לעבנס־געפאַר צו גיין אין קלוב, דערהויפּט אין אָוונט. ווער וויל דאָס ריזיקירן מיט אַן איבערפאַל כדי צו קומען צו אַ לעקציע? איז אַנטשטאַנען די דרינגענדיקע נויט־לאַגע אַריבערצו־ציען דעם קלוב אין אַ מער יידישלעכן געגנט. אָבער עס איז „פאָלג מיך אַ גאַנג."

ערשטנס, מוז מען זוכן אַ קונה אָפּצו־קויפן דאָס הויז, און אויף אַ געזעלשאַפט־לעכע געביידע איז אַלס כלל שווערער צו קריגן אַ בעלן ווי אויף אַ פּריוואַטן בנין. צווייטנס, בלייבט דאָך די פראַגע, וואָס זאָל מען טאָן מיטן קלוב, מיט זיין געזעל־שאַפטלעכער טעטיקייט? צו דינגען אַ פּלאַץ אין דעם יידישן געגנט פאַר אַ גע־זעלשאַפטלעכער אונטערנעמונג איז ניט געווען קיין לייכטער ענין. אַחוץ דעם איז געשטאַנען די פראַגע, וואָס זאָל מען טאָן מיט דער ביבליאָטעק? און צו בויען אַ נייעם בנין האָט שוין ניט געסטאַיעט די כוחות. דער עולם איז מיט דער צייט עלטער געוואָרן. אַרויפצולייגן נייע הת־חייבותן צו בויען און אויסצוהאַלטן אַ נייעם קלוב איז שוין געוואָרן כמעט אומ־מעגלעך.

איז שלמה צוקערמאַן געקומען מיט אַ פּלאַן: ער האָט געוווּסט אַז אויפן צווייטן שטאָק פונעם אינסטיטוט־בנין איז פאַראַן אַ ליידיקער, ניט באַבויטער שטח, וואָס מען קען באַנוצן פאַר דעם קלוב. מיינסטע טוערס פונעם קלוב האָבן באַטראַכט דעם פּלאַן צומערשט מיט ספיקות: וואָס, מ'שטיינס געזאָגט, קען מען בויען אויף אַ קליינעם, באַגרענעצטן פּלאַץ? און ווער קאָן אויף די עלטערע יאָרן קלעטערן אויפן צווייטן שטאָק? אַנדערע ווידער חאָבן געגומען צווייפלען צי וועט מען קענען איינהאַלטן די אומפּאַרטייאישע איינשטעלונג פונעם קלוב אין אַזאַ נאָענ־טער שכנות מיט דעם ציוניסטישן אַרבע־טער פאַרבאַנד, אינעם בנין פון זיין אינ־סטיטוט?

אָבער שלמה האָט ניט אָפּגעלאָזט: עס איז דען פאַראַן אַן אַנדער ברירה? האָט דער דערפינדערישער בוי־מייסטער גע־נומען מעסטן דעם שטח, אויסרעכענען וויפל שטאָל, צעמענט און אַנדערע מאַ־טעריאַלן מען וועט דאַרפן האָבן אויף צו בויען דעם בנין און מיט זיין אומדער־שעפּלעכער ענערגיע און אידעאַליזם האָט צוקערמאַן זיך גענומען זוכן אַ קונה פאַר דעם אַלטן בנין. דער קאָלעקטיוו פון קלוב האָט דערביי אויסגערעכנט אויב מ'וועט קריגן כך וכך פאַר דער געביידע וועט עס מעגלעך דעקן די הוצאות פאַר דעם נייעם קלוב.

עס האָט געדויערט לאַנגע וואָכן און חדשים. צום ערשט די פאַרהאַנדלונגען מיט דער פאַרוואַלטונג פונעם אינסטיטוט, שפּעטער, מיט פּאָטענציעלע קויפערס פון דעם אַלטן בנין. אָבער דערווייל איז צילע קראַנק געוואָרן און שלמה האָט געמוזט שטאַרקן זיין ווילן אָנצוגיין מיט זיינע געזעלשאַפטלעכע עסקים. עס זיינען גע־ווען טעג ווען ער האָט מיט אַ צעווייטאָגט האַרץ איבער צילעס געזונט־צושטאַנד גע־מוזט לויפן פון דעם רעהאַביליטאַציע־צענטער אויף בעווערלי בולוואַרד, וווּ צילע איז געווען, צו דעם אינסטיטוט אויף דער דריטער גאַס אַכטונג צו טאָן אויף דער בוי־אַרבעט פונעם קלוב. צילע האָט אפילו אין איר קראַנקן צושטאַנד אים דערמוטיקט אָנצוגיין מיט דער אַרבעט. ביז ס'איז געקומען דער גליקלעכער אָוונט צו פייערן דעם חנוכת־הבית פון דעם קלוב.

איך געדענק יענעם אָוונט ווי די פּני־מער פון די קלוב־טוער האָבן אויפגע־לויכטן ביים באַטראַכטן די שוועל פון דעם נייעם זאַל. די ברייטע ליכט פון די אין סופיט - איינגעבויטע פלאַרעסענט־לאָמפּן האָט אַרומגענומען יעדן ווינקל פון זאַל. אַרום די ווענט זיינען געווען אויסגע־שטעלט די נייע שרענק ביכער פון דער ביבליאָטעק וואָס פריינד משה כהן האָט געהאַט גענומען אונטער זיין שוץ. די בילדער פון די בויער פון דער יידישער ליטעראַטור פון דער אַלטער היים און אין אַמעריקע האָבן אַרויסגעשיינט פון דער נייער סביבה. און די איינטיילונג פון די בילדער אין גרופּעס, לויט זייער פּראָמי־נענץ, וואָס איז געווען משה כהנס עובדה, האָט אויסגעזען צו זיין זייער קאָרעקט, הגם ניט צופיל אומפּאַרטייאיש. אָבער די גאונים פון יידישן כלל האָבן אויסגע־זען זיך מיטפרייען מיט דעם יום־טוב. און שלמה, ווי דער הויפּט־מחותן אויף דער שמחה, איז אַרומגעגאַנגען אין זאַל, דאָ און דאָרט עפּעס צוגעגעבן צו דער דעקאָראַציע און הנאה האָבן פון דעם יום־טובדיקן עולם וואָס האָט געשיינט זיך מיטצופרייען מיט דער נייער געשעעניש.

דער פּאַרזיצער פון קלוב, חבר אַלעקס ראַבין, שלמהס נאָענטסטער בעל־יועץ און נאָענטסטער מיטבאַטייליקטער אין דער פּלאַנירונג און בוי־אַרבעט פונעם קלוב, האָט, ווי דער בעל־תפילה אין דער נייער שול, באַטראַכט דעם נייעם שטענ־דער, דעם אַרום אויף דער נייער פּלאַט־פאָרמע און באַגריסט די געסט מיט אַ האַרציקן גוט יום־טוב. די רעשט איז שוין געגאַנגען כשורה, ווי אין דער אַל־טער שול.

דער חנוכת הבית פונעם קלוב איז גע־ווען אַ גרויס געשעעניש אין דער שטאָט, פאַר די מיטגלידער און וועטעראַנען פון דעם קלוב און פאַר די פּירערס און טוערס פון דעם אינסטיטוט. דער גרעסטער אין פּאַרדינסטפולער יום־טוב איז פאַרשטייט זיך געווען פאַר אונדזער בעל־יובל. שלמה צוקערמאַן האָט די גרויסע מעלה וואָס ער פאַרזעט ביט דעם יחיד אין זיין קרייז טראַגנדיק גלייכצייטיק גרויס אַחריות פאַר די געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבן וואָס ער שטעלט זיך. אַט שרייבט צו אים חיים גראַדע, דער באַרימטער דיכטער און שריפטשטעלער, אין אַ בריוו פון ניו־יאָרק: „זאָל אייך שטענדיק ביישטיין דער זכות פון אייער הילפס־גרייטקייט פאַר קראַנקע חברים, ווי איך האָב עס אַליין צוגעזען מיט מיינע אויגן און עס געפילט לגבי מיר... אין אייער גרייטקייט צו העלפן דעם יחיד זייט איר דאָך ממש אַן אוניקום. אפשר האָט איר נאָך מעלות וואָס קיינער האָט ניט. נאָר פאַר מיר האָט איר זיך אַנטפּלעקט מיט דעם דאָזיקן שטריך; און הלוואי זאָל יעדער איינער פון אונדז זיין אַן אויסנאַם בלויז מיט איין מעלה פון אַזאַ מדרגה.‟ דאָס איז באמת אַ פאַרדינסטפולער קאָמפּלימענט פאַר שלמה צוקערמאַן.

* * * * *

בינו לבינו איז דער האַרציקער מענטש און כלל־טוער אַריין אין די אַכציקער יאָרן. איז געווען אַ פּלאַן צו מאַכן אַ ספּע־ציעלן יום־טוב. אָבער שלמה האָט גע־זאָגט: „ניין! חברים עס יום־טובט זיך מיר ניט. איך האָב היינט ניט קיין געמיט פאַר געבורטסטאָג פייערונגען.‟ און שלמה איז ניט קיין קליינער עקשן. ער האָט בטל געמאַכט אַלע פּלענער צו פייערן זיין אַכ־ציקסטן געבוירן־יאָר. איז געבליבן אַז די רעדאַקציע פון „חשבון‟ זאָל אים צו־טראָגן אַ סימבאָלישן בוקעט בלומען צו־זאַמען מיט די ברכות און האַרציקע ווונ־טשן פון די מיטגלידער פון קלוב, פון דער פאַרוואַלטונג און פון די אומצייליקע פריינד און חבריים פון צילע און שלמה צוקערמאַן. צו צילען — אַ ווונטש, זי זאָל האָבן אַ רפואה שלימה און בקרוב זיך צוריקקערן צו איר נאָרמאַלער באַלע־באַטישקייט. און צו שלמהן — ער זאָל האָבן די כוחות איבערצוטראָגן זיינע שווערקייטן און בלייבן דער שעפערישער בויער און קולטור־עסקן אַ סך, אַ סך יאָרן, עד מאה ועשרים.

צו די ווונטשן פון דעם כלל — די ווייַ־טערדיקע באַגריסונג־ווערטער פונעם רעדאַקטאָר פון „חשבון‟, אריה פּאָזי:

שלמה צוקערמאַן — צו זיין גרייכן דעם עלטער פון גבורה

„ס'איז אַ באַקאַנטער פּתגם (עפּיגראַם) אַז „כל הרודף אחרי הכבוד, הכבוד בורח ממנו”, ד"ה: ווער עס יאָגט זיך נאָך כבוד אַנטלויפט דער כבוד פון אים. אָבער וואָס שייך שלמה צוקערמאַנען באַדאַרף מען אָט דעם עפּיגראַם פּאַראַפראַזירן און זאָגן דאָס פאַרקערטע: כל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו.

דאָס קען געזאָגט ווערן קעגן דעם, וואָס דער יידישער קולטור־קלוב און די „חשבון” מיטאַרבעטערס און פאַרוואַלטערס האָבן זיך קוים איינגעבעטן ביי אונדזער יובילאַר, שלמה צוקערמאַן, אַז ער זאָל מסכים זיין אַז מיר זאָלן עפּנטלעך זיך משמח זיין מיט אים און פייערן דעם יום־טוב פון זיין גרייכן דעם געבענטשטן עלטער פון גבורה.

עניוות ווערט ביי מענטשן פאַררעכנט פאַר אַ גרויסער מעלה. מיר אַלע פילן אָבער אַ התחייבות הארציק אויסצודריקן אונדזער אנערקענונג צו שלמה צוקערמאַן פאַר די אַלע זיינע געזעלשאַפטלעכע אויפטואונגען אין אונדזערע היגע יידיש־יידישע קרייזן. זיין יידישע קולטור־קלוב טעטיקייט איז אַ לאַנג־יאָריקע: זינט ער מיט זיין משפחה האָבן זיך באַזעצט אין ל"א מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק.

און דאָ טאַקע דריקט זיך אויס זיין עניוות. אין די לעצטע יאָרן איז געווען אַ סך מאָל ווען מ'האָט זיך ביי אים ממש געבעטן, אַז ער זאָל מסכים זיין צו זיין דער פאָרזיצער פונעם קלוב. ער האָט אָבער אַלע מאָל זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט פון דעם. און אָפּגעזאָגט האָט ער זיך ניט דערפאַר וואָס ער קען ניט פירן דעם פאָרזיץ. פאַרקערט, אָפט מאָל ווען עס טרעפט, אַז ער פירט יאָ אָן מיטן פאָרזיץ, באַווייזט ער גרויסע קענטשאַפט און געניטקייט פאַר דעם. אָבער דעם בכודיקן אַמט פון אַ שטענדיקן פאָרזיצער — פון דעם האָט ער זיך תמיד אָפּגעזאָגט.

בכלל איז ער דער מענטש וואָס זאָגט זיך אָפּ פון כיבודים. שלמה צוקערמאַן, אין זיינע אָנגעשריבענע איינלייטונגען בעת ער פירט טייל מאָל אָן דעם פאָרזיץ ביי פאַרזאַמלונגען, זיינען אַלע מאָל באמת ליטעראַרישע אַרבעטן מיט וועלכע אַ סך פּראָפעסיאָנעלע שרייבערס וואָלטן געקענט שטאָלצירן. מחוץ לזה ווייסן מיר אַלע, אַז ווען ניט ער, שלמה צוקערמאַן, וואָלטן מיר איצט שוין קיין יידישן קולטור קלוב ניט געהאַט.

דאָס איז געווען ער, שלמה צוקערמאַן אַליין, וואָס האָט פאַרקויפט דעם אַלטן קולטור־קלוב בנין אויף מאָנראָו גאַס. די היגע יידישע באַפעלקערונג, וואָס איז אַמאָל געווען קאָנצענטרירט אין יענעם געגנט, איז פון דאָרט אַוועק און האָט דעם בנין פאַרלאָזט. מיט דעם וואָלט דער יידישער קולטור־קלוב — אָן אַן אייגענער היים — בטל געוואָרן. האָט אָבער שלמה צוקערמאַן, איינער אַליין, דעמדאָרטיקן בנין פאַרקויפט און, איינער אַליין, געווען סיי דער אַרכיטעקט און סיי דער בויער פון דער איצטיקער היים פונעם קלוב. און אָט דער נייער בנין איז באמת אַ פּראַכט — ער קען באמת און פאַרדינסטפול אָנגערופן ווערן — היכל שלמה!

און ס'איז אונדזער אַלעמענס ווונטש און אונדזערע אַלעמענס ברכות פון טיפסטן האַרצן, אַז שלמה אַליין מיט זיין געבענטשטער ליבער לעבנס־באַגלייטערין, צילע, און זייערע געראָטענע קינדער, אייניקלעך און אוראייניקלעך זאָלן נאָך אַ סך יאָרן לעבן און געזונט זיין און הנאה האָבן פון זייערע טעטיקייטן און מיר זאָלן אַלע זיין עדות דערביי — אָמן!

אַבאָנירט און שטיצט

חשבון

די איינציקע יידישע צייטשריפט אין די פּאַראייניקטע שטאַטן אַחוץ ניו־יאָרק.

אַבאָנימענט — $5.00 אַ יאָר.

שרה ראַפאַלין-ליינער

דער משיח-אידעאַל ביי יידן

פון די עלטסטע צייטן אָן האָבן מענטשן געשטרעבט נאָך גליק. מען שטרעבט נאָך אַ זאַך וואָס מען האָט ניט, אָדער מען שטרעבט נאָך אַ זאַך וואָס מען האָט אַמאָל געהאַט און מ'האָט עס פאַרלוירן. דאַן קוקט מען אויף צוריק, מען דערמאָנט זיך אין יענער „גליקלעכער" צייט, ווען מען האָט עס געהאַט; דאָס האַרץ בענקט און מען אידעאַליזירט די פאַרגאַנגענהייט; אַזוי, אַז שטרעבן נאָך גליק איז אַ ריין מענטשלעכע אייגנשאַפט.

דער מענטש האָט אַלע מאָל געליטן פון קראַנקייטן, פון פיזישע ווייטאָגן, געפּייניקט געוואָרן פון שרעקן פאַר די עלעמענטן פון דער נאַטור, ווינטן, רעגן, קעלט און היץ, קעגן וועלכע ער האָט זיך געפילט אומבאַהאָלפן. האָט ער געגלויבט אין איבערנאַטירלעכע כוחות און געזוכט זיי זאָלן אים באַשיצן קעגן די אַלע געפאַרן און צרות; פון דאַנען — דער גלויבן אין די מאַגישע כוחות. כדי צו געווינען זייער חסד, פלעגט דער מענטש זיך באַנוצן מיט פאַרשיידענע איבערגלויבענישן, ווי קמיעות, טאַבוס וכדומה, וואָס דורך זיי וועלן אָפּגעווענדט ווערן זייער צאָרנס, געפינען חן אין זייערע אויגן, און אויסמיידן די אומגליקן.

ביי אַ סך פון די פּרימיטיווע פעלקער איז געווען אַ גלויבן, אַז גאָר אַמאָל, אין דער פּרעהיסטאָרישער צייט, אין דעם אוראַלטן עבר, איז טאַקע געווען אַ גאָלדענע תקופה, ווען דער מענטש איז געווען גליקלעך, פריי פון זאָרג, פון פּיין און ווייטאָג, און דער עיקר — פריי פון מורא פאַרן טויט, ווייל דער מענטש האָט געלעבט אייביק.

מיר יידן האָבן אויך די באַקאַנטע חומש מעשה מיטן גן-עדן. אדם און חוה האָבן געלעבט דאָרטן גאַנץ רואיק, אָן זאָרג פאַר פּרנסה, ניט געדאַרפט אַרבעטן פאַר זייער חיונה, אַלץ איז געווען פאַר זיי צוגעגרייט און פאַרטיק, לחם לאכול ובגד ללבוש...

בין איך אָבער ניט זיכער צי מיר וואָלטן געוואָלט לעבן אין אַזאַ גן-עדן. י"ל פּרץ, אין זיין חנודיקער מעשהלע „אין ערגעץ-לאַנד", באַווייזט, אַז די צוויי קליינע, נאָאיווע קינדערלעך האָבן פאַרשטאַנען ווי אָפּצוּוואַרפן מיט ביטול דעם אָנבאָט פון דעם פרעמדן מאַן, וואָס האָט זיי געוואָלט פירן אין ערגעץ לאַנד, צוזאָגנדיק זיי גאָלדענע גליקן — אַלץ וועט קומען צו זיי פון זיך אַליין, אָן אַרבעט, אָן אָנשטרענגונג. „ניין, מיר וועלן ניט גיין מיט אים דאָרטן", זאָגט איציקל, „מיר'ן אַליין גראָבן ליים פון דעם באַרג, מיטן שווייס פון אונדזער פּנים, כדי צו פאַרדינען און קויפן מעדיצינען פאַר דער קראַנקער מאַמען."

איך נעם אָן דעם מוסר-השכל פון דער תמימותדיקער מעשהלע. איך פאַרגיס ניט קיין טרערן אויף דעם, וואָס דער מענטש איז אַרויסגעטריבן געוואָרן פון גן-עדן; איך בין צופרידן וואָס ער האָט געגעסן פון עץ-הדעת און באַקומען שכל צו קענען אויסקלייבן בין טוב ורע, צווישן גוטס און שלעכטס. דער מענטש איז גאָר דורך דעם דערהויבן געוואָרן. דער עץ הדעת איז דער סימבאָל פון מענטשלעכער ווירדע, פון בחירה חפשית — פרייען ווילן; דער מענטש איז געוואָרן דער באַלעבאָס פון זיינע מעשים און טראָגט די גאַנצע אַחריות פאַר זיינע טאַטן; ער אַליין קלייבט אויס אין וועלכן וועג צו גיין און וואָס צו טאָן. נאָר אַזוי קען מען פאַרשטיין דעם באַגריף פון שכר ועונש, באַלוינונג און שטראָף, אויב ניט אויף דער וועלט איז אויף יענער וועלט.

אמת, דער גלויבן אין „יענער וועלט", עולם הבא, איז ביי יידן אויפגעקומען אַ סך שפּעטער. אין דער תורה איז ניטאָ אפילו קיין אָנדייט פון אַ „יענער וועלט", ביי יידן איז אַלץ געגעבן געוואָרן פאַר „דער וועלט". מיר גלויבן יאָ אין השארת הנפש, אָבער אָט דער גלויבן איז אויך אויפגעקומען אַ סך שפּעטער, ערשט נאָך דער תנכישער תקופה; אפשר דורך דער הש-

פּעה פון העלעניזם. די גריכן האָבן געגלויבט, אַז די נשמה ווערט אויסגעלייזט דורכן טויט, פון דער זינד פון דער וועלט און קערט זיך אום צו איר געטלעכן שורש. אַ רמז פון דער אמונה זעען מיר שוין אין קהלת (יב, 7): „וישב העפר אל הארץ כשהיה והרוח תשוב אל אלה׳ אשר נתנה״. (און דער שטויב וועט זיך אומקערן צו דער ערד ווי געווען, און דער גייסט וועט זיך אומקערן צו גאָט וואָס, האָט אים געגעבן).

דאָס רעדט זיך אַלץ וועגן אַ דערלייזונג פון אַ יחיד, וואָס יידן גלויבן אויך אין דעם, אָבער מיר שפּעקולירן ניט צופיל וועגן דעם, מיר ווייסן ווייניק וועגן דעם. אמת אין אונדזער פאָלקלאָר האָבן מיר אַ פאָרשטעלונג פון אַן עולם הבא און אַ גן־עדן אויף יענער וועלט. מיר זיינען אָבער אַ פּראַגמאַטיש פאָלק, און ווילן געניסן אויף דער וועלט. ווי האָט געזאָגט אַ חסידישער רבי: אַז עס איז דאָ אַ גן־עדן אויף יענער וועלט, דאַרף מען גלויבן, נאָר אַז עס איז דאָ אַ גיהנום אויף דער וועלט, זעען מיר שוין איצט. טראָגן מיר טאַקע אין אונדזער האַרצן אַ טיפע בענקשאַפט און גלייכצייטיק אַ האָפענונג און אַ גלויבן אין אַ משיח, אין אַ דערלייזונג, וואָס וועט פאַרוואַנדלען דעם גיהנום אין אַ גן־עדן אויף דער וועלט פאַר דעם גאַנצן מענטשלעכן מין.

* * * * *

דער באַגריף פון משיח ווי אַ גואל, ווי מיר פאַרשטייען עס היינט, איז אין חומש דווקא ניט פאַראַן.

משיח, פאַרטייטשט אין יידיש, הייסט אַ געזאַלבטער. אין די ביבלישע צייטן פלעגט מען זאַלבן אַ מלך מיט אויל. דאָס איז אויך געווען אַזאַ מינהג אַזאַ טיטול, ווי צו דערהויבן אַ מענטשן און ווידמענען אים צו אַ ספּעציעלן אַמט. אַזוי ווערט געבראַכט אין חומש, אַז דער כוהן גדול ווערט אָנגערופן כוהן המשיח.

משיח ה׳ הייסט: דער געזאַלבטער פון גאָט, וואָס איז געווען דער כבוד־טיטול פאַר די מלכים פון ישראל. אין תנ״ך איז פאַרשריבן, אַז שמואל הנביא האָט געזאַלבט שאולן און דודן פאַר מלכים אין ישראל, און נתן הנביא האָט געזאַלבט שלמהן.

שפּעטער האָט מען אָנגערופן משיח ה׳ אַן אידעאַלן הערשער, אויסגעוויילט און באַשטימט צו אַ געוויסער געטלעכער שליחות. אַ מאָל אפילו אַ ניט יידישער קעניג, וואָס איז אַן אוהב ישראל, ווערט אָנגערופן משיח. כורש מלך פרס ווערט אַזוי אָנגערופן: „כה אמר ה׳ למשיחו לכורש״ (ישעיה מ״ה). כורש האָט פאַרדינט דעם דאָזיקן משיח־טיטול מחמת זיין אַזוי צו זאָגן „ציוניסטישע דעקלאַראַציע״ וואָס האָט געגעבן יידן די דערלויבעניש זיך אומצוקערן קיין ציון און בויען דעם בית המקדש, און גלייכצייטיק עמאַנציפּירט און גלייכבאַרעכטיקט די יידן, וואָס זיינען געבליבן וווינען אין זיינע מדינות.

מיר זעען דאָ, אַז דער משיח באַגריף איז שוין דאַן געווען פאַרבונדן מיט שיבת ציון, מיטן צוריקקערן זיך צום אייגן לאַנד, מיט פאַרוואַנדלען דאָס לאַנד פון די אָבות אין אַ לאַנד פון בנים ובני בנים, ווו יידן קענען זיין פריי פון פרעמדן יאָך און זיין די בעלי־בתים פון זייער אייגן לאַנד; ד״ה, עס איז געווען פאַרבונדן מיטן באַגריף פון נאַציאָנאַלער גאולה.

גאולה איז געווען פון אָנהייב אַ רעאַליסטישער באַגריף, משיח איז געווען אַן ערדישער, אַ בשר ודם, און דער משיח אידעאַל ווערט באַטראַכט אין רעאַליסטישן און פּאָליטישן זינען. יידן האָבן געשטרעבט זיך אומצוקערן קיין ציון און עטאַבלירן אַ יידישע סוווערענע מלוכה. ספּעציעל האָבן זיי געבענקט נאָך די צייטן פון דוד המלך, וועמען זיי האָבן אידעאַליזירט. דוד איז געווען דער מלך, וועלכער האָט פּאַקטיש פאַראייניקט אַלע שבטים אונטער זיין הערשאַפט; ער האָט באַזיגט די שונאים, די פלישתים, וואָס האָבן ביז דאַן אָנגעפירט כסדר אַ סאָרט אויסראָטונג מלחמה קעגן ישראל.

דוד המלך האָט איינגעשטעלט אַ גרויסע שטאַרקע מלוכה מיט דער הויפּטשטאָט אין ירושלים. ער האָט צוגעגרייט דעם באָדן צו בויען דעם בית־המקדש, ווי דעם יידישן גייסטיקן צענטער, הגם ער אַליין איז ניט געווען ראוי דאָס צו טאָן. זיין זון שלמה האָט דאָס דורכגעפירט.

דוד האָט געגרינדעט די דוד דינאַסטיע; ער איז פאַרהייליקט געוואָרן ביי דעם פאָלק: „דוד מלך ישראל חי וקים.״

אונדזערע תפילות זיינען פול מיט רע־מיניסצענסן וועגן דודן, וואָס דריקן אויס די בענקשאַפט צו יענער „אידעאַלער״ צייט און גלייכצייטיק די טיפע האָפענונג אַז עס וועט זיך צוריקקערן די גרויסקייט און גלאָריע פון דודן אונטער איינעם פון זיין הויז: משיח, דער אָפּשטאַמער פון בית דוד, וועט קומען און אויסלייזן דאָס פאָלק. אַן אָנזאָג אויף דעם האָבן מיר שוין ביי שמואל הנביא:

„וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם״ — איך וועל איינשטעלן זיין קעניגלעכן טראָן ביז אייביק״ (שמואל ב׳, ז׳, 13); „ויצא חוטר מגזע ישי״ (ישעיה יא, א׳); „חדש ימינו כקדם״ — באַניי אונדזערע טעג ווי אַמאָל — ווערט אַ מאָטאָ אין אונדזערע תפילות.

שפּעטער האָט דער אמורא הלל השני געוואָגט צו זאָגן אפילו (סנהדרין): „אין להם משיח לישראל״. ער האָט געהאַלטן, אַז עס איז ניטאָ קיין אונטערשייד צווישן עולם הזה און ימות המשיח, נאָר שיעבוד מלכות אַליין, ד״ה, די אונטערדריקונג און פאַרשקלאַפונג צו פרעמדע פעלקער.

אויך אונדזער גרויסער תנא, רבי עקיבא, האָט באַצייכנט מיטן נאָמען משיח שמעון בר כוכבאן, אַ מיליטערישן העלד, וואָס האָט געפירט אַן אויפשטאַנד קעגן דער רוימישער הערשאַפט און זיך פאַרמאָסטן אָראָפּצוואַרפן דעם פרעמדן יאָך. רבי עקיבא האָט אונטערשטיצט דעם אויפשטאַנד מיטן גאַנצן הארצן. „דרך כוכב מיעקב״ — ער האָט סימבאָליש געביטן זיין נאָמען פון כוזיבא (אַנטוישונג) אויף בר־כוכבא. עס איז געווען אַ העראָאישער פאַרמעסט, פון אַ קאַרליק קעגן אַ ריז, פון אַ דוד קעגן אַ גלית. צוויי און אַ האַלב יאָר האָט דער רוימישער אָדלער געדאַרפט מלחמה האַלטן. ליידער האָט עס זיך געענדיקט טראַגיש, מיטן פאַלן פון דער לעצטער פעסטונג ביתר, דערטרונקען אין יידיש בלוט.

מיט דעם באַגריף פון אַ רעאַלן, נאַטירלעכן משיח האָט זיך אַנטוויקלט דער גלויבן אין אַ מיסטישן, איבערנאַטירלעכן אויסלייזער. ביידע באַגריפן זיינען געגאַנגען האַנט אין האַנט און די יידן האָבן ניט געפונען קיין סתירה צווישן זיי. עס איז געווען אַ מין קאָעקזיסטענץ פון „דאָאיקייט און דאָרטיקייט״.

דער גלויבן איז אויפגעקומען און האָט זיך באַזונדערס פאַרשטאַרקט נאָכן חורבן פון צווייטן בית המקדש. די שרעקלעכע קאַטאַסטראָפע, וואָס איז באַפאַלן די יידן אין יענער צייט, האָט געבראַכט אַ געפיל פון פאַרלאָרנקייט און יאוש אין די הערצער פון די בעסטע פון אונדזער פאָלק און זיי האָבן געלעכצט נאָך אַ ביסל נחמה, נאָך אַ משיחישע טרייסט, ממש בכדי צו קענען ווייטער אָנגיין מיטן לעבן. יאָ, עס איז געווען אַ ביטערע צייט, דאָס לאַנד פאַרוויסט און צעטראָטן פון די רוימישע לעגיאָנען; דער בית המקדש, דער גייסטיקער צענטער וואָס האָט פאַראייניקט דאָס פאָלק — פאַרברענט און ירושלים פאַרוויסט און צעשטערט, ווי דער תהילים אילוסטרירט עס:

„ה׳ באו גוים לנחלתך,
טמאו את היכל קדשך,
שמו את ירושלים לעיים.״
(תהלים ע״ט א׳).

די חכמים, דורכגעדרונגען מיט ליבע פאַרן פאָלק און מיט זאָרג פאַר זיין קיום, קומען צו הילף. זיי הייבן אָן צו פאָרשן די כתבי הקודש, צו זוכן רמזים, עפּעס אַ סימן, אַן אָנדייט, אַ פאַרבאָרגענעם צייכן וואָס זאָל צוגעבן וואָג און מחזק זיין דעם גלויבן אין אַ משיח. ברענגען זיי (אין תלמוד) אַז דווקא ווען דער בית המקדש האָט געברענט, איינגעהילט אין פלאַמען, דווקא אין דעם סאַמע דאַזיקן טאָג פון חורבן, איז גאָר משיח געבוירן געוואָרן. די ליידן און יסורים וואָס דאָס פאָלק טראָגט איצט דורך, דאָס זיינען די „חבלי משיח״, ווי די חבלי לידה וואָס אַ פרוי מאַכט דורך איידער זי ברענגט אַ ניי לעבן אויף דער וועלט. דאָס איז אַ בשורה פון טרייסט און דערוואַרטונג. אָבער אַן אַנדער אגדה זאָגט גאָר, אַז משיח איז געבוירן געוואָרן נאָך פאַר בריאת העולם.

דערפאַר איז גלייך נאָך תשעה באב, נאָך דעם טרויעריקן שבת חזון, נאָכן „איכה ישבה״ געוויין קומט דער פריילעכער שבת פון „נחמו נחמו עמי״ — טרייסט מיין פאָלק, עס דאַרף די טרייסט.

דער מאָנאַט אב, דער חודש פון דער נאַציאָנאַלער קאַטאַסטראָפע, ווערט דווקא אָנגערופן — „מנחם אב", דער טרייסטער.

איינער פון די פיל נעמען פון משיחן איז מנחם, ווי דער אָנזאָגער פון תנחומים און גאולה. דאָס אַלץ גיט אַריין מוט און ביטחון אין די פּאַריאָושטע הערצער און גיט זיי כוח צו האָפן ווייטער — „עוד לא אבדה תקותנו." ספּעציעל דער ספר דניאל דינט דעם צוועק. ווי עס איז באַקאַנט, באַלאַנגט דער ספר צו דער אַזוי־גערופענער אַפּאָקאַליפּטישער ליטעראַטור. דאָס מיינט אַ געטלעכע התגלות (אַנטפּלעקונג) צו אַ מענטשן דורך אַ חלום, אַ וויזיע, אַ טראַנס. דניאל זעט אין די וויזיעס וואָס ער האָט געחלומט אויף דער וואָר, דעם גרויסן טאָג, ווען ירושלים ווערט אויפגעבויט. ער רעדט וועגן קץ הפלאות, דעם סוף פון די ליידן.

אָבער דער קץ איז פאַרהוילן. דוכט זיך, אָט אָט און ער איז נאָענט, אָט אָט און ער איז דערגרייכבאַר, אָבער דער קץ הפלאות רוקט זיך אָפּ ווייטער, פּונקט ווי דער האָריזאָנט, ווו הימל און ערד, דוכט זיך, טרעפן זיך צוזאַמען... „כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ." (דניאל י"ב, 9).

עס איז דאָ אַ מדרש, אַז אויך יעקב אבינו וויל מגלה זיין דעם קץ צו זיינע קינדער, ווען זיינע טעג האָבן זיך דער־נענטערט צום שטאַרבן, ליגט ער אויפן טויטן־בעט, אַרומגערינגלט פון זיינע זין. עקבערדיקע געדאַנקען לויפן דורך אין זיין מוח. ער טראַכט וועגן דער צוקונפט פון זיינע יורשים, און אַ ציטער נעמט אים אים אַרום. זיי געפינען זיך אין אַ פרעמד לאַנד (גושן־מצרים) צווישן געצנ־דינערס. ער קוקט אין דער ווייטער צו־קונפט אַריין, און פאַר זיינע גייסטיקע אויגן גייען דורך אַלע יסורים און עינויים וואָס זיינע צוקונפטיקע דורות האָבן אויס־צושטיין. עס איז אים שווער אויפן האַרצן, דערמאָנט ער זיך אָן דער הבטחה פון גאָט וועגן אַ גליקלעכער, שטראַלנדיקער צוקונפט פאַר זיינע קינדער, ווען אַלע משפּחות פון דער וועלט וועלן זיך מיט זיי בענטשן. וועט אָט די ברכה מקוים ווערן? יאָ, ער האָט ביטחון און גלייבט מיט דער גאַנצער התלהבות פון זיין נשמה. וויל ער אויפדעקן פאַר זיינע קינ־דער זיין חיזיון פון גליקלעכן סוף: „האספו ואגידה לכם את אשר יקרא לכם באחרית הימים." זאָגט דער תלמוד: „בקש יעקב אבינו לגלות את קץ הימין, ונסתלקה הימנו השכינה." האָט זיך די שכינה פון אים אָפּגעטאָן און ער האָט פאַרגעסן אַלץ וואָס ער האָט זיי געוואָלט זאָגן. די סיבה? דערקלערט דער מדרש: זיי זיינען נאָך ניט ראוי צו וויסן דעם קץ הימין.

און אַזוי וואַרט מען ווייטער, און דער גלויבן אין אַ משיח ווערט ניט פאַר־שווונדן. פאַרקערט, ער איז ממשותדיק אין אונדזער באַוווסטזיין. מיר בענקען נאָך אים און האָפן, אַז ער וועט אַמאָל יאָ קומען און אונדז אויסלייזן און ברענ־גען גליק.

גליק אָבער ווערט פאַרשטאַנען פאַר־שיידנס. יעדער איינער האָט זיין אייגע־נעם באַגריף וועגן דעם; עס איז אָפּהענגיק פון זיינע אייגנאַרטיקע השגות און פאַר־שטעלונגען; אויך פון דער צייט און אומ־שטענדן אין וועלכע ער לעבט.

דערפאַר געפינען מיר טאַקע אין דער זעלבער צייט, צווישן די גאולה זוכערס, צוזאַמען מיט די בעלי־חלומות אויך רע־אַליסטן, צוזאַמען מיט די בעלי־אגדה אויך בעלי־הלכה, ראַציאָנאַליסטן און מקובלים, מאמינים און אפיקורסים, בעלי־מחשבה און בעלי־שירה. אָט זען מיר ביי דעם גרעסטן שילטון־השכלדיקן דענקער פון אונדזערע טעאָלאָגן, ביים רמב"ם אַליין, אַז ער האָט איינגעפּירט דאָס געדולדיקע וואַרטן אויף משיחן ווי אַן עיקר אין דער יידישער אמונה. און בוודאי קען מען ניט ריידן וועגן גאולה, אָדער ימות המשיח און ניט דערמאָנען אונדזערע נביאים פון אַמאָל: „כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח" (סנהדרין). עס איז כמעט ניטאָ קיין יידישער דענקער וואָס זאָל ניט באַרירן אָט דעם ענין.

די נביאים זיינען געוועזן די מחנכים פונעם פאָלק. זיי האָבן אָפּגעהיט אונדזער גייסטיק לעבן, אַז עס זאָל ניט פאַרשוועכט ווערן; זיי זיינען געוועזן דאָס סאַמע גע־וויסן פון פאָלק; זיי האָבן געגאַרט נאָך אַן אידעאַלער געזעלשאַפט, געבויט אויף יושר און צדק, מיט אַ סאָציאַל גערעכטן

סדר העולם פאַרן גאַנצן באַשאַף, פאַר יידן און פאַר אַלע מענטשן.

עס איז דערביי כדאי צו באַמערקן, אַז אויך פאַר די נביאים איז פון אָנהייב די גאולה ניט געווען קיין הימל־זאַך און אויך ניט ווי אַ האָפענונג אויף אַן אוטאָפּיסטישער ווייטער צייט. די גאולה קען דערגרייכט ווערן אויף אַ נאַטירלעכן אופן און בימינו — מענטשן אַליין קענען ברענגען די גאולה. ווי אַזוי? דער מענטש מוז זיין רוחניותדיק ריין. דערפאַר פלעגן די נביאים פון אָנהייב שטראָפן און מוסרן די יידן, צאָרנדיק, שטרענג און אומקאָמפּראָמיסלעך פלעגן זיי רופן צו אויסבעסערן זייערע וועגן, טאָן גערעכטיקייט, העלפן דעם אָרעמאַן און גערדיקטן, באַשיצן דעם שוואַכן און הילפלאָזן און לעבן לויט די חוקים ומשפטים פון דער תורה: „סור מרע״ — ניט גענוג, „ועשה טוב״ — אַ חיוב צו תשובה טאָן, און נאָר דעמאָלט קען קומען אַ פאַרבעסערונג פון פאָלקסלעבן, אַ דערלייזונג פון שלעכטס. און מיט דער סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער דערלייזונג וועט במילא אויך דער יידישער יחיד דערלייזט ווערן.

אָבער, נאָך דעם חורבן, נאָך דעם גרויסן היסטאָריש נאַציאָנאַלן קאַטאַקליזם, ווען דער עצם קיום פונעם פאָלק איז געווען אין סכנה, ענדערט זיך דער תוכן און דער אויסדרוק פון די נביאישע רייד. אָנשטאָט צו שטראָפן קומען זיי מיט ווייכע טרייסט־ווערטער און ברענגען נחמה צו זייער פאָלק און זייערע רייד ווירקן אויף דער פאָלקס־נשמה ווי אַ באַלזאַם אויף די ווונדן.

דער בליק פון די נביאים ווערן אָפּגעווענדעט מער צו דעם מאָרגן, צו דעם עתיד לבוא, צו דעם אַחרית הימים.

אין מיטלפונקט פון זייערע האָפענונגען שטייט דער חיזיון וועגן אַ משיח, אַ וועלט־דערלייזער, דער געזאַלבטער קעניג, מיטן צויבער פון זיין פערזענלעכקייט און מאָראַלישער ריינקייט, וואָס וועט משפטן מיט גערעכטיקייט די אָרעמע און אַנטשיידן מיט יושר פאַר די געדריקטע פון לאַנד. זיי דריקן אויס זייער טיפן גלויבן אין אַן אַבסאָלוטער גערעכטיקייט און אַ האָפענונג פאַר אַ גאולה פאַרן גאַנצן באַשאַף. משיח ווערט ביי זיי אַן אוניווערסאַלע פערזענלעכקייט, אַ וועלט־דערלייזער, אין אַ וועלט־פאַרמעסט.

אָבער ווידער אַמאָל, אין צענטער פון דעם אוניווערסאַליזם, אין מיטלפונקט פון דער וועלט גאולה שטייט דאָס יידישע פאָלק. ישראל איז דער עם סגולה, דאָס אויסדערווײלט פאָלק. עס וועט ווערן אַ ליכט פאַר אַלע פעלקער. די אומות העולם, אינספּירירט דורך דער רוחניותדיקער ריינקייט פון דעם יידישן פאָלק, וועלן עס אַנערקענען און קומען לערנען פון אים דעת ה׳ („ונהרו אליו עמים רבים״), און דאָ קומען די דערהויבענע און עקזאַלטירטע נבואות פון ישעיהו, מיכה און אַנדערע, וואָס פּראָקלאַמירן דאָס אָנקומען פון דער גלאָררייכער תקופה און אויסגעטרוימטער אידעאַלער געזעלשאַפט: עס וועט קומען אַ גאָט דערקענטעניש, וואָס וועט ברענגען דעם געגאַרטאַן אייביקן שלום און די ממשלה פון גערעכטיקייט אויף דער וועלט.

„וכתתו חרבותם לאתים
וחניתותיהם למזמרות,
לא ישא גוי אל גוי חרב
ולא ילמדו עוד מלחמה.״

יאָ, ישראל איז אַן עם נבחר, אַן אויסדערווײלט פאָלק, אָבער אין דעם עצם אויסדערווײלטקייט, ווייל ער איז אַן עם נבחר, טראָגט ער די שווערע לאַסט פון אַחריות פאַר דעם גורל פון דער וועלט.

דער נביא עמוס זאָגט עס אַרויס קלאָר און בולט:

„רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקד עליכם את כל עוונותיכם.״ (עמוס ג׳ 2).

ישראל האָט דעם חוב, די פליכט אויסצוטרעטן דעם וועג פאַר דעם אוניווערסאַלן, אַלמענטשלעכן דערלייזער.

ישראל איז דער וואָס דאַרף פאַרטרייבן די פינצטערניש וואָס נעמט אַרום די וועלט, „ניט דורך שילטן די פינצטערניש, נאָר דורך אָנצינדן אַ ליכטל זי צו פאַרטרייבן״, דורך אויסלייזן די וועלט פון דער רישעות וואָס הערשט אין איר:

„וכל הרשעה כעשן תכלה,
כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ.״

* * * * *

דער משיח געדאַנק איז ענג פאַרבונדן מיט אונדזער מאַרטירעלאָגיע. ער האָט עס אונדז געגעבן דעם כוח איבערצוטראָגן אַלע נסיונות פון אונדזער לאַנגן גלות־וועג און אין אים האָבן מיר געפונען דעם טיפערן זינען פון אונדזער קיום און פון אונדזערע יסורים.

עס איז באמת ניט צו באַנעמען מיטן שכל, עס איז שווער אפילו פאַר אַ יידן און בוודאי קען עס אַ גוי ניט פאַרשטיין (איש זר לא יבין) אַז אפילו שטייענדיק ביים ראַנד פון קבר, אפילו ווען דער חלף האָט שוין אָנגערירט דעם האַלדז, האָט דער ייד נאָך אַלץ געפונען אין זיך דעם אינערלעכן גייסטיקן כוח צו זאָגן: „אני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח." אַזאַ ביטחון איז פשוט אומבאַגרייפלעך, איבערמענטשלעך; עס איז אַ ביטחון וואָס ציט זיך נאָך פון אברהם אבינו, ווען אין דער געדיכטער פינצטערניש האָט ער געשלאָסן דעם בונד מיט אונדזער לעבע־דיקן גאָט, און הערט די הבטחה אויף אַ גלענצענדן מאָרגן:

„והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו...
ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך
והיה ברכה." (בראשית).

דער דייטשער פילאָסאָף שאָפענהאַוער אין זיין ברענענדיקער שנאה צום יידישן פאָלק, האָט ניט געקענט פאַרטראָגן און פאַרגעבן דאָס יידישע קלאַמערן זיך אין לעבן, דעם געוואַלדיקן דראַנג איבערצו־לעבן אַלע צרות און פאָרט בלייבן לעבן. אָט אַ דער יידישער אָפטימיזם האָט סותר געווען זיין פילאָסאָפישע טעאָריע פון פעסימיזם.

און אין אונדזערע צייטן, אין דער פינצ־טערער עפּאָכע פון נאַציזם, פלעגן אָפט די רוצחים זיך וווּנדערן אויפן איבער־מענטשלעכן אויסדויער פון זייערע יידישע קרבנות, וואָס פאַר אַ ווילנסקראַפט צום לעבן זיי פלעגן אַרויסווייזן ביי די שווער־סטע פייניקונגען, פון הונגער, קעלט און אַנדערע רציחות, האָבן זיי האַרטנעקיק באַשלאָסן, להכעיס די שונאים, צו בלייבן לעבן.

עס איז ניט קיין וווּנדער, וואָס אין אונ־דזער געשיכטע, ווען עס האָט זיך געדאַכט אַז מען קען שוין מער ניט אַריבערטראָגן „כלו כל הקצין", און „באו מים עד נפש" האָבן זיך געפונען בעלי חלומות וואָס האָבן אַליין געוואָלט ברענגען די דער־לייזונג, די גאולה. אייניקע פון זיי האָבן ערנסט געדענקט, אַז די צייט איז ריף (השעה כשרה לכך), אַז זיי איז באַשערט עפּעס אויפצוטאָן צו באַפרייען ארץ ישראל, בויען דעם בית המקדש, ברענגען צום קיבוץ גלויות. מען רופט זיי די פאַלשע משיחים. אַ סך פון זיי, זעלבסט־געקרוינטע, האָבן געקעמפט מיט קיכאָ־טישע ווינטמילן; גרויסע טראַגעדיעס פלעגן זיך אָפשפילן, אייניקע זיינען אומ־געקומען אויף קידוש השם.

כ'וועל דאָ דערמאָנען נאָר עטלעכע:

דוד אלרואי האָט זיך דערקלערט פאַרן משיח אין 12טן יאָרהונדערט. דער רייזנ־דער ר' בנימין פון טודעלא דערציילט וועגן אים אין זיינע רייזע־מעמואַרן — „מסעות בנימין". ער האָט אויך געריצט די פאַנטאַזיע פון לאָרד ביקאָנספילד (דיזראַעלי), וועלכער האָט אָנגעשריבן אַ ראָמאַן וועגן אים.

אין יאָר 1524 באַווייזן זיך אין ווענע־ציע דוד הראובני און שלמה מולכו. דער ערשטער — אַ געהיימניספולע פערזענ־לעכקייט, אַ נזיר, פאַרפייניקט דורך סיגו־פים און תעניתים, דערציילט וועגן זיך פאַנטאַסטישע מעשיות, אַז ער איז דער ברודער פון אַ יידישן קעניג, וואָס הערשט ערגעץ איבערן שבט ראובן אין אַ מזרח־לאַנד. ער האַלט זיך אַז ער איז געשיקט פון גאָט צו מאַכן אַ דיפלאָמאַטישע און מיליטערישע באַוועגונג דורך העלפן די קריסטן צו שלאָגן די טערקן, זיי אַרויס־טרייבן פון ארץ ישראל און ברענגען די גאולה פאַר די יידן.

צו אים שטייט צו דער קדוש שלמה מולכו, וועלכער גלויבט הייליק אין זיין שליחות. ער אַליין, אַ מאַראַן וואָס האָט פאַרנומען אין קריסטנטום אַ הויכן פאָסטן אין קעניגלעכן הויף אין פאָרטוגאַל — שטעלט אין סכנה זיין לעבן און דער־קלערט זיך עפנטלעך פאַר אַ יידן. ער ווערט אַ מקובל, האָט משיחישע זעאונגען. ער באַגלייט דוד הראובני און דורך פאָ־ליטישע אינטערווענצן דערגרייכן זיי ביידע צום פויפסט, וועלכער איז זיי מקבל פנים.

דער סוף פון דער פאָליטיש־משיחישער באַוועגונג איז געווען אַ טרויעריקער. שלמה מולכו איז געכאַפּט געוואָרן פון דער אינקוויזיציע און איז פאַרברענט געוואָרן אויפן שייטערהויפן, אין עלטער פון 32 יאָר; דוד הראובני איז געשטאָרבן אין ערגעץ אַ תפיסה. זייערע פילצאָליקע נאָכפאָלגערס האָבן אויך טייער באַצאָלט פאַר זייער ערלעכן גלויבן אין זייער משיחישער שליחות.

עס בעט זיך ממש צו דערמאָנען בקי־צור די שבתאי צבי באַוועגונג, וואָס פאַר־דינט אין דער אמתן אַ באַזונדערע אַרבעט.

די באַוועגונג איז אויפגעקומען אין 17טן יאָרהונדערט, נאָך די כמעלניצקי שחיטות פון ת״ח ות״ט (1648), ווי אַ רעאַקציע נאָכן גרויסן חורבן וואָס די קאָזאַקן האָבן פאַראורזאַכט. די אימה־דיקע צרות באַפּרוכפּערט דעם באָדן און געשאַפן אַ גינסטיקן מאַטעריאַל פאַר משיחישע דערשיינונגען. שבתאי צבי האָט עס אויסגענוצט און געוווּנען אַן אומ־געהויער גרויסע נאָכפאָלגערשאַפט. מיר ווייסן מיט וואָס עס האָט זיך געענדיקט. עס האָט, פון איין זייט, איבערגעלאָזן אַ טיפן ברוך אין דער יידישער נשמה, און, פון דער צווייטער זייט, האָט עס מיט דער צייט געווירקט, הגם אומדירעקט, אויף דער שאַפונג און אויפקום פון דער חסי־דישער באַוועגונג.

אַזוי פלעגט אָפּט אַרומכאַפּן דאָס פאָלק אַ מין פסיכאָז, אַ רעליגיעזן אויפפלאַקער. יעדעס מאָל ווען אַ נייע כוואַליע פון רדי־פות און נגישות פלעגט זיך אַראָפּלאָזן אויף די יידישע קעפּ, אויף די יידישע קהילות, פלעגט עס אַרויסרופן אַ נייע משיחישע באַוועגונג.

די משיח אידעע האָט אין איר גע־שיכטלעכן גאַנג דורכגעמאַכט פאַרשיידע־נע גילגולים. דאָס יידישע משיח־גע־שטאַלט, פאַרוואָרצלט טיף אין אונדזער אַלטער דורותדיקער קולטור, געשעפּט פון אונדזער טראַדיציע פון אגדות אין תלמוד, מדרש און זוהר, באַזירט אויפן אויסטייטש פון די נביאים, האָט לכתחילה אָנגעהויבן מיט שטרענג יידישער אויס־לייזונג. ערשט דערנאָך שפּרייזט ער אַרי־בער די ריין־נאַציאָנאַלע און לאָקאַלע גרענעצן און ברייטערט אויס די האָרי־זאָנטן אַרומנעמענדיק אויך די אַנדערע פעלקער ביז צו אוניווערסאַלע חלומות. ער ווערט אַמאָל אפילו עקסטרעם אינטער־נאַציאָנאַל. אָבער אונטערבאַוווּסטזיניק ווערן זיי דאָך געשטויסן פון דעם אייגנ־אַרטיקן יידישן משיח אידעאַל.

„דער אַלטער משיח, ער איז שוין געשטאָרבן,
אַ נייער משיח קומט אָן“ —

האָבן אַמאָל געזונגען די בונדיסטן. אָבער אַ ל ץ משיח.

ווי געזאָגט, איז דאָס משיח געשטאַלט אַ פיל־פאַרנעמדיקער, אַ פיל־פּנימדיקער. אַמאָל איז ער הכנעהדיק געדולדיק — „עני ורוכב על חמור“ — געזאַלבט מיט אויל און טראָגט פּאַסיוו אַ לאָרבערקראַנץ אויפן קאָפּ, — און אַ מאָל איז ער רעוואָל־טירנדיק, סקעפּטיש, אַ הימל־שטורמער, געזאַלבט מיט פייער אין די רעוואָלוציעס און טראָגט די שווערד פון הייסן קאַמף אויף די באַריקאַדן, פּאַטעטיש אויסרופנ־דיק דעם קאַמף־רוף:

„נעם די שווערד, מיין זון,
און שלאָג צוריק דעם פיינד
און עס וועט זיך גאָט דערבאַרעמען.“
(א. ליעסין)

און דאָס איז אויך יידיש, אויך אין איינ־קלאַנג מיט די רייד פון אונדזערע נביאים. דער נביא יואל, נוצנדיק די אייגענע ווערטער פון ישעיה און מיכה, זאָגט פּונקט דאָס פאַרקערטע:

„קדשו מלחמה, כתו אתיכם
לחרבות ומזמרותיכם לרמחים.“
(יואל ד׳, 9).
(שמידט אייערע אַקעראייזנס אויף שווערדן און אייערע צווייגמעסערס אויף שפּיזן).

עס רעדט זיך וועגן שרעקלעכע מלחמות וואָס וועלן אויסברעכן און חרוב מאַכן אַלע לענדער, פאַרן אָנקומען פון טאָג פון גאָט (יום ה׳). עס וועט פאַרקומען אפילו אַ קאָסמישע ענדערונג, די נאַטור מיט אירע געזעצן וועלן איבערגעביטן

ווערן: „דם ואש ותמרות עשן" (בלוט און פייער און זיילן רויך); השמש יהפך לחושך והירח לדם."

נאַטירלעך, די הויפּט־ליידנדע וועלן זיין ווי אַלע מאָל, די יידן. אָבער נאָך דעם וועט קומען די גלאָררייכע תקופה אָן ליידן, אָן פּיין: „לא ישמע קול בכי וקול זעקה" און גאָטס גייסט וועט זיין אויסגעגאָסן אויף יעדן איינעם. אַ נייער מין מענטש וועט אויפשטיין.

די פאָלקס־פאַנטאַזיע הייבט אָן צו שפּינען לעגענדעס; אַ גאַנצער טורעם, אַ וואָלקנקראַצער פון פאַרשיידענע מיטאָסן וואַקסט אויס אַרום דעם משיח געשטאַלט.

מיר האָבן אויך אַ לעגענדע פון אַ טאָפּלטן משיח — משיח בן יוסף, וואָס וועט זיין דער פאָרלויפער פון דעם משיח בן דוד. משיח בן יוסף וועט פאַרפירן מלחמות און אַליין אומקומען אין קאַמף, אָבער ער וועט צוגרייטן דעם וועג פאַר דעם שלומדיקן גואל. עס וועט זיין אַ דור שכולו חייב, וואָס וועט דאַרפן ברענגען דעם דור שכולו זכאי. אויך אין דעם שטעקט די אידעע פון תיקון, ערשט פון זיך אַליין, אַראָפּוואַרפן די אַלע אָנגעוואַקסן פון גלות אויף דעם יידישן כאַראַקטער, וואָס האָט זיך איינגעבירגערט אין זיין וועזן צוליב די אומנאָרמאַלע אומשטענדן אין וועלכע עס איז אים אויסגעקומען צו לעבן.

עס איז באַקאַנט דעם קאָצקערס זאָג, פאַרוואָס מען דאַרף האָבן צוויי משיחים: איין משיח — אַרויסצופירן דעם יידן פון גלות, דעם צווייטן — אַרויסצופירן דעם גלות פון דעם יידן.

און דער כוח הדמיון אַרבעט ווייטער: מען וויל שוין משיחן ניט האָבן אין די הימלען, מען ברענגט אים אַראָפּ פון אויבן, פון זיין גאָלדענעם שטול אין די הימלישע הויכן; מען וויל אים האָבן דאָ אונטן, אויף דער ערד, צווישן זיך, אַ געשלאָגענעם, אַ דערווייטאגטן, ווי ס'איז דאָס גאַנצע יידישע פאָלק. מען באַזעצט אים אין די טויערן פון רוים, געפּענטעט און געשמידט אין קייטן, מיט בלוטיקע וווּנדן אויף די פיס פון זיין לאַנגן וואַנדערן; ער אויך אין גלות און ער וואַרט אויך אויף זיין אייגענער גאולה; ער וואַרט דאָס פאָלק זאָל אים אויסלייזן.

אין דער קבלה איז דאָ דער באַגריף, אַז אויך די שכינה באַגלייט דאָס פאָלק אין גלות (שכינתא בגלותא) און עס וואַרפט זיך דורך דער ווונדער פון גאולה השתוקקות אויך אין שכינה גאַרונג. דאָס פאָלק האָט די פונקציע, די התחייבות אויסצולייזן אויך די שכינה. אָבער ווען? — ווען דאָס פאָלק וועט זיין ראוי דאָס צו טאָן.

די משיח אידעע — אַן עיקר אין דער יידישער אמונה, פאַרנעמט אויך אַ געוואַלדיקע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פון ציוניזם. שיבת ציון און קיבוץ גלויות איז עיקרדיק אין דער שטרעבונג צו גאולה.

נאָך די אַלע אַנטוישונגען וואָס דאָס פאָלק האָט געליטן דורך דער עמאַנציפּאַציע מיט די פאַלשע לאָזונגען פון ליבעראַליזם און ראַדיקאַליזם; אין בעסטן פאַל איז אפשר דער יחיד טיילווייז באַפרייט געוואָרן, און דאָס אויך נאָר דורך אַ מיתה בנשיקה—אַסימילאַציע און שמד. אָבער ס'האָט ניט געבראַכט קיין נאַציאָנאַלע, פאָלקישע באַפרייאונג. מען זעט זיך אַרום, אַז מען קען זיך ניט פאַרלאָזן אויף חסד לאומים. מען וואַרפט אָפּ דאָס פּאַסיווע, געדולדיקע וואַרטן און מען נעמט דעם גורל אין די אייגענע הענט.

חיים גראַדע דריקט עס אויס אין זיין פּאָעמע: „דער טאַנץ פון גאולה":

„רבונו דעלמא כולה —
ניטאָ מער קיין כוח צו וואַרטן,
מיר נעמען זיך אָן פאַר די הענט
און מיר גייען אַליין צו דער גאולה!"

עס קומען די ביל"ו און די חיבת ציון באַוועגונגען, עס קומט ליליענבלום, עס קומט פינסקער מיט זיין אויטאָעמאַנציפּאַציע; הערצל רופט אויס פּאַטעטיש: „אם תרצו אין זו אגדה" און טויזנטער הערצער ווערן אָנגעצונדן: דער באַזעלקאָנגרעס מיטן פּאָליטישן (און קולטורעלן) ציוניזם און דאַן — דער פינצטערער חורבן פון אונדזער צייט...

מיר האָבן שוין איצט, ב"ה, מדינת ישראל... אויף לאַנגע, לאַנגע יאָר... דער משיח געדאַנק האָט זיך אויסגעקריסטאַליזירט אין דעם מדינהשן אויפ־

לעבונגס פּראָצעס. ביאַליקס נבואה איז מקוים געוואָרן, אַז ס'איז אויסגעפאַלן אויף אונדזער גורל, אונדזער דור זאָל זיין דער לעצטער פון שיעבוד און דער ערשטער פון גאולה („מתי מדבר“). ווייסן מיר אָבער לײדער, אַז עס איז נאָך ווייט פון גאולה שלימה. אפשר — אתחלתא דגאולה, און אונדזער אַרבעט איז נאָך ווייט ניט פאַרענדיקט; מיר שטייען איצט פאַרן גרויסן ניסיון צו דערהאַלטן און פאַרשטאַרקן דאָס דערגרייכטע.

אַזוי גייען אַריבער טויזנטער יאָרן אין וואַרטן. דער משיח געדאַנק, מיט אַלע זיג־זאַגן וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין זיין געשיכטלעכן גאַנג, באַרייכערט מיט פריי־שע וואַריאַציעס און ניואַנסן, מיט פרישע הידושים און נייע עמאָציעס, לויט די אומשטענדן פון דער צייט, איז נאָך אַלץ לעבעדיק אין פאָלקס באַוווסטזיין; ער איז איינגעוועבט אין אונדזער פסיכיק און אין אונדזער מענטאַליטעט.

לאָמיר אַריינקוקן אין דער מאָדערנער ליטעראַטור, אין יידיש און העברעיש, און מיר וועלן זען, אַז גאולה שטרעבונג און משיח פּראָבלעמאַטיק פאַרנעמען דעם אויבנאָן אין זייער טעמאַטיק.

גענוג צו דערמאָנען די פּאָעטן פון די לעצטע יאָרן, ווי דוד איינהאָרן, א. ליעסין, לעיעלעס, די אַזוי גערופענע „יונגע“ מיט מאַני לייב בראש, און אַוודאי דעם קלאַ־סישסטן משיחיסט, ה. לייוויק (דער גולם, די גאולה קאָמעדיע). זיי אַלע ראַנגלען זיך מיט דעם געדאַנק, וואָס איז דער הויפּט־מאָטיוו פון זייערע שאַפונגען.

איך פיל דאָ פאַר נייטיק צו ברענגען אַ ביישפּיל פון דוד פרישמאַנס פּאָעמע „משיח“, וואָס גיט, לויט מיין מיינונג, אַ בולטן ענטפער צו אונדזער דורותדיקן זוכן: משיח געשמידט אין קייטן, צוגע־בונדן צום גאָלדענעם טראָן פון כביכול, קוקט אַראָפּ אויף די מענטשלעכע ליידן; ער רייסט די קייטן, וויל לויפן, וויל פליען, גרייט צו העלפן, אָבער ער קען זיך ניט באַפרייען פון די קייטן. ער קריגט זיך מיט גאָט; ניט קיין רחמים בעט ער, נאָר גערעכטיקייט. ער קלאָגט זיך ניט נאָר פאַר זיינע פיזישע ליידן, נאָר צום ערשטן פאַר די גייסטיקע ליידן, צו־צוזען און פילן יעדן שמערץ, יעדן ווײ, צו זען יעדן דור אין זיינע טרערן; צו הערן יעדן דור אין זיינע זיפצן; צו פילן יעדן מענטשן אין זיינע וווּנדן און ניט האָבן די מעגלעכקייט זיי צו העלפן און אויס־לייזן, און ער שרייט אויס:

עד מתי!?

און עס קומט דער ענטפער פון הימל:

„עד יקום דור חדש,
דור אשר יבין גאולה,
דור אשר יחפץ להיות נגאל.
אָז תקום גם אתה ונגאלת,
אָז תקום גם אתה וגאלת.“

(אין פרייער איבערזעצונג)

ביז עס וועט קומען אַ נייער דור,
אַ דור וואָס וועט פאַרשטיין גאולה
און אָפּשאַצן פרייהייט,
אַ דור וואָס וועט וועלן זיין פריי,
דאַן וועסטו, משיח, אַליין באַפרייט ווערן,
דאַן וועסטו, משיח, די מענטשהייט
באַפרייען.

רבקה קאָפּע / פּאַריז

צוויי לידער

כּיבּוד

ווען דער שלאָף איז מיך מכבּד מיט אַ חלום
און שורות ליכטיקע סקולפּטן מיר אַ טורעם,
פּרוּוו איך באַלזאַמירן די פרייד אין מיינע חושים —
זי זאָל אויף אייביקייט פּולסירן אין אַ פורעם...

ס'האָט מיך דער באַשאַף אָנגעגאָסן שטויניק פול,
דער שלאָף האָט פון מיר מיט אַ ליד אַרויסגעקוועלט,
ווי דורך ספּאַזמעדיקן הימל אין בליציקן בלענד,
ער שרייבט מיט זיין קנאָספּנשריפט, דעם פרילינג אויף דער וועלט.

ווען איך האָב זיך אינטים מיט מיין ליד איבערוועקט,
וואס קאָן אַזוי אין חלום אַ דיכטער פאַרבלעפן,
האָב איך געמיינט, אַז פון דימענט פון נאַכטיקן ווערק,
וועלן הימלישע שליווזן זיך געבן אַן עפן...

ס'מעג נעכטיקן אמת אינעם חלום־ליגן,
אין אויפקום ר'ווערט פאַרבלאַסט, די שכינה אויסגערונען
און ליידיק ווערט אין קאָפּ, ווי עס ליידיקן די הענט —
ווען מען האָט עפּעס חלומדיק אין שלאָף געפונען.

אין די היילן פון חלום־וואָר

כ'האָב געפּילט דעם חלום מיט זיינע זיבן שלייערן,
ווען די האַנט בלייערנע חתמעט זיינע בילדער—
געוווסט ר'וועט מיך כאַפּן ווי אַ קינדל פייערן
און פאַרשווינדן ערגעץ מיט מיין געשריי דעם ווילדן.

וואָס־זשע זיין וועט פאַרט דער תכלית פון די־אַ קאַשמאַרן,
וואס איך מוז אויסלעבן אינעם וואָרן קרייז?
עס פאַרבלינדן מיך די ווייסקייט־קולואַרן —
און בין פאַרקלעמט אינעם חלום־באַרג פון אייז.

אויף אַ בעטל איינגעוויקלט אין ווייסע געוואַנטן,
שטייט אַ קינסטלער איבער מיר פון אַן איבונגצעך.
ס'איז נישט סתם קיין דיריגענט פון מוזיקאַנטן,
דאָס איבט ער מיט מיר אין מיין אָטעמדעך.

אַ מענטש קאָן זיין פיל־אינסטרומענטיק,
אויב ער ווערט געפּרוווט און אין דעם אַריינגעטאָן.
דאָס איינפּרעסן די ריפּן איז אַזוי אידענטיק —
מיט די אָטעם־גרוסן פון מוזיק־אַקאָרדעאָן...

אָט קנעט ער מיין ברוסט מיטביידע הענט און ווערט פאַרשווונדן,
ווען ער האָט שוין מיט מיין אָטעם־ריטעם איינגעקנעלט.
באַלד נעמט ער שפּילן אויף אַ צווייטנס ריפּן־וווּנדן,
און שמייכלט, וואָס מיין בלאָז־אינסטרומענט איז איינגעשטעלט.

די טירן ווינטיקן אויף מיר מיט ווייסן ציג־געוויטער,
כ'זיץ ביי אַ מאַשין, וואָס צייכנט אָטעם־באָטן,
ס'גלעקלט אין דער לופט מיט אַ וויבראַציע־ציטער,
פאַרשלינגט די וואָקאַלן — וואָס זענען מיר פאַרבאָטן...

ווערטער צאַפּלען זיך אין מיר ווי פישלעך אויפן זאַמדברעג,
אַזוי אידענטיש ווי פאַרצוימונג אין קאָשמאַר.
האַלט איך שוין ביים אַריבערשפּרייזן דעם ים־וועג,
וואָס מיין לעבן היט אָפּ יעדעס מאָל אַ צווייטער האַר?

אַן איינפאַל. דאָ ווו כ'בין גראַמט זיך מיט קאָנסערוואַטאָריע
און הערן הערט זיך אַ מאַקאַברישע מוזיק;
די מוזיקאַנטן זענען אויך — די אוידיטאָריע,
וואָס זוכט אַ מין שפּילזייגער מיט וויזערס אויף צוריק!...

אברהם גאָלאָמב

די זינד פון די „וועלטלעכע" יידן

קודש כל — דער נאָמען. עס איז ניט קיין יידישער אויסדרוק. עס איז געקומען פון רוסישן וואָרט „סוועטסקי". אין רוסיש איז עס געווען אין אָרדענונג. עס זיינען ביי די רוסן געווען „גייסטיקע" מענטשן, גייסטלעכע און „וועלט-מענטשן", וואָס האָבן ניט קיין שייכות צו די גייסטלעכע. צי איז ביי די רוסן יאָ געווען אַ קאַמף צי ניט? האָט פאַר מיר ניט קיין אינטערעס. ביי יידן זיינען געווען אָביעקטיווע סיבות פון אויפשטייג פון וועלטלעכקייט. אין שטעטל איז עס ניט געווען קיין פּראָבלעם: יידן האָבן געלעבט פאַר זיך. זיי האָבן זיך געקאָנט פירן אומגעשטערט לויט זייער טראַדיציאָנעלן פיר און זייער אוראַלטן שטייגער.

ווען די יידישע ביאַליסטאָק האָט איינגעפירט דאַמף-מאַשינעס, איז געווען אַ פּראָבלעם: לאָזן די מאַשינעס שטיין צוויי טעג, האָבן ניט געקאָנט די בעלי-בתים; אַרבעטן זונטאָג, האָט די רעגירונג ניט געלאָזן. איז דער יידישער שבת געוואָרן דער קרבן. האָט זיך פאַר מיר באַרימט אַ ייד אין מעקסיקע, אַז ער איז געווען דער ערשטער יידישער אַרבעטער וואָס איז געקומען יום-כיפּור אַרבעטן אין פאַבריק. מיר איז ניט באַקאַנט דער קאַמף קעגן דער יידישער רעליגיע אין דער פאַבריק-שטאָט ביאַליסטאָק. אין ווילנע איז דער קאַמף געווען קעגן די שטעקלעך אום שבת. די פרומע יידן פלעגן אַרויסרייסן די שטעקעלעך שבת און זיי צעברעכן אום שבת טאָקע. אָבער די אַפּיקורסים זאָלן מער ניט גיין שבת מיט שטעקנס, און די יונגע שטעקלטרעגער פלעגן שטיין און לאַכן. איך דערמאָן זיך ניט קיין מלחמות צוליב די שטעקלעך. אָבער בכלל איז דער שבת שטאַרק געבראָכן געוואָרן צוליב דעם אונטערגאַנג פון שטעטל און פון יידישן לעבן פאַר זיך אין די שטעטלעך. מיטן אונטערגאַנג פון שטעטל איז אויך אַוועק דאָס פאַרזיכיקע לעבן פון יידן.

אין ווילנע איז בסך הכל געווען פריער איין יידישע קראָם אָפן שבת (אַ רוסישער בוך-געשעפט). ביי יידן האָט זיך נאָך אַנטוויקלט אַן אידעאָלאָגישער צוגאָב צום קאַמף: דער קאַמף קעגן רעליגיע בכלל. אין אַמעריקאַנער שטעט איז דער שבת בטל געוואָרן נאָך מער ווי אין ביאַליסטאָק. פאַר די שטעטלשע יידן איז עס געווען אַ טראַגעדיע ווען זיי פלעגן זיך דערוויסן אַז זייערע קינדער מוזן אַרבעטן שבת. עס איז נאָך צוגעקומען דער אידעאָלאָגישער מאָמענט. איך ווייס פון אַ יידן אין אַ שטאָט, וואָס פלעגט זיך אַוועקשטעלן יום-כיפּור ביים אַריינגאַנג פון שול מיט אַ שטיק ברויט, צו ווייזן די יידן וואָס קומען דאַוונען ווי ער עסט יום-כיפּור. אַזוינע צוּלהכעיסניקעס זיינען דאָס געווען. עס איז דאָך אַ באַקאַנטער פאַקט, אַז עס זיינען ביי יידן געווען אַזוינע וואָס פלעגן מאַכן בעלער דווקא אין כל-נדרי-נאַכט. אין דעם איז געווען אַ צולהכעיס גאָט, און אויך זיך אַליין.

עס דערציילט אַ באַגלויבטער עדות אין אַ בוך, אַז מיידלעך געקומענע קיין אַמעריקע פלעגן בענטשן ליכט, אָבער אַרבעטן האָבן זיי געמוזט קומען שבת. פּשוטע יידישע טעכטער פון קליינע שטעטלעך האָבן געמוזט עמיגרירן קיין אַ מ ע ר י ק ע, האָבן דאָך אויך אין אַמעריקע ניט געקאָנט איבעררייסן פון דעם שטייגער פון זייער שטעטלשן שבת.

יידן האָבן זיך גענומען צופּאַסן צו די נייע פאָרמען און איינהאַלטן פון שטייגער. האָבן אָבער לגמרי ניט געפּרובירט צופּאַסן די פאָרמען פון לעבן צו זייערע אוראַלטע געוווינהייטן. יידן האָבן אומעטום, אין אַלע נייע לעבנדער און אין אַלע נייע באַדינגונגען מיט אַלע כוחות זיך צוגעפּאַסט צו די באַדינגונגען און ניט געזוכט, פאַרקערט, צופּאַסן די באַדינגונגען צו זייערע דורותדיקע געוווינהייטן. דאָס איז איינער פון די שטריכן אין יידישן כאַראַקטער: זיך צופּאַסן און ניט צופּאַסן צו זיך. דער שטריך האָט

שטאַרק געהאָלפן די יידן אין אַלע נייע באַדינגונגען. די נייע באַדינגונגען האָבן אומעטום פאַרלאַנגט פון יידן גרויסע קרבנות. אַ סך האָבן באַצאָלט מיטן לעבן, אָבער מען האָט זיך צוגעפּאַסט! נייע יידישע יישובים אין דער גאַנצער וועלט. אומעטום די זעלביקע יידן, אומעטום די זעלביקע יידן, אומעטום צוגעפּאַסט זיך, אומעטום זיך אַריינגעפּאַסט, אפילו דעם רעליגיעזן שטייגער געענדערט. בענקען יידן אין אימיגראַציע נאָך דעם אַמאָליקן דור־דורותדיקן דישן שטייגער און זיינען צופרידן וואָס די קינדער זיינען שוין „היגע“ — זיי האָבן שוין ניט נאָך וואָס צו בענקען. אָט אַזוי לעבן יידן: מען פּאַסט זיך צו אַלץ און מען לעבט ביז מען דאַרף ווייטער לויפן זוכן עפּעס נייעס.

יידן זיינען דאָס איינציקע פאָלק וואָס האָט איינגעהיטן זיין פאַרזיכיקייט לענגער פון אַלע פאַרצייטיקע פעלקער אָן אַ לאַנד און אָן אַ מדינה. אַ דאַנק וואָס? אַ דאַנק דעם באַזונדערן פאַרזיכיקן שטייגער, וואָס איז פאַרהייליקט געוואָרן ווי אַ סכום פון מצוות און עבירות. איך ווייס ניט צי אין אַנדערע רעליגיעס איז אויך פאַראַן אַ פאַרהייליקטער שטייגער; ביי יידן איז דער שטייגער פאַרהייליקט, רעגלאַמענטירט און אַ דאַנק דעם רעגלאַמענטירטן שטייגער איז איינגעהיט געוואָרן דאָס פאָלק אין אַזאַ לאַנגן גלות. קיין איין פאָלק פון אַלטערטום, פון פאַרצייטן, האָט זיך ניט איינגעהיט ביז איצט, ווי די יידן. און דאָס איז אַ דאַנק דעם פאַרהייליקטן שטייגער. אַ ייד נעמט ניט קיין טרונק וואַסער אָן אַ ברכה, אָט דער פאַרהייליקטער שטייגער האָט איינגעהיט דאָס פאָלק. דערפאַר קענען אַנדערע פעלקער האָבן פאַרשיידענע רעליגיעס און דאָך זיין איין פאָלק. די רעליגיע און די פאָלקישקייט זיינען ניט געבונדן, ניט איינס . עס קענען זיין פראַנצויזן און פאָליאַקן און דער זעלביקער רעליגיע. קענען אין איין און דעם זעלביקן פאָלק זיין פאַרשיידענע רעליגיעס. ביי יידן איז דאָס אוממעגלעך. דער שטייגער פון פאָלק א י ז די רעליגיע. דער פאַרהייליקטער שטייגער איז די רעליגיע.

די וועלטלעכע יידן האָבן אָפּגעלייקנט די טראַדיציע פון יידישן פאָלק. אָן דער טראַדיציע איז ניט מעגלעך קיין פאָלקישקייט. דערפאַר איז ניט מעגלעך קיין וועלטלעכע יידישקייט מער ווי איין דור. איין דור האַלט זיך די יידישקייט פון דער קינדהייט, פון עלטערן־היז, פון שטייגער, פון שטעטל. אָבער קיין אייניקלעך, קיין דריטער דור איז שוין ניטאָ.

קורץ גערעדט: יידישקייט איז שטייגער, דער שטייגער איז פאַרהייליקט ווי רעליגיע. קומט אויס, אַז אָן רעליגיע איז ניטאָ, ניט מעגלעך קיין יידישקייט. וואָלטן יידן געלעבט פאַר זיך, אין אַ מידבר, אָדער אין די שטעטלעך, וואָלט אַרום ניט געווען קיין אַנדערע פעלקער מיט זייער שטייגער, וואָלט זיך אין יידישקייט איינגעשטעלט אַ נייער שטייגער, אַן אייגענער. מענטשן קענען ניט לעבן לאַנג אָן אַ שטייגער. אָבער יידן לעבן ניט אין קיין מידבר, ניט אַליין; אַרום, צוזאַמען מיט יידן זיינען פאַראַן נאָך פעלקער מיט שטייגערס, מיט אויסגעאַרבעטע איינגעשטעלטע שטייגערס; לעבן יידן צווישן אַנדערע פעלקער, האָבן זיי ניט קיין אייגענעם שטייגער, נעמען זיי אָן ווילנדיק אָדער ניט ווילנדיק אַ פרעמדן שטייגער. דערפאַר זיינען ניטאָ קיין וועלטלעכע יידן. אָפּגעלעבט איין דור, דער דור לעבט מיט דער טראַדיציע פון דורות פאַר אים, אָבער קיין נייע דורות וועלטלעכע יידן זיינען שוין ניטאָ. די קינדער פון די וועלטלעכע יידן נעמען איבער די שטייגערס פון אַרום. אָן אַן אייגענעם שטייגער איז עס אַ סך גרינגער זיך צו אַסימילירן.

איך נעם באַרימטע יידישע נעמען, מענטשן וואָס האָבן אַ נאָמען ביי יידן. איך זוך זייערע קינדער, צי האָבן זיי געלאָזן אַ נאָמען אין יידישקייט. שווער צו געפינען צוויי דורות וועלטלעכע יידן. די קינדער פון די וועלטלעכע יידן זיינען אין יידישקייט ניטאָ. איך וועל זיך דערלויבן אָנרופן עטלעכע נעמען: אַברהם מאַפּו — דער ערשטער העברעישער ראָמאַניסט, זיינע ביכער האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף ישיבה־יינגלעך. זיין זון — אַ דאָקטאָר — האָט קיין יידיש ניט געקענט. פרץ סמאָלענסקין — און ווו זיינען געבליבן זיינע קינדער? ווער ווייסט זיי? יהודה לייב גאָרדאָן — דער

גרעסטער העברעישער דיכטער פאַר ביאַליק־עפּאָכע. ער האָט אין זיינער אַ פּאָעמע בלויז איין טעות געהאַט: ניט קיין „אחרון במשוררי העברים אָנוכי", נאָר ער וואָלט געדאַרפט זאָגן „במשפחתי" — ווייל זיין זון האָט גלייך נאָכן פאַטערס טויט פאַרקויפט דעם טאַטנס שריפטן פאַר גוט געלט און אַליין זיך אָפּגעשמדט און אויס. איך וועל מער ניט אָנרופן, ווייל עס וועט ווי טאָן אַ סך יידן, פאַרקערט, דערמאָן איך זיך נאָר איינעם — דעם זון פון דעם העברעישן גראַמען־פלעכטער, דעם אמתן פּאָעט מיכה יוסף לעבענזאָן, וואָס איז זייער יונג געשטאָרבן. בדרך כלל אָבער האָבן ניט די וועלטלעכע דענקער קיין נאָכשטאָם.

פאַראַן צוויי־ערליי רעליגיעס: רעליגיע פון אויפפיר און רעליגיע פון גאָט־פּרינציפּן. די יידישע רעליגיע איז בעיקר אַ רעליגיע פון מעשים, פון אויפפיר. גלייך נאָך די עשרת הדברות קומט „ואלה המשפטים". די טעאָרעטישע יסודות פון דער יידישער רעליגיע האָבן געקאָנט וואַרטן עטלעכע טויזנט יאָר ביז דעם רמב"ם (אפשר אונטער דער השפעה פון די אַראַבישע פילאָסאָפן), האָט ער געוואָלט אונטערשפּאַרן יידישע רעליגיע מיט פילאָסאָפישע פּרינציפּן. האָט ער אָנגעשריבן זיין „אני מאמין", זיינע 13 עיקרים פון יידישקייט. אָבער דאָס יידישע פאָלק האָט זיך ניט גענייטיקט אין דעם. זאָגט מען דאָס אָפּ שטילערהייט פאַר זיך און גענוג. זיין פּירוש ווערט געדרוקט צוזאַמען מיטן טעקסט פון גמרא, אָבער זיין „מורה נבוכים" האָט מען ווי אויסגעמיטן. אשכנזים האָבן ניט ליב קיין פילאָסאָפיע פון יידישקייט. מען דאַרף לעבן ווי די עלטערן האָבן זיך געפירט און גענוג. דעם רמב"מס „אני מאמין" — די דרייצן עיקרים פון יידישקייט פלעגט מען אויך אָפּזאָגן אין דער שטיל פאַר זיך, אפילו ניט מיטן חזן, אָפּזאָגן אין דער שטיל און יוצא. און דאָס איז ניט געוועזן מחמת אומכבוד צום ספרדישן גאון. דער רמב"ם איז אָנגענומען ביי אַלע יידן, ביי די אַשכנזישע ניט ווייניקער ווי ביי די ספרדים. אַז מען האָט אַ באַציונג צום פאָלק, האָט מען אויך באַציונג, אַ דרך ארץ פאַר די גלויבונגען פון פאָלק, פאַר זיין שטייגער און פירונג.

גענוג אָבער צו באַקענען זיך מיט די ערשטע וועלטלעכע יידן, מיט זייערע שריפטן, ווי עס כאַפּט אָן ממש אַ ווייטאָג: מיט וואָס פאַר אַ מיטלען מען האָט געקעמפט; מען האָט פשוט אָפּגעשפּאָט פון פאָלק און זיינע גלויבונגען; מען האָט געוואָלט ווײ־טאָן, צו שרייבן להכעיס; מען האָט אָפּגעלאַכט, חוזק געמאַכט פון דעם וואָס עס איז ביי דעם פאָלק געוועזן הייליק. ווען מען האָט אַכטונג, דרך־ארץ צום פאָלק, האָט מען אויך אַכטונג צו זיינע מינהגים, אויב אפילו זיי זיינען נאַריש לויט מיינע באַגריפן.

ווי געזאָגט, איז אַזאַ באַציונג צום פאָלק דער ערשטער טריט פון אָן אַנטלויפן פון פאָלק. בכלל: שווער צו געפינען אייניקלעך פון די גרויסע קעמפער פאַר וועלטלעכקייט צווישן יידן. גיכער איז עס געגאַנגען אַנדערש: דער זיידע — אַ יידישער פּריץ — יהושע צייטלין; דער איידעם און זיין פריינד, דער מחבר פון דער ערשטער שריפט פון אַ יידן אויף רוסיש: „דאָס געוויין פון דער יידישער טאָכטער", פול מיט בעטלערישער חניפה און תחנונים צו „די גרויסע זין פון צפון", מען זאָל אַריינעמען די יידן נעבעך אין דער געזעלשאַפט. אַז די „גרויסע זין פון צפון" (די רוסן) האָבן זיך ניט געאיילט אַריינצונעמען די בעטלערישע יידן אין דער רוסישער געזעלשאַפט, האָט מען זיך געשמדט (אפשר די ערשטע משומדים פון די יידן) און דער אייניקל — אַ דעקאַבריסט — האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן אַרויסצושיקן אַלע יידן פון רוסלאַנד...

און זאָל עס ניט זיין קיין גרויסער וווּנדער: כמעט דאָס זעלביקע שרייבט דער „גרויסער" מענדעלסאָן אין זיין בוך „ירושלים". מער ניט ער אַליין איז נאָך געווען אַ פרומער ייד. פון זיינע קינדער איז נאָר איינער געשטאָרבן אַ ייד. פון זיינע אייניקלעך איז שוין מער ניט געוועזן קיינער קיין יידן. (מיין זיידע פלעגט אים רופן „מיישקע דער דעסויער, ימח שמו וזכרו"). איז עס ניט קיין וווּנדער וואָס דער רוסישער ייד לייב נעוואַכאָוויטש (וואָס האָט געלעבט ביי יהושע צייטלינס איידעם, אברהם פּערעץ) האָט

זיך צוזאַמען מיט זיין תלמיד געשמדט און געפּטרט אַ פּראָבלעם.

דער גאַנצער דור יידן אין דייטשלאַנד האָט זיך אויסגעשמדט. אַלע יידן וואָס היטלער האָט געפונען אין דייטשלאַנד זיינען געווען אָפּשטאַמיקע פון אַריינגעוואַנדערטע יידן, ניט פון אָריגינעל דייטשע יידן. יאָרהונדערטער אויסנאַם־געזעצן און סתם רדיפות האָט מען יאָ אויסגעהאַלטן, אָבער פרייהייט האָט מען ניט געקאָנט אויסהאַלטן. היינעס חברים צוזאַמען מיט היינען האָבן געשוואָרן צו בלייבן יידן אָבער קיינער איז ניט געבליבן קיין ייד, אַלע האָבן זיך אויסגעשמדט.; די יידן וואָס היטלער האָט געפונען אין דייטשלאַנד, זיינען אַלע געווען אָפּשטאַמיקע פון נייע אַריינגעוואַנדערטע. (אַרטור רופּין).

אַן ענלעכע שמד־מגפה איז געווען אין רוסלאַנד אין אָנהייב פון צוואַנציקסטן י״ה ביז ער ערשטער וועלט־מלחמה. עס איז געווען אַ מורא צו געבן אַן אומבאַקאַנטן יונגן יידן די האַנד, טאָמער איז ער אַ משומד, ווען מיר האָבן קיין האַנט ניט געגעבן. אַ פאַקט: מיר זיינען געווען מאָביליזירט צו דער ערשטער וועלט־מלחמה; אַ גרופּע יונגע מאָביליזירטע האָבן זיך געקלאָגט אויף קראַנקקייטן, זיינען מיר געשיקט געוואָרן אין אַ מיליטערישן שפּיטאָל. עס איז מיר אויסגעקומען צו האָבן צופעליק אַ שטאַרקע דיסקוסיע מיט אַ צווייטן מאָביליזירטן יידן, וואָס האָט ניט געקאָנט פאַרטראָגן מיין ריידן הויך יידיש מיט מיינע געסט. אין קאָרידאָר האָט מיר אַ דריטער יונגער ייד געדריקט די האַנט: אַזאַ שטאָלצע יידישקייט האָט ער נאָך ניט געזען. ביים אויסשרייבן זיך פון שפּיטאָל האָב איך געהאַט אַלע קאַרטעלעך. האָב איך דערזען אין דעם קאַרטל פון דעם וואָס האָט מיר געדריקט די האַנט, אַז ער איז לויט דער רעליגיע אַ לוטעראַן גאָר, אַ געשמדטער, הייסט עס עס זיינען דעמאָלט געווען זייער פיל משומדים.

די שטעטלעך זיינען אונטערגעגאַנגען, געהאַלטן אין אונטערגיין. יונגע יידן האָבן זיך געוואָרפן צו ב י ל ד ו נ ג. איז אָבער געווען די פּראָצענט־נאָרמע. האָבן זיך יונגע יידן געשמדט מיטן וויסן און מיט דער הסכמה אפילו פון די עלטערן.

די לאַגע פון יונגע יידן אין רוסלאַנד איז טאַקע געווען אָן אויסזיכטן. בלייבן אין שטעטל, אַז עס גייט גאָר אונטער. בלייבן אין שטעטל — איז ניטאָ וואָס צו טאָן; אָנקומען אין אַ שול, עפּעס דערגרייכן דורך בילדונג — אַז מען לאָזט גאָר קיין יידן ניט צו. סיידן אַנטלויפן קיין אַמעריקע און ווערן דאָרטן אַן אַרבעטער. בלייבן אין שטאָט, אין תחום — ניטאָ וואָס צו טאָן, סיידן ווערן אַ לערער און געבן פּריוואַטע לעקציעס. פלעגן יונגע יידן אַרומפאָרן איבער דעם גרויסן רוסלאַנד און זוכן ערגעץ אַ גלהל וואָס זאָל פאַר אַ קליינע סומע רובלס געבן אָן צערעמאָניעס אַ שמד־צעטל. איז שמד געווען אַן אויסגאַנג פון די אַלע יידישע צרות; איז שמד געוואָרן פּשוט אַ מגפה ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

עס איז אָבער ביי אַ סך יונגע יידן געווען אַ מאָראַלישער אָפּהאַלט פון שמד: לאַנגע דורות, אַן אייביקייט ממש זיינען יידן בעסער געגאַנגען אויפן עשאַפאָט איידער אין קלויסטער צו שמד, און דאָ מיט איין מאָל ווי צום טאַנץ — אויס ייד, לוטעראַן, גאָר און פּטור פון אַלע יידישע צרות. מען האָט מער קיין מורא ניט געהאַט טאָמער וועט די רוסישע רעגירונג זיך דערטראַכטן אויך ניט געבן אַלע רעכט די אַקאָרשט געשמדטע יידן... האָבן וועלטלעכע יידן געמאַכט דעם שמד־פּראָצעס גרינגער: געווען יידן אָן יידישקייט, קען מען איצט זיין אַ גוי אָן גויישקייט. איז דער איבערגאַנג צו גויישקייט געווען אַ סך גרינגער פאַר וועלטלעכע יידן: גאָרניש פון גאָרנישט איז גאָרנישט. אַזוי אַרום איז וועלטלעכקייט געווען אַ טריט צו שמד.

עס איז אין יענע צייטן אַרויס אַ דערציילונג פון ש. אַנ־סקי: „אַ גויישער קאָפּ“. אַ רוסיש מיידל האָט געדאַרפט לעבן אין פּעטערבורג מיט אַ פּאַס פון אַ יידיש מיידל. האָט איר די פּאָליציי געטריבן פון פּעטערבורג. האָבן יידישע חברים פון דער רוסיש מיידל מיטן יידישן פּאַס איר געעצהט: נעם און שמד זיך — אַ כשרע לעפל מיט אַ כשרן טעצל. און די רסיש מיידל האָט אַלץ אָפּגעלייגט דאָס שמדן זיך. זי האָט געזאָגט: זי ווייסט ניט ווי מען מאַכט עס מיט רעליגיע, וואָס איז אַ

הליקייט ביי מענטשן. זאָל מען פון דעם אַרויסדרינגען אַז ביי די אַלע יונגע יידן וואָס האָבן זיך גאָר גרינג געשמדט, אַז ביי זייערע עלטערן איז געווען גאָר אַן אַנדער באַציונג צו רעליגיע, צו דער רעליגיע, וואָס דורות זיינען געגאַנגען אויף קידוש השם פאַר דעם, די זעלביקע יידן און זייערע דירעקטע עלטערן האָבן גרינג געביטן די רעליגיע ווי מען בייט אַ בגד.

איך דערמאָן זיך, אַז עס איז געקומען צו אַ שוועסטער צו גאַסט אַ לערערין פון פעטערבורג אין אַן אַלגעמיינער שול. זי האָט עס געמעגט, ווייל זי איז שוין געווען אַ געשמדטע. די שוועסטער איז נאָך געווען אַ יידישע. אַז זי האָט געוואָלט קומען אין שול, האָב איך אָנגעזאָגט, זי זאָל עס ניט וואַגן צו טאָן, וואָרים די קינדער וועלן זי אויפנעמען מיט אַזאַ קאַצניאָמער, אַז זי וועט מוזן אַנטלויפן. אָבער ביי איר, ביי איר שוועסטער און ביי אַ טייל מענטשן פון דער שול־פאַרוואַלטונג איז געווען רעכט זי זאָל קומען אין אַ יידישער שול ווי קיין מאָל גאָר ניט.

ביי די גוים איז רעליגיע ניט געווען אין שטייגער, האָבן די וועלטלעכע דאָך געהאַט דרך־ארץ פאַר די גלויבונגען פון פאָלק. מען האָט געקעמפט קעגן דער פאָליטישער מאַכט פון די פאָפעס, פון הייליקן סינאָד, וואָס האָט תמיד געהאָלפן דער צאַרישער מאַכט. פון דעסטוועגן האָט די אַנטי־רעליגיעזע באַוועגונג זיך געהיט ניט אָנצורירן און ניט צו באַליידיקן די געפילן פון פאָלק. ביי יידן אָבער האָט די אַנטי־רעליגיעזע באַוועגונג גלייך ביים אַרויסטריט גענומען באַקעמפן די רעליגיע מיט אַלע מיטלען, ניט אָפשטעלן זיך אפילו פון אָפלאַכן פון באַשולדיקן די רבנים אין כל דבר אסור, ניט רעכענען זיך מיט די געפילן פון פשוטן פאָלק.

געווען אַ סך צולהכעיס אין דער אַנטי־רעליגיעזער באַוועגונג. „ער רייכערט נאָר שבת" איז געגאַנגען אין יענע צייטן אַ וויץ. געמיינט האָט עס צוזאָגן, אַז לכתחילה נייטיקט ער זיך גאָר ניט אין דעם רויך, ער טוט עס נאָר צו להכעיס. וועמען? אַלעמען, בעיקר האָט עס געמיינט גאָט אַליין. ווי דער ישיבה־בחור, וואָס איז געוואָרן אַן אפיקורוס, איז ער געלאָפן צום אָרון קודש און אַריינגעשריען: „גאָטעניו, איך האָב ניט קיין מורא פאַר דיר". און לראיה האָט ער אַרויסגענומען פון קעשענע אַ חלבנע ליכט און גענומען קייען... אָדער ווי יענער אַפיקורוס, וואָס האָט זיך געשטעלט יום־כיפור אין דער פרי, ווען יידן זיינען געגאַנגען דאַווענען, מיט אַ שטיק ברויט אין מויל אויף צו להכעיס אַלע יידן. זעסט, גאָט, איך האָב פאַר איר קיין מורא ניט... יידן האָבן אים אָבער „פאַרשאָלטן": ער האָט אַ זון — אַ חבדער חסיד, אַ פראָפעסאָר, וואָס איז באַפריינדעט מיטן רבין... ווען איך האָב געלייענט וועגן די מיידלעך, וואָס האָבן געבענטשט ליכט פרייטאָג, הגם זיי האָבן געמוזט מאָרגן, שבת, לויפן צו דער אַרבעט אין דער פאַבריק אין אַמעריקע, האָב איך פאַר זיי געהאַט מער דרך־ארץ. אַ מענטש האָט ירושה, טראַדיציעס און דאַרף זיי היטן. אַ מענטש אָן טראַדיציע איז גלייך צו אַ פערד וואָס גייט ניט אין שפאַן.

און אָט אי דער וועלט פון בלוט און רציחה לעבט דאָס יידישע פאָלק — עלטער פון אַלע אַנדערע פעלקער אויף דער וועלט; עלטער און שוואַכער; עלטער און געדריקטער; אַלע מאָל געדריקט, אַלע מאָל פאַרפאָלגט און כסדר גערודפט. כ'מיין: דאָס שוואַכסטע פאָלק. אויף וועמען זאָל מען וואַרפן אַלע שולדן? וועמען זאָל מען רודפן אָן אויפהער און אָן אַ סוף? אויף וועמען זאָל מען באַפרידיקן אַלע מאָרד־בלוטונגען און בלוט־דאָרשטיקייט?

אַלט איז דאָס יידישע פאָלק, עלטער פון אַלע אַנדערע אייראָפעישע פעלקער, וואָס האָבן זיך גאָר ברייט צעלייגט אויף דער וועלט פון גאָטס ערד; אַלע זיינען זיי בעלי־בתים! אייגענע לענדער, נאָר יידן זיינען אַן אייביק נע־ונד־פאָלק, אייביק אין גלות.

ווען ניט די „קריסטלעכע ליבע" פון די פעלקער, וואָלטן מיר איצט געדאַרפט זיין צענדליקער מיליאָנען יידן אויף דער וועלט. גערעכט איז דער פאַקט אַז מיר זיינען ניט מער ווי אַ שארית ישראל — אַ קליין רעשטל פן יענעם פאָלק וואָס האָט געזאָלט זיין, ווען ניט די „הייליקע" גלויבנס פון די קריסטלעכע פעלקער, וואָס האָבן ביז היינט ניט באַנומען דעם גאָט פון אַלע וועלטן, נאָר בסך־הכל — די משפחה פון

גאָט־טאַטע, גאָט־מאַמע און גאָט־זון; און פאַרשטייט זיך, אַז דעם גאָטס זון האָבן יידן געהרגעט! כ׳מיין, מ׳דאַרף דאָך אַ תירוץ, צו זעטיקן דעם מאָרד־אינסטינקט מיט יידן. איז ווער דען, אַז ניט יידן זאָלן מיט זייער בלוט צאָלן פאַר יענעם יונגן יידישן בחור ווען עס איז באַשערט אַזאַ גרויס גליק, צו ווערן גאָטס זון.

אָט זע איך די פרומע קריסטן, די אָנהענגערס פון דעם רחמנותפולן גאָט. זיי גרייטן זיך צו אַ גרויסן יום־טוב: מען וועט היינט ברענען יידן — אייניקלעך, אָפּשטאַמיקע פון אַמאָליקע גאָט־רוצחים. זייערע זיידעס האָבן פאַרצייטן געזינדיקט, וועלן היינט זייערע אָפּשטאַמיקע פאַרברענט ווערן לעבעדיקערהייט פאַר די זינד פון זייערע אורעלטערן. אַ גרויסער יום־טוב וועט זיין: צענדליקער זינדיקע יידן וועלן פאַר דעם גאָט פון רחמנות פאַרברענט ווערן;; קלויסטערס וועלן קלינגען, אַלע גרויסע לייט וועלן בייזיין, מען וועט פאַר גאָט זינגען פרומע געזאַנגען פון דעם יידישן תהילים, וואָס די יידן־ליגנערס ווילן איינריידן דער וועלט, אַז עס איז זייערס. שוין! מען פירט די זינדיקע! עס גייען המונים, אַלע זינגען, גלאָקן קלינגען; דער גוטער גאָט וועט געניסן פון די קרבנות; די זינדיקע יידן וועלן ברענען...

פעלקער שטעלן זיך פאָר גאָט אין זייער געשטאַלט און אין זייער גייסט. אַלע דיינען גאָט ווי זיי פאַרשטייען אים, ווי זיי שטעלן זיך אים פאָר און מען שטעלט זיך פאָר גאָט, ווי עס איז זייער גייסט, דער גייסט פון די מענטשן. איז עס ריכטיק: דער גוישער גאָט קען ניט זיין בעסער, ווי זיינע דינערס זיינען — זיי האָבן הנאה קוקנדיק אויף ברענענדיקע לעבעדיקע מענטשן. איז מסתמא גאָט אויך אַזוי. אויך ער האָט הנאה פון זען די ווייטאָגן פון די זינדיקע יידן! אויך הערט ער זייערע געשרייען פון פלאַמען פייער און אויך ער איז שטאַרק צופרידן פון דעם פראַכטיקן קרבן, וואָס זיינע פרומע גלייבער שיקן אים. . .

און אַזוי זיינען געגאַנגען יאָרהונדערטער איינס נאָך דעם צווייטן: גויים — אין די קלויסטערס, יידן — אויף די ברענענדיקע שייטערהויפנס. אַלץ פאַר גאָט, ניט חלילה פאַר זייער דראַנג צו רציחה.

* * * * *

אין אָט דער וועלט האָבן יידן אָפּגעלעבט מער ווי אַ העלפט פון זייער לאַנגער געשיכטע. אַלט און לאַנג איז די יידישע געשיכטע. ניט קיין גרינגע, ניט קיין פריילעכע איז זי. אַ גמרא דערציילט, אַז גאָט האָט געזען: דער גלות ביי קריסטלעכע פעלקער איז צו שווער, האָט ער זיינע קינדער פאַרטריבן צו ישמעאל, וואָס זיינען ניט אַזוי גרויזאַם, ניט אַזוי שווער. מילא — אונדזער חשבון מיט גאָט פירן מיר איצט ניט: ווער עס האָט מער געזינדיקט — צי יידן קעגן גאָט אָדער גאָר פאַרקערט — גאָט קעגן יידן. מיר זיינען אָבער אין גלות און דווקא ביי די קריסטלעכע פעלקער, וואָס זיין גלות איז שוין אינדי צייטן פון גמרא געוועזן שווערער אַריבערצוטראָגן. אין אונדזער געשיכטע — דער זכרון פון יידישן פאָלק איז ניט קיין פריידיקע, ניט קיין פריילעכע. תעניתים אַ סך! יום־טובים — ווייניקער. טרויער — צו־פיל, פרייד — גאָר ווייניק. דאָס יידישע פאָלק האָט געפירט זיינע חשבונות ניט מיט די שלעגערס, נאָר מיט גאָט. אפשר האָט דאָס געהאַט אַ השפעה אויף אונדזער געשיכטע.

אַ מענטש אָן טראַדיציע איז ווי אַן אדם הראשון, ער איז ניט קיין סך מער ווי אַ חיה. און טראַדיציעס זיינען ביי יעדער פאָלק אַנדערע. זיינען מענטשן אויך פאַרשיידן. דאַרף איטלעכער מענטש טייער האַלטן זיינע טראַדיציעס. זיי מאַכן אים פאַר אַ מענטשן פון זיין צייט, פון זיין דור. אָן טראַדיציעס איז אַ מענטש ווי אָדם הראשון, ער הייבט ערשט אָן פון בראשית, ער קען ניט געהערן צו קיין פאָלק, צו קיין געזעלשאַפט — אַ ווילדער מענטש ניט מער און ניט בעסער פון אַ ווילדער חיה.

איז אָבער אַ צרה מיט יידן: צוליב יעדער קליינער קריגעריי קענען זיי חרוב מאַכן די וועלט. ניט אומזיסט דערציילט עס די גמרא, אַז צוליב אַ קליינער קריגעריי צווישן צוויי מענטשן איז געקומען דער חורבן, וואָס ציט זיך שוין באַלד צוויי טויזנט יאָר. אַז צוויי יידן צעקריגן זיך, מעג אפילו די וועלט חרוב ווערן מוז אָבער דאָך איטלעכער איספירן. איז חסי־

דות און מתנגדות געוואָרן אַ קריגעריי מיט מסירה, מיט תפיסה, מיט חרפות און בושות, און אפילו אַ חרם! יידישקייט האָט האָט זייער פרידלעך, שלומדיק, אָן קריגע־רייען געקאָנט אַריבערגיין פון שטעטלשן שטייגער צו שטאָטישן, פון מירח־אייראָפּע קיין אַמעריקע. זיינען דאָך אָבער יידן — יידן, איז לאָמיר זיך קריגן, „דערלאַנגען" די מיר קענען...

אוודאי האָט יידישקייט אין שטעטל ניט געקאָנט זיין די זעלביקע ווי אין שטעטל. זיכער האָט אין אַמעריקע, אין די שטעט פון אַמעריקע ניט געקענט זיין די זעל־ביקע ווי אין שטעטל. זיכער איז דער גאַנצער צולהכעיס, די יום־כיפּור־בעלער באַר אַ חרפּה און אומ'דרך־ארץ צום פאָלק, אַן אומ'דרך־ארץ צו די טויזנטער יאָרן פאָלקס־געשיכטע און פאָלקס־פּירונגען. איך קען זיך ניט פאַרגעסן אַ בילד: יום־כיפּור צו נעילה איז געקומען אין שול אַ חשובער ייד אין אַ מאַנטל, די הענט אין די קעשענעס און ער האָט געקוקט ווי יידן (און איך זיין אייגענער פאָטער!) דאַוו־נען און פאַסטן. איך האָב געבעטן דעם גבאי ער זאָל דורך דעם שמש אים צושיקן אַ טלית און ע רזאָל זיך זעצן... דער ייד איז אָבער אַוועק. וועלטלעכע יידן האָבן באַוויזן אַז זיי זיינען אומפעיק צו באַנייען דאָס אַלטע, אַריינפירן נייע עלעמענטן אין אַלטן שטייגער; זיי זיינען גרויסע בריות צו צוברעכן, אויסאָקערן איידער צו באַ־נייען דאָס אַלטע. האָט וועלטלעכע יידיש־קייט מער צעבראָכן, סתם אַרויסגעוואָרפן און גאָר ניט איבערגעבויט, איבערגעשאַפן. דאָס סתם אַוועקוואַרפן קען זיין צוליב צוויי סיבות:

א.—דאָס אַלטע געפעלט מיר ניט און קיין נייע וויל איך גאָר ניט...

ב.—דאָס אַלטע געפעלט מיר ניט און קיין נייע האָב איך גאָר ניט.

עס דאַכט זיך מיר, אַז די היינטיקע וועלטלעכע יידן האָבן ניט און ווילן ניט האָבן קיין נייע יידישקייט, קיין נייע עלע־מענטן אין יידישקייט, קיין נייעם יידישן אינהאַלט. צעברעכן אַל דאָס אַלטע און שאַפן גאָר ניט קיין נייעס — דאָס איז טויט, אַ חורבן פון יידישקייט.

וועלטלעכע יידישקייט האָט ניט געשאַפן קיין שום נייע, ריין וועלטלעכע מצוות און עבירות: דאָס מוז טאָן אַוועלטלעכער ייד און דאָס טאָר ער ניט. די טעאָרעטי־קערס פון וועלטלעכער יידישקייט האָבן זיך באַנוגנט מיט ריין אָפּוואַרפן און געגוג, מען דאַרף ניט און מען דאַרף ניט. מען קען זיין אַ ייד אין אַ ניט־יידישער וועלט בלויז מיט נעגאַציע — דאָס ניט און דאָס ווידער ניט. יידישקייט אין אַ ניט־יידישער וועלט קען ניט זיין אָן פליכטן, אָן התחיי־בותן. די טעאָרעטיקער פון וועלטלעכער יידישקייט האָבן ניט קיין פליכטן: אָט דאָס מוז אַ וועלטלעכער ייד טאָן, מקיים זיין. האָבן קינדער פון וועלטלעכע יידן אָדער פון אַנהענגערס גיכער געקאָנט אַוועקגיין פון יידישקייט בכלל. איז בכן וועלטלעכע יידישקייט באמת גאָר אַ ליידיקע יידיש־קייט און אין דעם איז די סכנה.

פון דער „חשבון" פאַרוואַלטונג

חשובע „חשבון" לייענערס:

ניט געקוקט אויף די זייער פיל געהעכערטע הוצאות פון אַרויסגעבן אונדזער־אייער זשורנאַל, האָבן מיר זיך אָפּגעהאַלטן פון העכערן זיין אַבאָ־נימענט פרייז. מיר ווענדן זיך אָבער צו אייך: **העלפט אונדז אַרויס מיט דעם, וואָס איר וועט שאַפן פאַר אונדז נייע אַבאָנימענטן**, און פאַר דעם דאַנקען מיר אייך אין פאָרויס.

די פאַרוואַלטונג

"HESHBON" — M. GOLDFARB, Fin. Secretary
153 So. Hayworth Ave., Los Angeles, Calif. 90048

משה שקליאַר

לידער

שניי אויף די בערג

דער שניי אויף די בערג
שניידט זיך איין אינעם בלוי
ווי אַ בלאַנקענדיק מעסער
און טראָפּנווייז רינט ער אַראָפּ
אין דער אָזערע טאַהאָ
וואָס טוליעט זיך שטיל
צו די ברעגן פון שטיינער און זאַמד.
ערגעץ ביים ראַנד
הענגט די זון צווישן הימל און וואַסער
און עס דאַכט
זי ווערט גרעסער און גרעסער
ביז זי פאַלט אַויפן שנייאיקן מעסער,
ווערט צעשניטן אויף האַלב
און פאַרשווינדט
אין אַ פלאַמיקן רויט.

סיערא נעוואַדאַ

איך וואָלט אַוודאי
קיין מאָל נישט דערגרייכט אַהער
צו די נאַקעטע בערג
פון דער סיעראַ נעוואַדאַ
ווען ס׳וואָלטן נישט פאַרטריבן מיך
די בייזע ווינטן
פון די היימישע קאַרפּאַטן.
און כאָטש אַ מילדער ווינט
בלאָזט איצט אין מיין רוקן
און איך בין גרייט
אַ פאַל טאָן אויף דער ערד
זיך בוקן
פאַר דעם הייליקן פלאַטער
וואָס הענגט דאָ אין דער לופט
און לאַקערט מיך
און רופט,
איך קאָן נאָך אַלץ
מיין רו נישט אָפּגעפינען.
מיר דאַכט
איך זע אויפסניי
די באַביאַ גוראַ *)
וואָס קאָן אין באַבי יאַר
פאַרוואַנדלט ווערן
און פאַרשילטן מיך
צוזאַמען מיט דער סיעראַ.

---

*) אַ הויכער באַרג־שפּיץ אין די פּוילישע קאַרפּאַטן.

באַלאַדע וועגן וואָרט און ניגון

צוויי בערג ווי פּיראַמידן
פאַרצוימען גלייכן וועג,
אויפן וועג צוויי יידן
מיט אויסטערליש געפּעק.

איינער טראָגט אויף אַקסלען
מיט ווערטער פול אַ זאַק,
דער צווייטער פול מיט טאַקטן
ניגונים טראָגט אַ פּאַק.

דער איינער מיט די ווערטער—
קוים ער שטעלט די טריט.
דער צווייטער גאָר פאַרקערט איז—
אים דאַכט זיך אַז ער פליט.

און ס׳שיטן זיך די טאַקטן
אַרויסעט פון זיין פּאַק,
פאַלן צו דעם טראַקט צו
און טרעפן גלייך אין זאַק.

דאָרט מישן זיך ניגונים
מיט די ווערטער אויס
און פליען צו דער זון אים
גלייך פון זאַק אַרויס.

און ס׳הערן די צוויי יידן
ווי יידישער געזאַנג
רייסט דורך די פּיראַמידן
און פריי ווערט זייער גאַנג.

יצחק יאַנאַסאָוויטש / תל אביב

אורי צבי גרינבערג

(צו זיין גרייכן דעם עלטער פון גבורה)

די יידישע קולטור־וועלט פייערט איצט מיט גרויס התלהבות דעם 80סטן געבוירנ־יאָר פון דעם באַרימטן דיכטער אורי צבי גרינבערג, וועלכער ווערט דורך זיינע חברים לדעה אָנגערופן „דער דיכטער און דער נביא", אָבער וועלכער ווערט אויך דורך די, וואָס גייען ניט אין זיינע פּאָליטישע דרכים, באַטראַכט ווי דער גרעסטער העברעישער דיכטער פון אונדזער צייט און ווי דער וואָס האָט, נאָך ביאַליקן און טשרניכאָווסקין, זוכה געווען צו דער באַצייכענונג „המשורר הלאומי" — דער נאַציאָנאַלער פּאָעט.

אַז אויך די יידישע ליטעראַטור האָט אַ שייכות צו דער דאָזיקער שמחה שטרייכן אונטער אַ סך קריטיקערס און ביאָגראַפן וואָס שרייבן ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט וועגן דעם יובילאַר. אמת איז אַז אורי צבי גרינבערג איז שוין לאַנג ניט קיין יידיש־שרייבער, אָבער אַז ער האָט געשריבן יידיש און אפילו געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין דער „שטורעם און דראַנג" עפּאָכע פון דער נייער יידישער דיכטונג נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין פּוילן, דאָס ווייסן אַלע און דעם דאָזיקן וויכטיקן קאַפּיטל אין זיין שעפעריש לעבן האָט דער דיכטער גופא און אויך זיינע קריטיקערס און ביאָגראַפן ניט געפּרוּווט פאַרלייקענען אפילו דעמאָלט ווען ער האָט שוין געשריבן בלויז עברית און זיך געפונען אין דעם לאַגער פון די יעניקע וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט מיליטאַנטיזם בנוגע דער העגעמאָניע פון העברעיש אין נאַציאָנאַלן יידישן קולטור־לעבן.

נאָך מער: שוין זייענדיק דער אַלגעמיין־אָנערקענטער פּאָעט אין דער היינטצייטיקער העברעישער ליריק און נאָך אַ הפסקה פון מער ווי אַ צענדליק יאָר, האָט אורי צבי גרינבערג זיך פּלוצים באַוויזן מיט זיין יידישע קלאָגלידער אויפן יידישן חורבן אין אייראָפּע, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין אַ ישראלדיקער יידישער צייטונג. עס איז ניט באַוווסט צי אצ"ג האָט די לידער אָריגינעל געשריבן אין יידיש, אָדער ער האָט זיי אַליין איבערגעזעצט פון עברית אין יידיש. קלאָר איז אָבער אַז ווען אפילו די צווייטע ווערסיע זאָל זיין די ריכטיקע, איז נישטאָ קיין שום ספק אַז מען דאַרף די דאָזיקע איבערזעצונגען באַטראַכטן ווי איבערשאַפונגען און ניט ווי קיין געטרייע קאָפּיעס פון דעם העברעישן אורשפּרינגלעכן מקור.

אורי צבי גרינבערג איז געבוירן געוואָרן אין ביאַליקאָמיען, מזרח־גאַליציע, אין י"ד תשרי תרנ"ז — דעם 21טן סעפּטעמבער 1896 (אין „לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור און פּרעסע" איז אָנגעגעבן אַז ער איז געבוירן געוואָרן דעם 10טן יאַנואַר 1894, און ביי זלמן רייזענען אין לעקסיקאָן איז אויך אָנגעגעבן דאָס געבוירן־יאָר 1894). זיין ערשט ליד איז דערשינען אין יידיש אין „דער יידישער אַרבייטער" און כמעט אין דער זעלביקער צייט האָט ער אויך אָפּגעדרוקט זיין ערשט ליד אין עברית אינעם זשורנאַל „סנונית" פון גרשון שאָפּמאַן. אין 1915 איז אין לעמבערג דערשינען זיין ערשטע יידישע לידער־זאַמלונג: „ערגעץ אויף די פעלדער". צווישן 1915 און 1918 איז ער געווען אַ זעלנער אויפן עסטרייכישן פראָנט און נאָך דער מלחמה, ווען פּוילן איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק, האָט ער איבערגעלעבט דעם פּאָגראָם אין לעמבערג. דער רושם פון די דאָזיקע פּאָגראָם־איבערלעבונגען האָט זיך פאַרקריצט אין זיין געמיט אויף אייביק און קומט כסדר צום אויסדרוק אין זיין גאַנצן שאַפן. נאָך עפּעס: אויב ביז דעמאָלט האָט ער געשריבן לידער אין לירישן סטיל, ווערט זיין פערז נאָך יענער איבערלעבונג שרייענדיק־עקספּרעסיאָניסטיש, מיט אַ נטיה צו גרויליקער אַפּאָקאַליפּטישקייט, אָדער סאַרקאַסטישן טרויער.

צווישן די יאָרן 1920-22 טרעפן מיר אורי צבי גרינבערג אין וואַרשע ווו ער ווערט איינער פון די זיילן צווישן די „וועלט־איבערקערער" וועלכע האָבן זיך גרופּירט אַרום די זשורנאַלן „כאַלאַסטרע", „אַלבאַטראָס" וכדומה, צוזאַמען מיט פּרץ מאַרקיש, מלך ראַוויטש, י. י. זינגער און אַנדערע, ברענגט ער אַ נייע ווענדונג אין דער יידיש־ליטעראַרישער וועלט פון פּוילן פון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און געהערט צו די וועלכע האָבן דער יידישער דיכטונג באַרייכערט מיט נייע דימענסיעס און מיט אַ נייער ווערטן־שאַצונג וואָס האָט רעוואָלוציאָניזירט דאָס מלכות פון יידישן וואָרט.

גאָר באַרימט איז אורי צבי גרינבערג געוואָרן מיט זיין פּאָעמע „מעפיסטאָ" ווו ער האָט מיט סאַרקאַסטישן יאוש אויסגעלאַכט די קאַנאָניזירטע הייליקייטן („קער די שענסטע באַקן איבער זעסטו ס'פליייש דאָס רויע"); פון דער אַנדערער זייט האָט ער אָבער געגלייבט אין דעם נייעם ליכט וואָס שיינט אויף אין דער רוסישער רעוואָלוציע, הגם זיין פּעסימיזם האָט אים געלערנט אַז ס'איז ניטאָ אויף דער וועלט קיין שום הייליקס, ווייל ס'איז נישטאָ קיין שום סטאַביליטעט, ווי ער דריקט עס אויס אין דעם ערשטן ליד פון דער פּאָעמע „מעפיסטאָ":

„געטער שטאַרבן, פעלקער גייען אויס,
ס'פאַלן אָפּ אין תהום די העכסטע בערג,
פּרוכפּעדיקע גערטנער ווערן סטעפּעס"
... און אַזוי ווייטער און ווייטער.

גאָר גיך דערזען מיר אָבער אורי צבי גרינבערגן אַן אַנטוישטן אין דער רעוואָלוציע און מיר געפינען אים אין בערלין און שוין אין יאָר 1923 — אין ארץ ישראל, ווו ער רעדט און שרייבט וועגן זיין פאַרלאַנג „דאָס מלכות פון צלם" אין וועלכן עס דערוואַרט דעם ייד בלויז רדיפות, פּאָגראָמען און אומקום. ער איז דעמאָלט זייער נאָענט אידעיִש צו דעם לאַגער פון ישראלדיקן סאָציאַליזם און באַטראַכט זיך ווי דער דיכטער פון דעם אַרבעטער־קאָלעקטיוו.

בסך הכל האָט אורי צבי גרינבערג אַרויסגעגעבן אין יידיש 4 ביכער פּאָעזיע: 1) „ערגעץ אויף פעלדער", 2) „אין צייטנס־רויש", 3) „פאַרנאַכטן גאָלד" און 4) דאָס דערמאָנטע ווערק „מעפיסטאָ" וואָס דער רושם דערפון איז געווען נישט קלענער ווי דער רושם וואָס עס האָט געמאַכט פּרץ מאַרקישעס „די קופּע".

אורי צבי גרינבערג האָט געשריבן העברעיש אויך דעמאָלט ווען ער האָט געשריבן יידיש. אָבער זינט ער איז אַוועק פון פּוילן קיין בערלין און פון בערלין קיין ארץ ישראל האָט ער גענומען שרייבן בלויז עברית. שפּעטער האָט ער זיך אומגעקערט קיין פּוילן און ווידער געשריבן יידיש, אָבער שוין ניט קיין לידער, נאָר מאמרים און אַנדערע פּובליציסטישע אַרבעטן פון אַ באַשטימטער פּאָליטישער ריכטונג און באַטייטונג.

אין יאָר 1939 געפינט זיך אורי צבי גרינבערג אין פּוילן, ווי דער פאָרשטייער פון די רעוויזיאָניסטן. עס ברעכט אויס די צווייטע וועלט־מלחמה און אים געלינגט אין דער לעצטער מינוט צו אַנטלויפן און אַנצוקומען קיין ארץ ישראל. אַ לענגערע צייט איז ער דאָ שעפעריש, דיכטעריש ניט אַקטיוו, לכל הפחות — פאַר דער עפנטלעכקייט. ערשט נאָך פינף יאָר נעמען דערשיינען זיינע ווערק וואָס ער האָט געשריבן אין די יאָרן פון עפנטלעכן שווייגן און זיי פאַרשאַפן אים באַלד אַ נאָמען און אַן אויבנאָן־פּאָזיציע אין דער נייער העברעישער דיכטונג.

פאַר זיינע שאַפונגען באַקומט אורי צבי צוויי מאָל דעם „פּרס ביאַליק", דעם „פּרס ישראל", דעם „פּרס טלפיד", דעם „פּרס ניומן", דעם „פּרס ראש הממשלה", דעם „פּרס מץ" און דעם פּריז פון די בערגען־בעלזענער געוועזענע קאַצעטלער.

זיין וויכטיקס ווערק איז „רחובות הנהר" וואָס באַקלאָגט דעם אומקום פון מזרח־אייראָפּעיִשן יידנטום און רירט מיט דעם גרויל פון דער קאַטאַסטראָפע וואָס דער דיכטער זעט פאַר פאַר אונדז יידן צווישן די פעלקער וואָס זענען אָנגעזעטיקט מיט שינאה און מאָרד־לוסט און זוכן נאָר דעם יידישן קרבן צו שטילן זייערע אינסטינקטן.

אורי צבי גרינבערג גייט ניט אין די וועגן פון ש"י עגנון, נשמתו בגן עדן. ער האָט ניט קיין מורא צו זיין אַ צד אין דעם פּאָליטישן לעבן און אין די אַקטועלע געזעלשאַפטלעכע שטרייטן. ער איז אָבער

אריה פאַזי

מענטש, וועלט און יידישקייט

(געווידמעט צו **שלמה צוקערמאַן** לכבוד
זיין גרייכן דעם עלטער פון גבורה)

מענטש לעבט איבער איצט אפשר די קריטישסטע עפּאָכע פון זיין געשיכטע; מענטש באַזיצט שוין אַצינד די מיטלען אומצוברענגען דאָס גאַנצע לעבן אויף דער ערד, זיך אַליין אַריינגערעכנט, בעת די מיטלען פון פרידלעכן צוזאַמענלעבן פון דעם אייגענעם מין דאַרפן ערשט דערפונדן ווערן. מענטש האָט שוין באַטראָטן די לבנה, איז בכוח צו גרייכן די מרחקים פון שטערן, באַגרייפט שוין, אויף זיין אייגענעם שטייגער, דעם עולם ומלואו, שיקט זיינע מעכאַנישע פאָרשערס צו די הויכע פּלאַנעטן — אָבער דעם וועג צו זיך אַליין, צו דעם געטלעכן פונק פון דעם זיך אַליין, האָט ער נאָך ניט געפונען און אים נאָך ניט אַריינגעטראָטן.

מענטש מוז זיך מודה ומתוודה זיין, אַז די פרימיטיוווסטע רישעות וואָס איז איינגעהילט — ביודעים ובלא יודעים — אין זיין געמיט, האָט זיך נאָך ניט אויסגעוואַקסן. מיט טויזנטער יאָרן צוריק האָט אליהו הנביא, ווי עס ווערט דערציילט אין תנ״ך, אומגעבראַכט די כוהנים פון בעל, און איצט זיינען זיי אויפגעקומען, ווי אין דער השגה פון תחית המתים, און זיך אויסגעשפּרייט איבער אַלע טיילן פון דער ערד, און איינעם מיט די כוהנים פון מולך, וואָס זייער גרעסטע גלוסטונג איז צו ברענגען מענטשלעכע קרבנות.

אָבער די צאָל פון מענטש (וואָס קיינער ווייסט ניט ווי גרויס אָדער קליין זי איז), וואָס קאָנען לייענען די שריפט אויף דער וואַנט און ווילן פאָרט אָפּטאָן פון זיך די עבודה־זרה פון פלאָג, פאַרניכטונג און מאַסנמאָרד און ברענגען שלום אויף דער ערד — דער ברעקל דירה פון דער באַשעפעניש וואָס רופט זיך מענטש — קענען נאָר חלומען וועגן פאַרהאַנדלונגען ווי אַנצופירן פאַרהאַנדלונגען... מ׳האָפט צו קענען גרייכן אַ וואַפנשטילשטאַנד, אויפן סמך פון פשרות צווישן מלוכה און מלוכה און פאָלק און פאָלק, אָבער צו גרייכן אַ מדרגה פון פולער אנטוואָפענונג און אַבסאָלוטן פרידן — וועגן דעם קענען אפילו די אוטאָפּיסטישע בעלי־חלומות ניט חלומען. דער חזיון וועגן דעם אומקום פון אונדזער וועלט פון מענטש באַלאַנגט שוין מער ניט בלויז צו רעליגיעזע פאַנאַטיקערס און היסטעריקערס — ס׳געפינט זיך שוין אין דער קאַטעגאָריע פון באַשטימט אויסגערעכנטע פּראַקטישע פּלענער, וואָס ווערן געהאַלטן אין קרעמלין, אין פּענטאַגאָן, אין פּעקינג, און ווער ווייסט ווו נאָך.

אין יאוש פרעגט זיך מענטש: ווו איז פאַרהוילן די גרויסע חכמה און וויזיע וואָס קען אָפּווענדן אומקום און לינדערן דעם פחד פון געמיט?

רעליגיעזע פירערס קענען אויף דעם געבן בלויז דעם תמימותדיקן ענטפער: „האָב ליב דיין מיטמענטשן“; „האָב אמונה אין גאָט“; „היט אָפּ גאָטס געבאָטן“. דאָס אַלץ, אָבער, איז ניט מער ווי אַן אידעאַל, אַ ניט ממשותדיקער גוטער ווונטש, בעת די צייט פאָדערט טיפן דענקען און פאָזיטיוון טאַט. די געשיכטע קלערט אונדז אויף, אַז טומאה ווייסט ווי צו פאַרשטעלן זיך פאַר טהרה, טוט אפילו פּראָקלאַמירן דעם „ואהבת לרעך כמוך“, אויספאָדערן אמונה אין גאָט און דעם אָפּהיט פון זיינע חוקים ומשפּטים — בעת אַליין צווינגט זי מיט איר פולער מאַכטיקייט אַנצופירן האַס און מאָרד און דינט דעם אַשמדאַי.

די וועגן פון רישעות ווערט דורך געשיכטע ניט געענדערט: פון טיטוס הרשע ביז טשינגיז כאַן, ביז איוואַן־דער־גרויזאַמער, ביז דעם אינקוויזיטאָר טאָרקוועמ

אנערקענט ווי אַ גרויסער דיכטער דורך אַלעמען, אפילו אויך דורך די דאָזיקע וואָס צוליב פּאָליטיש־פּאַרטייאישע סיבות גיבן זיי דעם אָנשטעל אַז דער יום־טוב לכבוד זיין דערגרייכן צו גבורות איז ביי זיי ניט דער יום־טוב פון דער העברעישער ליטעראַטור און קולטור...

מאַדאַ; די ריטערס פון די קרייצצוגן אין מיטלאַלטער זיינען געווען די בלוטיקסטע תליונים, און זיי זיינען אין זייער פאַר־בלענדעניש געגאַנגען אין נאָמען פון „גאָט פון ליבע״; די דייטשישע אַרמייען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָס האָבן פאַרוויסט לענדער און אומגעברענגט מי־ליאָנען מענטשן, האָבן אויף זייער פאַן געטראָגן די אויפשריפט: „גאָט איזט מיט אונז״; היטלער און סטאַלין די גרויליק־סטע מערדערס אין דער געשיכטע פון מענטש, האָבן זיך אַליין געשטעלט אין דער בחינה פון גאָט.

שטעלט זיך די האַרבע קשיה: וואָס פאַר אַן עצה קען מען זיך געבן? פּרוּווט מען ענטפערן:

טיפזיניקע מענטשן דאַרפן זיך אָנשטרענ־גען צו אַנטוויקלען אַזאַ גייסט צווישן די ברייטע שיכטן פון די פאָלקסמאַסן — אין די אַמעריקעס, ווי אומעטום — וואָס זאָל אויפהאַלטן אונדזער ווידמונג צו די דאָ און דאָרט אויסגעדריקטע אידעאַלן פון דעם מענטשלעכן מין און וואָס זאָל גלייכ־צייטיק באַפרייען אונדז פון פרומער צבי־עות און פינצטערן פאַנאַטיזם, וואָס שטעלט אַרויס צו שפּאָט די אויפריכטיקע הומאַ־ניטאַרע אידעאַליסטישע אַספּיראַציעס פון דעם הווה און באַזונדערס פון דעם עבר, וואָס זיינען נאָך וווּ ניט וווּ פאַרהוילן ביי יחידי סגולה פון מענטש.

כדאי דעריבער אַ טראַכט טאָן: וואָס פאַר אַ צושטייער קאָן דער עצם פון יידיש־קייט בייטראָגן אין אָט דעם פּרט?

* * * * *

נאָסטאַלגיש דערמאָנען מיר זיך:

אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, און אַוודאי און אַוודאי אונדזערע זיידעס און באָבעס, האָבן געלעבט קיילעכדיקע מעת־לעתן אין דעם באַוווסטזיין, אַז פאַר זייערע מעשים און אויפפירונגען דאַרפן זיי, אָדער וועלן דאַרפן, אָפּגעבן אַ דין וחשבון צום קדוש ברוך הוא, און כלפּי אָט דעם גלויבן האָבן זיי איינגעשטעלט זייער לעבנס־שטייגער מיט אַחריות צו דעם גרויסן אָנגענומענעם אידעאַל — ק ד ו ש ה.

דעם עצם באַטייט און זינען פון קדושה איז פאַר זיי טאַקע געווען ניט אין גאַנצן קלאָר. ס'איז געווען פאַרהוילן. מטושטש־דיק האָבן זיי פאַרבונדן קדושה מיט אַ פאַרשטעלונג פון געטלעכקייט. זיי האָבן אָבער געוווּסט, אַז ווי דער מהות פון גאָט קען פון אַ בשר ודם ניט באַנומען ווערן, אַזוי קען דער עצם פון קדושה אויך ניט באַנומען ווערן. אָבער צו גרייכן די פאַר־היילעניש פון געטלעכקייט, האָבן זיי אין זייער התלהבות געגלייבט, קאָן מען יאָ. און גרייכן קען מען עס דער עיקר דורך מעשים טובים. בכן דאַרף דער גאַנצער לעבנס־שטייגער און לעבנס־איינשטעל געפירט ווערן אויף אַזאַ אופן, אַז ס'זאָל זיין כולו טהרה און זאָל קענען געשאַצט ווערן אין דער בחינה פון קדושה.

אין דער גרויליק קריטישער צייט פון איצט, אין דער צייט פון יאוש, ווען דעם תמימותדיקן גלויבן פון אונדזערע על־טערן האָבן אַ סך פון אונדז פאַרלוירן, און צו קיין גליק, שלווה און אַן אייגענעם גלויבן זיינען מיר ניט צוגעקומען — שטיי־ען מיר מבולבל און צעטומלט און מיר ווערן געצווונגען איבערצושאַצן אונדזער כפירה,, און שטעלן זיך די ערנסטע פראַ־גע: דאַרפן מיר און קענען מיר זיך צוריק־קערן צום אַלטן קוואַל, צום קוואַל וואָס האָט געגעבן חיות צו אונדזערע עלטערן, און צו קענען מיר אויך שעפּן גייסטיקע היונה פון דאָזיקן קוואַל, וואָס זאָל אונדז צושטעלן נאַרונג פאַר דעם איצט, צושטעלן אונדז די תרופה ווי אָפּצוווענדן פון אונ־דזערע געמיטער יאוש און מרה־שחורה און צוריקקערן אונדזער געמיט צום לעבנס־ווערט פון קדושה פון אונדזערע עלטערן, איבער וועלכן די עצם שכינה האָט אויס־געשפּרייט אירע פליגלען פון רו און פרידן ?...

אָט זיינען דאָך דורות פון אונדזערע עלטערן אויך איבערגעקומען אומגעהייערע פּיינען און יסורים און, פון דעסטוועגן האָט עס ניט צעטרייסלט זייערע זיילן פון אמונה, וואָס איז דער פאַרטיפטער גייס־טיקער כוח וואָס האָט זיי דערהאַלטן ביים לעבן? אין וואָס איז באַשטאַנען דער כוח פון זייער אמונה? אפשר קענען מיר אי־בערנעמען זייער אמונה — די נשמה פון פון זייער אמונה, אָנטאָן זי אין אַ לבוש פון דער מאָדערנער צייט, מאָדערנעם וויסן און באַנעם פון זאַכן, זיי אַריינהעפטן אין און צופּאַסן צו אונדזער אייגענעם איצטיקן וועלטלעכן באַנעם?

אפשר האָבן אונדזערע עלטערן פאַרמאָגט אַזעלכע עיקרדיקע ווערטן, וואָס דאָס איז נויטיק, איז — אַרונטערנעמען פון דאָס נייטיק, איז — אַרונטערנעמען פון דיקער איבערדעק דעם אָנגעזאַמלטן שימל פון דורות, וואָס איז אויף דעם אָנגעוואַקסן, און אויפדעקן פון אונטער דעם אַ ווירקלעכן נר תמיד? אפשר וועט די אַלטע אמונה פון אונדזערע עלטערן, אַזוי איבערגעקליידט, אויך אונדז קענען געבן גייסטיקע שטאַנדהאַפטיקייט, באַרואיקן אונדזערע געמיטער און אויך אונדז פירן אויפן וועג פון לעבן?

מיר, אַצינד, זייַנען — אפשר צופיל — סאָפיסטיצירט און ווילן ניט און קענען ניט גלייבן, וואָס מיר רופן אָן, איבערגלויבעריש. פרעגט זיך: זייַנען אונדזערע עלטערן געווען איבערגלויבעריש? האָבן זיי באמת געגלייבט, אַז די תורה איז בפועל ממש געגעבן געוואָרן אויף באַרג סיני דירעקט פון גאָט? אַז משה איז באמת אַרויף אויפן הימל — ניין! אַזוי ווי מיר, זייַנען אונדזערע עלטערן אויך ניט געווען איבעריקס איבערגלויבעריש. די מער אויפגעקלערטע פון די חכמי התלמוד, בעלי המדרש, קבלה און רבנישער ליטעראַטור זייַנען געווען באַוווסטזיניק, אַז די תורה איז געקומען צו איר קיום פון מענטש. פונדעסטוועגן איז זי אַזוי אייַנגעקליידט געוואָרן אין קדושה, אַז פאַר איר האָבן זיך אבותינו מקריב געווען.

וואָס אַזוינס איז דאָרט אין דער תורה וואָס זי איז אַזוי פאַרהייליקט? און וואָס איז באמת באַשטאַנען די אמונה פון אבותינו? איז דאָ אַ באַשטימטע יידישע פילאָסאָפיע, אַ באַשטימט צוגעפּאַסטער און פאַרהייליקטער וועג פון לעבן, אַ תירוץ אויף די אַלע קשיות וואָס נאָגן דאָס געמיט פון מענטשן? אַ פאַרענטפערונג אויף די אַלע סתירות וואָס לעבן שטעלט פאָר מיט זיך? אַ ברענשטאָף וואָס שאַפט אַ פלאַקער, אַ התלהבות אין דער נשמה?

ב — די פילאָסאָפיע פון יידישקייט

לאָמיר קודם באַטראַכטן דעם עצם ענין: פילאָסאָפיע פון יידישקייט. פאַרמאָגט יידישקייט אַ באַשטימטע אייַנהייטלעכע פילאָסאָפיע?

דער ענטפער איז, אַ מכוח דעם עצם באַגריף פון פילאָסאָפיע אין שייכות מיט יידישקייט, איז דאָ אַ פלוגתא, אַ מיינונגס פאַרשיידנקייט. אייניקע פאָרשערס און מפרשים פון חכמת היהדות קומען אַרויס מיט דער דעה, אַז דער באַגריף פונעם וואָרט פילאָסאָפיע איז צו יידישקייט ניט צוגעפּאַסט. ווארום, זאָגן זיי, וואָס איז יידיש איז ניט פילאָסאָפיע, און וואָס איז פילאָסאָפיע אין יידישקייט איז לאו דווקא יידיש. אמת, יידישקייט פאַרמאָגט אין זיך אַ באַשטימטן מעטאַפיזישן עלעמענט, אָבער דאָס האָט נאָר אַ שייכות צו די טאַטזאַכלעכע פּאָזיטיווע באַדינגונגען אין לעבן, בעת פילאָסאָפיע איז בעצם ספּעקולאַטיוו און אַבסטראַקט.

די וואָס פּרוּוון יאָ אַרויסדרינגען אַ פילאָסאָפישע שיטה פון יידישקייט, שליסן איין אין זייער אַרט דענקען דעם גאַנצן מאָדערנעם געדאַנק, אָנהייבנדיק פון דער אַזוי־גערופענער „קריטישער״ פילאָסאָפיע פון נעאָ־קאַנטיזם — אויפן שטייגער פון הערמאַן קאָהען — ביז דעם מיסטישן עקזיסטענציאָנאַליזם פון מאַרטין בובער. אָבער דער אמת איז, אַז להיפוך דער אָנגענומענער מיינונג, פאַרמאָגט ניט יידישקייט אַ מאָנאָליטישע, אייַנהייטלעכע באַשטימונג. ס'איז אַ ברייטער פליסנדיקער טייך, וואָס אין אים פלייצן אַרייַן אַלערליי שטראָמען, וואָס שטאַמען פון פאַרשיידנערליי קוואַלן, און זייַנען באַאייַנפלוסט פון אַלערליי שיטות און שטימונגען — אויב נאָר זיי דערהייבן דעם ווערט פון מענטש און לייקענען ניט די איבערגעוועלטיקייט פון געטלעכקייט איבער אַלץ און אַלעמען אין דער נאַטור. פאַרשיידענע דענקערס קענען געבן די בחירה צו איינעם אָדער אַן אַנדערן פון די קוואַלן, וואָס שטראָמען אַרייַן אינעם אַלגעמיינעם טייך פון יידישקייט. ס'איז אַ פראַגע צו וואָס ווער איז גענייגט אָנצונעמען פאַרן תוכן פון יידישקייט.

ס'איז דאָ אַ היפּשער חילוקי דעות צווישן די פאַרשיידענע שיטות אין דעם אויסטייטש פון יידישקייט: מתנגדים, חסידים, רעפאָרמערס, משכּילים, מיסטיקערס, ראַציאָנאַליסטן און וועלטלעכע יידן.

מתנגדישע דענקערס, וואָס זיי שייַנען צו זייַן אין דער מערהייט, לייגן דעם עיקר

געוויכט אויף הלכה, אַן ענין וואָס איז פראַגמאַטיש, אַ געביט וואָס שטעלט פראַקטישע צילן און איז ניט גענייגט צו אַ וועלכער עס איז אַבסטראַקטער פילאָסאָפישער שיטה. ס׳איז אַ פראַגמאַטישער צוגאַנג אפילו צו מעטאַפיזישע פראָבלעמען. ס׳איז אַ ניט־שפעקולאַטיווער צוגאַנג, ניט אַ צוגאַנג פון ספקות און אָפפרעגונג און פאַרענטפערונג; ס׳איז אַ צוגאַנג וואָס ווייסט באַשטימט און האָט קיין שום ספקות ניט, אַז אַלץ וואָס איז יידיש איז אַנטפלעקט געוואָרן דורך רוח הקודש, און פון אָט דעם אָ הייבט זיך אָן זייער יידישער איינשטעל און די באַשטייאונג פון די עטישע, מאָראַלישע און מעטאַפיזישע פרינציפן און איינשטעלונגען פון יידישקייט. אָט דער געדאַנקען־גאַנג באַציט זיך אויף דעם, אַז די עיקרדיקע מעטאַפיזישע פראַגעס קענען ניט אַנטשיידן ווערן דורך מענטשלעכן פאַרשטאַנד, בכן איז בעסער אַז מ׳לאָזט זיי צורו. מענטש דאַרף זיין גלייביק און איז מחוייב צו באַציען זיך מיט יראת הכבוד צום בורא עולם, און פאַר ניט האָבן די העזה צו וועלן דרינגען אין ענינים וואָס זיינען אַריבער זיין באַנעם און וועט ניט שפעקולירן אַרויסצוזאָגן געדאַנקען, אָדער צו פאַרנעמען זיך מיט פאָרשונגען מכוח אַזוינע סודות ווי — וואָס איז אויבן, וואָס איז אונטן, וואָס איז געוועזן פריער און וואָס וועט קומען שפעטער. במקום זה באַדאַרף מענטש זיך ווידמען איינצושטעלן גערעכטיקטע חוקים ומשפטים דאָ אויף דער ערד, און באַזונדערס, אין די גרענעצן פון אייגענעם עם ישראל.

בעת מתנגדישע רבנים זיינען דער עיקר פאַראינטערעסירט איינצושטעלן געהאָרכזאַמקייט צו די תקנות, וואָס זיינען באַאיינפלוסט דורך רוח הקודש, אנערקענען זיי די ראַציאָנאַל־מאָראַלישע אייגנשאַפטן פון מענטש ווי דעם אויסדרוק, דעם ניצוץ פון געטלעכן מהות אין דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. די נשמה איז גאָטס מתנה צום מענטש, איז דער חוב פון מענטש צו האַלטן זי ריין און זויבער, אַז זי זאָל ניט פאַרשוועכן די קדושה פון דעם פון וואַנען זי ציט איר קיום. די תורה איז ניט נאָר גאָטס געבאָט, זי איז אויך דער מיטל דורך וועלכן מענטש ווערט געליטערט. יעדער באַשאַף גלוסט און לעכצט צו גרייכן דערנענטערונג צו שכינה.

אין אַ מדרש ווערט עס אויסגעדריקט טיף פאָעטיש: אַ מלאך איז באַשטימט פאַר יעדן גרעזעלע און ער דערמוטיקט אים און זאָגט וואַקס! און אין שייכות מיט מענטש ווערט אָט דער קאָסמישער פיתגם אויסגעדריקט אין דעם געדאַנק פון תורה ומעשים טובים. רבן יוחנן בן זכאי האָט געזאָגט: „ווען דו האַלטסט אַ יונג בוימעלע אין האַנט און דו הערסט מענטש זאָגן, משיח איז געקומען — פאַרפלאַנצט קודם דאָס בוימעלע אין דער ערד, און ערשט שפעטער גיי באַגעגן אים.״

בעת די פראַגמאַטישע הלכה שיטה אין יידישקייט, וואָס האָט געפונען איר בולטסטן אויסדרוק דורך דער שיטה פון ווילנער גאון רבי אליהו, איז דערווייטערט פון פילאָסאָפישן שטייגער פון דענקען, איז אָבער אין גאַנצן אַנדערש פון דעם מאַכטיקן דראַנג פון יידישן ראַציאָנאַליזם, וואָס איז אַזוי פאַרטיפט אויסגעדריקט אין די ווערק פון רמב״ם, וועמענס מורה נבוכים איז איינס פון די קלאַסישסטע ווערק — ניט נאָר אין דער ליטעראַטור ביי יידן, נייערט אויך אין דער וועלט־ליטעראַטור.

אָבער די טיפסטע השפעה אויפן יידישן שטייגער פון געדאַנק האָט געמאַכט דער לימוד פון קבלה אין אירע אַלע צווייגן און אָפצווייגן. אָט דער לימוד האָט מיט זיין מיסטיציזם און פאַנטאַסטיש־פאָעטישער מיטאָלאָגיע געדרונגען אין די טיפסטע מקורות פון געפיל, האָט באַגייסטערט געמיטן ביז העכטן עקסטאַז און האָט דירעקט משפיע געווען אויף דעם אויפשוונג פון חסידות.

האָבנדיק אין זינען די אַלערלייאיקע שטרעמונגען אין יידישקייט, קען ניט פעסטגעשטעלט ווערן אַן איינהייטלעכע שיטה, וואָס אויף איר זאָל באַשטימט ווערן אַז דאָס איז דער יידישער געדאַנק. אָבער דער עצם פאַקט, וואָס פאַרשיידענע טייטשונגען זיינען טאָלערירט געוואָרן ווי אַריינפאַסונגען אין יידישקייט, איז פון גרויס באַטייט. עס צייגט אַז דער עצם באַגריף פון יידישער פילאָסאָפיע איז אַזוי ברייט געטייטשט און איז מיט אַזוי פיל

…ות פון איין שיטה צו דער אַנדערער, …ס פאַרמאָגט גענוג וועגן און אומוועגן צו שטייגן צום הר האלוהים.

ס'איז בלי שום ספק אַז די מפרשים און גרונטלייגערס פון יידישקייט האָבן געהאַט אין זינען, אַז דער ריינער אמת און דער עיקר פון אָט דער אמונה דאַרף באַשטעלט ווערן העכער פון פילאָסאָפישער אַבסטראַקציע, וואָס קאָן אָפּגעפרעגט ווערן, און אפילו ניט אין די גרענעצן פון איבער־נאַטירלעכקייט, וואָס מכוח זיי קענען זיך דערוועקן ספקות וואָס פירן צו אַפּיקורסות. „קיין מאָל איז שכינה ניט אַרונטער אויף דער ערד, און קיין מאָל זיינען משה און אליהו ניט אַרויף אויפן הימל," ווערט איבערגעגעבן אין תלמוד (סוכה ה, א) אין נאָמען פון רבי יוסי. רבי יוסי שטיצט דאָרט זיין געדאַנק אויפן פסוק: „השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תהלים).

אַ טייל מפרשים טיילן אויס אַ באַשטימטע אייגנשאַפט פון יידישן גלויבן און ברענגען אַרויס, אַז דאָס איז די פילאָסאָפיע וואָס איז אייגנאַרטיק יידיש און מיט וואָס יידישקייט צייכנט זיך אויס פון אַנדערע אמונות. למשל, שמואל דוד לוצאַטאָ (שד"ל) האָט דעם עיקר געוויכט געלייגט אויף דעם יידישן באַגריף פון רחמים. פאַרקערט, אחד העם האָט אַנטוויקלט די שיטה, אַז די אַבסאָלוטע, ראַציאָנאַלע עטיק איז דער עיקר פון יידישקייט. אַנ־דערע, צווישן זיי איז ר' אברהם גאָלאָמב שליט"א — קומען מיט באַשטימטקייט צו זאָגן, אַז דער באַגריף פון יידישקייט דריקט זיך אויס אין דעם אייגנאַרט פון יידישער פאָלקישקייט און דעם אייגנהייט־לעכן לעבנסגאַנג פון יידישער געשיכטע.

אויפן סמך פון דעם איז אָפּגעראָטן צו אידענטיפיצירן יידישקייט מיט איינער אָדער אַן אַנדער ספּעציפישער אידעע פון וועלכן עס איז תלמיד חכם; יידישקייט איז ניט באַגרענעצט צו איינער אָדער אַן אַנ־דערער באַשטימטער השגה, מחמת די יידישע טראַדיציע איז אומגעהייער פאַר־צווייגט, און די אַלע אויסצווייגונגען פאַר־מאָגן אַזאַ טיפן תוכן אַז ס'ווערט ניט דופליצירט פון אַנדערע גלויבנס.

יידישקייט, אפילו אין אירע אַלערליי …כדיקע וואַריאַציעס און טייטשונגען, פאַרמאָגט פאָרט די איינהייטלעכקייט פון כוללדיקע אידעען, שטרעבונגען און גייס־טיקע ווערטן, וואָס יעדער דענקער איז באַרעכטיקט צו טייטשן זיי אויף זיין איי־גענעם שטייגער און לויט זיין אייגענעם באַגריף. אָבער וואָס זיינען בדרך כלל גענוג תוכיק און מאָסגעבנדיק איבערגע־געבן צו ווערן בירושה פון איין דור צו אַ צווייטן, און גלייכצייטיק צו זיין גענוג עלאַסטיש און פאַרשידנאַרטיק צוצופּאַסן זיך צו די באַדינגונגען פון פאַרשיידענע צייטן און סביבות.

דער אינערלעכער דראַנג און כאַראַק־טער און אַספּיראַציעס פון יידישקייט קריגט זיין דינאַמישן, שעפערישן און המשכדיקן גילגול אין די ענדערונגען פון צייט, און דריקט זיך אויס אויבנאויפיק אין די צייטיקע הערשנדיקע מינהגים און אייגנאַרטיקייט פון לעבן, אין די ווערטן וואָס ווערן אָנגענומען און אין דער עלע־מענטאַרער שטייגערישקייט פון אויפפיר, וואָס זיי אַלע שאַפן דעם מוסטער פון פאָל־קישקייט, דעם באַשטימטן כאַראַקטער פון אַ ספּעציפישער קולטור־סביבה.

בדרך כלל איז עס דער אינערלעכער גייסט פון לעבנס־טראַדיציעס, וואָס איז דער עצם פון דער זאַך, די תורה שבלב, ווי אחד העם האָט עס גערופן, איידער די באַשטימטע אויסצייכענונג פון דעם דרוי־סנדיקן לבוש פון דער תורה, לב התורה, וואָס מיר זוכן צו אַנטפּלעקן, וואָס האָט זיך איינגעפלאַנצט אין משך פון דורות אינעם האַרץ פונעם פאָלק אוממיטלבאַר און וואָס קאָן ניט אָפּגעמעקט ווערן.

ג. — דער חיזיון פון אַחדות

אין די נביאים און אין תלמוד ווערן געבראַכט אַ סך עטישע און פּאַעטישע אויפקלערונגען וועגן דעם עיקר פון דער תורה. פאַראַן אָבער אין דער תורה איין פסוק, וואָס חז"ל האָבן באַשטימט, אַז דאָס איז דער עיקר פון אַלע עיקרים און וואָס אויף דעם שטיצט זיך די גאַנצע יידישע דערפאַרונג.

אין תלמוד ווערט עס אויסגעדרוקט בזה הלשון:

די צוויי געבאָטן: אָנכי ה' אלהיך און לא תעשה לך אלהים אחרים האָבן מיר געהערט פון גאָט אַליין (הוריות ח, א; מכות

כ״ד א) *) בעת די אַנדערע געבאָטן פון די עשׂרת הדיברות און די הונדערטער חוקים ומשפטים פון דער תורה זיינען איבערגעגעבן געוואָרן דורך משהן. ד״ה, מאָנאָטעאיזם איז צו יידן איבערגעגעבן געוואָרן אוממיטלבאַר, איז דאָס דעריבער דער יסוד פון אַלע יסודות; און וואָס שייך די איבעריקע כללים, לאָזן זיי זיך טייטשן, אויסטייטשן לויט די באַדערפענישן פון דער צייט — אַזוי ווי דאָס האָבן געטאָן די חכמי התלמוד אין זייער באַגרינדונג פון הלכה.

אָט די אויסצייכענונג פון מאָנאָטעאיזם און די אַלע אַנדערע כללים פון יידישקייט וואָס זיינען מיט דעם געבונדן, איז אָן אויפהער באַטאָנט געוואָרן פון די נביאים, און פאַר אָט דער אמונה האָבן יידן אין משך פון אַ סך דורות געלאָזט מקריב זיין זיך על קידוש השם. דאָס האָט געפירט צו דעם אַז קריאת שמע איז ביי יידן די הייליקסטע תפילה, מחמת אָט דעם איינציקן פסוק, שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד, וואָס דורך אים חזרן איין יידן עטלעכע מאָל דורכן טאָג די אמונה אין אחדות הבורא, ווירקט אויף זיי אָפּצוקערן זיך פון יעדן אָנווייַז אויף געצנדינעריי ביז צו דער מדרגה פון קידוש השם.

אָבער דער ענין איז ניט אַזוי פּשוט ווי ער זעט אויס פון אויבן אויף. וואָס האָט יידן געגעבן אַזוי פיל גייסטיקע גבורה און שטאַנדהאַפטיקייט, אַז זיי זאָלן צוליב אָט דער אמונה קענען אויסשטיין די גרויליקסטע יסורים, וואָס דאָס פאָלק איז זיך אויסגעשטאַנען אין משך פון דור דורות?

לאָמיר דעם ענין באַטראַכטן פון זיין היסטאָרישן הינטערגרונט:

אפילו אין די גאָר אַלטע צייטן פון דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע, האָבן מענטשן איינגעטיילט זייערע געטער אין צוויי קאַטעגאָריעס — די געטער, וואָס האָבן דורך זיך אויסגעדריקט די כוחות פון דער נאַטור און די אַנדערע געטער וואָס האָבן מיט זיך סימבאָליזירט און דורך זיך פאַרגעשטעלט די פאַרשיידענע אייגנשאַפטן פון די געפילן און וועזן פון מענטש.

מיט דער אַנטוויקלונג פון דעם מענטשנס פאַרשונגס־געדאַנק איז דערקענט געוואָרן אַז ס׳איז פאַראַן אַ געוויסע איינִיקייט פון די נאַטור־דערשיינונגען און זיי זיינען באַזירט אויף באַשטימטע געזעצלעכקייטן. דערפון איז געדרונגען געוואָרן די איינציקייט פון די געטער וואָס, לויט דער מענטשלעכער לאָגיק פון סיבה און פועל־יוצא, זיינען זיי די דאָזיקע וואָס זיינען משפיע אויף די ענדערנדיקע פאַרשטעלונגען פון דער מענטשלעכער נאַטור.

דאָך האָבן מענטשן ניט געקענט צונויפפאַרן דעם יסודותדיקן היפוך צווישן דעם גאָט פון מענטשנס העכסטע אידעאַלן מיט דער ערשטער סיבה פון די געזעצן פון נאַטור.

דער גאָט פון ליבע, רחמים און פרייהייט, וואָס די פאַרטיפטע מענטשלעכע נאַטור האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט, הגם זייער נעפּלדיק און אויבערפלעכלעך, איז אין לחלוטינדיקער סתירה פון דעם גאָט פון אַבסאָלוטער נויטווענדיקייט און טאָטזאַכלעכקייט, וואָס שפּרייט אויס די הימלען און באַהערשט די ערד און אַלץ וואָס איז אויף דעם.

---

*) פאַר די מערסטע תלמודישע מראי מקומות און ציטאַטן, וואָס קומען אַריין אין דעם מאמר, דריק איך אויס מיין דאַנק און אנערקענונג צו הרב ר׳ הערשל שעכטער און דעם תלמיד חכם ר׳ צבי שטאָק, ביידע פון ניו־יאָרק, וואָס מיט זיי האָב איך, פון צייט צו צייט, באַזונדערס באַהאַנדלט די ענינים, וואָס ווערן אַרויסגעבראַכט אין אָט דעם מאמר. זיי האָבן געצויגן מיין אויפמערק אויף די מאמרי חז״ל, וואָס האָבן באַשטעטיקט אָדער געלייקנט מיינע אויפקלערונגען. די באַשטעטיקונגען ווערן דאָ איבערגעגעבן און די לייקענונגען ווערן נאַטירלעך אויסגעשלאָסן פון אָט דעם מאמר.

אגב, די עיקר אידעען, וואָס ווערן אַרויסגעבראַכט אין אָט דעם מאמר, זיינען לכתחילה פאַרצייכנט געוואָרן אין די יאָרן 1944-1945 און דענסטמאָל האָב איך אַ סך מאָל זיך מתיעץ געווען מיט דעם גרויסן תלמיד חכם ר׳ אבא גאָרדין ז״ל, וואָס צו זיין אָנדענק טו איך דאָס ווידמענען מיט דער אנערקענונג אַז מכל לימודיו השכלתי.

דער קאָסמישער חילוק צווישן נויטווענדיקייט און פרייהייט, געזעץ און ליבע, נאַטור און דערבאַרעמונג, דעם גאָט פון אַריסטאָטל און דעם גאָט פון אַברהם־יצחק־יעקב, האָט אָן אויפהער באַשעפֿטיקט די מוחות פון אַלע רעליגיעזע פֿילאָסאָפֿן.

בײַ יידן האָט אָט די, ווי עס זעט אויס, נאָך ריכטיקע פּאַראַדאָקסישע שפּאַלטונג, באַווירקט אויף דעם, אַז במקום צו שאַפֿן סקעפּטיציזם און לייקענונג אין אַחדות הבורא — געווירקט צו דערהייבן ווערן צו די העכסטע פֿאַנטאַסטישע הייכן דורך דער שטאַרקייט פון אמונה און איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן פון אַ סתירה צו אַ שלימות — גאָט איז אחד, וואָס באַשטימט, פון איין זייט, די התטרכותן פון דער נאַטור און, פון דער אַנדער זייט, די פרייהייט פון דער מענטשלעכער נאַטור, אין דער באַשטימטער אומענדלעכער געזעצלעכקייט פאַר דעם אויפפיר פון דער נאַטור און גאָטס באַציונג מיט ליבשאַפט צו מענטשן: ווארום איך בין „גאָט דער באַשעפער, וואָס האָט אויסגעשפרייט די הימלען און געגרונדפעסט די ערד... וואָס באַרודערט דעם ים, און זיינע אינדן ברויזן" (ישעיה נא). און ניט יידן אַליין, אויך אַנדערע אומות, אַלע מענטשן — ווי עס ווערט אויסגעדריקט אין תנ"ך (יונה ד): „און מיר (גאָט) זאָל ניט זיין אַ שאָד אויף דער גרויסער שטאָט נינוה... וואָס ווייסן ניט צווישן זייער רעכטער האַנט און איר לינקער."... און די וויכטיקייט פון קריאת שמע באַשטייט טאַקע אין דער באַשטעטיקונג פון דער ענדגילטיקער אַחדות פון דער סיבה פון אַלע סיבות און דער נשמה פון אַלע נשמות.

אַרויסקומענדיק פון דעם קוקווינקל פון קאָסמישן אַחדות הבורא, איז דער יידישער גלויבן אָנצוהאַלטן, אָדער דורכפירן, אַן עכטע האַרמאָניע אויף דעם באַגרענעצטן שטח פון דער ערד — אַ האַרמאָניע פון פרייהייט און יושר, ניט געאַכט אויף דעם ווי שווער ס'זאָל ניט זיין עס דורכצופירן אין לעבן, און פאַרבינדן עס מיט דעם ווילן פון גאָט.

די שווערע עובדה: גאָט איז דאָך אל מלא רחמים וחנון — ווי שטימט עס מיט די אַלע גרוילן מיט וואָס די וועלט פון מענטש איז אָנגעפילט?

ווי דער פּאָעט ה. לייוויק האָט זיך דערלויבט צו פאַרקלאָגן גאָט און האָט אין זיין דראַמאַטישער פּאָעמע, אין די טעג פון איוב, אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק, אַז אפילו דער סאַמע עצם פון פינצטערניש און אַל־דאָס־בייז אויף דער וועלט — דער שטן אַליין, קען אַרויסקומען מיט גערעכטע טענות קעגן גאָט, אַז באמת איז ער, גאָט, ניט ווייניקער אַכזר פון אים — די פאַרקערפערונג פון רישעות. דער שטן זאָגט: „צי מיין עסקן זיך היינט מיט איובס גורל / פאַרמאָגט אין זיך קיין שפור אפילו ניט פון יענע רגעס, / ווען דו אַליין האָסט זיך געשפּילט מיט יצחקס גורל?/ צי מיינסט עס, אַז צו שפּילן זיך מיט איינעמס האַלדז —/צו שרעקן מיט אַ מעסער איז אַן אידעלערע שפּיל / ווי נעמען אַ געזונטן גוף און אים צעקרעציקן?"

אָבער וואָס אַ פּאָעט אין זיינע שטימונגען קען זיך דערלויבן, האָט ניט געקענט דערלויבן זיך די תורה און אירע מפרשים, ניט די נביאים און ניט חז"ל: זייער אויפגאַב איז געווען צו פאַרענטפערן אַלע סיבות, צו אידענטיפיצירן די מענטשלעכע תביעות מיט דעם ווילן פון גאָט אויף אַ שטייגער, אַז צווישן זיי זאָלן ניט זיין קיין סתירות.

האָבן זיי עס פאַרענטפערט? ניין, נאָר וואָס דען? אָכן אתה אל מסתתר — פאַרוואָר, ביסט אַ גאָט וואָס פאַרבאַרגט זיך — האָט דער נביא געזאָגט (ישעיה מה, טו).

גאָטס וועגן זיינען פאַרהוילן, אָבער מ'דאַרף האָבן אמונה אין גערעכטיקייט. דאָס ליכט פון גאָט שיינט אַרויס פון אַלע שיינקייטן אין דער נאַטור, און אויך פון די גערעכטיקטע מענטשן. דאָס איז דער עצם און מקור פון ליכט און ס'איז קדושה און איז איבער מענטשלעכן באַנעם.

ס'באַטייט אָבער ניט אַז מ'טאָר ניט אָפּפרעגן דעם יושר הלמאי די דאָזיקע סתירות זיינען לכתחילה געשאַפן געוואָרן. מ'מעג אַרגומענטירן, אויסטענהן זיך מיט גאָט, „אָבער—„גערעכט וועסטו בלייבן גאָט, ווען איך זאָל זיך קריגן מיט דיר; אָבער גערעכטיקייט וויל איך רעדן צו דיר..." (ירמיה יב, א).

אין תנ"ך חזרט זיך איבער כסדר, אַז מ'דאַרף פאָלגן גאָט, זיין געהאָרכיק צו אים און, גלייכצייטיק, דאַרף מען גאָט ליב האָבן בכל לבבך ובכל נפשך — מיט לייב און לעבן און זוכן זיין דערקענונג: נאָר דערמיט זאָל זיך רימען דער וואָס רימט זיך, מיט פאַרשטיין און קענען מיך, אַז איך ה' טו חסד, רעכט און גערעכטיקייט אויף דער ערד" (ירמיה ט־כג).

און אויף דער סתירה וואָס צווישן אמונה און דערפאַרונג, צווישן איינגעשטעלטער שטייגערישקייט און עמפּירישע דערגרייכונגען — אָט די סתירה פּרווט פאַרענטפערן די יידישע סאָציאַלע פילאָסאָפיע דערמיט וואָס מענטש איז פריי אויסצוויילן צווישן גוטס און שלעכטס, צווישן ברכה און קללה, בעת כל ישראל ערבים זה לזה (אַלע יידן טראָגן די אַחריות איינער פאַרן אַנדערן) פאַרבלייבט אָבער דער יחיד די ענדגילטיקע רעאַליטעט, אַ וועלט פאַר זיך אַליין. ווייל ווי גאָט אין זיין עצם איז אומבאַקאַנט, אָבער איז קדשי־קדשים, אַזוי איז אויך דער עצם פון מענטש אומבאַקאַנט און אין זיין תוך איז אויך פאַרהוילן אַ קדשי־קדשים. און אָט דער געדאַנק ווערט אַ סך מאָל אַרויסגעבראַכט — הגם אומדירעקט און פאַרנעפּלט — סיי אין תנ"ך און סיי אין תלמוד.

* * * * *

אייגנטלעך, וואָס שייך תלמוד, דאַרף פאַרשטאַנען ווערן אַז די תנאים און אמוראים זיינען בשום אופן ניט געווען ניט מער ווי טרוקענע געזעצגעבערס. די געזעצגעבונג, אָדער די געזעץ־באַשטימונג איז פאַר זיי געווען אַ יורידיציע פאַר עטישער הנהגה און לעבנס־שטייגער, אָבער געשטאַמט האָט עס פון זייערע אויסגעבענקטע פּאָעטיש־מיסטישע חזיונות. אַחוץ הלכה פאַרנעמט די אגדתא, די פּאָעטישע פאַנטאַזיע אַ זייער אָנגעזעענעם אָרט אין תלמוד. אַזוי אויך די סאָציאַלע און לעבנס־שטייגערישע פּיתגמים פון חז"ל. אָבער אַלץ צילט צו איין צוועק — צו דער דערקענונג פון גאָט און צו גיין אין זיינע וועגן פון צדקה און יושר.

מיט דער צייט האָט זיך די אגדתא אויסגעצווייגט איבער צוויי דרכים — דעם ראַציאָנאַלן און לעבנס־איינשטעל און אויפפיר־פילאָסאָפיע און די מיסטישע קבלה.

די ראַציאָנאַלע פילאָסאָפיע האָט געפונען איר כוללדיקן אויסדרוק אין רמב"מס מורה נבוכים, און די קבלה — אין זוהר.

לויט דער קבלה קומט אויס, אַז די נידעריקע וועלט פון דער ווירקלעכקייט איז ניט מער וו יאַ בלאָסע אָפּשפּיגלונג פון די עולמות עליונים. די שכינה איז אין גלות, די גאַנצע וועלט איז אין ירידה און צדיקים דאַרפן איבערהערשן זיך איבער דער קליפּה פון זייער אייגן לעבן, צו דערהייבן זייערע נשמות צו דער העכסטער עליה בכדי צו שאַפן אַחדות צווישן די אונטערשטע און אויבערשטע וועלטן.

ד. — משיחיזם און מלכות שדי

די שפּאַנונג און אָנציונג פון יידישקייט דריקט זיך אויס דער עיקר אין דער השגה פון משיחיזם און מלכות שדי.

לויט אָט דעם קוקווינקל איז די עובדה פון מענטש מתקן צו זיין אונדזער וועלט און דורך דעם אויסלייגן דעם וועג פאַר דעם אָנקום פון מלכות שדי. בפירוש, יעדער יידישער דור האָט ליידנשאַפטלעך געגרייט זיך אַז משיח וועט קומען אין זיין צייט, אָדער אין דער צייט פון זיינע קינדער. רבי לוי יצחק פון בערדיטשעוו האָט פאַרבעטן זיינע פריינד צו זיין טאָכטערס חתונה, וואָס וועט זיין אינעם היכל פונעם בית המקדש אין ירושלים. דערביי האָט ער אָבער צוגעגעבן, אַז „ווען ס'וועט אַזוי געשען, אַז משיח וועט ניט קומען, וועט די חתונה זיין אין בערדיטשעוו."

אומגעזען פון די טאָג־טעגלעכע אַנטוישונגען האָט דער חיזיון פון משיח געשוועבט אַזוי בולט אין דער פּאָשטעלונג פונעם פאָלק, וואָס צו דעם איז קיין גלייכן ניט פאַראַן ביי קיין שום אומה. לויט דעם טראַדיציאָנעלן יידישן פאָלקס־גלויבן וועט משיח איינזאַמלען אַלע נדחי ישראל, איינשטעלן איבער דער וועלט די אויבערהערשאַפט פון דער יידישער אמונה און פאַרקערן אַלע מענטשן אויפן דרך האמת: „משיחס אָנקום וועט ברענגען אַ ווונדערלעכן שטייגער אויף דער וועלט; ער וועט ברענגען די הערלעכקייט פון עולם הבא אויפן עולם הזה; די הערלעכקייט פון

ציטן איז עד אין לשער". (ברכות

אַט די סתירה צווישן דער משיחי־ פאַרשטעלונג און דער ביטערער קייט האָט געפירט צו יאוש און דעם וועג פאַר פאַלשע משיחים, מען דאָס פאָלק האָט געגלייבט און ביט באַגייסטערונג אויפגענומען. די משיחים זיינען געווען אַלערליי, אַלערליי געשטאַלטן פון משיחישן האָבן זיי זיך באַוויזן פאַרן פאָלק. יקע זיינען געווען אַסקעטן, ווי שבתאי אַנדערע זיינען געווען מיסטישע ראָ־ קערס, ווי שלמה מולכו; ווידער אַנ־ זיינען געווען קריגערס, ווי בר־ אָדער דוד הראובני; און נאָך אַנ־ זיינען געווען פשוטע שאַרלאַטאַ־ ווי יעקב פראַנק — זיי אַלע זיי־ געווען פאַנאַטיקערס וואָס האָבן מיט פאַרגעשטעלט געוויסע שטריכן פון סותרדדיקע אייגנשאַפטן.

דערציילט וועגן איינעם פון די חסי־ רבים, אַז צו אים זיינען מיט גרויס לות אַריינגעקומען אַ צאָל פון זיינע אים אָנצוזאָגן די גרויסע בשורה: איז געקומען! איז דער רבי צוגע־ צום פענצטער, אַרויסגעקוקט אין און געזען אַז מענטשן זיינען פאַר־ אין זייער געוויינטלעכער טאָג־טעג־ טעטיקייט. „ניין", האָט ער גע־ „לויטן געטומל און געלאָף פון דעם דרינג איך אַז משיח איז נאָך ניט ."

האָבן תמיד געפילט די יידן וואָס גורל האָט זיי באַשערט צו וווינען קריסטלעכע לענדער. זייערע שכנים, קריסטן, האָבן מיט זיי איינגעטענהט משיח איז שוין געקומען, אָבער די יידן אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער, זיך וואָס ס'טוט זיך אין דרויסן, דעם געלאָף און האַוועניש אויף די זיך צוגעקוקט צו די מילחמות מענטש און מענטש און פאָלק און וואָס ווערן אָנגעפירט אָן אויפהער, זיי האָבן געדרונגען אַז משיח איז ניט געקומען.

משיח איז טאַקע נאָך ניט געקומען, יידן האָבן זיך געהאַלטן ביי זייער און נאָכגעפאָלגט די יידישע טראַ־ דיציע, האָבן קיין מאָל ניט פאַרלוירן זייער גלויבן, אַז משיח וועט יאָ קומען, און אפילו ער פאַרזאַמט זיך האָבן זיי תמיד געוואַרט אויף אים. מחמת אויב ניט, וועלן דאָך קיין יסורים קיין מאָל ניט אויפהערן און דאָס לעבן אויף דער ערד האָט ניט קיין זינען.

* * * * *

די קאָמפּליצירטקייט פון מענטש און די סתירות וואָס זיינען אין אים איינגעהאָפטן, רופט זיך אויך אָפּ מיט אַן אָפּקלאַנג פון סתירות אין די עיקרים פון יידישקייט. יידישקייט זעט איין, פון איין זייט, דעם פּאַראַדאָקס פון מענטשלעכער נאַטור, וואָס שטרעבט צו זיין זעלבסט־זיכער און צו כולל זיין מיט זיך אַלץ מיט אַן אַנדער, אָבער, פון דער צווייטער זייט, ווערט דער אידעאַל פון זעלבסט־זיכערקייט אַנטקעגנ־ געשטעלט דעם חשבון הנפש, וואָס פירט צו זעלבסט־לייקענונג. דאָס פירט צום געדאַנק, אַז בכדי צו גרייכן שלימות דאַרף מען האַרמאָניש אויסמישן און צונויפגיסן אַלע אייגנשאַפטלעכע פיזישע און גייסטי־ קע כוחות וואָס מענטש פאַרמאָגט. און בכדי צו קענען דערהייבן זיך, דאַרף מענטש אויסגעפינען און באַשטימען ניט נאָר וואָס איז אין זיין באַוווסטזיין, נייערט אויך וואָס איז איבער און אַריבער זיין באַ־ וווסטזיין און וואָס טוט גייסטיק באַווירקן אים. דאָס פירט, פון איין זייט, צו דער ראַציאָנאַלער פילאָסאָפיע פון שילטון השכל פון אַ רמב"ם־שטייגער, און, פון דער אַנדער זייט, צו דער אינטואיציע וואָס פירט צו טעאָלאָגיע מיט אירע אַלע מיס־ טישע אָפּצווייגן.

די קאָמפּליצירטקייט פון דער מענטש־ לעכער נאַטור באַשטייט אין דעם פאַקט, וואָס דער אידעאַל פון זעלבסט־באַהער־ שונג, פון עניוות, איבערשטייגט דעם אידע־ אַל פון זעלבסט־איבערטרעפונג, זעלבסט־ איבערשאַצונג. צו באַהערשן זיך, מיינט צו גרייכן אַ האַרמאָנישע פאַראייניקונג פון אַלע אייגנטימלעכע פעאיקייטן; צו איבערשטייגן זיך, הייסט צו באַשטימען דעם ברענפּונקט פון גייסטיקער התלהבות און דעם זין פון דעם וואָס איז איבער דעם זעלבסט.ביידע אידעאַלן ווערן אויסגע־ דריקט אויף באַזונדערע שטייגערס, סיי

אין די סימבאָלן פון פילאָסאָפיע און סיי פון רעליגיעזן גלויבן.

די צעטומלונג פון אונדזער צייט, אין שייכות מיט די פּראָבלעמען פון דעם יחיד, ציט זיך פון דעם איבערברוך פון די צוויי מענטשלעכע גלויבנס, וואָס האָבן פריער דערגאַנצט איינער דעם אַנדערן און איצט האָבן אָט די גלויבנס זיך אויסגעוועפּט און זיינען מטושטש אָדער ווערן אין גאַנצן געלייקנט. מיר מיינען דערמיט די אמונה פון פיזישער שלימות פון מענטש וואָס איז געווען איינגעהאָפטן אין דעם רעליגיעזן באַגריף וועגן נשמה אין מענטש, וואָס זי איז זיין סובסטאַנץ און אַז זי איז אַ פונק פון גאָט.

די מערבדיקע ציוויליזאַציע, וואָס איז איבערוועגנדיק קריסטלעך, האָט אין משך פון הונדערטער יאָרן געצויגן איר גייסטיקע יניקה פון דעם, אַז ס'איז דאָ אַן איינִיקייט צווישן די דאָזיקע צוויי באַגריפן און זי האָט מבטל געווען די סתירות צווישן זיי. דער רעליגיעזער איינשטעל האָט גענערט די געפילן פון מיסטעריע און קדושה און אויפגערעגט די פאַנטאַזיע פון מענטש צו עקסאלטאַציע פאַר אַן איבערנאַטירלעכן געביט פון אומגעהייער פאַנטאַסטישער הערלעכקייט. גלייכצייטיק האָט די זעלביקע מערב־ציוויליזאַציע — וואָס שייך פּראַקטישן לעבנס־שטייגער — געשטיצט זיך אויף דעם קלאַסישן געדאַנק, אַז דער א י ך איז אַ זעלבסטשטענדיקער וועזן, פולקומען אין זיך אַליין.

אָבער דער באַגריף פון מענטשלעכער זעלבסט־זיכערקייט האָט שפּעטער געליטן אַן אָפּשניט דורך אַלערליי וויסנשאַפטלעכע אויפדעקונגען און אַנטוויקלונגען — דהיינו: דאַרוויניזם, אַז מענטש שטאַמט פון חיה; פּרוידיאַניזם, די דערקענטעניש פון די פאַרהוילענע ווירקנדיקע טיפקייטן פון מענטשלעכן כאַראַקטער; קאַרל מאַרקסעס אויפמערק אויף דער פאַרדאָרבנקייט פון דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן לעבנס־שטייגער און די באַגרענעצונג פון פרייען אויפפיר פון מענטש דורך דעם הויך־אַנטוויקלטן איצטיקן לעבנס־שטייגער. אין דער זעלביקער צייט איז דער ביבלישער איינשטעל מכוח מענטש, איינגעהילט אין אַן אָנוווקס פון מיטאָלאָגיע און איבערגלויבן אָנגעהייבן אָפּגעלייקנט ווערן דורך דעם ראַציאָנאַלן עמפּירישן געדאַנק פון דער אַנטוויקלטער מאָדערנער וויסנשאַפטלעכער ציוויליזאַציע.

דערצו האָבן אומגעהייער געווירקט די בליצשנעלע ענדערונגען וואָס קומען פאָר איצט אויף דער וועלט. די וועלט וואָס מענטש האָט פריער באַטראַכט צו זיין סטאַביל און געגרונטפעסטיקט, איז אויפגעטרייסלט געוואָרן אין מענטשלעכן באַגריף, איבערהויפּט מחמת דעם וואָס, ווי פריער דערמאָנט, מענטש לעבט איבער אַצינד גאַנצע עפּאָכעס אין משך פון ווייניקער פון איין דור. מענטש איז פּלוצים אַריבער פון פערד־און־בויד עפּאָכע צו דזשעט פליעריי און האָט שוין אפילו באַטראָטן די לבנה און קלייבט זיך צו גרייכן די שטערן; ער באַנוצט זיך שוין מיט אַטאָמישער קראַפט, עלעקטראָנישע איינריכטונגען, אויטאָמאַטישער אינדוסטריע, ראַדיאָ און טעלעוויזיע. אין דער איצטיקער וועלט זעט קיין זאַך ניט אויס צו האָבן אַ ווערט סיידן עס באַוועגט זיך מיט אַ משונהדיקער שנעלקייט.

מענטש מוז דערביי אָפּשטעלן זיך אין זיין אימפּעטיקן און שטורעמדיקן געלויף און זיך באַזינען. פאַר אים ווערט געשטעלט די ברירה: אומקום דורך זעלבסטמאָרד — יחידישן זעלבסטמאָרד בפועל ממש, אָדער אַרויפגעצוואונגענעם סטיכישן זעלבסטמאָרד דורך עקאָלאָגיע — דער טעכנאָלאָגישער פאַרדאַרבונג פון דער נאַטור וואָס קאָן פירן צום אומקום פון גאַנצן לעבן אויף דער ערד. און אויב ניט זעלבסטמאָרד, דאַרף דאָך מענטש געפינען דעם לשם מה צו לעבן אויף דער ערד און די מיטלען ווי צו דערהאַלטן דאָס לעבן און ווי ממשיך צו זיין דעם מענטשלעכן קיום אויף אָט דעם ברעקעלע פלאַנעט ערד, וואָס איז ניט מער ווי אַ שטויבעלע אין דעם אומגעהייערן קאָסמאָס.

די וואָס זיינען געניגט צו אַבסטראַקטן דענקען קענען דערביי געפינען אַ פאַרענטפערונג אין דעם דינאַמישן אימפּעט פון יידישן וויסן און אין דער איבערשאַצונג פון אַלע ווערטן אין דער באַטייטנדיקער שפּאַנונג צווישן דעם פרייען און געטלעך באַוווסטזיניקן געפיל פון מענטש.

ביידע געפילן זיינען אייגנטימלעך צו מענטש. מענטש קען ניט מוותר זיין, קען

פאַרלײַדן דעם געפּיל פון ווערן אָפּ־געפֿרעמדט פון דעם איבערנאַטירלעכן באַגריף פון גאָט, ליבע צו גאָט, דעם גאָט ... ער קען זיך קערן אין צייט פון ... מענטש קען אָבער זיך אויך ניט ... פון ראַציאָנאַלער אָרדענונג ... קומט זיך צונויף מיט דער וויזיע ... גאָטלעכן פּערזאָנען־קולט. מענטש, ... אָבער דערבײַ ווידער באַטאָנט ... קען ניט פאַרלײדן צו זיין איזאָלירט, ... אַן אַן אויבערשטער השגחה וואָס ... אים שיצן, צו זיין אומבאַהאָלפן און ... צו אַ בייזן גורל פון זייך, ... ציל, אָן אַ זינען, אָן אַ פּאַר וואָס אין ... וואָס, ווי אַ שיף אָן אַ רודער אין ... מדרעמדיקן ים. דער ראַציאָנאַלער ... פון דער וועלט מוז זיין באַהויכט ... אַ גייסטיקן זינען. מענטש פילט, אַז ... איז ניט פולקומען אין זיך אַליין, און ... דעם יחוס צו זיין אַ מקורב, אַן ... פון אַ העכערן געדאַנק, פון אַ ...־איבער־געדאַנק, אַ ווילן־איבער ...

... רעליגיעזן איינשטעל מיינט עס, אַז ... דערגרייכט פולקומענקייט ווען ער ... זיך לגבי דעם בייזיין פון שכינה. ... פּאַר מיר און זיי ערלעך", האָט גאָט ... צו אַברהם (בראשית יז, א). אָט ... ביבלישער געדאַנק פון „גיי פאַר ...״ איז אין סתירה פון דעם אפּיקור־... פילאָסאָפיש מאַטעריאַליסטישן איינ־... אַז מענטש איז פאַר זיך אַליין די ... פון אַלץ מיט אַן אַנדער.

... דער זעלביקער צייט דאַרף רעליגיע ... דעם אָנגענומענעם באַגריף פון ...שטענדיקייט און שכלדיקייט — ראַ־...אַליזם. רעליגיעזער גלויבן טאָר ... בלינד. גלויביקע וואָס פרייען זיך ... דער דערשלאָגנקייט פון שכל און לאָ־... דאַרפן האָבן אין זינען, אַז די פאַר־... פון ראַציאָנאַליזם וועט גיכער פירן ... צו דעמאָנישן אויפפיר איידער ...קערן אים צו גאָט.

... דאַרף שאַפן זיך דער בונד צווישן ...ליגיעזן גלויבן מיט לאָגישן דענקען, ... מאָראַל און דערפאַרונג. ביידע באַ־... דאַרפן זיך האַרמאָניש איינהעפטן ... אַן איינקייט. מ'טאָר ניט זאָגן, גאָט ... אַלץ און מענטש איז גאָרניט. ניצשעס

באַרימטער זאָג, „גאָט איז טויט", פירט ניט מענטש צו איבערמענטש, נאָר ס'פירט צו נאַציזם און טאָטאַליטאַריזם בכלל, וואָס זייער באַשיינפערלעכקייט מיר האָבן אַזוי ביטער דערפאַרן.

ווען צווישן געפיל און לאָגיק אַנטוויקלט זיך אַ פירוד הלבבות, שאַפט עס אָפּ זינען אין לעבן. די השגחה פון גאָט טאָר ניט בלייבן פאַרגליווערט ווי ענדגילטיק און אַבסאָלוט; די וויזיע פון גאָט איז מחייב אַ סימבאָל, אַ משל, אַ הבטחה, אָבער ניט אַן אַבסאָלוט און אַ געשטאַלטיקייט. „הבורא יתברך שמו אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף ואין לו שום דמיון כלל", ווערט ריכטיק דערקלערט אין די שלושה עשר עיקרים, וואָס ווערן צוגעשריבן צו רמב"ם. די זעאונג פון גאָט קען טאַקע פאַרגעשטעלט ווערן ווי די געשעענישן פונעם עבר, אָבער ס'איז אויך אַן אָנזאָג פאַר דער צוקונפט; עס קען טאַקע זיין זיך למעלה מן השכל, איבערשכלדיק, אָבער בשום אופן ניט אין קעגנערשאַפט צום שכל; סע איז דער עמוד האש, דער זייל פון ליכט, וואָס פירט אונדז אויפן וועג פון לעבן, אָבער די עצמיות פון גאָט, ווי ס'איז דערקלערט געוואָרן צו אליהו הנביא, איז ניט אין שטורעם, ניט אין ערדציטער־ניש, ניט אין פייער, נייערט אין קול פון דינער שטילקייט. (מלכים א, יט 11-12).

אַרויסקומענדיק פון אָט דעם קוקווינקל האָבן טאַקע רעכט די עקזיסטענציאַליע דענקער פון דעם חדר פון סאַרטר, קאַמו און זייערע נאָכפאָלגערס, ווען זיי קומען אַרויס מיט דעם געדאַנק, אַז מענטש איז עטוואָס מער איידער זיין פיזישע און ממשותדיקע געשטאַלטונג, אָבער זיי זיי־נען געגרייזט ווען זיי קומען צו באַשטי־מען וואָס דער „עטוואָס מער" איז אַזוינס. די פולע פרייהייט קריגט מענטשלעכער גייסט אין גלויבן — דער עיקר פון ערשטן געבאָט אויף באַרג סיני.

אָבער אָט די אמונה איז אַ שטרעבן וואָס חזרט זיך איבער אויף דאָס ניי צו דערקענען דעם סוד פון קדושה. און ווי־באַלד מיר הייבן אָן אויסלייגן אמונה אין געשטאַלטיקייט, זיינען מיר עובר אויפן צווייטן געבאָט, וואָס פאַרבאָט די דינסט צו אַ פסל—אַ קאָנקרעטע זאַך וואָס ווערט פאַרגעשטעלט אַז ס'איז נאַטירלעך.

ה. — דער פאַלשער משיחיזם פון אונדזער צייט

מיר שטעלן זיך פאָר אַז די בלאַנדזשענישן מיט פאַלשע משיחים געהערן זיך אַן צום עבר. באמת אָבער איז אַט די פאַרפירערישע מענטאַליטעט אויפגעקומען צו תחית המתים אין אַ מער סכנותדיקן מצב, און האָט געשטיגן אין מאַכט און פּאָפּולאַריטעט, אין אונדזער איצטיקער צייט, זינט דעם אָנהייב פון 20טן יאָרהונדערט.

מענטשן האָבן פריער זיך פאַרגעשטעלט שלימות אין דעם גלויבן אַז דער צוגעזאָגטער דערלייזער איז שוין דאָ. ביסלעכווייז האָט אָט די אמונה זיך גענומען אויסוועפּן און איר אָנציונג האָט זיך איבערגעריסן. כפירה האָט פאַרנומען איר פּלאַץ. געבליבן איז אַ וואַקואום, אַ ליידיקייט. האָבן מענטשן אָנגעהויבן זוכן אַ נייעם משיחיזם בכדי מיט דעם אָנצופילן די פּוסטקייט. די פאַרערונג פון דעם פונדאַמענטאַלן און דעם אַבסאָלוט — דעם אומבאַשרענקטן, איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן צו אַ באַשטימטן מענטש, אָדער אַ באַשטימטער אידעע.

דער אָביעקטיווער, עקספּערימענטאַלער, איבערלייגטער באַנעם פון דעם שכל־הישרדיקן און מעסיקן מענטש איז פאַר די פאַלשע משיחים געוועזן אַן אומפאַרגעבלעכע זינד. שכל הישר האָט אָפּגעטראָטן דעם וועג פאַר דעמאַגאָגישער און פאַנאַטישער פריידיקונג פון מענטשן וועמען מ'פאַרגעטערט. די וואָס זען ניט דאָס ליכט זיינען די זין פון שטן; די וואָס נעמען ניט אָן דעם נייעם גלויבן דאַרפן אומגעבראַכט ווערן.

דאָס איז אַ ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דעם, וואָס מ'קען אָנרופן „מאַנאָסאַטאַניזם", וואָס די קריסטלעכע וועלט איז אויף דעם באַשטאַנען אין משך פון דור־דורות, אַז אַלע געזעלשאַפטלעכע איבלען שטאַמען פון די וואָס גלייבן ניט אין דעם „דערלייזער".

אינדיווידואַליזם, נאַציאָנאַליזם, סאָציאַליזם — אַט די אַלע אידעאַלן צו שאַפן מענטשלעכן ווילזיין, זיינען געוויס פון גרויסן באַטייט און ווערט; פון דעסטוועגן איז יעדער אידעאַל, מיט דער צייט, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צעשטערנדיקער און געפערלעכער אידעאָלאָגיע.

אָט די טרויעריקע פאַרדאַרבונג פון אידעאַל איז דער עיקרשט צו מערקן אין דעם געביט פון סאָציאַליזם. קיין מאָדערנער דערהייבענער אידעאַל האָט צו זיך ניט געצויגן אַזוי פיל אַכטונג און פאַרהערלעכונג און אַלטרואיסטישע קנאות, ווי סאָציאַליזם.

אין די לעצטע פאַר צענדליק יאָר פון דעם 19טן י"ה און אין משך פון דעם ערשטן דור פון 20טן י"ה, האָט דער סאָציאַליזם פאַרמאָגט די אידעאַלסטע פאַרשטעלונגען פון דעם משיחישן געדאַנק. ער האָט פאַרגעשלאָגן די אַבסאָלוטע איבערשאַצונג פון אַלע ווערטן, געגעבן אַ נייעם באַשייד פאַר די פּלאָגן און רישעות פון דער געזעלשאַפט, פאַרשריבן אַ רפואה שלימה פאַר די ליידן פון דער וועלט און געבראַכט די פאַרשטעלונג פון אַ וועלט שכולה טוב. סע האָט ניט געפּריידיקט אין דעם לשון פון אוטאָפּיע, נאָר האָט באַטאָנט דעם אידעאַל ווי אַ וויסנשאַפטלעכע זיכערקייט; ס'האָט געפּריידיקט דעם ווערט פון מענטש, האָט אומגעביטן געטלעכע השגחה אויף היסטאָרישן מאַטעריאַליזם וואָס פירט דירעקט און אויף אַ דיאַלעקטישן (לאָגישן) שטייגער צו דער אָפּשאַפונג פון אָרעמקייט אויף דער וועלט. די גוטע צייט וועט זיכער קומען, משיח איז שוין אויפן וועג.

אָבער ווי טרויעריק איז אָט דער אידעאַל פאַרשוועכט געוואָרן דורך דער קנאות וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט! די קנאות האָט צעשמעטערט דעם לאָגישן געביט פון איבערלייגונג דורך דער דאָגמאַטישער באַשטימונג, אַז אַלע אַנדערע אידעען און אידעאַלן זיינען ניט מער ווי דער שוים איבער די כוואַליעס פון עקאָנאָמישן קלאַסן־אינטערעס. אויף אָט דעם שטייגער איז מעסיקייט און איבערלייגונג דערקלערט געוואָרן פאַר אָפּאָרטוניזם און רעוויזיאָניזם — פאַר פאַרראַט.

אַזוי אַרום האָט סובטילע און פאַרפירערישע פּראָפּאַגאַנדע פאַרביטן דערציונג און אויפקלערונג. עס האָט אומגעביטן מאַנאָטעאיזם אויף מאַנאָסאַטאַניזם. אַל דאָס בייז ציט זיך פון דעם לוסט נאָך פריוואַטן באַזיץ — אָנהייבנדיק פון דער קאָרופּציע פון דעגענערירטער קונסט ביז דער מערדערלעכער טעטיקייט פון דער

...סטישער דיקטאַטור. אַלץ האָבן זיי
...ונק אונטער איין דעקטוך.
...ת די קאָמוניסטישע פירערס זיינען,
... אַם דער באַשטימונג, פריי פון דער
...האַוער פעסט", קענען זיי ניט זיין
...כט. דעריבער טאָרן זיי ניט קרי־
...קירט ווערן. קריטיק איז אַזוי ווי די
...יק שלאַנג אין גן עדן, וואָס האָט
...פירט חורבן. דער פּועל־יוצא איז: אונ־
...דריקונג און טעראָר, דער גרויל פון
...בנס־איינגעגלייבטקייט און די צע־
...טערונג פון די וואָס האָבן אַן אַנדער
...ן — אַ פּאָליציי־שטאַט און בלוט־
...יקונג, געגליכן צו די מענטשלעכע
...ת. וואָס געצנדינערס האָבן אַ מאָל
...אַכט צום אָפּגאָט מולך, און צו דער
...ישער אַכזריות פון דער שפּאַנישער
...יציע.

...י אויך דער אידעאַל פון נאַציאָנאַ־
...

...כתחילה האָט זיך נאַציאָנאַליזם אַנט־
...ם ווי אַ לייכטנדיקער, ווי אַ באַפריי־
...ער אידעאַל. ס'וואָלט יעדן פאָלקס־
... צוריקגעקערט זיין זעלבסטווערט
...די פרייד און טרייסט פון זיין געשיכט־
... געבונדנקייט מיט זיין פאָלק. אָבער
...גלאָזט האָט זיך עס מיט ביטערער
...רונג. ס'האָט געבראַכט פאַרוויס־
... אויף דער וועלט.ביידע — די ריש־
... פון פאַשיזם אין איטאַליע און דער
... פון דייטשישן נאַציזם, האָט זיך גע־
... אויף דער נאַציאָנאַליסטישער דאָגמע.
... פאַשיזם אין איטאַליע האָט דעם
... געוויכט געלייגט אויף דער פאַר־
...ג פון דער מלוכה, און דער נאַציזם
... שוין אויך אַרויסגעבראַכט די פאַר־
...לכונג פון ראַסיסטישער איבערהער־
... די איינגלייבעניש אין דייטשן ווי
... „הערנפאָלק". אויך דאָ האָט מען ניט
...אַרט אַרויסברענגען אַן אָביעקטיוון
...אַנק — בלויז די אומזיניקע פּראָפּאַ־
... פון שינאה און טעראָר האָט זיך
... העדן. די „שטימע פון בלוט"
... די דייטשן איבערוועלטיקט: דאָס
... „...נפאָלק" איבער אַלץ! די וואָס פאָלגן
... „געבאָט פון בלוט" זיינען „די זין
... ליכט", און אויב ניט, זיינען זיי די
...אָנים וואָס ס'איז דער הייליקער גע־
... זיי אומצוברענגען. זיי זיינען דער
גורם פון אַלע רישעותן. „לאָגישע" אַר־
גומענטן האָבן ניט קיין באַטייט. היסטע־
ריקע קריגט שליטה איבער געדאַנק. וואָס
אַרט ווען מען דאָס סותר זיין זיך אַליין?
לאָגיק איז חייב כרת, און די וואָס גלייבן
אין דעם דאַרפן פאַרשניטן ווערן.

דעם זעלביקן גורל האָט אויך געהאַט
דער לכתחילה פּראָגרעסיווער געדאַנק פון
אינדיווידואַליזם.

אַן אינדיווידואַליזם קען דינען ווי אַ
פאַלש־משיחישע משוגעת איז ניט אַזוי
לייכט צו דערקענען. דער עצם אידעאַל
פון אינדיווידועלער פרייהייט — שליסט
ער דען ניט אויס די פאַרבלענדעניש פון
די פרומסטע פאַנאַטיקערס?

אמת, אָבער דענסטמאָל קומט אַריין דער
פאַרפירערישער פּועל־יוצא פון אָט דעם
אַרט דענקען, וואָס פירט צו דעם גלויבן,
אַז אַלץ איז שוין פאַרפולקומט. דער פּועל־
יוצא פון דעם איז דער געדאַנק וואָס אַנט־
וויקלט זיך, אַז די שונאים פון דער געזעל־
שאַפט זיינען די דאָזיקע וואָס ווילן ענדערן
דעם איינגעפונדעוועטן מצב, דעם סטאַטוס
קוואָ. אַזוי זען מיר, אַז, למשל, אין די
פאַרייניקטע שטאַטן האָט זיך אַנטוויקלט
דער געדאַנק, אַז די אַלע וואָס ווילן איינ־
פירן ערנסטע סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע
רעפאָרמעס, אידענטיפיצירן זיך מיט קאָ־
מוניזם וואָס, לגבי אָט דעם געדאַנק, איז
דער מקור פון אַלע פּלאָגן. אַזוי אַרום
אַנטוויקלט זיך אַן, וואָס מיר וועלן אָנרופן
„אונטערשלאַק קאָמוניזם" — אַ פאַנאַטיש־
קייט פון אַן אַנטי־קאָמוניזם, וואָס נעמט
איבער דעם קאָמוניסטישן פּראָפּאַגאַנדע־
שטייגער פון היסטעריקע און פעלשונגען
לטובת אַנטי־קאָמוניזם, וואָס דאָס — אַנטי־
קאָמוניזם איז פאַר זיי די איינציקע גענוגנ־
דיקע לעבנס־פילאָסאָפיע, וואָס פירט,
קען פירן, אָפט מאָל צו אַלערליי מעשי־
תעתועים, ניט אויסגעשלאָסן אפילו מילדע
פאָרמעס פון פאַשיזם.

אַזוי אויך אין שייכות מיט אינטער־
נאַציאָנאַלע פאַרהעלטנישן. אומעטום זען
זיי ניט קיין אַנדער זאַך ווי די קאָמוניס־
טישע פאַרשווערונג. זיי זיינען אפילו גרייט
אָנצופירן אַן אַטאָמישע מלחמה — באַדיי
חרוב צו מאַכן די וועלט אַבי די קאָמוניסטן
זאָלן אומקומען: אַ מאָדערנע ווערסיע פון
„תמות נפשי עם פלישתים".

ווערט מוקשה: ווי אַזוי איז עס געקומען צו דעם, אַז דער אידעלמוטיקער אידעאַל פון פריהייט, פון סאָציאַלע פאַרבעמונגען און נאַציאָנאַלער גרויסקייט — ווי אַזוי איז ער געוואָרן קאָרומפּטירט אין צעשטע־רערישע אידעאָלאָגיעס? דאָס איז די צענטראַלע רעטעניש פון אונדזער דור. פאַר אַ סך פון אונדז איז דאָס אַ „נאָך־אידעאָלאָגישע" תקופה. מיר האָבן געזען אידעאָלאָגיעס אויפקומען און אומקומען. אונדזער עיקרדיקע דאגה איז צו זען אַז אידעאָלאָגיעס זאָלן געניצט ווערן צום גוטן און ניט פאַרדאָרבן ווערן צום שלעכטס. און דאָ איז דאָס אָרט וווּ דער יידישער שטייגער דענקען קען אויסגעניצט ווערן צום גוטן.

ו. הומאַניזם און חשבון הנפש

הומאַניזם איז דער שלאָגוואָרט און דער שורש אויפן סמך פון וואָס עס זיינען אויפ־געשטעלט געוואָרן אַ סך פון די אידעאַלן פון דער נייער צייט, אידעאַלן פאַר מענטש־לעכער אַנטוויקלונג, אין דעם אַריינגע־רעכנט דעם געדאַנק פון נאַציאָנאַליזם, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט דורך די ראָמאַנ־טישע פילאָסאָפיעס אין רוסלאַנד, פוילן, איטאַליע און, באַזונדערס, דייטשלאַנד, און וואָס האָט געפירט צו שאָוויניזם מיט זיינע טייכן בלוט פאַרגאָסענע פועל־יוצאס.

דערביי איז נייטיק צו האָבן אין זינען, אַז אויך מאַרקסיזם האָט זיך אַנטוויקלט ווי אַ טיף־הומאַניסטישע באַוועגונג, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו באַ־פרייען מענטש פון זיין שיפלות און צו אַנטוויקלען זיין ווערט. אָבער צו וואָס זיין פאַלשער פירוש האָט פאַרבלענדט, זאָגן עדות די צענדליקער מיליאָנען קרב־נות וואָס זיינען אויפגעבראַכט געוואָרן אויף זיין מיזבח.

ווי אַזוי, פרעגט זיך, זיינען די דאָזיקע צוויי אידעאַלן — הומאַניזם און נאַציאָ־נאַליזם — געוואָרן אַנטי־הומאַניסטיש? ווי עס זעט אויס איז ניט גענוג אַז אידעען זאָלן אַסאָציאירט ווערן צוזאַמען. אידעען שיידן זיך איינע פון די אַנדערע אויף משונהדיקע שטייגערס און מיט דער צייט פאַרקריפּלען זיי זיך.

אַזוי, למשל, די ווילדקייט און אַכזריות פון אַנטיסעמיטיזם. לכתחילה האָט זיך יידן־פיינדשאַפט אַנטוויקלט ווי אַ רעזול־טאַט פון קריסטלעכן פונדאַמענטאַליזם. איצט האָט זיך עס אָפּגעשיידט פון איר קריסטלעכער געבויר־מוטער און האָט זיך צוריק פאַרייניקט מיט אַן אַנטיקריסטלע־כער געצנדינערישער אידעאָלאָגיע ווי אַ פילאָסאָפיע פון ראַסיזם.

פאַר וואָס זיינען אַ סך פון די ביז איצ־טיקע מענטשלעכע אידעאַלן, וואָס האָבן לכתחילה געהאַט די כוונה צו פאַרבעסערן די מענטשלעכע לאַגע, צו באַרייכערן מענטש, צו באַפרייען אים פון בייזקייטן — ווי אַזוי זיינען די דאָזיקע אידעאַלן דע־גענערירט געוואָרן אין אַנדערע בייזקייטן, וואָס זיינען נאָך ערגער פון די אָריגינעלע רישעות פון וועלכע זיי האָבן מענטש באַ־פרייט?

דער ענטפער אויף דעם, ווי מיר זען עס, איז פשוט:

זיי זיינען די דאָזיקע אידעאַלן וואָס שטיצן זיך אויף איינפאַכער מענטשלעכער לאָגיק, אויף דעם ראַציאָנאַלן געדאַנק; זיי זיינען אָבער ניט געווען אָנגעהויכט מיט גייסט, מיט דעם יראת־הכבוד פאַר דעם וואָס איז למעלה מן השכל, מיט ליבע צו דעם וואָס מיר באַגרייפן ווי געטלעכקייט. זיי האָט אויסגעפעלט די נשמה פון דעם וואָס איז איינגעוואָרצלט אין יידישע מי־דות, דער אידעאַל, דער רעליגיעזער גע־פיל, וואָס איז דער יסוד פון יידישקייט, וואָס איז באַגלייט פון מידת הרחמים, ליבע — די עיקרים וואָס שאַפן דעם בונד צווישן מענטש און מענטש און פירן צו יראת־הכבוד פאַר גייסטיקע ווערטן, וואָס זייער הויכפּונקט איז „דע לפני מי אתה עומד" — אַז דו דאַרפסט אָפּגעבן אַ דין וחשבון צו גאָט.

אין שייכות מיט דעם געפינען מיר אַן אָנצוהערעניש ביים רמב"ם. ער רעדט מכוח די מעשים וואָס ער באַטראַכט אַז זיי פירן צו דער דערקענטעניש פון גאָט, אָבער וואָס אין זייער עיקר זיינען זיי וועלטלעך. מיר דאַרפן אויסאיידלען, זאָגט ער, דאָס וואָס געפינט זיך בכוח אין דער מענטשלעכער נאַטור און באַציען זיך מיט גרויס דרך־ארץ צו די אומענדלעכע מאָסן פון מענטשלעכן גליק און גרויסקייט. דורך דעם וועט מען גרייכן אַ טיפע אמונה אין די אומענדלעכע ווירקונגס־דערגריי־כונגען פון קדושה. די באַגייסטערנדיקע

[illegible] פון גלויבן גיט אָנצוהערעניש אויף
[illegible] און אָנשטרענגונג איבערצושפּאַ־
[illegible] די גרענעצן פון באַנעם פון דעם וואָס
[illegible] באַוויזן ווערן און אפילו פון דעם
[illegible] באַנומען ווערן מיטן שכל אָבער
[illegible] איבגעוויזן ווערן.

[illegible] דער אַנדער זייט ווערט אויסגע־
[illegible] דער אומגעהייערדיקער גלאַנץ
[illegible] קדושה קעגן דעם געוויינלעכן, ניכ־
[illegible] מיטלמעסיקן באַנעם פון קדושה,
[illegible] מענטשן דאַרפן נאָכפאָלגן צו יעדער
[illegible]

[illegible] אַבסאָלוט און אומענדלעכקייט פון
[illegible] ברוך־הוא ציגט אָן די פאַרהעלט־
[illegible] קייט און די ענדלעכקייט פון אַלץ
[illegible] געהערט זיך אָן צום הווה און צום
[illegible], דעם דאָהי און דעם איצט.

[illegible] כּוח־המושך פון אידעאָלאָגיעס באַ־
[illegible] אין דעם, וואָס זיי ריידן מיט זיכערע
[illegible] און מיט ענדגילטיקייט. דער המון
[illegible] — בעסער געזאָגט, דער עם הארץ —
[illegible] אויסמיידן די אחריות פון אויסלייגן
[illegible] זיך אַן אייגענעם וועג. דער כלל און
[illegible] יחיד פונעם כלל וויל זיך אונטער־
[illegible] צו אַן אויטאָריטעט, צו זיין אַ גליד
[illegible] אייגנשאַפט און אַ קוואַליטעט פון
[illegible] ער וויל באַרייכערט ווערן מחמת ער
[illegible] פאַרמאָגט עס ניט. פאַרן פאָלקס־
[illegible] איז עליה נאָר דענסטמאָל מעג־
[illegible] ווען ער קען אַרויסקריגן פאַר זיך
[illegible] פון דעם אַלגעמיינעם פלאַקער.
[illegible] טיפער אמונה איז די מסירות־נפש
[illegible] באַרבן בכדי צו קענען לעבן" גע־
[illegible] צום „וועג פון קדושה" אויף דער
[illegible] וואָס פירט צו איר פאַרווירקלעכונג.

[illegible] מענטשנס לײדנשאַפט משיג צו
[illegible] דעם אַבסאָלוט און צו שטאַנדהאַפטי־
[illegible] איז געווענדט צו קדושה — דער־
[illegible] זיינע האָפענונגען און דערהאַל־
[illegible] זיין אמונה, בעת אין זיין עמפּירי־
[illegible] וועלט אַרבעט ער מיט אינסטרומענטן
[illegible] זיינען וואַקלדיק, מיטלמעסיק, עקס־
[illegible] מענטאַל און פירן נאָר צו דער דער־
[illegible] — אַז וואָס מער עס ווערט דער־
[illegible] אַלץ ווייניקער איז די דערקענונג.

[illegible] - געזעלשאַפטלעך האַלט אָן
[illegible] זיין גלויבן אין משיח. קיין חילוק
[illegible] דער באַגריף משיח ווערט געטייטשט.
[illegible] גלייכצייטיק גייט אָן מענטש מיט

זיין ערדישער שטייגערישקייט — הלכה.
זיין פאַרטראַגנקייט מיט זיינע טאָג־טעג־
לעכע פּראָבלעמען און אינטערעסן באַ־
ווירקט דעם שטייגער פון זיין גלויבן. די
הלכה, ד״ה לעבנסגאַנג, דערלאָזט אים ניט
צו פאַרגליווערן זיך אין דאָגמעס. דער
דערהויבענער משיחיזם פון זיין זעאונג
איז ניט משפּיע צו פאַרוואַנדלען אין אַן
אַבסאָלוט און אַן ענדגילטיקייט זיין טאָג־
טעגלעכן לעבנס־שטייגער.

ווי אַזוי קען מען אויסמיידן צונויפצו־
מישן די טאָג־טעגלעכע צייטיקע באַדער־
פענישן פון לעבן מיט דער וויזיע פון
קדושה אויף אַ שטייגער אַז ס׳זאָל ניט
זיין אַ ווידמונג דעם פאַנאַטיזם פון פונדאַ־
מענטאַליזם, פון איין זייט, און דער נאַרע־
ריי פון פאַלשן משיחיזם, פון דער אַנדער
זייט?

דאָס קען נאָר דערגרייכט ווערן דורך
דער דערקענונג פון דעם אַלגעמיינעם
פּערספּעקטיוו וואָס ווערט איינגעשטעלט
דורך דער סתירה צווישן קדושה און דעם
שטייגערישן לעבן.

גאָט, אין וואָס פאַר אַ געשטאַלטונג
מ׳זאָל אים ניט אָננעמען, איז פאַרהוילן
פון מענטש, אָבער ער אַנטפּלעקט זיך צו
אים ביסלעכווייז אויף צוויי שטייגערן —
דורך דער פּראַקטישער און מאָראַלישער
אויפפאָדערונג פון מענטשלעכן געוויסן,
פון איין זייט, און פון דער אַנטוויקלטער
וויזיע פון מענטש, אַז דורך מעשים טובים
וועט ער גרייכן דעם געגאַרטן און גע־
האָפטן באחרית הימים.

ס׳איז דעם מענטשנס גורל צו לעבן
אין שפּאַנונג, אויסדריקנדיק זיין גלויבן
אין אַ פּראַקטישן שטייגער און האַלטן אָפן
זיין גייסט פאַר אַ זאַך וואָס איז הינטער
דעם האָריזאָנט פון זיין איצטיקן וויסן,
היטן זיך קעגן דעם אַנצי פון פאַלשן
משיחיזם, פון איין זייט, און פון דאָגמאַ־
טישער עקשנות, פון דער צווייטער זייט.

דער ענדגילטיקער באַטייט פון גלויבן
ווערט פאַרגעשטעלט פון די ערשטע צוויי
געבאָטן פון עשרת הדיברות — אַ השגה
פון פוקומענקייט און אַ התראה קעגן דער
פעלשונג פון דער שלימות פון קדושה.

(סוף אויף זייט 79)

שרײַבערס און ביכער

זלמן שלאָסער

א. גאָלאָמבס נײַ בוך „צום תוך פון ייִדישקייט"

דאָס נײַע בוך פון אונדזער פֿרײַנד אבֿרהם גאָלאָמב, „צום תוך פון ייִדישקייט", איז אַ המשך פון זײַנע פֿריערדיקע ביכער וואָס גיבן זיך אָפּ מיט דער פּראָבלעמאַטיק פון ייִדישן פֿאָלק־קיום. גאָלאָמבס קלאָרער געדאַנק און אייגנאַרטיקער סטיל פֿאַרכאַפּן מיך יעדעס מאָל ווען איך לייען זײַנס אַ בוך. עס צווינגט מיך צו לייענען ווײַטער און ווײַטער, נאָכצופֿאָלגן זײַן השקפֿה, זײַן ברייטן פֿאַרנעם. אַ פּסוק פון גמרא, אַ ווערטל פון שלום עליכם, אַ בײַשפּיל פון דער נאַטור־וויסנשאַפֿט און אַ פֿאַרגלײַך מיטן גאַנג פון דער ייִדישער געשיכטע, און איך בין גרייט ממש זיך אָנצוכאַפּן אָן זײַנע קריסטאַל־קלאָרע מסקנות וועגן ייִדישן קיום, ייִדישן שטייגער און גאַנג אין דער גרויסער וועלט.

נאָר אײדער איך ווער פֿאַרשיכורט פון די לאָגישע מסקנות גייט אויף אַן אַנדער געפֿיל, אַ געפֿיל פון אויסניכטערונג, פון ספֿקות: צי קען מען באמת אַזוי פֿאַראַלגעמיינערן, אַזוי סימפּליפֿיצירן אַזאַ אַלטע קאָמפּליצירטע געשיכטע ווי די ייִדישע? קען מען טאַקע אין געשיכטע און אין סאָציאָלאָגיע באמת אַלץ רעדוצירן, אין לעצטן סך־הכל, צו אַזעלכע צוויי מאַגישע ווערטער ווי „שטייגער" און „פֿאַרזיכערקייט" אַזוי ווי מען רעדוצירט אַלץ אין דער הײַנטיקער וויסנשאַפֿט צו דער מאַגיק פון אַטאָמען, פּראָטאָנען און לסוף צו ריין מאַטעמאַטישע אַבסטראַקציעס?

איך האָב קיין מאָל ניט געהאַט די זכיה צו זיצן אין גאָלאָמבס אַ סעמינאַר קלאַס, ווי ער האָט אַמאָל געהאַט אין ווילנע. איך בין אין ווילנע קיין מאָל ניט געווען. נאָר איך לייען איצט זײַן נאָר־וואָס דערשינענעם בוך און איך פֿיל און זע ווי אבֿרהם גאָלאָמב דער דענקער, פֿאָרשער און לערער שטייט פֿאַר זײַן אַמאָליקן סעמינאַר קלאַס, פֿאַרטיפֿט אין זײַנע געדאַנקען, אין זײַנע פֿאָרשונגען, און וואָס מער ער קלערט זיי אויף אַלץ זיכערער קלינגט זײַן ווייכע שטימע און אַלץ זיכערער ווערן די תּלמידים אין זייער רבינס תּורה — „ווילסט וויסן ווער דער דין איז? גיי צום פֿאָלק און זעט ווי עס פֿירט זיך! ווילסט וויסן ווי צו פֿאַרזיכערן דעם קיום פון ייִדישן פֿאָלק? בלעטער די ייִדישע געשיכטע, פֿאָרש די תּקופֿות וועסטו זען אַז נאָר אין יענע תּקופֿות ווען ייִדן האָבן געלעבט אויטאָנאָם, פֿאַרזיכיק, בשכנות מיט אַנדערע פֿעלקער און דאָך אָפּגעזונדערט, איז זייער קיום געווען געזיכערט."

און איך זע מיט פֿאַרמאַכטע אויגן ווי זײַנע געטרײַע תּלמידים רײַסן זיך מיט קשיות איינע שאַרפֿער פון דער אַנדערער, אַלץ כּדי צו פֿאַרטיפֿן דעם ענין וואָס זיי לערנען און פֿאָרשן. און זייער לערער ברענגט ראַיות נאָך ראַיות פון ספֿרים און פון לעבן צו באַווײַזן, אַז דער מקור פון נאַציאָנאַלער קולטור איז אין שטייגער פון פֿאָלק; אַז גאָט איז די הייליקייט פון פֿאָלק וואָס הייליקט דעם שטייגער פון פֿאָלק, די תּורה. די זיכערקייט פון זייער גרויסן לערער פֿאַנגט די תּלמידים, זײַנע פֿאַרערער, און מונטערט זיי צום ווײַטערדיקן לערנען.

אָבער ניטאָ הײַנט, זאָגט גאָלאָמב, יענע תּלמידים וואָס האָבן צוזאַמען מיט זייער לערער געחלומט, געהונגערט און געהאָפֿט. נאָר די קשיות און די פּראָבלעמען וועגן קיום האומה זײַנען געבליבן. „און אין די נעכט ווען איך שרײַב דוכט זיך אָפֿט, אַז איך רייד פֿאַר יענע אַמאָליקע תּלמידים."

דאָס זײַנען רייד פון האַרץ צו האַרץ. און נאָך פּאַטעטישער זײַנען די רייד גלײַך אין ערשטן קאַפּיטל פון בוך, דער עסיי „ייִדישע געדאַנקען". אַזאַ צאַרט־לירישן

[illegible] קען שרייבן נאָר איינער וואָס לעבט [illegible] פון יעדן מעת־לעת מיט יידישע [illegible]קען, מיטן גייסט פון יידישע ספרים. [illegible] פאַראַגראַפן לייענען זיך דאָ ווי אַ [illegible] ליד, וואָס דערמאָנט אין זלמן שזרס [illegible] ליד „יידישע אויגן“. דער אונטער־ [illegible] בלויז וואָס ביי שזרן קומען אים [illegible] יידישע אויגן אַנטקעגן אומעטום ווו [illegible] זיך. אומעטום באַגעגנט ער זיי, [illegible] גאָלאָמב מוז זוכן יידישע געדאַנ־ [illegible] קען זיי ניט געפינען.

[illegible] איצט אין אורבאַניזם לעבן יידן אין [illegible] פרעמדער וועלט. ניטאָ קיין אָרט [illegible] יידישע פאָרמען, אינהאַלטן און [illegible]קען. פרעמדע אינטערעסן, פרעמ־ [illegible] פראָבלעמען און פרעמדע לאָזונגען. [illegible] מיטן יידישן לשון זיינען דאָ [illegible] פסול געוואָרן יידישע געדאַנקען. [illegible] געדאַנקען קענען זיין נאָר דע־ [illegible] ווען מען זעט די גאַנצע וועלט [illegible] ברילן פון יידישע פראָבלעמען, [illegible] אינטערעסן.“

[illegible] דערסטוועגן איז דאָס בוך „צום תוך [illegible]קייט“ אין פיל פרטים קאָנצענט־ [illegible], קאָנקרעטער און אויך פיל אָפּ־ [illegible]ישער ווי טייל פון זיינע פריער־ [illegible] ביכער. דער עסיי „יידישע גע־ [illegible]“ איז אַ טיף־דורכגעטראַכטער און [illegible] אַזוי אַבסטראַקט געשריבן ווי מען [illegible] געקענט דערוואַרטן. אויך די מאָנאָ־ [illegible] וועגן די חז״ל, די גרויסע שאַ־ [illegible] לערער פון תלמוד, אָטעמען מיט [illegible] אין ליבשאַפט פאַר זייער ווונדער־ [illegible] איפּטו צו דערהאַלטן דאָס פאָלק [illegible] אייביק ווי קיין מאָל פריער. צו [illegible]ישער ליטעראַטור וואָס זיי האָבן [illegible] האָבן זיי צוגעפּאַסט נייע הלכות [illegible] שטימען מיטן נייען פאָלקס־ [illegible], און וואָס האָבן אויך געדאַרפט [illegible] דאָס פאָלק אין זייער האָפענונג [illegible] אין זייער וויטערדיקן קיום.

[illegible] געדאַנקען, יידישע פראָבלעמען [illegible] קיום האומה אין דער איצטיקער [illegible] פון אורבאַנישער קאָנצענטראַציע [illegible] אַן אייגענער מדינת ישראל, דאָס [illegible] פראָבלעם וואָס האַלט געשפּאַנט [illegible] פריינד דעם גרויסן לערער און

פאָרשער. אברהם גאָלאָמב איז איצט כמעט דער איינציקער יידישער דענקער און שרייבער, וואָס זוכט סיסטעמאַטיש אין אַלע תקופות דעם ענטפער צו די רעטע־נישן פון היינטיקן יידישן לעבן. וועט קע־נען דאָס יידישע פאָלק אייגהיטן זיין פאַר־זיכיקייט אין דער אויסמישונג מיט אַלע אַנדערע פעלקער אין די גרויסע שטעט? ער זוכט דעם ענטפער אין תנ״ך און אין דעם תלמוד, אין גלות בבל און אין גלות השטעטל, אין די גרויסע ישיבות און אין די יידיש־וועלטלעכע, פאָליטישע און קול־טור באַוועגונגען; ביי די צדוקים און ביי די פרושים, ביי די היינטיקע פרומע יידן און ביי די פרייע יידן. אַלע מעגלעכע קוואַלן באַטראַכט ער און אַנאַליזירט, אפשר וועט מען דאָרט געפינען דעם שליסל צו אונדזער רעטעניש, מחמת ווי עס האַלט איצט ווערט די סכנה פון אויס־מישונג אַלץ גרעסער און גרעסער.

„מיט וואָס לעבט און האַלט זיך דאָס יידישע פאָלק? מיט זיינע ספרים. אין דער שטעטל־תקופה, אויך ספרים, ספ־רים וואָס זיינען נאָך ניט צונויפגענומען אין איין תלמוד השטעטל... דער וויי־טערדיקער קיום האומה הענגט אָפּ פון דעם צי וועט דאָס פאָלק אין דער וועלט אָפּהיטן דעם ספר פון דער תקופת השטעטל — דעם תלמוד השטעטל אָדער חלילה ניט.“

דאָס איז דער אינהאַלט, דאָס איז דאָס צענטראַלע פּראָבלעם פון אַלע זיינע שטו־דיעס. אין זיין איצטיקן בוך, וואָס באַ־שטייט פון 13 באַזונדערע מאָנאָגראַפיעס געשריבן אין פאַרשיידענע צייטן, זעען מיר ווי קאָנצענטרירט און דאָך אויסגעשפּרייט און אַלץ אַרומנעמענדיק זיין געדאַנק איז. מיר באַוווּנדערן זיין טיפן וויסן, זיין שאַרפן בליק און זיין אַנאַליטישן געדאַנק. די פאַקטן וואָס ער ברענגט און די באַגרינדונג וואָס ער גיט מאַכן קלאָר אַ סך דערשיי־נונגען אין יידישן לעבן, אַזוי אַז די רע־זולטאַטן פון זיינע פאָרשונגען קענען די־נען ווי אַ גוטע פילאָסאָפיע פון דער יידי־שער קולטור־געשיכטע, מחמת דאָס בוך איז צונויפגעשטעלט פון באַזונדערע מאָ־נאָגראַפיעס מערקן זיך אָפּט איבערחזרונ־

גען פון געוויסע געדאַנקען וואָס זיינען שוין פריער פאָרמולירט און דערקלערט געוואָרן אין די באַזונדערע מאָנאָגראַפיעס. אָבער ווען זיי ווערן צוזאַמענגענומען אין בוך־פאָרם זיינען די איבערחזרונגען איבעריק און וואָלטן געמעגט עלימינירט ווערן.

ס'איז בלויז שווער צו פאַרשטיין ווי אַזוי גאָלאָמבס קלאָרע און גוט פאָרמולירטע געדאַנקען ווערן אָפּט ביי אַ סך אינטעליגענטע לייענער אַזוי פאַלש אויסגעטייטשט. צום ביישפּיל, זיין טעאָריע וועגן פאַרזיכיקייט לויטן סטרוקטור־מוסטער פון שטעטל ווערט אומבאַרעכטיקט אויסגעטייטשט, אַז גאָלאָמב פּריידיקט צוריקגאַנג צום אַמאָליקן שטעטל, אָדער אַז גאָלאָמב איז מבטל דעם תנ״ך, די נביאים; אַז ער איז אַ שונא פון העברעיש און פון דער לאַנד־שפּראַך און קולטור. אָט די פעלשונגען שטאַמען אפשר פון אַרויסגעכאַפּטע איינצלנע זאַצן אָן אַ פאַרבינדונג מיטן אינהאַלט, מיטן געדאַנק וואָס ער זוכט צו דערקלערן. איבערהויפּט זיין פּרינציפּ פון מאָנאָקולטור, פון איין קולטור, לאָזט זיך פאַלש אויסגעטייטשט צו ווערן, אַזוי ווי עס וואָלט געשמעקט מיט אַן אָפּגעשטאַנענעם פאַראָקיאַליזם, מיט אַמתער קליינשטעטלדיקייט. וואָס דער פּרינציפּ מיינט יאָ איז די איינשטעלונג, אַז די ערשטע פונדאַמענטאַלע דערציונג פון דער אויטאָנאָמער יידישער שול מוז זיין פאָרמולירט און געבויט דורכויס אויף דער אייגענער קולטור און אויף דער אייגענער שפּראַך. נאָך דעם, ווען דער יחיד איז שוין פאַרפעסטיקט אין זיין „אייגנס“, קען ער שוין זיך נעמען צו „פרעמדע“ קולטורן און שפּראַכן אָן דער געפאַר, אַז ער אַליין זאָל אַסימילירט ווערן, אויסגעמישט ווערן אין דאָס „פרעמדס“. ער מעג שוין אָבער דאָן אַסימילירן אין זיך, אַריינגעמען אין זיך דאָס אָפּגעקליבענע פרעמדס, אויף אַ נאַטירלעכן אופן, אָן דער געפאַר אַליין אין גאַנצן איינגעשלונגען צו ווערן, אַסימילירט צו ווערן פון „פרעמדס“. וואָרעם ער איז שוין דאָן ממילא פאַרזיכערט סיי מיט זיין „פערזענלעכן איך“, סיי מיט זיין „פאָלקישן איך“.

גאָלאָמבס הויפּט אינטערעס אין זיינע פאָרשונגען איז אויסצוגעפינען און אויפצוקלערן די אַלגעמיינע און ספּעציפישע באַדינגונגען פון יידיש־נאַציאָנאַלער עקזיסטענץ; ווי אַזוי מיר האָבן במשך אונדזער פיל־טויזנט יאָריקער געשיכטע באַוויזן אויפצוהאַלטן אונדזער נאַציאָנאַלע טראַדיציע, באַזונדערן שטייגער; וועלכע ישובים האָבן געבליט אין די שווערסטע באַדינגונגען און וועלכע זיינען פאַרטריקנט געוואָרן און לסוף אונטערגעגאַנגען. פאַרוואָס האָט יהודה אין גלות בבל אויפגעבליט און פאַרוואָס האָט ישראל אין גלות אַשור זיך אַסימילירט און פאַרשווונדן? ווי אַזוי האָבן די פילצעשפּרייטע יידישע שטעטלעך פון מזרח־איראָפּע באַוויזן גובר צו זיין אַלע עקאָנאָמישע שוועריקייטן און דאָך בלייבן אַ שטאַרקע באַזע פון יידישן פאָלקס־קיום אַזש ביזן חורבן היטלער, ווען מען האָט זיי פשוט פאַרניכטעט?

כדי צו קענען נאָכפאָלגן זיין געדאַנקענגאַנג מוז מען פאַרשטיין עטלעכע שליסלווערטער מיט וועלכע גאָלאָמב באַנוצט זיך, ווי למשל: פאָלקס־שטייגער, קולטור, און פולע קולטור־צירקולאַציע און פאַרזיכיקייט. שטייגער מיינט דאָ דאָס פשוטע טאָג־טעגלעכע לעבן פון פאָלק ווי אַ פאָלק. קולטור מיינט דאָ דאָס איינגעזאַמלטע וויסן און דערפאַרונג פון פאָלקס־לעבן, וואָס באַגאַבטע, שעפערישע יחידים ברייטערן אויס, פאַרטיפן און ראַפינירן און וואָס ווערט דורך די עקזיסטירנדיקע פאָלקס־אינסטיטוציעס, ווי שולן וכדומה, צוריקגעשיקט צום פאָלק. דאָס איז די שטענדיקע, פולע קולטור־צירקולאַציע פון פאָלק און צוריק צום פאָלק. יעדע קולטור, יעדע תורה, מוז שטאַמען פון פאָלקס־שטייגער. יעדער דור ירשנט זיין קולטור דירעקט פונעם פריערדיקן דור און טראָגט דערביי עפּעס צו פון זיין אייגענער דערפאַרונג. קיין דור קען ניט ירשענען דירעקט פון אוראַלטע דורות. מען קען ניט אַריבערשפּרינגען קיין דורות. יענע וואָס ווילן אין יידישן לעבן אַריבערשפּרינגען דורות גייען סוף כל סוף אונטער. די צדוקים און קאַראַאימער זיינען אונטערגעגאַנגען, ווייל זיי האָבן געמיינט אַז זיי קענען ירשענען די פאַרשריבענע, פאַרפיקסירטע יידישע קולטור, די תורה שבכתב, אָן דער דירעקטער פאָרמיטלונג פון דער נייער שטייגער־קולטור, די בעל־פה קולטור, וואָס

[illegible] אַרויס פון דער געיירשנטער פאַר־[illegible] קולטור. תקופות קען מען נים [illegible] און מען קען זיי אויך ניט [illegible]פרינגען. די שלילת הגלות טע־[illegible] די פאַרלייקעקענונגס טעאָריע פון [illegible] גלות־קולטור מיט וועלכע עטלעכע [illegible]נאַטישע ציוניסטן האָבן זיך גע־[illegible] מיינענדיק אַז זיי וועלן קענען [illegible]פרינגען די תלמודישע און די [illegible] תקופות און יירשענען דירעקט [illegible]־תקופה האָט ווייניק נחת גע־[illegible] דאָס יידישע פאָלק.

[illegible] שטעטל־קולטור, וואָס האָט דורכן [illegible]בענעם און פאַרפיקסירטן תלמוד [illegible] און איינגעהאַלטן דעם תנ״ך, [illegible] דער תלמודישער פראַגמאַטישער [illegible]פונג; די יידישע ליטעראַטור און [illegible] יידישע אינסטיטוציעס, וואָס זיינען [illegible]אַקסן פון דער שטעשטל־קולטור [illegible] געווען שעפעריש ווייל אין דעם [illegible] דאָס יידן האָבן אַליין פאַר זיך גע־[illegible] האָט געהערשט די מאָנאָקולטור פון [illegible] פאָלק וואָס איז פאַרהייליקט גע־[illegible] יידן האָבן געלעבט זייער אייגן [illegible] לעבן אָן וועלכן ס׳איז באַדייטנ־[illegible] איינפלוס פון דער פרעמד. זייער [illegible] שפּראַך און קולטור האָט זיי אָפּ־[illegible]רט. אָט די ראַם פון שטעטלשער [illegible]אַמישע פאַרזיכיקייט, דענקט אַב־[illegible] גאָלאָמב, איז אויך מעגלעך צו שאַפן [illegible] איצטיקער תקופה פון אורבאַניזם, [illegible] אין די גרויסע שטעט פון אַמע־[illegible] ווו עס לעבן פאַרשיידענע עטנישע [illegible] אין ווו עס הערשט ניט קיין הויפּט־[illegible] פאַרשיידענע פעלקער לעבן זיך [illegible] אימגעשטערט אויף זייער אייגענעם [illegible] אויב נאָר זיי ווילן עס. קיינער שטערט [illegible] די שפּאַניש־רעדנדיקע מעקסיקאַנער [illegible] אַנדזשעלעס, אָדער די יאַפּאַנע־[illegible] די כינעזער, צו לעבן אין זייערע איי־[illegible] קאָנצענטרירטע ראַיאָנען, אין זייער [illegible] „שטעטל״. דאָס הייסט בשום אופן [illegible] קיין צוריקגיין צום פאַרבלאָטיקטן [illegible]. נאָר בלויז איבערנעמען די [illegible] פון פאַרזיכיקייט.

[illegible] רעכט ווייזט גאָלאָמב אָן, אַז נאָך [illegible] אידער יעקב לעשצינסקי איז אין די [illegible]ציקער יאָרן אַרויסגעקומען מיט דער [illegible]. אַז די יידן פון אַמעריקע זיינען קאָנצענטרירט אין פינף פון די גרעסטע שטעט, האָט מען שוין געוווסט אַז דאָס שטעטל האָט אויפגעהערט צו זיין די דע־מאָגראַפישע באַזע פון יידישן לעבן. ס׳איז בלויז געווען די פראַגע דאַן צי אין דער אורבאַנישער קאָנצענטראַציע וועט מען קענען ממשיך זיין דעם אייגענעם שטייגער און טראַדיציע. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די מעגלעכקייטן פון אַזאַ המשך זיינען דאַן געווען שוואַך. מען האָט שוין געוווסט אַז די אַסימילאַציע פאַרגרעסערט זיך מיט אַ שטייגנדיקער שנעלקייט. וואָס זיינען די סיבות? זיינען זיי אויסערלעכע, ניט אָפּהענגיק אָן אונדז? גאָלאָמבס ענטפער אויף דעם איצט איז פשוט און קלאָר: די סיבות זיינען אינערלעכע. עס ווענדט זיך אָן אונדז אַליין. נאָר מ י ר, דאָס פאָלק, מיינט ער, ווילן ניט. מחמת די השכלה און די עמאַנציפּאַציע האָבן צוזאַמען מיטן ביסל בילדונג און רעכט אויך מיטגע־בראַכט אַ שפּאָר ביסל פאַראַכטונג צו זיך, צום אייגענעם לשון, צום אייגענעם נאַצי־אָנאַלן לעבן. מען איז אַנטלאָפן פון זיך, פון אייגענעם פאָלק.

ניטאָ איצט ביים פאָלק די ליבשאַפט צו דער אייגענער פאָלקס קולטור. ניטאָ קיין איינהייטלעכער פאָלקס געדאַנק, קיין איינהייטלעכער גלויבן, קיין איינהייטלעכע טראַדיציע. די פרומע, זיי טראַכטן ניט וועגן יידישן פאָלק, נאָר וועגן יידישן גאָט. די פרייע, די קולטוריסטן, זיי האָבן ניט, צוליב זייער עלטער, דעם כוח, דעם ווילן פאַר דער נייטיקער אָנשטרענגונג.

אין פּרט פון הייבן די שטימונג ביים פאָלק, מיינט גאָלאָמב, קען ישראל אויך העלפן סיי דירעקט און אומדירעקט. דאָס לאָזט זיך גלייבן. קודם כל די וואָגיקע דערגרייכונגען פון דער מדינה אין אויפ־בוי„ אינדוסטריע, אַגריקולטור, טעכנאָ־לאָגיע און וויסנשאַפט; דעם גרויסן פּרע־סטיזש וואָס זי האָט זיך דערוואָרבן אין דער וועלט; דאַן אירע מיליטערישע דער־גרייכונגען וואָס האָבן דאָס לאַנד און די יידן אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָר אַרויפגעשטעלט אויבן אָן צווישן די סאַמע וואָזשנע לענדער, ברענגען נאַציאָנאַלן שטאָלץ און זעלבסט־רעספּעקט פאַר די יידן אומעטום אין דער וועלט. עס ברענגט צוריק דעם גלייבן אין די אייגענע כוחות

און עס ענדערט צום גוטן די פּסיכיק פון פאָלק. די הילפס־אַרבעט פאַר מדינת ישראל איז דער איינציקער פּונקט וואָס רופט אַרויס באַגייסטערונג, האָפענונג און גלויבן און וואָס פאַראייניקט יידן פון פאַרשיידענע ריכטונגען אין איין נאַציאָנאַלער גאַנצקייט.

דאָס פאַרווענדן גרויסע סומען געלט און ריזיקע ענערגיע פאַר די פאַרשיידענע ישראל קאַמפּיינס שאַפט גלייכצייטיק אייך נייע ענערגיע און אַ ווילן פאַר אייגענער לאָקאַלע אַרבעט. און אין ישראל גופא ווירקן אָט די אַלע חוץ לארץ קאַמפּיינס גלייכצייטיק אויך אויף דער אָפּשוואַכונג פון דער פאַלשער און לעכערלעכער טעאָריע פון שלילת הגלות. פון קלוגע ישראל פירערס הערט מען היינט זייער אָפט לויבגעזאַנגען פאַר די „גלות־יידן“; רייד אַז מיר זיינען אַ ל ע איין פאָלק. אויך הייבט מען דאָרט לאַנגזאַם איינצוזעען אַז ס׳איז אומזין זיך אָפּצוזאָגן פון דער גלות־קולטור און פון יידישן לשון. מדינת ישראל איז דאָך פריער פאַר אַלץ אַ פאַרזיכיק יידיש לאַנד, וואָס דאָס איז גאָלאָמבס טרוים. אפשר וועט די ווירקונג פון ישראל אויף די גלות־לענדער — אויב זי וועט סוף כל סוף דאָך מוזן אָננעמען אַ פּאָזיטיווע באַציונג צו יידיש — פאַרט זיין לטובה די יידיש־נאַציאָנאַלע אינטערעסן אין די תפוצות און עס וועט אויף אַ נאַטירלעכן אופן איינגעשטעלט ווערן אַ פּאָזיטיווע קעגנזייטיקע באַציונג צווישן דער מדינה און די תפוצות. דאָס איז אויך אין איינקלאַנג מיט גאָלאָמבס טרוים, ווי איך לייען דאָס אַרויס פון זיין בוך.

און בנוגע די פרומע און די רעפאָרמער, וואָס טראַכטן ניט, לויט גאָלאָמבן, וועגן יידישן פאָלק נאָר וועגן יידישן גאָט — דאָ איז עס אויך ניט אַזוי האָפענונגסלאָז. ס׳איז אַ גרויסער טעות צו מיינען אַז צווייגן פון רעליגיעזן סעקטאָר זיינען „איינגעפאָרן“ אין זייער יידישקייט. אפשר איז דאָס חל אויף די גאָר עקסטרעמע ריכטונגען. ניט די אָרטאָדאָקסיע און ניט די רעפאָרמער זיינען היינט די זעלבע ווי מיט, לאָמיר זאָגן, דרייסיק יאָר צוריק. אַ סך שולן און טעמפּלען זיינען זייער אַקטיוו מיט כלערליי ניט־רעליגיעזע פּראָיעקטן. דער אַלגעמיינער כלל פון עוואָלוציע, פון ענדערונגען קענען אפילו זיי ניט אויסמיידן. סיי פון די ישיבות, סיי פון די טעאָלאָגישע סעמינאַרן מעג מען דערוואַרטן אַ סך איבערראַשונגען אין אַ דור אָדער צוויי אַרום. טייל רבנים און ראַביים האַלטן אַ וואַכזאַם אויג אויף די טאָג־טעגלעכע אַנטוויקלונגען אין יידישן לעבן. זיי נעמען אַלץ מער און מער איבער יידישע טראַדיציעס פון שטעטל, יידישע ווערטלעך און אויך ספּעציפישע טיילן פון יידישער קונסט, מוזיק און פּאָעזיע פון דער יידישער ליטעראַטור. נאָר דאָס וויכטיקסטע איז וואָס גאָר גרויסע טיילן פון פאָלק באַטייליקן זיך אין די פילע אַקטיוויטעטן פון די טעמפּלען. און דאָס איז ניט נאָר דווקא „קאַרד פּאַרטיס“, ווי טייל מיינען.

עס פאַרמירט זיך פאַר אונדזערע אויגן אַ נייער שטייגער, וואָס מען דאַרף פאַרשטיין און ריכטיק אָפּשאַצן. מיט אַ פּאָזיטיוון צוגאַנג קען מען דאָ גאָר אַ סך דערגרייכן אפילו אין פרט פון יידיש לשון. דאָ מוז מען קענען אָנווענדן די חכמה פון די חז״ל, וואָס אונדזער פריינד גאָלאָמב באַוווּנדערט אַזוי שטאַרק. אפשר וועט דאָס, צוזאַמען מיט דער ווירקונג פון ישראל, העלפן הייבן ביי יידן די שטימונג, דעם גייסט, דעם פאָלקישן שטאָלץ און אַכטונג צו זיך אַליין און צום אייגענעם פאָלק. די שטימונג ביי אונדז פאַר לאָקאַלע פאַרמעסטן איז אפשר אַ דערשלאָגענע, מען קען איר, די שטימונג, אָבער ביסלעכווייז דערהייבן צו גרויסע מעשים.

דער אָפּטימיסטישער טאָן און די גרויסע האָפענונג וואָס אברהם גאָלאָמב ווייזט ביים סוף אַרויס קומט מסתמא פון זיין דערפאַרענעם היסטאָרישן בליק, אַז „אין גיכן וועט אין אַמעריקע אויפקומען אַ באַוועגונג איינצוהיטן די געבראַכטע פאָלקישע קולטורן און יידן וועלן מוזן מיטגיין — איינהיטן די געבראַכטע קולטורן“! עס זיינען געוויס דאָ אַ סך סימנים אַז עס גייט צו דעם. מען קען זיך אָבער אויך האַלטן ביי אַ נעבנטערער השערה, אַז אַ נייע שעפערישע יידישקייט וועט לויט אַלע סימנים יאָ אויפקומען דאָ אין לאַנד, מיט אָדער אָן „פאַרזיכיקייט“ אין אַ דור אָדער צוויי אַרום. מחמת עס ווערט אַלץ מער און מער קלאָר פאַר אונדז, אַז די ווירקונג פון מדינת ישראל אויף די תפוצות וועט מוזן

משה שקליאַר

מלך ראַוויטש ז״ל

(27 נאָוועמבער, 1893 — 20 אויגוסט, 1976)

גראָד אין די טעג ווען אין ירושלים איז זיך צונויפגעקומען די וועלט־קאָנפערענץ פאַר יידיש און יידישער קולטור האָט זיך אין דער יידישער פרעסע פון דער וועלט באַוויזן אַ קורצע נאָטיץ־באַוויזן אַ קורצע נאָטיץ מער ווייניקער אין זעלבן נוסח:

„אין מאָנטרעאַל איז אין עלטער פון 83 יאָר געשטאָרבן דער נעסטאָר פון דער יידישער ליטעראַטור מלך ראַוויטש. געבוירן זכריה חנא בערגנער אין רעדים (גאַליציע) האָט ראַוויטש דעביוטירט מיט זיינע לידער אין לעמבערג פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַ צאָל יאָרן האָט ער געוווינט אין ווין, ווו ער האָט געאַרבעט אין אַ באַנק... נאָך דער מלחמה איז ראַוויטש געקומען קיין וואַרשע, ווו ער האָט אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע ליטעראַרישע אַרבעט. צוזאַמען מיט פּרץ מאַרקישן, און צבי גרינבערגן און י. י. זינגערן גרינדעט ער די ליטעראַרישע גרופּע — „די כאַליאַסטרע״. אין 1924 איז ער באַשטימט געוואָרן ווי דער סעקרעטאַר פונעם יידישן ליטעראַטן פאַריין (טלאָמאַצקע 13). אַ שטעלע, וואָס ער האָט געהאַלטן ביזן יאָר 1934, ווען ער האָט עמיגרירט קיין קאַנאַדע.

דער ליטעראַרישער עזבון פון מלך ראַוויטש באַשטייט פון אַן ערך 20 בענד פּאָעזיע, דערציילערישע פּראָזע — דער עיקר זיכרונות — עסייען, קולטור־היסטאָרישע שטודיעס און ליטעראַטור־לעקסיקאָנען...״

אין אים נישט באַשערט געווען, מלך ראַוויטשן, צו זיין אין ירושלים אויף דער וועלט־קאָנפערענץ פאַר יידיש און יידישער קולטור — אַ צוויייאיינציקייט (נוצנדיק דעם באַשעס אַ באַגריף) — וועמען ער האָט געווידמעט זיין גאַנץ באַוווסטזיניק לעבן. זיין וואָרט האָט זיך געהערט אויף דער קאָנפערענץ, נאָר אַן עכאָ קוים פון דער אַרומדערמאָנטער נאָטיץ. דאָ און דאָרט איז באַערט געוואָרן זיין אָנדענק און מען האָט זיך ווייטער פאַרנומען מיט תוך־זאַכן. שיעור נישט אַזוי ווי דער דיכטער האָט זיך דאָס געווונטשן אין זיין ליד „מינימום־פּראָגראַם״:

„כ׳האָב געשריבן און געשריבן דאָך
אויף טיש און אויף בענק, פאַר קינד און פאַר קייט,
ווילט זיך דאָך האָבן אַ שטיקל שכר דערפאַר.
אַ טיילעפעלע אומשטערבלעכקייט.״

דערין יידיש פּאָזיטיווער; אַז די יידן פון אַמעריקע שטייען ניט פאַר דער ברירה, אָדער הערלן נאָך לאַנג, לאַנג ניט שטיין, אָדער עמיגראַנדערן קיין ישראל אָדער זיך אַסימילירן אין אַמעריקאַנעם שמעלץ־טאָפּ, נאָר גראָד פאַרקערט — מיט דער קעגנזייטיקער הילף צווישן ישראל און די תפוצות צוזאַמען אַרבעטן סיי פאַר אַ געזונטער, געזיכערטער ישראל, סיי פאַר אַן אויפלעבונג פון יידישקייט אויך דאָ אין לאַנד.

ווי אַלע מאָל, אַזוי אויך איצט, קען מען אין א. גאָלאָמבס נײַ בוך געפינען אַ סך אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל צו לייענען, צו טראַכטן און נאָכצוטראַכטן. עס איז ווערט די מי.

האָט ער געהאַט זיין „טיילעפּעלע". צי איז עס אָבער גענוג? מיטן אַוועקגיין פון מלך ראַוויטשן איז דאָך נישט אַוועק פון אונדז סתם נאָך איין גרויסער דיכטער — עס איז אַוועק אַן אינסטיטוציע, עס איז אַוועק דער שטענדיק אומרואיקער, זוכנדיקער גייסט פון אונדזער ליטעראַטור. מיט זיין „לעקסיקאָן" פון יידישע שרייבער און דעם „מעשה־בוך פון מיין לעבן" האָט ער אויפגעשטעלט אַ מאָנומענט פאַר אַ פאַרשוווּנדענער וועלט צו וועלכן עס וועט זיך מוזן ווענדן יעדער צוקונפטיקער פאָרשער פון יענער ווונדערלעכער עפּאָכע פון שטורעם און דראַנג און טראַגישן אונטערגאַנג. שוין אָפּגערעדט פון זיינע צאָלרייכע פּאָעטישע ווערק אין וועלכע ער האָט דער דאַזיקער עפּאָכע געגעבן אַ קינסטלערישע פאַראַלגעמיינערונג, און זיינע פּובליציסטיש־פילאָ־סאָפישע מעדיטאַציעס אין וועלכע ער האָט געפּרוווט אַריינברענגען זין און אָרדענונג אין אַ וועלט פון אומזין און אומאָרדענונג.

איז לאָמיר פאַר אַ ווייל פּרוּוון נאָכפאָלגן דעם וועג פון זכריה חנא בערגנער (דעם קינד, וואָס איז געבוירן געוואָרן מיט געזאַנג), ווי ראַוויטש שרייבט אינעם „מעשה־בוך פון מיין לעבן". ביז דער דיכטער מלך ראַוויטש, וועלכער האָט שפּעטער פאַרנומען אַ צענטראַלן אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור און קולטור־שאַפונג.

ווען די מאַמע האָט אויסגעזונגען דעם לעצטן אוי־אוי און געבראַכט אויף דער וועלט דעם מיטלסטן זון פון דער משפחה בערגנער איז געווען דאָס יאָר 1893 און געווען איז עס אינעם שטעטל רעדים, גאַליציע. ווי אין דער גאַנצער געגנט, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו דער עסטרייך־אונגאַרישער אימפּעריע, האָבן אויך אין רעדים זיך געקרייצט דריי קולטורן — די דייטשישע, פּוילישע און, פאַרשטייט זיך, די יידישע. און אָט די דריי קולטורן האָט דער יונגער זכריה איינגעזאַפּט אין זיך פון קינדווייז אָן. קיין שטרענגע רעליגיעזע יידישע דערציונג האָט ער נישט באַקומען. אין חדר נישט געגאַנגען (דער טאַטע איז געווען אַ משכיל), אָבער עטלעכע מלמדים וואָס האָבן איינגעקנעלט מיט אים יידישקייט אין דער היים, האָט ער יאָ געהאַט. און דאָס איז געווען גענוג ער זאָל זיך שפּעטער קאָנען פאַרטיפן אין די סודות פון יידישקייט און זוכן אַן ענטפער אויף דער אייביק אים מאַטערנדיקער פראַגע וועגן דער באַציונג פון מענטש־גאָט און גאָט־מענטש.

אין איינקלאַנג מיט זיין משכילישער איינשטעלונג האָט דער טאַטע געגעבן דעם זון אַ וועלטלעכע דערציונג, און היות דער יונגער זכריה האָט אַרויסגעוויזן גרויסע פעאיקייטן אין מאַטעמאַטיק, האָט דער טאַטע געגרייט פאַר אים אַ קאָמערציעלע קאַריערע. געטרוימט האָט ער, אַז זכריה חנא זאָל ווייניקסטנס ווערן אַ באַנקיר... אָבער ווי נאָר זכריה חנא האָט זיך אויסגעלערנט דעם אלף־בית, האָט ער אָנגעהויבן שלינגען ביכער — דייטשישע, פּוילישע און העברעיִשע פּאָעזיע און אין יידיש — — אַלץ וואָס איז געקומען אין דער האַנט אַריין — ווי ראַוויטש דערציילט עס אינעם „מעשה־בוך פון מיין לעבן". און גאָר פרי האָט ער טאַקע אָנגעהויבן שרייבן לידער.

די קאָמערציעלע שול האָט ער געענדיקט, קיין באַנקיר נישט געוואָרן, אָבער לאַנגע יאָרן געאַרבעט אין אַ באַנק אין ווין, דער עסטרייכישער הויפּטשטאָט, וואָס האָט שפּעטער געהאַט אַ נישט קליינע ווירקונג אויף זיין לעבן. טיילווייז אַ דאַנק זיין „באַנקירישער" דערפאַרונג איז ער אין יאָר 1924 געוואָרן דער סעקרעטאַר פון וואַרשעווער יידישן ליטעראַטן פאַריין אויף טלאָמאַצקע 13 און אָנגעהאַלטן דעם

[illegible] אַמט גאַנצע צען יאָר — די בעסטע צען יאָר אין זיין לעבן. נאָר דאָס איז שוין [illegible] פאַר זיך.

[illegible] די מערסטע יידישע יונגעלייט אין די קליינע שטעטלעך, וועלכע האָבן געשריבן [illegible], האָט אויך זכריה חנא בערגנער געטרוימט צו זען זיי אָפּגעדרוקט אין אַ צייטונג, [illegible] געשעמט זיך אָנצוגעבן זיין אמתן נאָמען. האָט ער געזוכט אַ פּסעוודאָנים און [illegible] איז געפעלן געוואָרן דער נאָמען פון ל. שאַפּיראָס אַ העלד — יאַנקאָ ראַוויטש — [illegible] פונעם יידישן דיכטער מלך כמעלניצקי. נאָר ווי קאָן מען עס צונעמען ביי [illegible] אַ נאָמען לעבעדיקערהייט? איז אים צוהילף געקומען זיינער אַ נאָענטער [illegible] פון יענער צייט און צוזאַמען האָבן זיי פון די צוויי נעמען צונויפגעשטעלט דעם [illegible] — מלך ראַוויטש. און אַזוי איז עס געבליבן. פון יענע ערשטע פאַרעפנט־[illegible] יוגנט־לידער אין פּראָווינציעלע גאַליציאַנער צייטונגען, ביזן סוף פון זיין לעבן [illegible] ראַוויטש.

[illegible] געווען איז עס שוין צוויי יאָר נאָך דעם ווי ער האָט אין סטאַניסלעו, ווו ער האָט [illegible] ביי זיין זיידן און געלערנט אין דער דאָרטיקער קאָמערץ־שול. געווען [illegible] געהערט די קאָריפייען פון דער יידישער ליטעראַטור — פּרץ, נאָמבערג, רייזען [illegible], אויף זייער צוריקוועג פון שכנותדיקן טשערנאָוויץ, נאָך דער באַרימטער [illegible]וויצער שפּראַך־קאָנפערענץ. און אַ קורצע צייט פאַר דעם, ווי ער האָט אין [illegible] זיך באַגעגנט מיט דעם אַ ביסל עלטערן פון אים דיכטער שמואל יעקב [illegible], וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער גאַנצער גרופּע יידישע [illegible] פון גאַליציע און באַזונדערס אויף דעם יונגן מלך ראַוויטש. מיט אימבערן [illegible] אים פאַרבונדן אַ לאַנגיאָריקע פריינדשאַפט, הגם דער עלטערער חבר איז געווען [illegible] שטרענג צו אים; י. ל. פּרץ איז געוואָרן זיין גייסטיקער פאָטער און אפילו [illegible], אין די יאָרן פון דער וואַרשעווער „כאַליאַסטרע", ווען די יונגע שטורעמער [illegible] האָבן אַראָפּגעריסן אַלץ און אַלעמען, האָבן זיי געשוינט דעם פּיעדעסטאַל [illegible] פּרץ איז געשטאַנען.

[illegible] גורל האָט געוואָלט, אַז שמואל יעקב אימבער זאָל זיין דער רעדאַקטאָר פון [illegible] ערשטן לידער־ביכל „אויף דער שוועל", וואָס איז דערשינען אין לעמבערג 1912, און מיט דעם ביכל איז געשען אַ נס, ווי ראַוויטש אַליין באַצייכנט עס — [illegible] האָט עס נישט קיין אַנדערער ווי י. ל. פּרץ. און די רעצענזיע איז געווען [illegible]! אָט אַזוי האָט מלך ראַוויטש אַריבערגעשריטן די שוועל פון דער [illegible] ליטעראַטור. מיט דער הילף פונעם צאַרטן דיכטער און שטרענגן פריינד [illegible] יעקב אימבער, און דער ברכה פון גרויסן י. ל. פּרץ.

[illegible] דעם זעלבן יאָר 1912 שרייבט ראַוויטש זיין ליד „תּפילה פון אַ נייַנצן־[illegible], וואָס איז אַריין אין דער זאַמלונג „אין דעם מאָרגנשטערנס ליכט":

„גיב מיר דאָס וווּנדערלעכע גרויסע ליכט,
וואָס זאָל מיר שיינען פון דיין שכינה אויבן,
וואָס זאָל מיר מאַכן העל מיינע שוואַרצע נעכט,
גיב מיר דעם גלויבן.

ווייל גלויבן איז די זון — און מיט דער הילף פון שטראַלן האָט
דאָס גאַנצע לעבן פון דער טיפעניש זיך אויפגעהויבן.

גיב מיר דאָס העלסטע פון דיינע ליכט — גאָט:
גלויבן."

מיט אָט דער תפילה אויף די ליפּן איז דער דיכטער און מענטש, מלך ראַוויטש, דורכ־געגאַנגען זיין גאַנץ לעבן. געזוכט האָט ער גלויבן. גלויבן אין גאָט, וואָס איז דאָ און נישטאָ; גלויבן אין מענטש, וואָס איז — וועלט, וואָס איז — גאָט; גלויבן אין ייד און אין פאָלק, וואָס זיין הויפּט אַטריבוט איז גורל. און הגם ער האָט נישט ווייניק געלעסטערט, איז ער שטענדיק געבליבן דער גלויביקער אינעם מענטש וואָס איז גוט, און דאָס האָט אים געפירט צו זיין פּאַציפיזם און אפשר אויך צום וועגעטאַריזם; און דאָס האָט אים געפירט צו שפּינאָזאַס גלויבן אין דער זעלבסט־דערהויבונג דורך דער „גייסטיקער ליבע צו גאָט."

אין זיין חיבור „וועגן איינשליסן אין אַ ספר הספרים די יידישע מחשבה פון די לעצטע 2000 יאָר" שרייבט מלך ראַוויטש צוו. אַנד.:

„נישט אויף אונדזערע רעכטן איז באַזירט אונדזער אַמאָל און איצט, נאָר אויף אונדזערע פליכטן. זען פּאַראַדיז קען אפשר גאָט, אָבער קוקן פּאַרויס מוז דער מענטש, און מיר יידן האָבן אַלע מאָל געקוקט פאָרויס און אַלע מאָל געוווּסט, און ווייסן אויך איצט, אַז אָפּזאָגן, אַז דער מענטש איז שלעכט און ווייטערלעכן איז טראַגיש־העלעניש. מיט איין וואָרט: אום־יידיש. און דעריבער מוזן מיר מיט אַפּרביסענע ציינער פון ווי און מיט אַש פון זעקס מיליאָנען אויף־אונדזער קאָפּ, און מיטן גאַנצן האַרץ פּראָקלאַמירן, אַז דער מענטש איז גוט. אַזוי דיקטירט אונדז די פליכט. די טיף פאַרשטאַנענע פליכט לגבי אונדזער אייגענער קומענדיקייט, און דער עיקר די פליכט לגבי דעם עתיד פון דער גאַנצער מענטשהייט, וואָס אָדער מיר זענען אַן אינטעגראַלער טייל איר־ער, אָדער מיר זענען גאָר נישט. וואָלטן מיר געהאַט אונדזער בליק אין עבר אַריין געוווענדט, ווי די העלענער טוען, וואָלטן מיר געדאַרפט זאָגן, אַז דער מענטש איז שלעכט, אָבער אונדזערע אויגן זענען אַלע מאָל אַריינגעגעבערט אין דער צוקונפט און דעריבער זאָגן מיר: דער מענטש איז גוט - - - אין דער פּאַטענץ נאַטירלעך."

אַזוי האָט ער געפאָדערט, מלך ראַוויטש, פונעם פאָלק און אַזוי האָט ער געפאָדערט פון זיך אַליין. די פריער דערמאָנטע ווערטער האָט ראַוויטש געשריבן אין יאָר 1947, נאָך דער גרעסטער טראַגעדיע פון אונדזער פאָלק, נאָך דעם דריטן חורבן. און מען האָט געדאַרפט האָבן ראַוויטשעס דרייסטקייט און מוט, ראַוויטשעס אומאָפּהענגיקע פּאָזיציע, וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט במשך פון יאָרן, כדי זיך דערלויבן אויף די דאָזיקע ווערטער. אָבער זיי זענען אַרויסגעדרונגען פון זיין גאַנצער וועלט־אַנשויונג, אַזוי ווי ער האָט עס פּראָקלאַמירט אין זיין ליד פון די „נאַקעטע לידער" שוין אין יאָר 1919 — „וואָס איז דער דיכטער"—

„...וואָס איז דער דיכטער—
דער וועלטן־שופט!
ציט איין די ברעמען, פאַרבייסט די ליפּן,
שניידט אויף דער וועלטס נשמה אויף אַלע אירע פּרטים,

און שפּרעכט גערוואַלדיקע משפּטים,
וואָס שפּרעכן — — — יעדן פריי.

... און נאָר אײנעם פײַניקט ער און משפּט ער,
פרעגט אויס מיט אַלע ברענענדיקע שאלות,
און פאַרקינדיקט מיט גערוואַלדיקן התפּעלות:
שולדיק!
און דאָס איז ער אַליין."

[illegible] פון דער דאָזיקער פּאָזיציע פון „פרייששפּרעכן" יעדן און משפּטן זיך אַליין, [illegible] ציטנוויִז געקאָנט זיך פאַרקליידן פאַר אַ נביא און שטראָפן דעם מענטש, און [illegible] דאָס פאָלק און וועבן זײַנע גרויסע וויזיעס פון אַ שיינער און גערעכטער וועלט.
[illegible] מיר זענען שוין דאָ ווײַט פאַרלאָפן דעם וועג און מיר דאַרפן זיך אומקערן [illegible] ראַוויטשעס ווינער און וואַרשעווער יאָרן. עס איז אַוודאי איבעריק צו זאָגן, [illegible] ווינער קולטור־אַטמאָספער האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם יונגן [illegible] געשטעלטן, מלך ראַוויטש, וועלכער האָט אָפט מאָל געשריבן זײַנע יידישע [illegible] אַלטענערהייט ביים ביוראָ־טישל אין באַנק. אַט וואָס מלך ראַוויטש דער־[illegible] יענער צייט: „מיין חלום איז געווען דורכגעוועבט מיט דער גרויסער און [illegible] באַרימטער ווינער ליטעראַטור: שניצלער, אַלטענבערג, ריכאַרט בער האָפמאַן, [illegible] צוויג, הוגאָ פאָן האָפמאַנסטאַל — מיט דער ווינער קונסט און מיט דער [illegible]..."

[illegible] קיין ווין איז ער אין יאָר 1912 און דאָרט אָפּגעלעבט, מיט געוויסע [illegible] ביזן יאָר 1921. אין צווישנצייט איז געווען די ערשטע וועלט־מלחמה [illegible] האָט געדינט אין קייזער פראַנץ יאָזעפס אַרמיי. קיין לידער האָט ער [illegible] אויפגעהערט שרייבן. אונטערן איינפלוס פון דער מלחמה און דעם נאָך־[illegible] ווירוואַר אין אייראָפּע, וואָס האָט געאָטעמט מיט אומרו און רעוואָלוציע, [illegible] איך געענדערט זײַן סטיל. פון זײַנע ערשטע לירישע און ליבע־לידער ביז [illegible] לידער", דערשינען אין ווין אין 1921, איז אַ גרויסער מהלך. די לעצטע [illegible] פולשטענדיק אונטערן איינפלוס פון עקספּרעסיאָניזם, וואָס דריקט אויס [illegible] פון אַ צעטומלטן דור. געניי ווי אין דער עקספּרעסיאָניסטישער מאַלעריי, [illegible] זיך מיט ברוטאַלע און שאַרפע פאַרב־צונויפמישן, דעפאָרמירונג פון [illegible] שאַפנדיק בולטע קאָנטראַסטן, מאָלט ראַוויטש זײַן בילד, ווי למשל אינעם ליד [illegible] פּראָסטיטוּיסענע צו די אָרעמע", געשריבן אין יאָר 1917:

„איר האָט אַ ווייב, אַ טאַטן, אַ שטוב און אַ קינד,
איר האָט אַן אייגן בעט,
און ווייס געוועט,
און אויף אייער קעפּ שטייט אַ טאָפּ פון בלעך,
און פייער ברענט אונטער אייער קעפּ.
און אַז ס'איז אייך אומעטיק אין שטוב אַליין,
קענט איר אויף אַ שעה צו אַ שכן גיין.
און אויך מיר האָבן ווייבער, דאָך אונדזער ווייב,

פאַרקויפט אין די נעכט דאָס צעמוטשעטע לייב,
און אַז עס ווערט אונדז געבוירן אַ קינד
פאַרטרענקען מיר עס אין וואַסער, וואָס רינט,
אָדער לאָזן עס ליגן אין נאַכט, רעגן, ווינט.
און ווערן מיר קראַנק, ווערן מיר ווי דאָס פי
מיט ציפערן אויסנומערירט,
און אין פערשטאָט־שפּיטאָל אַריין אָפּגעפירט.
און טאָמער ניט טויט נאָר אַ שאַרפערן בלאָז,
נעמט מען פון אונדז שוין באַצייטנס די מאָס — — —
ביים לעבעדיקן לייב."

דאָס לעבעדיקע לייב און זיין קאָנטראַסט — דער טויט, איז איצט אָפט מאָל די טעמע פון מלך ראַוויטשעס לידער־מעדיטאַציעס. און זיי זענען דורכגענומען מיט אַ טיפערליידנשאַפט, סיי אין אינהאַלט און סיי אין פאָרם, וואָס גיט זיך איבער דעם לייענער־אָפּנעמער און לאָזט אים לאַנג נישט צורו. מיר טרעפן זיך אין זיין פריערדיקן לידער־בוך „רואינענגראַז" אין די „פּרעהיסטאָרישע לאַנדשאַפטן" און באַזונדערס אין די פיר זייטן פון מיין וועלט", וואָס איז שוין דערשינען אין ראַוויטשעס וואַרשעווער יאָרן.

קיין וואַרשע איז ראַוויטש אַזוי אַרום שוין געקומען ווי אַן אויסגעשטאַלטיקטער דיכטער מיט אַ היפּשן באַגאַזש פון אַרויסגעגעבענע ביכער און אַ נאָמען אין דער יידישער ליטעראַרישער וועלט. און געווען איז אים דעמאָלט בסך־הכל 28 יאָר. מיט אימפּעט, מיט ברען האָט ער זיך אַריינגעוואָרפן אינעם קאָכעדיקן קעסל, וואָס עס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט דאָס דעמאָלטיקע יידישע וואַרשע, ווי בכלל דאָס יידישע לעבן אין דער יונגער אומאָפּהענגיקער פּוילישער מלוכה.

נישט לייכט איז עס אָנגעקומען ראַוויטשן בייצוקומען אין וואַרשע די ערשטע מאַטעריעלע שוועריקייטן נאָך דער געזיכערטער פּרנסה וואָס ער האָט געהאַט אין דער ווינער באַנק. נאָר ביסלעכוויז האָט ער זיך איינגעאָרדנט און דער עיקר — גאָר גיך געוואָרן איינער פון דער „טראַיקע", ווי ער אַליין באַצייכנט עס — פּרץ מאַרקיש, אורי צבי גרינבערג און מלך ראַוויטש — אָדער די „כאַליאַסטרע", לויטן נאָמען פונעם זשורנאַל וואָס זיי האָבן אַרויסגעגעבן. נאָר „כאַליאַסטרע" איז געווען מער ווי אַ זשורנאַל, אפילו מער ווי אַ גרופּע, וואָס האָט פאַרייניקט דריי קעגנזעצלעכע נאַטורן און געזאַמלט אַרום זיך נאָך אַ צאָל דיכטער און פּראָזאַיקער. עס איז געווען אַן אָנזאָג פון רעוואָלט, פון אַ נייער צייט, פון נייע טענער אין דער יידישער ליטעראַטור, און הגם די „כאַליאַסטרע" האָט זיך דורכגעטראָגן איבער פּוילן ווי אַ שטורעמווינט מיט דונערן און בליצן פון וואָרט, וואָס האָט געדאַרפט צעשטערן און באַנייען, איז זי אָבער ווי יעדער שטורעמווינט פאַרביי און פאַרגעסן געוואָרן, געבליבן זענען בלויז אירע שפּורן פּאָזיטיווע און נעגאַטיווע, וואָס האָבן נאָך לאַנג געריזלט אינעם פרישן באָדן פון דער יידישער ליטעראַטור.

אינטערעסאַנט ווי אַזוי שמואל ניגער שאַצט אָפּ יענע צייט, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער „כאַליאַסטרע" און דעם אויפבלי פון דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה:

„פאַר דער פּאָעזיע פון די יאָרן, וואָס זענען געקומען באַלד נאָכן וועלט־קריג — שרייבט ניגער — זענען כאַראַקטעריסטיש געווען נישט די מאָדערנע טראַדי־

באַליסטן פון אהרן צייטלינס אָדער מאַנגערס שניט, נאָר יענע, וואָס האָבן רעוואָלטירט קעגן יעדער טראַדיציע, יענע וואָס האָבן דעמאָנסטרירט זייער גייס־טיקע באַדנלאָזיקייט און געלעסטערט אַלץ, וואָס איז דאָ נישט לאַנג נאָך געווען הייליק. די „לעסטער כאַליאַסטרע“ — דאָס איז געווען נישט קיין צונעמעניש, דאָס איז געווען אַ נאָמען, וואָס אַ גרופּע יונגע און אימפּעטיקע פּויליש־יידישע דיכטער האָבן זיך אַליין געגעבן... ווען מען האָט געלייענט וואָס און ווי **א. צ. גרינבערג**, דער שפּעטערדיקער יידישער פאַשיסט, און זיין דעמאָלטיקער חבר פּרץ מאַרקיש, דער שפּעטערדיקער באָלשעוויק, און אַנדערע האָבן געשריבן, האָט מען געקאָנט באמת טאַקע מיינען, אַז ‚די שפּראַך איז געוואָרן אַ הפקרע גאַסן־מויד‘. די פּאָעטישע שפּראַך, די שפּראַך פון די ‚צאַרטע לבנה־זינגער‘ — פון איר האָט מען חוזק געמאַכט. עס איז געוואָרן אַ מאָדע צו שרייבן, ווי דער דעמאָלטיקער מלך ראַוויטש האָט געשריבן: ‚פּפוי אויף דער עסטעטיק‘. עס איז געווען נישט פיין צו זיין עסטעטיש... דאָס איז געווען אַ פּראָטעסט קעגן דער העסלעכער הירקלעכקייט, אַן אויסדרוק פונעם אוממעכטיקן צאָרן, וואָס האָט אָנגעפילט די האַרצער פון דער נאָך־מלחמהדיקער יוגנט.“

אַ שאַרפע כאַראַקטעריסטיק! אפילו די אויפקלערונג וועגן דער „העסלעכער הירקלעכקייט“ און „אויסדרוק פון אָנמעכטיקן צאָר“ טעמפּט נישט אָפּ די שאַרפקייט. און טיקאַווע, אַז שפּעטער, אין יאָרן אַרום, האָט מלך ראַוויטש אין זיין ענוות גאָר אויסצוזעצן קעגן איר. ער פאַרטיידיקט בלויז גרינבערגן און מאַרקישן. באַזונדערס מאַרקישן. פּרץ מאַרקיש איז געווען זיין גרויסע ליבע און שרייבנדיק וועגן די „כאַליאַסטרע“־יאָרן געפינט זיך ביי אים מאַרקיש אַלע מאָל אין צענטער. כדי צו געבן אַ שטיקל באַגריף וועגן יענער צייט ווועט זיין אינטערעסאַנט צו ברענגען עטלעכע בילדלעך אַזוי ווי מלך ראַוויטש שילדערט זיי אינעם „מעשה־בוך פון מיין לעבן“:

„... איידער די כאַליאַסטרע האָט געהייסן ‚כאַליאַסטרע‘ — האָט זי פריער געהייסן ‚רינגען‘. ‚רינגען‘ איז געווען אַ זשורנאַל, וואָס עס האָט אַ געוויסע צייט אַרויסגעגעבן אין וואַרשע ד״ר מיכאל ווייכערט. און אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַ זינען פאַר דעם עקספּרעסיאָניזם, דעם דעמאָלטיקן אייראָפּעישן מאָדערניזם אין דער ליטעראַטור, איז שוין קלאָר, אַז אַ יונגע ליטעראַרישע גרופּע, וואָס האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן אַרויסצוקריסטאַליזירן פון דעם כאַאָס אין יידישן ליטע־ראַרישן וואַרשע נאָך י. ל. פּרץעס טויט — זאָל זיך אָנשפּאַרן אין אָט די ‚רינגען‘...

„זיצן מיר אַזוי אין אַ קרייז אין ליטעראַטן־פאַריין אויף טלאָמאַצקע 13: מאַרקיש, גרינבערג, זינגער, קאַציזנע, איך. און פּלוצלונג האָט מאַרקיש אַן עקס־פּלאָדיר געטאָן מיט זיין באַס, וואָס אין מאָמענטן פון באַגייסטערונג איז ער איבערגעגאַנגען אין אַ העלדן־טענאָר: — מיר מאַכן אַ ליטעראַרישן פּרימאָרגן אין גאַנץ וואַרשע וועט זיך וויג טאָן. און מאַכן וועלן מיר אים אין אַ שבת אין דער פרי. ווען די אַלטע פרומע יידן דאַוונען צו גאָט אין אַלע שולן — וועלן מיר די יונגע יידן פירן אין אונדזער שול, צו אונדזער גאָט, מיט אונדזער פּיוט... און אָט אַזוי שוין דער פּרימאָרגן... דריי שעה זענען געזעסן זעקס הונדערט אירע באַגייפגעפּרעסטע, און הונדערט זענען געשטאַנען ביי די ווענט — און געהערט... אַבער אַלץ ענדיקט זיך. און אָט שטייען מיר אַלע אויסגעלייזיקטע: וואָס ווייטער?

...און מאַרקיש גיט זיך פלוצלונג אַ צעקוש מיט אַלעמען, און מען גייט אויף אַ לחיים צו קאַציזנען — און איך גיי נאָך דער לעצטער... און איך ווייס, אַז איך גיי דאָ מיט, אַז איך באַלאַנג דאָ אַהער, אַז איך בין אַ רינג אין די רינגען — אָבער די רינגען אַליין זענען פאַרפלאָנטערט אין דעם גרויסן פלאָנטער פון דער וועלט בכלל און דער יידישער וועלט בפרט...״

און אויף דער וועלט איז דעמאָלט געווען דאָס יאָר 1922. מלך ראַוויטש האָט שוין פון לאַנג זיך געהאַט פאַרנומען מיט אויפפלאָנטערן דעם גרויסן פלאָנטער אין הילף האָט ער געזוכט ביי זיין נביא שפּינאָזאַ. און אַזוי שוין ביזן סוף פון זיינע טעג. צי האָט ער באַוויזן כאָטש איין רינג פונעם פלאָנטער אַרויסצופלאָנטערן איז שוין גאָר אַן אַנדער ענין. מיר ווילן איצט וועגן דעם נישט משפּטן. לאָמיר בעסער ברענגען כאַראַקטעריסטיש בילדל פון יענער צייט. עס איז אַן ערך צוויי-דריי יאָר שפּעטער. אין דער ווילע פונעם שרייבער אַלטער קאַציזנע, וואָס איז געשטאַנען אין שווידער, הינטער וואַרשע. דאָ האָט זיך פאַרזאַמלט אַ גרופּע שרייבער, און צווישן זיי — פּרץ מאַרקיש און משה קולבאַק, וועלכער איז אַראָפּגעקומען אַהער פון ווילנע. אַ טאָג פריער איז אין וואַרשע געהאַט פאַרגעקומען אַ ליטעראַרישער אָוונט, אויף וועלכןביידע גרויסע דיכטער זענען אויפגעטראָטן. און אויסגענומען האָט קולבאַק מער ווי מאַרקיש. ער האָט ממש אַוועקגענומען ביי אים אַלע אַפּלאָדיסמענטן. איז מאַרקיש איצט געווען אַ ביסל נישט מיט אַלעמען. גאָר נישט ווי זיין שטייגער.

„...און אָט — דערציילט ראַוויטש — קום איך אַריין און שטיי מיר אַזוי רואיק ביי דעם ווייסן בערגל און שוואַרצן בערגל (ברויט מיט קעז) און איך קיי אַזוי רואיק ווי אַ בהמה ביים זשלויב. און די רו מיינע האָט מאַרקישן צענומען און אויף מיר האָט ער זיך רואיק געקאָנט וואַרפן און אַרויספייערן דאָס פייער דאָס אָנגעזאַמלטע. און ער איז צוגעלאָפן צו מיר און האָט מיך איינגעקלאַמערט אין די אָרעמס און געשריגן אַזוי הויך, אַז דער קאַלך האָט זיך אָנגעהויבן שיילן פון דער סטעליע:

— איין מאָל פאַר אַלע מאָל, מלך, דו מוזט אָנהייבן טרינקען! אָדער אָנהייבן טרינקען, אָדער אויפהערן פרעסן!

און ער האָט אויסגעגאָסן אַ גאַנצע פלאַש מאָנאָפּאָלקע (וואָדקע) אויף די צוויי בערגלעך מיט ברויט און מיט קעז:

— איצט פרעס!

אָבער איך בין געבליבן רואיק און גלייכגילטיק, אַזוי ווי שפּינאָזאַ, מיין נביא, האָט מיר באַפוילן...

האָט מאַרקיש מיך גענומען שטאַרקער דריקן צו זיך:

— ער האָט אויפגעהערט צו פרעסן און האָט נישט אָנגעהויבן צו טרינקען — די וועלט גייט מיר אונטער, וואָס טוט מען איצט?!

און ער האָט עפּעס נישט ווילנדיק, מיט זיין פעסטער גאָמבע מיך אַ זעץ געטאָן אין די ציין און עס האָט זיך באַוויזן בלוט אויף מיין מויל.

מאַרקיש האָט געוווסט, אַז מיט יאָרן צוריק האָב איך געהאַט בלוט-אויסגוסן פון די לונגען און אָט וועט זיך ווידער אַ גאָס טאָן אַ שטראָם בלוט. וויפל איך האָב אים באַרואיקט — עס האָט נישט געהאָלפן, און ער האָט גענומען שרייען: „אויב איך האָב געהרגעט מיין בעסטן פריינד — טאָ זאָל צעשטערט ווערן

וועלט און אַנהייבן זאָל מען פון קאַצינעס ווילנע!״...

די וועלט איז דעמאָלט נישט צעשטערט געוואָרן, און אויך נישט קאַצינעס ווילנע. צעשטערט געוואָרן איז זי שפּעטער ווען די דייטשישע חיילות האָבן זיך אַ טראָג געטאָן איבער דער פּוילישער ערד, און קאַצינעס אַליין איז צעבראָכט געוואָרן אויף שטיקער אין העק, ערגעץ הינטער לעמבערג, דורך אוקראַינישע פּאַשיסטן.

די אויבן געבראַכטע בילדלעך זענען נישט בלויז עדות פון יענער שטורמישער צייט פון דער אַטמאָספער אין דער וואַרשעווער ליטעראַרישער סביבה און דער גרויסער ראַוויטש־מאַרקיש פרײַנדשאַפט, נאָר אויך פון מלך ראַוויטשעס סטיל און אופן פון פאָרטרעטירן יידישע שרײַבערס אין זײַן „לעקסיקאָן״, געשילדערט האָט ער זיי פון אינעווייניק אַזוי ווי ער האָט זיי אַבסאָרבירט במשך זײַן צען יאָריקן סעקרעטאַרעאַווען אין וואַרשעווער יידישן ליטעראַטן־פאַריין אויף טלאָמאַצקע 13, זײַן מיטאַרבעט אין די „ליטעראַרישע בלעטער״ און אין דער בונדישער פאָלקס־צײַטונג״, וווּ ער האָט אַ צייט רעדאַקטירט די ליטעראַרישע זייט. מיט דעם זעלבן סטיל האָט ער באַהויכט דער באַנד פונעם „לעקסיקאָן״ געווידמעט די יידישע און העברעישע שרײַבערס אין ישראל, האָט מען טאַקע שפּעטער פאַרגוואָרפן ראַוויטשן, אַז עס פעלט אין די דאָזיקע פאָרטרעטן — גייסט. אָבער מיר דאַכט זיך, אַז ער האָט דערגרייכט נאָך מער. דורך דער אינטימער שילדערונג האָט ער אַרויסגעבראַכט דעם גייסט פון דער צייט. דעם דאָזיקן גייסט האָט ער אויך אַרויסגעבראַכט אין זײַן גרויסן לידער־באַנד „קאָנטינענטן און אָקעאַנען״, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1937 — אַ פּראָדוקט פון זײַנע וואַנדערונגען איבער דער וועלט — ווי בכלל אין אַלע זײַנע ביכער — לידער, פּאָעמעס, דראַמעס, רעפּאָרטאַזשן, פילאָסאָפישע מעדיטאַציעס...

וועגן ראַוויטשעס פילאָסאָפישע מעדיטאַציעס וואָלט זיך אוודאי געפאָדערט אַ באַזונדערע אַרבעט. אויף דעם אָרט ווילן מיר בלויז דערמאָנען זײַן גראַנדיעזן פּלאַן פון אײַנויפשטעלן אַ צווייטן תנ״ך, וואָס זאָל צונויפזאַמלען די יידישע מחשבה און שאַפונג פון די לעצטע צוויי טויזנט יאָר. און זײַנע מעדיטאַציעס וועגן יידישקייט, גאָט, פאָלק, פאָלק און גורל. נישט מיט אַלץ וואָס ראַוויטש האָט געשריבן וועגן די דאָזיקע טעמעס קאָן מען מסכים זײַן. עס איז אָבער צו באַוווּנדערן זײַן אייביקן יוגנטלעכן שטורעם, זײַן זוכן אַן ענטפער אויף גורלדיקע פראַגן.

***

אין יאָר 1934 האָט מלך ראַוויטש פאַרלאָזט וואַרשע און זיך אַרומגעטראָגן איבער קאָנטינענטן און אָקעאַנען ביז ער האָט ענדלעך זײַן נײַע היים געפונען אין קאַנאַדע. דאָרט האָט ער פאַרגעזעצט זײַן אַקטיווע קולטור־שעפערישע אַרבעט, געווען די נשמה פון דער מאָנטרעאַלער יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק, פאַרנומען אַ צענטראַלע פּאָזיציע אין דער יידישער וועלט־ליטעראַטור און זי באַרייכערט מיט פיל נײַע ווערק. ער האָט אָבער קיין מאָל נישט פאַרגעסן אין די „כאַליאַסטרע״־יאָרן, אין זײַן היים בײַ דער ווײַסל און ממש אינסטינקטיוו פאַרגעזען דעם טראַגישן גורל פון דעם פּוילישן און ליטווישן יידנטום. פיל אויפטרייסלענדיקע לידער געפינען מיר בײַ ראַוויטשן אויף דער דאָזיקער טעמע. אָפט מאָל זענען עס אינטימע לידער, געווידמעט זײַן מאַמען וועלכע איז פאַרברענט געוואָרן אין בעלזשעצער טויט־לאַגער; אַן אַנדערש מאָל — לידער־תפילות אָדער גאָר לידער־מאַניפעסטן, דורכגענומען מיט צער און האָפענונג, די למשל אין „והיה באחרית הימים״:

„...יידיש פאָלק, איך גלויב אין דיין שליחות.
כאָטש מיינע צייַנער קריצן שאַרף פון ווי און צום הימל ביילן זיך די פויסטן
קייַך אויסוועג איז נישטאָ. ס'איז מיטן ים. לאָמיר אָנכאַפּן דעם רודער
און פירן שטאַרקער אונדזער שיף אין דעם וועלט־שטורעם צעברויזטן.
...קומט אייך צונויף מייַנע חברים, און העלפט מיר אַלע ווייַנען
טרערן לעצטע נאָך די אַלע יאָרן וויסטע טרערן בלוטיקע, רובינען רויטע
...מיט אָט די טרערן וועל' מיר אויסזעצן ווי מיט בריליאַנטן אַ פּאָר נייע לוחות
און דאָס ערשטע וואָרט אין אָט די נייע לוחות — לעצטע לוחות,
אין בלוט אין יידישן געוואַשן און געלייטערט,
וועט אויך אנכי זייַן. נאָר נישט יהוה —
אדם — וועט דאָרט זייַן דאָס וואָרט דאָס צווייטע".*)

האָט הייסט עס מלך ראַוויטש נישט פאַרלוירן דעם גלויבן אין מענטש אויך אין יענע שרעקלעכע יאָרן. צייטנווייז הערגייט ער אפילו אין אָט דעם גלויבן ביז אַ געוויסער נאַיוויטעט, ווי למשל אינעם ליד „אַ שטילער קול קורא", געשריבן אין יאָר 1942:

„און אפשר וועט דאָס אונדז ראַטעווען, מענטשן,
מענטשן גוטע — אַ סוף מיטן האַס!
לאָמיר גאַנץ פּשוט צו דער ליבע צוריקגיין,
לאָמיר זיך טיילן מיט די אָרעמע פון גאַס."

יאָ, זיין האַרץ איז געווען פול מיט ליבע און משמעות אַז ער האָט די דאָזיקע ליבע אַרויסגעטראָגן פון זייַן היים, פון דער משפחה וועלכע ער שילדערט מיט אַזוי פיל וואַרעמקייט אינעם „מעשה־בוך פון מיין לעבן" און צו וועלכע ער קערט זיך אום אַזוי אָפט אין זייַנע לידער. אַ וווּנדערלעכע משפחה איז עס געווען, וואָס האָט אַרויסגעגעבן פון זיך דריי זין קינסטלער — דער עלטסטער, משה, וועלכער איז יונגערהייט באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אין ווין און איבערגעריסן זייַן קאַריערע פון אַ באַגאַבטן מאָלער; דער צווייטער, זכריה — מלך ראַוויטש — און דער יונגסטער, הערץ בערגנער — דער קערנדיקער פּראָזאַיקער, וועלכער איז שוין אויך אויפן עולם האמת.

און איצט איז אַוועק פון אונדז מלך ראַוויטש. געבליבן איז אַ פּוסט אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור, וואָס קיינער וועט שוין נישט פאַרנעמען. און ווי טרויעריק עס זאָל נישט זיין, דערמאָנען זיך די ווערטער פון משה בראָדערזאָנס ליד, וואָס די „כאַליאַסטרע" האָט זיך צוגעאייגנט און וואָס מלך ראַוויטש ציטירט אַזוי פיל מאָל אין זייַנע מעמואַרן.

אָט דעם וועג איז מלך ראַוויטש געגאַנגען זייַן גאַנץ לעבן. דורך דערנער ביז די שטערן... קאָן זיין, אַז זיין אומרואיקע נשמה שוועבט איצט דאָרט ערגעץ אַרום צווישן די שטערן. אויב נישט נאָך העכער!

(פון דער רעדאַקציע: מלך ראַוויטש ז"ל פלעגט אויסלייגן זיין נאָמען חנה מיט אַ הא. על פּי טעות הדפוס — וואָס טעכניש איז עס געווען שווער צו פאַררדיכטן — ווערט דאָ, אין אַ צאָל ערטער, דערנאָמען אויסגעלייגט חנא, מיט אַן אלף)

*) דאָס דאָזיקע ליד ווערט אין גאַנצן איבערגעדרוקט אויף אַן אַנדער זייט פון „חשבון"

... ראַוויטש

והיה באחרית הימים

(אַ ליד פון גורל, פון שליחות און פון טרייסט —
געשריבן אין די טעג פון באַפרייאונג פון וואַרשע)

— יידיש פאָלק, איך גלויב אין דיין שליחות,
איך גלויב, אַז כ׳בין אַ זון פון הינדע בת בלימע, מיין מאַמען.
— כאָטש צעקריגט בין איך כמעט מיט אַלע דרייצן
פון דעם מוח, דעם אייזערנעם און שפּיציקן פון רמב״מען.

פאָלק, איך גלויב אין דיינשליחות,
שטיין און גיין דערפאַר ווי אַ מצורה אָפּגעזונדערט
פרומע, די ציונים, די יאַהודים און אויך אַפּיקורסים.
און גלויבן מוז איך, כאָטש איך בין אַן עכטער זון פון 20טן יאָרהונדערט.

פאָלק, איך גלויב אין דיין שליחות,
און מיט נעגל האַלט איך אָן דעם גלויבן.
— דו ציניקער, האַלט דיך ביי די זייטן;
אין אויגן פון אַ בלינדן, אויערן פון אַ טויבן.

און טויב איז מיין אמונה, יידיש פאָלק, אין דיין שליחות,
אין טויב עס איז געווען די אַלוועלט־שנאה צו אונדז יידן.
הכער האָט געהויבן — ביז צום הימל זיך מיין גלויבן,
ריקער, שאול תחתיה־היטער יידן־שנאה יוכעס פלעגן זידן.

איז נישטאָ! אין דעם דאָזיקן געבענטשט־געשאָלטענעם גן־גיהנום
בוים פאַרפלאַנצט. אַ בוים פון אייביק לעבן, אייביק גאָט־דערקענען.
צלען שטעקן טיף, זיינע ברייטע פירות־שווערע צווייגן שפּאַנען
פעלקער זיך. אונדזער גורל איז צו זיין און בלייבן וואָס מיר זענען.

אונדז, אין אַלע פיר דימענסיעס, קיין אָרט, קיין צייט קיין אַנדערע,
לבנות, און אונטער קיין שום זונען.
פעלקער פון דער ערד במזיד האָט אונדז גאָט אַ וואָרף געטאָן, פאַרלוירן;
פעלקער פון דער ערד האָט בשוגג אונדזער גורל אונדז געפונען.

פאָלק, איך גלויב אין דיין שליחות,
ציינער קריצן שאַרף פון וויי און צום הימל ביילן זיך די פויסטן.
איז נישטאָ. ס׳איז מיטן ים. לאָמיר אָנכאַפּן דעם רודער
סטאַרקער אונדזער שיף אין דעם וועלט־שטורעם צעברויזטן.

אַט איז דיין שליחות, יידיש פאָלק, אין אַ וועלט וואָס איז אין שיינקייט
און אין זינד פאַרזונקען
מיט אויגן: תאווהדיק הייס-בלויע אַפּלען איינגעטונקט אין בלוטיק-רויטע הימלען,
צו שרייען ש מ ע אין איינעם פאָרט, אין איינעם פאָרט, אין איינעם פאָרט;
דיין שליחות, יידיש פאָלק, איז דער וועלטס געוויסן אויפצוטרייסלען.

פונקט ווי גאָט-וואָרט אייביק דיין שליחות — אייביק בלוטבאָד איז געווען דיין גורל.
נישט אַנדערש נאָר אַ ז ו י צום יובל פון די יובלען
גייט די וועלט. און כאָטש איין מאָל אין אַ יעדן וועלט-יאָרהונדערט
האָט זי זיך געמוזט אין שטראָם פון דיינע בלוטן — פאָלק מיינס — טובלען.

וואָס-זשע נוצט עס אָט דעם גורל ווי אַ שטערן שטיין אין האַרץ צו טראָגן,
אַ שטיין פון טענה און ניט-גלויבן?
בעסער שוין אים ווי אַ פליגל-פּאָר אויף דער נשמה לאָזן וואַקסן
און אויף זיי צו אַלע העכסטע הויכן — פאָלק מיט זיך און זיך מיט פאָלק — דערהויבן.

און דער עיקר — אין דער העלפט פון איצטיקן יאָרהונדערט, קעגן וועלכן
ווי אַ קינדער-שפּיל עס זענען, ווי אונדז, אַלטע אינקוויזיציע-פּיינען;
די גזירות ת״ח ות״ט, די אַכציקער פּאָגראָמען, קישינעוו,
און אויך די כוואַליעס יידיש בלוט אין אַכצן-ניינצן אין אוקראַינע.

און דעריבער איז אַן אויסוועג נאָר אַן איינציקער פאַרבליבן:
דעם גאָט פון בלוט, דעם גרעסטן, גאָט פון האַס, דעם הייסטן,
אויפצוהויבן ס'האַרץ צום הימל, דעם געדאַנק צו אַלדי שטערן
און מיט אָט דעם גלויבן זיך צו טרייסטן:

אַז נאָך יאָרן אַלע, אַלע דריי-פיר טויזנט,
מיט אַ גוואַלדריס מיט אַ שרעקלעכן און אומגעריכטן
האָט אין אַכט-און-פופציקסטן יאָרהונדערט, אונדזער יידישן, במזיד ווידער,
גאָט דערפילט די שליחות און צון אַ סוף דערפירט די יידישע געשיכטע.

צון אַ סוף אַ גוטן אין דעם ים פון בלוטן,
וואָס אונדזער פאָלק האָט איצט פאַרלוירן —
און אַז דאָס בלוט פאַרגיסן האָט געמוזט די וועלט-מאַמע,
ווייל דעם מענטש דעם נייעם אַנדערש האָט זי נישט געקענט געבוירן.

יידיש פאָלק, געענדיקט האָט דיין ליד זיך און אויך דיין שליחות!
מיינע אויגן זעען שוין ביים פעלקער-טיש דיין בלויע קרוין, דאָס גאָלדן-בלויע בליצן —
און מיינע פויסטן עפענען זיך האָפנונגס-פולע,
און די ציינער הערן אויף צו קריצן.

נישט, ייִד, טאָרסט נאָך נישט די פויסטן עפענען,
לפן נאָך די גוטע פון דער וועלט צו פירן זייערע שאַרפע וואָפן,
ט איז דער אַנטי־ייִד, דער גרעסטער און דער לעצטער,
די פויסטן נישט—ווייל פאַרוואונדעט איז ער, נאָר זיין האַרץ נאָך נישט געטראָפן.

דאָס האַרץ איז אַנטי־ייִד, די לעצטע חיה איז אַ צלם־אָדם,
ריסן זיין, און אין שאול צוריק געפלאָסן זיינע בלוטן, זיינע סמען;
וועל' מיר אַלע, אַלע אויספירן דעם נביאס ווערטער:
קאָוען אויף קאָוואַדלעס, שווערדן שמעלצנדיק אין פלאַמען.

, ווי תפילה טיף אין האַרץ וועט אין אונדז קלינגען: מיט יאָרן טויזנטער צוריק
גאָט געשיקט, און געוועזן זענען מיר געטרייער שליח;
אין דאָס שליחות איצט — גאָטס שליח איז מגולגל
לעצטן גילגול שוין — ער איז משיח.

* * * * *

צונויף חברים, אַלע, אַלע אין איינעם,
יכטער ייִדישע, קומט לעבעדיקע, און פון שטויב און אַש שטייט אויף, איר טויטע,
צענויף, מיינע חברים, און העלפט מיר אַלע וויינען
לעצטע נאָך די אַלע יאָרן וויסטע, טרערן בלוטיקע, רובינען רויטע.

צונויף, מיינע חברים, פון אַלע וועלט־עקן,
ריסע און איר וולעט־באַרימטע און אויך איר, איר אומבאַקאַנטע;
אויסוויינען די טרערן בלוטיקע און רויטע קודם,
שפּעטער וויינען טרערן ליכטיקע און קלאָרע, ווי פּערל און בריליאַנטן.

בטחון אין אַ שטוב — דרייפּערטל אויסגעשטאָרבן,
מיט שטאָלץ און פרייד פון דערגאַנגענער שליחות,
יכטער ייִדישע — אַלע, אַלע אין איינעם —
די טרערן וועל' מיר אויסזעצן ווי מיט בריליאַנטן אַ פּאָר נייע לוחות.

רשטע וואָרט אין אָט די נייע לוחות — לעצטע לוחות,
אין ייִדישן געוואַשן און געלייטערט,
אָנכי זיין. נאָר — ניט ה'—
— װעט דאָרט זיין דאָס וואָרט, דאָס צווייטע.

מאָנטרעאַל, 1949.

ד״ר ישראל שטערן / מאָנטרעאל

מחשבות אחרי מות מלך ראַוויטש

מרגלא בפומיה דמלך ראַוויטש — מלך ראַוויטש איז געוווינט געווען צו זאָגן: „אַ בוך אָן אַ הקדמה איז ווי אַ גוף אָן אַ נשמה.״ שרייב איך דאָ נישט קיין בוך, און בין קיינעם נישט מחויב צוצושטעלן קיין הקדמות. איך קען זיך אָבער נישט מאַכן בלא־ידע, אַז ראַוויטשעס פּטירה איז באַגלייט געוואָרן מיט אַ קאָפּ אין אַ וואַכנבלאַט: „דער פאַרברענטער מלך ראַוויטש״; און אַז אַ צאָל שרייבערס, לייענערס, אויפריכטיקע פריינד און פאַרערערס פון נפטר, טראָגן זיך אַרום מיט אַ טינא בלב.

עס איז נישט שווער זיך פאָרצושטעלן וואָס איך פיל און טראַכט וועגן דעם ענין. דער נפטר האָט ממש געאָטעמט מיט פּרינציפּן. „עס איז מיין טבע צו פריידיקן וואַסער און צו טרינקען וואַסער, צו זוכן אייביק אַ קאָנסעקוועניץ צווישן מיין וואָרט — אומשטיינסגעזאָגט — און מיין טאַט.״ האָט ער געזאָגט (יידישע מחשבות, ז׳ 103). וועט זיין ליכטיקע נשמה אויך מיר מוחל זיין מ י י נ ע לאָיאַליטעטן. קיין רב בין איך נישט. קיין דיין און שופט נעם איך זיך נישט אונטער צו זיין. איך וועל בלויז באַמערקן, אַז כאָטש מען מעג און מען דאַרף פאַרטיידיקן דעם טראַדיציאָנעלן יידישן דרך און אויסדרוקן דעם פאַרדרוס אויפן געשעענעם, טאָר מען אָבער נישט דערביי אויסנוצן די געלעגנהייט ווי אַ קרדום לחפור בו — אַפּצורעכענען זיך איינצייטיק מיט דער גאַנצער יידיש־ליטעראַטור. מען דאַרף אויך געדענקען, אַ ווער סע ווויינט אין גלעזערנע הייזער זאָל בעסער קיין שטיינער נישט וואַרפן, און אַז קיינער — קיינער נישט! — האַלט נישט דעם פּאַטענט און פאַרמאָגט נישט דעם מאָנאָפּאָל אויף ידישקייט.

פאַר ראַוויטשעס פריינט און לייענערס, דאַקעגן, האָט דאָס געשעענע ניט געדאַרפט זיין אַזאַ גרויסע איבערראַשונג. וואָרן, דער נפטר האָט וועגן דעם פיל מאָל געשריבן אין זיינע ווערק. עטלעכע דוגמאות בלויז: אין „מיין לעקסיקאָן״ ב. 1, ז. 245 געפינט זיך דער אויסצוג — געשריבן אין 1944 — „זינט זיך דרייסיקסטן לעבנסיאָר האָט ער אַלע מאָל אַ צוואה צווישן זיינע פּאַפּירן. ער וויל קיין שום לוויה נישט האָבן, זיין קערפּער וועט פאַרברענט ווערן, זיין אַש צעשאָטן איבער די קברים פון זיינע קאָלעגן. טעכנישע פּרטים וועגן דעם זענען דאָ אין דער צוואה.״ אין „מיין לעקסיקאָן״, ב. 3, ז. 388, איז ער מוסיף — אין 1958 — „די אינסטרוקציע וועגן מיין אַש איז אין מיין צוואה זינט דעם יאָר 1944 (ווען יענער אויטאָפּאָרטרעט איז געשריבן געוואָרן) נאָך דעם יאָר 1956 אַ ביסל געענדערט געוואָרן.״ און אין 1961 דערזאָגט ער עס פּאָעטיש:

„אָט, גוטע שוועסטער, אַז איך וועל שטאַרבן,
שטום־האַרכנדיק דעם לעצטן רוף —
אין מילדער, גרינער לייוונט היל־איך
און גיב די פלאַמען אַוועק מיין גוף.״

אַווי אַ וויל איך איבערגעבן
מיט חשבון מיינע רמ״ח און שס״ה,
דורך טונקעלע רויכן צו בלויע הויכן —
און ווערן אַליין ווי דער הימל בלאָ.״ (״עיקר שבחתי״, ז. 115).

[illegible] עס זיין אַן איבעריקער באַוויז, אַז אפילו פאַרערער פאַרערן בלויז, דאַקעגן [illegible] — לייענען זיי נישט.

* * *

[illegible] אַז ס'איז שוין געקומען צו רייד וועגן לייענען, מוז איך דערמאָנען אַז איך בין [illegible] אַן ענטפער אַ צאָל געשווירענע לייענער, וועלכע האָבן זיך אָנגעפרעגט [illegible] פון זכריה חנה (דווקא מיט אַ הא — האָט מקפיד געווען אפרים בערגנער, [illegible] פאָטער), המכונה זיגמונט בערגנער, איז געוואָרן מלך ראַוויטש.

[illegible] דאָס האָט ראַוויטש עטלעכע מאָל דערציילט און באַשריבן. אין בפרטיות, [illegible] „מעשה־בוך פון מיין לעבן", ב. 2, ז"ז 70־81. דער וואָס וויל געניסן [illegible] טעם פון דער מעשה, מוז אָנקומען צום אָריגינאַל. איך קען נאָר איבערגעבן [illegible] צו דער רעטעניש אויף מיין פּיעכאָטנעם לשון. דהיינו, אַז זכריה־חנהן, [illegible] זיגמונט, האָט אימפּאָנירט סלאַווישע נעמען. מער פון אַלץ האָט אים שטאַרק [illegible] דער נאָמען פונעם פּאָעט מלך כמעלניצקי. ער איז אויך גאָר נתפעל געוואָרן [illegible] טראַגישן העלד אין לאַמעד שאַפּיראָס דערציילונג 'אויפן ים'. אַ סערב מיט [illegible] יאַנקאָ ראַוויטש." האָט מען — זיגמונט בערגנער און, זיין יוגנט־חבר, [illegible] — אויסגעקאָמבינירט צוויי פּסעוודאָנימען, „יאַנקאָ כמעלניצקי" און „מלך [illegible]", געחתמעט מיט זיי דעם אָנהייבער זכריהס לידער, און געשיקט אין רעדאַק־[illegible] האָט דער גורל אַזוי צוגעשפּילט, אַז אַ ליד געחתמעט „מלך ראַוויטש" איז [illegible] געוואָרן אום זומער 1910, אין סאַנאָקער „פאָלקס־פריינד". די יאַנקאָ־כמעל־[illegible] לידער זענען צום גליק צוריקגעשיקט געוואָרן פון די רעדאַקציעס. אַזוי־אַרום [illegible] געוואָרן דער איין־און־איינציקער — מלך ראַוויטש.

[illegible] כ'בין, בטבע ווייט פון אַנעקדאָטאַריום, און איבערהויפּט נאָך אין אַן „עת [illegible]", וועל איך אָבער דערמיט שוין יוצא זיין פאַר נאָך אַ „מרגלא בפומיה דמלך [illegible]" (אָמר ר' מלך אָמר באַי־זשעלענסקי): „אַ ליטעראַטור אָן אַנעקדאָטן איז [illegible] אָן זאַלץ."

* * *

[illegible] דעם שלושים הספּד אין מאָנטרעאַל האָט רחל ה. קאָרן טרעפלעך אָנגעוויזן, [illegible] גאַנצע ליריק פון וועלכער מלך ראַוויטש האָט זיך אַבסטיבירט גאָר פרי אין [illegible] שאַפן, האָט ער אַריינגעהויכט אין זיין דריי־בענדיקן משעה־בוך פון [illegible]. דער דריטער באַנד פון משעה־בוך איז דאָס לעצטע, אויף יידיש געדרוקטע, [illegible]. צום באַדויערן, ווי עס האָט געטראָפן מיט די אויטאָביאָגראַפיעס פון [illegible] גרונטפעסטיקער פון דער יידישער ליטעראַטור, איז די מעשה פון ראַוויטשעס [illegible] דערציילט געוואָרן ביזן סוף. און דאָס איז אַ שאָד. וואָרן, אין דעם ווערק [illegible] ראַוויטש נאָך אַן אַנדערן שליף פון זיין פילפאַכיקן טאַלאַנט. ער אַנטפּלעקט [illegible] דער פאַרכאַפּנדיקער מעשה־דערציילער — עלעגאַנט, אָן צופיל פליטערלעך [illegible]: דאָ סענטימענטאַלער צימבלער אויף די סטרונעס פון האַרץ, דאָרט [illegible]; טייל מאָל ביטערלעך־פאַרעקשנט אַרונטעררייסעריש, אַ מאָל קאַשמאַ־[illegible] אַפּאָקאַליפּטיש. דאַכט זיך אַ מסיח לפי תומו — שמועסט לייכט וואָס לייכטער [illegible] זיין: קיין שום קינסטלערישע אָנשטעלן און באַפּוצונגען. אָבער, פּרובירסטו [illegible] באַפרייען זיך אויף אַ רגע פון כישוף פון תוכן און כאַפּן אַ בליק אויפן וואָרט,

בילד, זאַץ, פאָרם, דערהערסטו דעם מייסטער־דערציילער, דערזעסטו דעם פּראָזאַ־איקער־קינסטלער, אין דער כּלומרשט־פּשוטער פעלערינע פון אומגעקינצלטקייט.

עס איז אַנגעוויזן געוואָרן, סיי דורכן מחבר אין דער הקדמה און סיי דורך קריטי־קערס אויף פּגימות פון דופּליקאַציע און נישט־אַנהאַלטיקער שפּאַנונג. די דאָזיקע חסרונות — וועלכע מען געפינט, אגב, אפילו ביי די קלאַסיקער — זענען אַן אומפאַר־מיידלעכער פּועל־יוצא פון דעם אופן פון „צושניידן" אַ דערציילונג מיטן ציל צו פאַר־עפנטלעכן, אין המשכים, אין פּעריאָדישע אויסגאַבן, און באַמיען זיך איינציייטיק צו האַלטן יעדע מעשה אין די ראַמען פון אַן אומאָפּהענגיקער גאַנצקייט. לייענט זיך טאַקע יעדע מעשה, פאַר זיך, לייכט און אַנציעודיק. אָבער דאָס גאַנצע ווערק מוז ערגעץ־ווו פאַרלירן פון דער שלימות.

דאָס גאַנצע ווערק שטעלט מיט זיך פאָר — אַחוץ אַלע אַנדערע מעלות — סיי אַ שליסל, סיי אַן אָנרעגונג צו וועלן פאַרענטפערן די רעטעניש פון דער פּערזענלעכקייט „מלך ראַוויטש". עס בלייבט נישט פאַרענטפערט דאָס לאָזן זיך דאָמינירן און דיקטירן פון שרייבערס וועלכע דער מחבר בלאָזט אויף צו העראָישע דימענסיעס, אפשר טאַקע כּדי צו באַרעכטיקן זיין האַנדלונג. עס בלייבט הענגען אַ פראַגצייכן איבער דער טראַ־גישסטער געשעעניש פון זיין לעבן, וואָס לאָזט אים קיין מאָל נישט צו רו, און קומט אים אַנטקעגן אויף אַלע זיינע וואַנדלונגען ביז צום סוף פון זיינע טעג. מען געפינט דאָ, כּנגדו, אַן אָנווונק אויף טעמים פאַר דעם מחברס עיקרים און התנהגות — כּולל זיין נאַכאַלעמדיקער.

כאָטש ראַוויטש שרייבט (יידישע מחשבות", ז. 141): „איך קום פון אַ משפּחה פון גליענדיקע, האַרציקע, שיר נישט פאַנאַטישע נאַציאָנאַליסטן יידישע", דאָך איז דאָס ווערק, טיילווייז, אַ לאַנגער פּירוש און צעוויקלונג פון פּרצס דערציילונג „פיר דורות — פיר צוואות". עס אַנטפּלעקט, דער עיקר אין ערשטן און צווייטן באַנד און אין „זעקס שנירלעך אָרלעאַנקעס פון דריטן באַנד, אַ נישט געוויינטלעך ווינקל פון יידישן לעבן אין מזרח־אייראָפּע, אַ ווינקל וואָס איז שוין, טיילווייז, גיכער אויפן ראַנד, איידער אין דער געדיכטעניש פון יידישן לעבן. איבער אַלץ הענגט אַ נעפּלדיקע בענקשאַפט, געשלייערט אין נישט־געטרייסטן טרויער. דער דריטער באַנד איז — מיט קליינע אויסנאַמען — גיכער אין גייסט פון אַן אויסגעברייטערטער ווערסיע פון „מיין לעקסיקאָן". אין סך־הכּל קען „דאָס מעשה־בוך פון מיין לעבן" דינען אי פאַר מקור־מאַטעריאַל פאַר וויסנשאַפטלעך ליטעראַרישער פאָרשונג, אי פאַר אינספּיראַציע פאַר אַ בעלעטריסטיש ווערק, אויף אַ ברייטער קאַנווע, מיט דער קאָמפּליצירט־ראַפי־נירט־אינטערעסאַנטער געשטאַלט פון ראַוויטשן אַלס הויפּט־העלד.

* * *

„מיין לעקסיקאָן" איז אי אַ ריזיקע און אי אַ ריזיקאַלישע אונטערנעמונג. עס איז ראַוויטשעס „אַנעקדאָטאַריום פון דער יידישער ליטעראַטור פון זיין דור. כאָטש עס פּרעטענדירט נישט צו זיין קיין ליטעראַטור־וויסנשאַפטלעך ווערק, לאָזט עס איבער דעם עכאָ פון אַ פאַרשוווּנדן לעבן און אַ פאַרשניטענעם דור. קיין פאָרשער פון אונדזער יידיש־וועלטלעך וועלטעלע וועט עס נישט קענען פאַרבייגיין. דערצו גיט עס אונדז אַ צוגאָב־מעגלעכקייט צו פאַרשטיין דעם מחברס פּערזענלעכקייט. דער לעקסיקאָן לייענט זיך אַזוי לייכט און שפּאַנענדיק ווי דאָס מעשה־בוך.

די „פּען־פּראָפילן״ זענען מערסטנס סקיצירט מיט חסד און פאַרשטענדעניש. אַן אויסנאַם איז די באַציונג צו י. מ. וויסנבערג, וועמענס כאַראַקטעריזאַציע פאַרבליבן באַשטענדיק האַרב. און דאָס איז אַ שטיקל חידוש. וואָרן, אַט ווערט דאָך די זײַנע אַנטאַגאָניסטישע שטעלונג צו אַשן, אין ערשטן באַנד „לעקסיקאָן״ און אין דריטן באַנד „מעשה־בוך״, געענדערט אויף „שבחי שלום אַש״, אין דריטן באַנד „מײַן לעקסיקאָן״. זאָל עס זײַן, אַז אַשן איז בײַגעשטאַנען דער זכות פון „אותו האיש״ (זע ייִדישע מחשבות״, ז. 64)? אין פּערזענלעכע פּניות קען מען דאָ ראַוויטשן נישט ווערט זײַן. אַש האָט ראַוויטשן — לויט ראַוויטשעס אייגענער גבית עדות אין די דערמאָנטע „שבחי שלום אַש״ — ווידער נישט געלייענט. אַש, אגב איינער פון מײַנע באַליבסטע שרײַבערס — האָט, ווי אַלע מאָל, געזען נאָר זיך אַליין. צום באַדויערן, איז אויך דער לעקסיקאָן געבליבן נישט פאַרענדיקט.

* * *

ראַוויטשעס פילאָסאָפיר־פעליעטאָנען, מחשבה עקסקורסיעס און מעדיטאַציעס, זענען ברייט פאַרשפּרייט און גוט באַקאַנט. אין די לעצטע יאָרן זענען זיי מערסטנס [illegible] יאושדיק־קהלתדיק, סמוטנע־באַזאַכט.

אין 1949 איז אַרויס אַ זאַמלונג פון מעדיטאַציעס און עסייען: „איינעמס ייִדישע מחשבות אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט״. דאָס איז אַ „סמבטיון״ פון ראַנגלענישן מיט זיך, מיט גאָט, מענטש, און ייִדישן פאָלק, ווו איין מחשבה שווימט־אויף אויף דער [illegible], איין עמאָציע יאָגט־נאָך די צווייטע. עס איז נישט דער שטילער, ביטער־[illegible] שמייכלענדיקער ראַוויטש, צו וועלכן מיר האָבן זיך לעצטנס צוגעוווינט. דאָס איז אַ צעוויטיקטער בלוט־טריפנדיקער דענקער, וועמענס יעדע שורה איז יסורימדיק [illegible]. לעסטערונג, בענטשונג, טיפע מחשבה און סתירה, אַרומגעגאַרטלט מיט אַ ביטער־שלאַנג פון אַרן און גאָרן.

דאַכט זיך, אַ זאַמלונג מעדיטאַציעס. אָבער, זי דערציילט — ניין, שרײַט אַרויס! — [illegible] וועגן דער נשמה פון מחבר ווי זײַנע אויטאָביאָגראַפישע ווערק. וואָרן, צוזאַמען מיט זײַנע קילע הירהוריש באַוויזט דאָ ראַוויטש אויך זײַן עמאָציאָנעל־צעשטורעמטן [illegible]דיקן „איך״.

ווי אויבן געזאָגט, קיינער האָט נישט דעם פּאַטענט — מאָנאָפּאָל — אויף ייִדישקייט. דאָך פילט אפילו דער מחבר ווי נאָענט ער קומט צום שטעלן אונטער אַ פּראָג־[illegible] דאָס וואָרט „ייִדישע״ אינעם טיטל פון בוך. אפילו ער אַנט אַז „זײַן אַ שפּינאָזיסט און גלייכצייטיק אויסגעשפּראָכן ייִדיש איז אַ סתירה.״ (ז. 185); און ער באַמת [illegible] באַרעכטיקן דאָס זײַן אי אַ שפּינאָזיסט און אי נאַציאָנאַל־ייִדיש אין אונדזער יאָרהונדערט. דאָס איז פאָלג־מיך־אַ־גאַנג פון אַן עובדא. וואָרן, אַז די סוגיה, „מי הוא יהודי?״ איז אַ האַרבע, ווייסט דאָך הײַנט קינד־און־קייט. על אחת כמה וכמה, דער [illegible] „ייִד־שפּינאָזיסט״.

שפּינאָזען האָט מען אָדער פאַרדאַמט, אָדער פאַרגעטערט, ווי אַן אַטעיסט, פּאַנטע־איסט, מאָנאָטעיסט, דעטערמיניסט, מאַטעריאַליסט, מיסטיקער, און אַלץ אין דער [illegible] פון דער פילאָסאָפיע. פאַרשטיין אים, און ווער שמועסט אויסגלײַכן אַלע סתירות אין זײַן סיסטעם, איז אויך נישט פון די גרינגסטע זאַכן. דעריבער איז נישט זעלטן אַ מאָל הערן פון אַ שפּינאָזיסט בפירושע „נישט־שפּינאָזיסטישע״ רייד. לדוגמא:

„...דער איצטיקער (תנ"ך) דאַרף באַווייזן, אַז יעדער מענטש באַזונדער איז אַ וועלט
זיין דאָס וואָרט, דאָס צווייטע." דאָס זענען רייד פון אַ הומאַניסט, וואָס הילכן
אין דער פּאָעמע „והיה באחרית הימים" (יידישע מחשבות, ז. 12): „און דאָס ערשטע
וואָרט אין אַט די נייע לוחות — לעצטע לוחות, / אין בלוט אין יידישן געוואַשן און
געלייטערט, / וועט אויך אָנכי זיין. נאָר — נישט יהוה — / אָדם — וועט דאָרט
זיין וואָרט, דאָס וואָרט, דאָס צווייטע." דאָס זענען רייד פון אַ הומאַניסט, וואָס הילכן
אָפּ גאַליק־איראָניש אין 1943־1944, ווען דער מין „מענטש" איז שוין פון לאַנג
געהאַט געפאַלן נידריקער פון דער בעסטיע.

צוליב די שווידערן פון די צייטן טראָגט ראַוויטש אַ ביז האַרץ אויפן רבש"ע,
וויל ער אים פאַרבייטן מיט „מענטש", ווערן „די סובסטאַנץ, ווי שפּינאָזאַ רופט זי,
און גאָט, ווי גלויביקע רופן אים, איז לויט זיין נאַטור אָן שום געפיל, ממילא אָן שום
רחמנות." (ז. 110). ער איז מוסיף אויף שפּינאָזאָן: „שפּינאָזאַ האָט זיך דערטראַכט
צו צוויי געטלעכע אַטריבוטן פון די אומצאָליקע, וואָס גאָט פאַרמאָגט: דענקען און
אויסשפּרייטונג. אין פּשוטן לשון: גייסט און מאַטעריע. צו קיין דריטן אַטריבוט פון
גאָט, אָדער דער סובסטאַנץ, האָט ער זיך נישט דערטראַכט. איך מיין, אַז דער נאָענט־
סטער, דריטער אַטריבוט איז: געפיללאָזיקייט." (ז. 111). אַ לאָגישער, און אפשר
אומפאַרמיידלעכער אויספיר פון שפּינאָזיסטישע פעסטשטעלונגען.

אָבער, על פי שפּינאָזאַ, איז נישט שייך צו טראָגן אַ טינא בלבֿ אויפן רבש"ע,
צו פרעגן „השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" (בראשית י"ח: כ"ה), איז נישט שייכ־
דיק, אי נאָיוו. שפּינאָזיזם און פּערזענלעכער גאָט זענען תרתי־דסתרי. באַגרענעצן
(מיט מענטשלעכע ווערטן) דאָס אומבאַגרענעצטע — ווי קען דאָס גאָר דערלאָזן דער
שפּינאָזיסטישער געדאַנק?

און לגבי דעם ענין „מענטש־גאָט" שרייבט שפּינאָזאַ (אין אַ בריוו צו אָלדענ־
בורגן): „די דאָקטרינען... אַז גאָט האָט גענומען אויף זיך אַ מענטשלעכע נאַטור...
קוקן מיר אויס נישט ווייניקער אַבסורד ווי אַ פעסטשטעלונג אַז אַ קרייז האָט אויך זיך
גענומען די נאַטור פון אַ קוואַדראַט." און דאָס האָט ער געשריבן, נישט געקוקט אויף
זיין גרויסע ליבע צום אותו האיש, זיינע אַפּאָסטאָלן, מיט שאול פון טרסוס אין דער שפּיץ.

זיין פּאַטעטיש שטרעבן צו מענטשן־ליבע דערפירט ראַוויטשן ביז צום פרעגן
קשיות (אפשר ביז צום פּראָטעסטירן?) אויף זיין רבין. ער שרייבט: „גאָט איז פאַר־
אינטערעסירט אין דעם האַס צווישן מענטשן און נישט אין ליבע צווישן זיי. דערפון
איז קלאָר, אַז נישט ליבע, נאָר האַס איז דער נאַטירלעכער צושטאַנד פון באַצי־
אונגען צווישן מענטשן. און — — — (וויי איז אונדז) נישט נאָרמאַל זענען די
וואָס האָבן ליב, חוץ מיט אַ סעקסועלער ליבע, מענטשן, באַשעפענישן און אפילו גאָט.
האָט שפּינאָזאַ געטראַכט וועגן דעם, ווען ער האָט געשאַפן געדאַנק פון ׳אַמאָל דיי
אינטעלעקטואַליס׳?" (ז"ז 108־109).

ראַוויטש רופט אויס, מיט פּאַטאָס: „איך גלויב — / איך גלויב אין גאָט — ווי
קען איך דער אַנדערש, איך בין דאָך אַ ייד." און באַלד דערשרעקט ער זיך (אָדער
ר׳האָט חרטה?) און דערקלערט: „איך גלויב קריטיש — ווי קען איך דער אַנדערש
איך בין אַ ייד." דערנאָך שטעלט ער אויס אַ צעטל אין וועמען ער גלויבט דאָס אַלץ
(אָבער — נאָר קריטיש...): פון די נביאים, ביז... פּרצן. די רשימה קען שאָקירן
אַ היימישן ייד. אָבער דער מחבר לאָזט אַראָפּ פון מקח: שטאָטס „איך גלויב" — שעפּ־

ער — „איך בין פאַרגלויבט אין — — —“(ז. 116). לפי עניות דעתי, וואָלטן טייל אויסגערעכנטע אויף ראַוויטשעס ליסטע געווען שטאַרק שאָקירט צו וויסן, זענען געוואָרן אָביעקטן פון גלויבן. דער הומאַניסטישער אָפּנייג פון שפּינאָזיזם דער גאָט־קעגן־מענטש געפּעכט פאַרוואַנדלען זיך אין אַ כמעט אַנטי־שפּינאָזאַ באַגלייט פון אַ בלאַסער „פאַרגלייבטקייט“. דער יידיש־וועלטלעכער אינטע־ בלייבט הענגען אין זיין נעבעכדיקער אויסגעוואָרצלטקייט.

ראַוויטשעס גלויבן אין שפּינאָזען, ווי אין פּרצן — זיינע צוויי מייסטערס, ווענם ער לאָזט קיין מאָל נישט אַראָפּ פון די ליפּן — איז טאַקע נאָר אַ קריטישער אַ כמו־גלויבן, נישט קיין אמונה שלימה. ביי פּרצן נעמט ער קיין מאָל נישט דעם גאַנג „צום מענטש אויף דעם יידישן וועג.“ דאָס איז צו ווייניק נאָך . און, פּרץ פאַרמאָגט מער, פיל מער, ווי דאָס. שפּינאָזאַ, ווידער, איז קאַלט ! פול מיט הכנעה פאַר קריסטלעכע גדולים, און ביטול־באַציונג צו זיין אייגן “־פאָלק — נאָענט צום שמד; זיינס איז דער פילאָסאָפישער סם פון די ערשטע פון דער מאָדערנער וויסנשאַפט, וואָס האָט זיך נאָך געמוזט מאַסקירן אין שלייערן ; עס איז לייכט צו דערקענען אין זיינע מושגים די שפּורן פון קבלהשער , אָבער ער טוט דאָס נישט אָנערקענען.

אין די לעצטע יאָרן האָט ראַוויטש זיך אַנטוישט אין „מענטש“, און זיכער מער געטראַכט וועגן קריינען אים אַלס „גאָט“. אין 1961 שרייבט ער (עיקר שכחתי, 115): „אָ, גוטער גאָט, אַז איך וועל שטאַרבן, / באַשווער איך דיך, איך שעלט, בענטש: / קער אום אין טויזנט מיך גילגולים, / נאָר נישט אין גילגול מענטש.“ פאַרגעסט: פאַרוואָס? דו מיינסט — באַהאַלטן / וויל איך דאָ פאַר דיר אַ סוד? / פשוט — גאָט, מענטש איז דיין גרעסטער / טעות — אָ דו אָן־טעותדיקער גאָט.“ איז אַ ראַדיקאַלער קער אין זיין טראַכטן און פילן, און מיר פאַרשטייען אים, פאַרשטייען אויך פאַרוואָס.

אין „יידישע מחשבות“ זעען מיר ווי ראַוויטש ראַנגלט זיך מיט זיין אַמביוואַלענטן צום יידישן פאָלק. ער שרייבט: „דאָס איינציקע פאָלק אין דער וועלט, וואָס נישט געצוווגן די ווערט צו זיין יידן — זענען די יידן אַליין.“ (ז. 121). „ווי איז , ווי גערן וואָלט איך אַנטלאָפן פון דיין טוכלע הויז ישראל. זיינען אָבער אַלע , אַלע טירן און פענצטער פאַרשטעלט מיט גוים. אין דרויסן פרעסט די שווערד. אין דרינען זשאַווערט דער יידישער זשאַווער.“ (ז. 142).. און רייד וואָס חלום, דאָס יידנטום אין גאַנצן אויסגעקוילעט און נאָר איין באַוווסטזיניקער דערמאָנען אונדז די ווערטער פון עריק האָפער: ווען עס וואָלט חלילה וואָר געוואָרן יידן וואָלט ערגעץ געבליבן, וואָלט אָט דער ייד אָבסערווירט אַזאַ מין מענטשהייטס , אַזאַ צוזאַמענברעכן פון יעדער שפּור פון מענטשלעכער קולטור, אַזאַ מין אין אייביקן תהום אַריין, אַז אָט דער איינער ייד וואָלט בפועל ממש געווען פּוישן אמת פון דעם מכלומרשט צו אַבסטראַקטן אַקסיאָם, אַז פונקט ווי ייד , אַזוי קען אויך וועלט אָן ייד נישט לעבן.“ (ז. 145).

איבער „יידישע מחשבות“ זענען בייסיקע באַמערקונגען וועגן שחיטה, שמד, וועלכע פאַרשאַפן יסורים אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר. דאָס זעלבע צו הערן מין זאָג: „און פונקט איצט, ערב דער וועלט־אויסלייזונג גיבן מיר אויס

אזוי פיל נאַציאָנאַלע ענערגיע צו שאַפן נאָך איין קליין נאַציאָנאַל מלוכהלע." נישט אומזיסט איז די זאַמלונג אַפּאָריזמען באַטיטלט: "דערנערוואָרק"...

ראַוויטש האָט זייער ליב דעם אַלטן תנ"ך, און רופט צו שאַפן אַ נייעם ספר הספרים פאַר דער יידישער מחשבה פון די לעצטע 2,000 יאָר. "און נייע דאָגמעס, רופט עס נייע צען געבאָט, אָדער נייע 13 עיקרים, וועלן אויך מוזן זיין אין צווייטן תנ"ך." (ז. 77). אָט דער תנכיזם שטופט אים צו זאָגן: "איך האָב ליב די יידישע דאָגמע פון אַמאָל, איך האָב פיינט דעם יידישן שלשלת פון די שפּעטערדיקע יאָר־טויזנטער און יאָר־הונדערטער." (ז. 41). די רייד קלינגען באַקאַנט. מיר האָבן זיי געהערט פון אַן עקסטרעם קעגנזעצלעכן צד.

ווייזט אויס אַ מחלה אַזאַ (מיט אַ קריסטלעכן ריח) פון איבערהיפּן און פאַרמיאוסן עפּאָכעס, מיט וועלכער אונדזער דור (אומאָפּהענגיק פון לאַגער) איז געשלאָגן געוואָרן. וועגן דעם ענין — נייער תנ"ך — האָט מען זיך בשעתו געגנוג ליידנשאַפטלעך מתווכח געווען.. איצט איז שוין נישטאָ ווער, מיט וועמען, איבער וואָס...

אין "יידישע מחשבות", קען מען אַנוויזן, דאָ און דאָרט, אויף אַ לויזקייט אין פּרעציזן דענקען, דעפינירן באַגריפן, און אַ לייכטקייט פון דיספּאָנירן מיט עיקרים מאַסקירטע ווי "זעלבסטפאַרשטענדלעכקייטן". דערויף איז מען דאָך פאָרט מער פּאָעט ווי פילאָסאָף. מאידך גיסא, ווערט מען פאַרבליפט פון טיפע פאָרמולירונגען און סימבאָלישע רעפּרעזענטאַציעס פון זעלטענער שאַרפקייט און קלאָרקייט. למשל: די באַגריפן — "עטישע גרויס־קולטור", "עטנישע קליין־קולטור", "קוואַנטיטעט" כנגד "קוואַליטעט־יידן", ליניע כנגד קרייז. דאָ וואַרפט ראַוויטש אַראָפּ פון זיך די שלייערן פון המונישן צייטגייסט (וועלכער איז כלומרשט סינכראָניזירט מיט "דעמאָקראַטיע" און "פּראָגרעס"), און דערשיינט פאַר אונדז אין אַ טאָגאַ פון דער געקליבענער עליטע...

* * *

היות ראַוויטש איז דאָך, קודם־כל און איבער אַלץ, געווען אַ פּאָעט, וועלן מיר זיך מתיחד זיין מיט זיין פּאָעזיע בכלל, און מיט זיין לעצט־געדרוקטן בוך לידער — "עיקר שכחתי" — בפרט. כאָטש ראַוויטש האָט דאָס בוך באַנאָמענט "עיקר שכחתי" — האָט ער אָבער דעם עיקר נישט פאַרגעסן, דהיינו, צו דערלאַנגען אונדז מיט פינקלדיקן פּאָעטישן וויין פון ריינסטן סאָרט, און בעסטן בוקעט.

אין בוך "לידער און באַלאַדן", אין ליד "מינימום־פּראָגראַם", שפּאַסט ראַוויטש ביטערלעך־איראָניש, עניוותדיק־סאַרקאַסטיש, וועגן זיין מקום אויף יענער־וועלט אין דער יידיש־שרייבערישער חברותא:

"אַז גאָט האָט מיר אַ היים נישט באַשערט ביים לעבן,
וויל איך דאָרטן מיר מאַכן מיין לעצטע שטוב,
און נישט נאָר פאַר מיר, נאָר איך וועל דאָרט אויך גריינדן
אַ יענעוועלטיקן שרייבער־קלוב.

דאָרט וועט נישט זיין מער קיין קנאה־שנאה,
יעדער וועט פּאַרטיק זיין ווי ער איז,
קיין פּרנסה־זאָרגן, קיין זאָרג פאַר נאָטיצן,
און קיין שום קריטיקערס בייזער ביס.

דאָרט וועלן מיר זיך צוזאַמענקומען רואיק,
אויסשאָקלען פון האַרצן די ווערעם פון צער,
און ווי ביים לעבן וועלן מיר זיי דאָרטן
מסתמא באַשטימען פאַר אַ סעקרעטאַר.״

אין יעדן שפּאַס ליגט אַ שטיק אמת... ווי אַ גוטער סעקרעטאַר, לאָזט ראַוויטש בײַם איבער זיין בוך אויף גאָטס־באַראָט, און אויפן קריטיקערס געָנאָד. איינער רעדט: [illegible] דער קריטיקער דאָרט געבן זיין אָנצייכיקן ביס, זאָל דער רעדנער האַקן אַ טשייניק [illegible] די הקדמה איז באַזאָרגט, אויפגעמישט, אַרט עס מיך ווייניקער פון ווייניק...

די מייסטערהאַפטע הקדמות, וועלכע שטייען ביים אַריינגאַנג צו ראַוויטשעס ווערק [illegible] געטרייע, אָבער אויך וואָרנענדיקע וועכטער, זיינען אַליין ווערט אַן אויסצייכענונג. די הקדמות, די הקדמה צו „עיקר שכחתי״ אַריינגערעכנט, גיבן אַליין אַ קאָנדענסירטע באַלייכטונג פון ווערק, אין צוגאָב צו אַן אַריינבליק אין דעם מחברס אַליינבליק אויף [illegible] גאַנג אין דער וועלט, און אין דער וועלט פון זיין שאַפונג. זיי לאָזן נעבעך דעם רעדנער און/אָדער קריטיקער אָן אַ שטאָך אַרבעט...

* * *

אייגנטלעך איז נישט שייך זיך אָפּצושטעלן אויף אַ נאָמען פון אַ ווערק. וואָס [illegible] דען אין תוך פון אַ נאָמען, האָט שוין געפרעגט אַ גרויסער מייסטער. און, מאַלע וואָס אַ שרייבער קען איינפאַלן? אָבער קענענדיק ראַוויטשן, ווייסן מיר אַז ביי אים [illegible] אַלץ אויסגערעכנט, באַטראַכט, און נישט צופעליק. האָט זיך געשטעלט די פראַגע: עיקר שכחתי, למה, פאַרוואָס, מאי קא משמע לן?

זאָל עס הייסן אַ כלאָחר־ידיקער נכתב בצדו, אָדער אַ נאָכקלייב נאָך אַ וואָגיקן לעבנס־ווערק? לייענט מען איבער דאָס ווערק, זעט מען אַז ניין; עס איז אַ גאָר וויכטיק ווערק פאַר זיך, נישט עפּעס אַ צושרייב אויפן מאַרגינעס.

זאָל עס הייסן: עיקר שכחתי? כלומר, אַזוי־צו־זאָגן: געשריבן, געשריבן, און דאָס וויכטיקסטע אויסגעלאָזט. גוט וואָס מיר איז נאָך באַשערט צו פאַרריכטן. קען מען אָבער, אַז אמת, דאָס ווערק איז טאַקע פריש און ניי, אָבער דאָך אַ קאָנסע־קווענטע (אויף וויפל אַ שרייבער מעג זיך דערלויבן צו זיין קאָנסעקווענט) פאַרזעצונג [illegible] דעם ראַוויטש קול אין דער יידישער פּאָעזיע. עס איז נישט קיין רעוויזיע, נישט קיין חרטה, און נישט קיין על־חטא.

איך קען אויך נישט אָננעמען, אַז „עיקר״ איז דאָ איינער פון די שמות נרדפים פון דער גאָטהייט, אָדער דער זין פון זיין. ווייל, ראַוויטשעס פריערדיקע [illegible], און ער אַליין, זאָגן עדות אַז ער האָט דאָס „גאַנצע לעבן (זיינס) געזוכט גאָט.״ און נישט נאָר געזוכט, נאָר געראַנגלט זיך מיט אים, און... אפילו זיך איבערגעבעטן מיט אים. (זע די פּאָעמע: „פּראָסטע רייד מיט גאָט אין ניו־יאָרק — וועגן לעבן, טויט און יידישקייט,״ 1939).

אין דער הקדמה צו „עיקר שכחתי״, אין דעם פּאַראַגראַף געווידמעט דעם ענין — [illegible] פרעגט ראַוויטש: „איז וואָס־זשע פלאָנטערט זיך דאָ אונטער די פיס די פּאָעזיע, און מיט וואָס איז זי דער עיקר?״ קען דעריבער אויסקומען, אַז „עיקר״ איז [illegible] סימנים פאַר פּאָעזיע. דערצו הייסט דער פינפטער חלק פון בוך — „אַ זקן פאַר־

שפּילט זיך מיט זיינע לידער.״ קען מען דאָס אַלץ טייטשן אַזוי, און טייטשן קאַפּויער. ראַוויטשעס אייגענע טייטשן רעגן אָן צו טראַכטן, אָבער פאַרענטפערן, פאַרענטפערן זיי נישט. נאָר אַזוי ווי ראַוויטשעס גורלדיקע שאלות „בלייבן... פאַרשריבן... אין אַ קיין מאָל נישט פאַרענדיקטן ליד״, זאָל „עיקר שכחתי״ בלייבן אַ נישט־פאַרענטפערטער נאָמען אויף אַ לעבנס־ווערק...

* * *

צוויי פּאָקוסן, וועלכע שטרעבן צו ווערן איינס, פון ראַוויטשעס פּאָעטישן אינטערעס זיינען: דער מענטש און גאָט. אין 1911 זינגט ער: „איך האָב אייך אַלע ליב, אייך אַלע, אַלע מענטשן־קינדער.״ אין 1912 איז ער מתפלל:

„גיב מיר דאָס וווּנדערלעכע גרויסע ליכט,
וואָס זאָל מיר שיינען פון זיין שכינה אויבן,
וואָס זאָל מיר מאַכן העל מיינע שוואַרצע נעכט,
גיב מיר דעם גלויבן.

ווייל גלויבן איז די זון. — און מיט דער הילף פון שטראַלן האָט
דאָס גאַנצע לעבן פון דער טיפעניש זיך אויפגעהויבן.
גיב מיר דאָס העלסטע פון דיינע ליכט — גאָט:
גלויבן.״

אין „עיקר שכחתי״, אין „פּיוטים וועגן גאָט און מענטש״, ווערן די צוויי פּאָקוסן אַ שפּינאָזישער, בובעריש־דיאַלאָגישער, אָדער מיסטיש־קבלהישער, טאָפּלטער־איינס:

„אין גרויסן פאַראַנען
זענען צוויי פאַראַנען,
ער— גאָט איז פאַראַנען,
איך— מענטש איז פאַראַנען.

אין זייער איינזאַמען
זיין
זענען זיי אַליין
און זענען צוזאַמען,

ווייל אַן איינזאַמקייט
איז נאָר איינע
דאָ.
און דאָך,
אַנדערש איינזאַם איך
אויף מיין שטויבעלע פּערד,
אַנדערש איינזאַמט ער
אין אוניווערס.״

ראַוויטש האָט, אין זיין באַהעמיש־רעבעלירנדיקן פּעריאָד, פּראָקלאַמירט מיט שטאָלץ: „איך בין דער דיכטער פון דעם עם־הארץ.״ אמת, דאָס דאַרף באַטראַכט ווערן דורך דער פּריזמע פון יענער צייט, און פון דעם בריוו־אויסטויש צווישן אים און זיין „כאַליאַסטרע״— חבר פּרץ מאַרקיש הי״ד. כ׳מיין אָבער, אַז מער ווי אַ צייט־תנדל און אַ רעאַקציע אויפן הייסן געמיט, איז עס קיין מאָל נישט געווען. אומגעקערט, ראַוויטש איז דער אינטעלעקטועלסטער, פילאָסאָפישסטער פון אַלע יידיש־דיכטער פון זיין דור. יאָ, ראַוויטש איז מעיד: „מער ווי וועלכע נישט איז פּאָעטן פון אַלע וועלטס לשונות פון דעם מין מענטש — זוכן די יידישן פּאָעטן גאָט״. מען קען אָנווייזן אויף דעם און אויף יענעם גרויסן יידיש־פּאָעט, וועלכער האָט זיך געראַנגלט מיט די יסודות־דיקע פּראָבלעמען פון יידישן און מענטשלעכן זיין. אָבער ראַוויטש איז דער אינטעלעק־טועל נאָנקאָנפאָרמיסטישער צווישן זיי, ווי ס׳איז אויבן אָנגעוויזן געוואָרן. וואָגס

ער צו שוועבן איבער יידיש־געפערלעכע, אַבסטראַקטע תהומען.. זיין שפּינאָזיזם האָט ך אים קינסטלעריש אָפּגעצאָלט. אָבער, איך בין זיכער, אַז ער האָט באַצאָלט דערפֿאַר בכבודיקן פּרייז... אין די מאַרקסיזירטע 20קער און 30קער, אין אהבת־ישראל נפּאַרמיסטישע נאָך־מלחמה יאָרן, איז דער יידיש־ליטעראַרישער דעת־הקהל זיכער יט צו גינסטיק געווען פֿאַר אַ שפּינאָזיסט. דער „עם־הארץ" האָט אים אוודאי נישט נכט, און פֿאַרזוכט.

איצט זענען די צעטלעכע ציטריקע יידיש־רעדאַקטאָרן, וועלכע זענען אונדז על פּי געבליבן, גורס אָדער בדחנות פֿון איידער־פּרוג פֿעריאַד, אָדער שירי־מזמור לידיש־ ם האַניק. „איר ווייסט דאָך, אונדזערע אַלטע לייענער פֿאַרשטייען נישט ... איז דער נודנער רעפֿריין.

אַנדערע טענהן ווידער, אַז פֿילאָסאָפֿיע, עטיק, און גאָט, וועלן די בעסער זוכן בײַ די פֿילאָסאָפֿן און טעאָלאָגן. ווי האָט געזאָגט איינער:

‘ In any case, let us lament the psychosis
Of all those who abandon the Muses for Moses.”

דער אמת איז אָבער, אַז דאָס פֿילאָסאָפֿישע ליד איז איינגעבירגערט אין דער עלט־פּאָעזיע, און אוודאי און אוודאי אין דער יידיש־העברעישער. עס מוז אָבער ריער־כּל זיין פּ א ע ז י ע, און נישט בלויז ווערסיפֿיקאַציע. ראַוויטשעס פֿילאָ־ סאָפֿישע פּאָעזיע איז פֿון ריינסטן טאָן — אַ טאָן וואָס עכאָט קלאָר אין די בלויע הייכן, ן לייזט זיך אויף אין די שטילקייטן און איינזאַמקייטן פֿון אין־סוף. איר מוזט נישט קא מסכים זיין מיט דער פֿילאָסאָפֿיע, כּדי דורכצולעבן אַ קינסטלערישע באַגעגעניש, עמאָציאָנעלע געשעעניש. פֿון דער אַנדערער זייט, בלייבט איר נישט בלויז מיטן ם פֿון אַ לידל, נאָר מיט אַן אינטעלעקטועלער איבערלעבונג, אַן אָנרעגונג צום אַכטן און רעפֿלעקטירן. אַזאַ פּאָעזיע איז פֿון די נכסי־צאן־ברזל, דער אייזערנער רן פֿון אַ ליטעראַטור.

ערשט נישט לאַנג, צווישן ביידע וועלט־מלחמות, האָט די יידיש־קולטור און איר ליטעראַטור געאָטעמט מיט פֿולע לונגען און מיט אַלע קעמערלעך. אַ ליטעראַטור לעבעדיקע, אַ נאָרמאַלע, מוז זיין פֿאַרשיידנאַרטיק, פֿילקאָלירק, פֿילקולותדיק — ניט בלויז „סולם־יעקבדיק", לפי אהרן צייטלין ז״ל. אָבער איצט, אין דער לשון־ קודשדיקער עפּאָכע, ציט זיך די יידיש־ליטעראַטור אַריין אין אַ הייליקער געטאָ, אין אָרון־קודש אַריין. אפילו ראַוויטשעס פּראָיעקט פֿון אַ ספֿר־הספֿרים צילט אַהין, ער מיינט עס יאָ, צי ער מיינט דווקא פֿאַרקערט. אָבער, אויב און ווען אַזאַ אָפּקלייב ט געמאַכט געווערן — איך האָף אַז ערשט אין דורות אַרום — וועט ראַוויטשעס פֿילאָסאָפֿישע פּאָעזיע מוזן אַריינגענומען ווערן.

אין די „דיאַלאָגן מיט דעם אין־סוף" און אין אַנדערע ציקלען, אין „עיקר שכחתי", נדערס אין אַזעלכע לידער ווי „פֿיר גורלדיקע שאלות און תשובות", „לאָמיר זיך רנען..", „אחד און אפֿס — אָדער 1 און 0"", (און ווו דען נישט?) גייט ראַוויטש ער אויף זיין געוואָגטן וועג. די לידער זענען דאָ נאָך מער פּאָעטיש־מוזיקאַליש, פֿינירט־דיסטילירט.

* * *

ראַוויטש זאָגט: „און אין דער פאָרם? אין דער פאָרם — זוכערייַ פון פרימיטיוו, אַזוי קלאָר ווי דער סטיל פון תנ"ך." זוכערייַ פון פרימיטיוו — אינעם פשוטן מיין פונעם „פרימיטיוו" — האָב איך אין „עיקר שכחתי" ווייניק געפונען. ווי ווייט תנכיש ראַוויטש ווערט אין „עיקר שכחתי" ווענדט זיך אין דעם געשמאַק און טעם וואָס דער תנ"ך האָט געלאָזט אויף עמיצנס גומען. איך געפין אים דאָ יאָ — תחינהדיק־תפילהדיק היימישלעך־יידיש, יידישלעך. לדוגמא — צוויי אויסצוגן פון ראַוויטשעס קריאת שמע:

און דער טרויער,
דער צער,
די איינזאַמקייט,
דער יאוש —
קומען יעדע נאַכט צו מיר, קומען אַלע פיר
און שטעלן אַרום מיין געלעגער שטום;
מימיני דער טרויער,
משמאלי דער צער,
מלפני די איינזאַמקייט,
ומאחורי דער יאוש —
ועל ראשי די פינצטערע שכינה — — —

זאָג איך קריאת שמע:
טרויער,
צער,
איינזאַמקייט,
יאוש,
זייט צו מיר גוט,
כאָטש אַ שעה אין דער נאַכט,
כאָטש אַ מינוט —
און איך האָב מיר דערטראַכט
צום זינען פון אַבסאָלוט
און אַבסאָלוטער נאַכט:
ש־ש־ש —

* * * * *

יאָ, געווען ביי ראַוויטשן אַ פעריאָד פון „זוכערייַ פון פרימיטיוו". געבליבן איז די שטרעבונג צום שלימותדיקן, אוממיטלבאַרן אויסדרוק פונעם קוים־געזאָגטן, נאָמען לאָזן. די טענער און סטיל/פאָרם עקספערימענטן פון די „פרעהיסטאָרישע לאַנדשאַפטן", „נאַקעטע לידער", און די „פיר זייטן פון מיין וועלט", האָט ראַוויטש געלאָזט הינטער זיך מיט איבער פערציק יאָר צוריק. אַ סובלימירטער עכאָ הערט זיך דאָ און דאָרט אין זיינע שפעטערדיקע ווערק — אָבער, נישט מער ווי אַן עכאָ. ראַוויטש דער „כאַליאַסטערניק", דער מורד, דער גשמיותדיק־ערד־אָטישער, דער פאַגאַניסטישער העדאָניסטישער, מוטער־זון און זון־ערדישער, ראַוויטש דער וועלטלעכסטער אַלוועלטלעכקייט־ייִד, דער וועגעטאַריאַנער, דער וואַנדערער, דער הומאַניסט־ייִד; די און פיל אַנדערע פאַטעטן פון עפּם מענטשן און דיכטער ראַוויטש פאַרדינען אַן ערנסטע שטודיע. אפשר וועלן זיך אונדזערע יידיש־קאַטעדרעס נעמען דערצו, מיט דער צייט. מיר געדענקען נאָך די ליטעראַרישע משפטים, אין די פוילישע שטעטלעך, אויף „בלוט אויף דער פאַן". ראַוויטש איז דאַן געשטאַנען נאָענט צו דער בונדישער באַוועגונג. אָבער, ווי זיין רבי, פרץ, האָט ער נישט פאַרזען די פלעקן אויף דער סאָציאַליסטישער זון, און דאָס בלוט אויף דער פאַן, כאָטש מיר האָבן אַלע אַזוי פאַריבל געהאַט אויף אים. ראַוויטש איז געווען גענוג קאָנטראָווערסאַל כדי צו זיין ממש אַ מזל־ברכה מאַטעריאַל פאַר אַן אַקאַדעמישער דיסערטאַציע.

* * *

אין דעם ציקל „כי בנו בחרת", פון „עיקר שכחתי", געפינט זיך די פראַכטפולע יידישלעך־צעוויקטע תפילה, „נאַכט פון תחנון און בטחון איבער תל־אביב." עס איז אַ מוז צום לייענען פאַר יעדן ייד וועלכער צאַפּלט זיך מיטן גורל פון אונדזערע ברידער אין ישראל, אין אונדזערע טעג. ראַוויטש, דער נישט־ציוניסט, האָט דאָ אויסגעדריקט דאָס וואָס עס ליגט ביי אַ ייד אויפן האַרץ. קיין חידוש איז עס נישט, ווייל, ווי זאָגט

ער צו אורי צבי גרינבערג, אין „די קרוינונג, קאַפּיטל י״ב: „ישראל־ארץ־אורי־צבי — ביסטו! נאָר איך, איך לעצטער; איך בין איינגעוואַקסן / אין דער רויער קאָרע פון דעם שטאַם, און בין די אייביקייט: ישראל עם!״ (אגב, איז אפשר כדאי צו באַמערקן, אז אין 1914 האָט דער יונגער ראַוויטש פאַרגעטערט טעאָדאָר הערצל, אין אַ גוט ליד מיטן זעלבן נאָמען). ווען ראַוויטש וואָלט בלויז געפאָלגט זיין אייגענע עצה, אין ליד „אַמיר זיך לערנען. . .״ דהיינו, צו פאַרגעסן אַמאָל קלוג צו זיין, וואָלט די פּאָעמע „נאַכט פון תחנון און בטחון איבער תל־אביב״ געוואָרן די טרייסט־שענקענדיקע איבערלעבונג, בהא הידיעה, פאַרן גאַנצן פאָלק . . .

די גרויסע פּאָעמע, „קול קורא במדבר״, אַ דיאַלאָג צווישן ישראל און ישמעאל, פאַרדינט אַן ערנסטע באַהאַנדלונג, און איז אויך אַ מוז צום לייענען פאַר אַ ייד היינטיקע צייטן. די פּאָעמע וואָלט געדאַרפט ברייט פאַרשפּרייט ווערן, אין אַן ענגלישער און אַראַבישער איבערזעצונג, ווי אַן אויסדרוק פון אַ יידנס בענקשאַפט נאָך דעם וואָס ס׳וואָלט געקענט און געדאַרפט זיין. דאָס איז אַ פּאָעמע פון אַ יידישלעך־הומאַניסטישן און אוניווערסאַלן חן.

מיט ראַוויטשן קען מען זיך ד י נ ג ע ן וועגן זיינע, ווי ער רופט זיי, „זיגזאַגן״. „זיגזאַגן מיט אַ גליענדיקער בענקשאַפט צו אַ יסוד־ליניע, אַ יידישער ליניע אין העלענישע קרייזן. . .״ ק ר י ג ן קען מען זיך מיט אים נישט. ווייל, ווי קען מען זיך קריגן מיט אַ דיכטער, וועלכער האָט נאָך יונגערהייט, אין 1922, געוווּמען אויף זיך די גזירות „מער קיין לירישע לידער נישט צו שרייבן.״ און אין „עיקר שכחתי״, אין „אַ ליד וועגן היינטיקע און וועגן אייביקע לידער״, זעענען מיר עדות צו זיין איבערברעכן די תאווה פון שרייבן לידער ווי אַלע אַנדערע טוען שרייבן: לידער וועגן דער גאַבעס שבת־פאַרנאַכטן. און דאָס אַלץ, צוליב וואָס? צוליב דעם וואָס ער ראַנגלט זיך תמיד מיטן גורל, מיטן גזר, מיט גאָט, וועלט, ייד, און מענטש. און אויך צוליב דעם וואָס „ר׳האָט פאַרבלאָנדזשעט״, ווי מיר אַלע, „אין (עשוס) אייביקע היינטן״. ווי קען מען זיך קריגן מיט אַ דיכטער וועלכער זאָגט: „איך בין קיין מאָל נישט אַוועק פון מיין לאַנד איז ייד״?

* * *

ווען מען לייענט ראַוויטשעס ערשטע לידער ווערט מען איבערראַשט ווי פרי ער איז פּאָעטיש רייף געוואָרן. נאָך פאַר די „זיגזאַגן״, אין אָנהייב 1719, האָט ראַוויטש באַזונגען, אין „אַלוועלט־ליד״:

אַ וווּנדערלעך, וווּנדערלעך, וווּנדערלעך
מיר,
די אַלצדינג איז נאָענט — אָט ריר
איך עס אָן מיט די הענט.
מיט אָפענע אויגן — דער שטערן הויך —

און מיט טריט, וואָס איז פלי,
פלי איך און טרעט —
* * * * *
אַנטלייבט איז דער גייסט —
און פאַרגייסטיקט דאָס לייב. —

און איצט, אין „עיקר שכחתי״, קערט ער זיך אום צו זיין ע י ק ר, צו זיין שורש, און זינגט נאָך רייפער, מיט אַן „אַנטלייבטן גייסט און פאַרגייסטיקטן לייב״, אין זיין ליד „אחד און אפס — אָדער 1 און 0 —״:

„דער אײזערנער רינג פון דער אײנזאַמקײט
אַרום דעם אײזאַמען אײנס
שליסט זיך אַלץ ענגער און ענגער אַלץ
אַרום דעם
די־ / נעם /

דער־ / שראַ־ / קע־ / נעם /
האַלדז,
װי / אַ / לילי׳ע /
שװין / דין / װי /
אַ / לילי׳ע / װײס
פון מײן איך—"

ראַװיטש איז דורכגעפלאָסן דורך די געדיכטענישן פון דער פּאָעטישער פּראָזע, נאַטוראַליסטישע אימאַזשן, צו די ברײטקײטן פון פרײװיליק־דיסציפּלינירטן פערז. די אימאַזשן װערן אַלץ מער און מער „אַנטלײבט", „פאַרגײסטיקטער" װערט זײן ליד, מער פאַרן געהער װי פאַרן אױג, אפילו דער אױסשטעל פון דער שורה. זײן ריטם, זײן מוזיק, איז בײגעװודיק, גראַציעז, בײטנדיק און לאַנג־אָטעמדיק; אָבער אַמאָל פאַרדרענגט ער זיך, איז זיך מצמצם צו קוים אַ דין שנירל, װי אַ באַרגיק שטרעמל צװישן סקאַלעס, װי טאַקע אין „אחד און אפס", אָבער נישט בלויז דאָ.

* * *

מער, טויזנט מאָל מער, װיפל קהל האָט געקרױנט און באַשײנט ראַװיטשן בחיים, האָט קהל געקרױנט און באַשײנט זיך אַלײן. דװקא אין דער איצטיקער צײט, װען דער יידישער גוף, יעדער דינדסטער נאָגל, איז אונדז הייליק און טײער, דאַרף אונדז קלאָר זײן, אַז נאָר דער יידישער גײסט הייליקט און יידישט דעם גוף. און װער נאָך װי דער יידישער שרײבער, איז דער שומר און שעפער פון יידישן גײסט? בײ דער איצטיקער ביטערער מערכה פון יידישן װאָרט ליגט אַ חוב אויף יעדן באַװוסטזיניקן ייד צו היטן די לעבעדיקע ספרי־תורה — די יידישע שרײבערס; נישט דערלאָזן אַז די קוים שעפּטשענדיקע קויל זאָל חלילה אויסגײן אין קאַלטן אַש פון גלײכגילטיקייט און פאַרגעסונג. כי הם חיינו ואורך ימינו... על אחת כמה וכמה, דאַרפן מיר, מאַנטרעאַלער יידן, אָפּשאַצן די זכיה װאָס מיר האָבן געהאַט, װאָס מלך ראַװיטש האָט געװוינט און געשאַפן צװישן אונדז. איז ער דאָך איבער זעכציק יאָר געשטאַנען אין די פאָדערשטע רײען פון דער יידישער ליטעראַטור שאַפונג. איז ער דאָך אײנגעפאַסט אין דעם דריטן רינג פון דער גאָלדענער קײט, װאָס ציט זיך פון די קלאַסיקערס ביז הײנט. לאָמיר װערט זײן אַזאַ זכיה. אין זײן פעלן זיך, און פעלן אונדז, װעלן מיר דערפילן װיפל מיר האָבן פאַרלוירן.

אין זײן „פאַרטאָג־תפילה אויפן ים — פאַר יידישע פּאָעטן", בעט ראַװיטש אויף זיך אַלײן:

און פאַר מיר, פאַר מיר אַלײן, דעם לעצטן צװישן זײ.
לאָז מיך, גאָט, אין דעם גרויסן, הייליקן בוך פון יידישן לײד און ליד
אַרײנשרײבן כאָטש אַ װאָרט, און כאָטש אויף דעם לעצטן בלאַט —
און דאָס לעבן מײנס, װאָס איז געװען, און איז, און װעט זײן נע־װנד,
זאָל נישט האָבן אַװעק אין גאַנצן אומזיסט. — "

אומזיסט? — חס ושלום! און נישט בלויז אַ װאָרט! און נ י ש ט אויף לעצטן בלאַט!

יעקב זיפּער /מאָנטרעאַל

אין אַ הייסן זומער־טאָג

(פון די פאַרצייכענונגען „דאַכטעניש אויף דער וואָר")

(דעם ליכטיקן אָנדענק פון מײַן שוועסטער העניע דבורה נ"ע געהייליקט)

די אויסער ווי געוויינלעכע מיט־זומער היץ, וואָס לאָזט נישט אָפּ וואָכן־לאַנג, איז שוין גאַנץ פּרי ממש נישט דערטרעגלעך. אַ געדיכטע פייכטקייט שטיקט און פאַרטעמפּט די חושים. בלויז שפּליטערן פון די נאַכט־קאָשמאַרן מיניען זיך אום קאַליידאסקאָפּיש פאַר די האַלב־אָפענע אויגן און שווינדלען אַוועק אין אַ פאַרהילענעם ערגעץ אַריין צוגלייך מיטן הייזעריקלעכן קול פונעם ראַדיאָ־אַנאָנסער וואָס כאָרכלט אויס די נייעסן שוויסיק־אַנגסטיק און בלייערן אינעם ליידיקן חלל פון צימער.

אין אַלע ווינקעלעך פונעם ערד־קיילעך קיילעט מען זיך איבער פּוסטע פעלדער און שטיינערנע באַרג־שפּיצן. די ערד קען שוין דעם מענטשן נישט טראָגן אויף זיך און זי ציטערט און עפנט דעם תהום איינשלינגענדיק אַלץ און אַלעמען אי אין מזרח זייט, אי אין מערב זייט. אויך די דרום און צפון עקן שאָקלען זיך. אין די איבערגעוואַקסענע שטעט פון דעם קאָנטינענט ברענען גאַנצע קוואַרטאַלן פון שוואַרץ און ווייס. קענסט ממש פילן דעם שאַרגנדיקן רויך אין דער שווייסיק פאַרשטיקטער שטימע פון דעם אַנאָנסער. דער שלוק קאַווע אין מויל, ביטערט צוגעסמאַליעט נישט אַראָפּצושלינגען. זיצט ער ווי אַ געליימטער ביי דעם געגרייטן פרישטיק־טיש און קען זיך נישט רירן.

ער זעט ממש די מענטשן־קנוילן שטויסן און קלימפּערן זיך הין און הער ווי געכאַפּטע מייז אין אַ פּאַסטקע פון הילפלאָזער שרעק גליווערט ער אין גאַנצן געביין. בלויז די אויגן אויפגעריסענע און שטאַר, גלאָצן אין אַ ווייטקייט אַריין וואָס איז אי פאַר אים, אי הינטער אים. מאָדנע, ווי פון דאָרט אויס וויקלט זיך פּלוצים אויף ווי אַ מגילה אַ לאַנג פאַרגעסן בילד פון די ווייטע יוגנט־יאָרן: אַ שטורעמווינט באַגלייט פון אַ דונער־קראַך מיט אַ שלאַנגאַרטיקן בליץ, רייסט אויף דאָס פענצטער פון „שטיבל" ווו ער לערנט, און ווענדט אים פון דער פאַרטיפטקייט אינעם שווערן מחלוקת צווישן דעם תנא רבי אליעזר מיט זיינע חברים תלמידים צי דער „שלאַנגען־אויוון" (תנור עכנאי) געמאַכט פון באַזונדערע רייפן און פאַרבונדן אין איין גאַנצקייט דורכן אָנגעשאָטענעם זאַמד־קליי צווישן די רייפן, איז גערעכנט ווי אַ בנין צוגעשמידט צום אָרט און קען דעריבער נישט טמא ווערן פון אַן אומרייניקייט וואָס פאַלט אין דעם אַריין, אָדער ס'איז גערעכנט ווי אַ כלי וואָס יעדע אומרייניקייט איז זי מטמא.

האָט ער טאָקע אַזאַ אויוון קיין מאָל נישט געזען און אַוודאי איז אים נישט קלאָר דער טיפערער זין פון זייער מחלוקת און וואָס פאַר אַ שייכות עס האָט צו אונדז היינט ווען אַזעלכע אויוונס זיינען שוין בכלל נישט בנמצא. אָבער מיט די אויגן פון רש"י און דעם געהיטענעם לשון פון די שפּעטערע מפרשים ביים אויפקלערן דעם עניין, וואָס פאַרהוילט מער ווי עס אַנטפּלעקט, שפּירסטו און זעסט ווי פון די פאַרקיילעכטע רייפן מיטן פאַרשוואַרצטן אָפענעם מויל פונעם אויוון, פליען פונקען וואָס צעגליען דעם געראַנגל צו אַ טראַגישער מיסטעריע אין וועלכער עס שטייט אין קאָן דער גורלדיקער באַשייד פון דער וועלט.

דער גאַנצער באַשאַף פון אונטן און אויבן איז צוגעשפּיצט און וואַרט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם אויף דעם אויסגאַנג פון דעם פייערדיקן מחלוקת. די בית־מדרש ווענט ציטערן פאַר פּחד, האַלטן זיך ביים אַריינמישן, אָבער ווערן צוריקגעהאַלטן אין מיטן און בלייבן שטיין, האַלב געבויגענע אַזוי ביז היינט.

אויך דער בוים און דאָס ריטשקעלע אויפן הויף פאַרן בית־מדרש צאַפּלען מיט צער פאַרן נישט קענען העלפן דעם גרויסן

רבי אליעזר אין זיין מוראדיקער אַליינ־
קייט קעגן זייַנע חברים און תלמידים.

„ער מוז דאָך זיין גערעכט — איז איינ־
געשפּאַרט דער שאַרפזיניקער לערער —
דער גאַנצער געשטעל פון דער וועלט
באַשטייט דאָך פון באַזונדערע טיילן, וואָס
זייַנען באַהאַפטן בלויז דורך לויזע בינד־
פעדעם וואָס קוים מ'זעט זיי אָן, און פון
דעסטוועגן האַלטן מיר עס פאַר איין בנין,
וואָס קען נישט און טאָר נישט טמא ווערן...

די תורה אַליין קען דאָך עדות זאָגן אויף
דעם. אדרבא, הערט זיך גוט צו — אַנג־
סטיקט ער אויף אין אַ לעצטן פּרווו ביי־
צוקומען די קעגנער, אויפשטעלנדיק זיך
אַ שטורעמדיקער זייל,
וואָס איז פעסט פאַראַנקערט אינעם
באָדן אונטער די פיס; דער שטאָלטנער,
שאַרף געשניצטער קאָפּ מיט די פייער־
דיקע אויגן שניידט מיט חלפים־בליצן
אַריבער די געבויגענע קעפּ פון די חברים־
תלמידים. הויך און העכער בויערט ער
ביז די הימלען ווו די פמליא של מעלה
איז איצט אויך עוסק אין דער זעלבער
סוגיא, צי קען אַ שרץ מטמא זיין דעם
גאַנצן וועלט־געשטעל — אַדרבא, זאָל די
תורה פון הימל זאָגן, זאָל מען פון דאָרט
פון הימל אַליין זאָגן!... הערן טאַקע אַלע
דאָס ציטערדיקע ברומען פון אַלע עולמות:
„לאָזט אים, אליעזרן, מיין זון, די הלכה
איז אַלע מאָל ווי ער אויף יעדן אָרט!"

שטייט שוין אָבער אויך אויף
די פיס אין גאַנצן אַ צעפּלאַמטער, דער
שאַרף־צונגיקער רבי יהושע, וואָס אַלע
זייַנע חברים זייַנען אַלע מאָל עפּעס שלאַ־
בערדיק און איבערמאָסיק, בלויז די פּאַט־
ריאַרכאַלישע באָרד און פאות פאַרשטעלן
אַ ביסל די צעקריכטקייט פונעם ליכטיקן
פנים מיט די מילדע אויגן וואָס שייַנען
מיט חכמה פון וויסן. אַלע מאָל אַ געלאַ־
סענער, אַן איינגעהאַלטענער. יעדן וואָרט
געוויגן און געמאָסטן מיטן פּרווושטיין פון
לאָגיק און קלוגן איינפאַל און ביישפּיל
פון זיין פילפאַרביק רייכער לעבנס דער־
פאַרונג. איצט אָבער שטייט ער קעגן דעם
גרויסן רבין און חבר גלייך און אויסגע־
צויגן. די פאַרקוילטע שפּיץ־פינגער פו־
נעם שטענדיקן גליען די נאָדלען אין הייסע
קוילן, ציטערן (אַ שמידער פון נאָדלען
איז ער, ר' יהושע), און די ווייטע שפּיצן
פון דער געקרייזלטער באָרד פלאַטערן
מיטן אַנגסט פון זיין געשטאַלט קול, וואָס
שניידט אויבן און אונטן: „די תורה איז
מער נישט אין הימל... נאָר צו דעם אויס־
טייטש פון דעם היגן דאָ הערן מיר זיך
צו..."

די באַזונדערע שטיקער קען מען איבער־
פירן פון אָרט צו אָרט צום באַנוצן, איז
עס דעריבער אַ כלי וואָס ווערט טמא
ווען אַ שרץ פאַלט אין אַריין.

ציטערט אויף די גאַנצע חברייא פון
זיין קול און שטעלן זיך אויף צו ציילן זיך,
ווי עס איז דער שטייגער פון די חכמים
ביים סוף פון אויסהערן אַלע מיינונגען.
און אָט, נישט ווילנדיק אפילו, הייבט
עס אים אויך פון אָרט און זעט בחוש ווי
דאָס אָפענע פאַרשוואַרצטע מויל פון צע־
פלאַמטן אויוון שטאַרט אימהדיק מיט גלי־
ענדיקע רייפן איבער זייערע געבויגענע
קעפּ.

„אין יענער שעה — הערט ער זיך ברו־
מען מיטן טרויעריק פאַרטיפטן גמרא־
ניגון — האָט רבי נתן געפונען אליהון
און אים געפרעגט: וואָס זאָגט מען דאָרטן
אויבן איצט? האָט ער אים געענטפערט
און געזאָגט: דער אייבערשטער, געבענטשט
איז ער, שמייכלט: מיינע קינדער האָבן
מיר בייגעקומען..."

טוט עס פונקט אין דער רגע מיט אַ
מאָל אַ בליץ פאַר די פענצטער פונעם
„שטיבל" און דרייט אים אין גאַנצן אויס
צו דער זייט וואָס קוקט אַרויס צום שול־
הויף דערנעבן. אַ שוואַרצער קנויל־
וואָלקן קייקלט און דרייט זיך ווי אַ שרויף
פון אויבן אַרונטער און פאַרשרויפּט אין
זיך צוויי צעפּאַלנדיקע בהמהלעך, וועלכע
זייַנען אין געאייל געלאָפן פון דער פּאַשע
צו זוכן אַ באַהעלטעניש פון שטורעם אין
נאָענטן שטעלעכל פון חיים קצב. מיט
די האָרנדלעך אויפגעשפּיצט שסויטן זיי
זיך אין אַלע זייטן און קענען זיך פון גע־
ווירבל נישט אַרויסבאַקומען, נאָר ווערן
געשליידערט איינס אויפן אַנדערן ביז אַ
בליץ וואָס שפּאַלט דעם חושך־שרויף פון
הימל ביז דער ערד, טוט זיי אַ לויכט אויף
מיט אַ פלאַם. בלויז איין אויגנבליק האָבן
זיך די האָרנדלעך זייערע אַ שטויס געטאָן
צו דער זייט פונעם שטעלעכל און אַ פאַל
געטאָן אינעם גאָס רעגן מיט אַ גרייליקן

מרוק וואָס דער דונער האָט פאַרשטיקט.״

מאָדנע, ווי שאַרף ער פילט עס איצט, אַז דאָס הילפלאָזע אַוועקפאַלן פון די בהמהלעך איז אים אויפן גאַנצן לעבן שוין געבליבן שטעקן אין געמיט צוזאַמען מיטן טיפן צער אויפן טראַגישן סוף פון דעם גרויסן מחלוקת, ווען די חברייא האָט זיך אָפּגעשיידט פונעם גרויסן רבי אליעזר און געלאָזט אים טורעמען אַליין אין זיין איינזאַמער איינגעשפּאַרטקייט. „אין יענעם טאָג האָט מען דערקלערט פאַר טמא אַלץ וואָס דער גרויסער רבי אליעזר האָט מטהר געווען.״ קלינגט נאָך ביז איצט אין די אויערן דער באַדויער־טאָן פונעם סוף פון דער מעשה — „אַ גרויסער צאָרן איז אין יענעם טאָג געקומען אויף דער וועלט. אַלץ איז געשלאָגן געוואָרן אויף אַ דריטל, און ווי נאָר רבי אליעזר האָט געשיקט זיין בליק, איז עס פאַרברענט געוואָרן.״

„וואָס־זשע מאַכט עס דען אַזוי שטאַרק אויס, צי טהור צי טמא, אַז סיי ווי קומט יעדער שיין אום אַזוי פּלוצים און הילפלאָז?״ האָט עס דאַן גענומען עגבערן אין מוח מיט האַרבע קשיות און ספקות וואָס ס'איז אַ פּחד פאַרן מויל צו ברענגען. איז טאַקע אַלץ פאַרמשפּט פאַרברענט צו ווערן, און דער וואָס זיצט אויבן וועט בלויז שמייכלען אויף דעם? עס קאָן דאָך נישט זיין — האָט עס אים געפּייניקט יעדעס מאָל ווען דער זכרון האָט עס אים אונטערגעטראָגן פון דער פאַרהוילעניש אַרויס. עפּעס פון יענעם פּיינלעכן געפיל נאַגט אין אים איצט מיט אַ קאַלטן גליווער. אַ געווירבל פון פיל געשטאַלטיקע האָרנדלעך, וואָס טראָגן שוין אַ מענטשלעכן פּאַרצוף, שטויסן זיך אין אַ געדיכטן חושך וועלכער שרויפּט זיך אין אַלע עקן וועלט. ווו־זשע איז דען דאָ אַ באַשייד דערויף? נאָך וועלכער תורה זאָל מען נאָכגיין כדי צו וויסן אַז עס איז טאַקע דאָ אַ חילוק צווישן טמא און טהור?!

וואָלט דער מוח נישט געווען אַזוי פאַרכאַפּט פון דער געדיכטער שווייסיקער היץ וואָלט ער אפשר געקענט דורכטראַכטן דעם עניין ביזן סאַמע לעצט, איז ער דאָך אָבער איין שטיק גליווער איצט, הויערן די מחשבות ערגעץ אין אַ חלל וואָס ווערט אַלץ פולער און פולער מיטן הייזעריקן גרויס וואָס דער קול פונעם אַנאָנסער ברענגט אַרויס. וואָלט ער געקאָנט זיך רירן, וואָלט ער געלאָפן פון דאַנען. איז דען אָבער דאָ וווהין צו לויפן? ווו צו באַהאַלטן זיך?

אין אַ מאמר, וואָס פאַררופט זיך אויף אַ טיף פאַרגלויבטן, פאַרצייטישן מיסטיקער, האָט דאָ נישט לאַנג געלייענט, אַז אַלץ וואָס קומט איצט פאָר גייט לויט אַ קאָסמישן פּלאַן פון וועלכן בלויז יחידי סגולה אין יעדן דור ווייסן. קען דאָך זיין, אַז איצט איז געקומען די צייט פון אויסגלייכן דעם אַלטן חשבון און אָפּצאָלן דעם מענטשן פאַר די יאָרן פון פאַרטאַכליעווען אין טומאה מיטן אָנשטעל פון קדושה.״

אָט אַזוי, קליפּ און קלאָר, איז יענער מחבר זיכער אַז עס קען זיי... וועמעס זשע פּלאַן איז עס? און וואָס פאַר אַ זינען האָט אַ פּלאַן אויף וועלכן די פאָלקס־זינגער האָבן שוין לאַנג געקלאָגט: פּריצים שלאָגן זיך ווי לייבן, פּויערים פאַלן ווי די פליגן...״

שוין איין מאָל אַ פּלאַן און שוין איין מאָל אַ חשבון!

אריה פאַזי (סוף פון זייט 45)

דער געדאַנק טאָר ניט זיין אָפּגעשלאָסן און פאַרזיגלט. ס'דאַרף זיין אָפן פאַר שינויים, פאַר חשבון הנפש. די געדאַנקען וואָס צעטיילן מענטש היינט, זיינען ניט עיקרדיק אין זייער עצם. להבא וועלן זיי געשיכטלעך אויסזען טריוויאַל. אַלע שטרעבן צו דערגרייכן גליק און סטאַביליטעט. דער חילוק באַשטייט נאָר אין דעם אופן ווי דאָס גליק קען דערגרייכט ווערן און וואָס איז דער עצם פון גליק. דאָס הייסט, דער חילוק ווערט סימבאָליזירט דורך דעם פּראַגמאַטישן געביט ווי צו גרייכן דעם ציל, ניט געאַכט וואָס דורך זייער טעטיקייט און פּראָפּאַגאַנדע ווערן זיי אויסגעדריקט אין אַבסאָלוטיסטישער און רעטאָרישער פּראַזעאָלאָגיע פון דער פאָרשטעלונג פון קדושה. אָבער נאָר קדושה איז מענטשלעכע ענדגילטיקע שטרעבונג; דער וועג צו דערגרייכן עס טאָר ניט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ געץ.

ניו־יאָרק, 1945 ;
לאָס אַנדזשעלעס, 1976.

זאב וואָלף סאַלעס

אחד העם

(פופציק יאָר נאָך זיין פטירה)

דעם צוויטן יאַנואַר, 1977 (כ"ח בטבת תשל"ז), איז געוואָרן פופציק יאָר זינט דער העברעישער מחבר און טיפער דענקער, אחד העם, איז נפטר געוואָרן. זיין אייגנטלעכער נאָמען, אשר צבי בן ישעיהו גינצבערג, איז דער יוגנט פון מיין דור ניט געווען באַקאַנט. דאָס האָט אונדז אָבער ווייניק וואָס געאַרט. מיר זיינען געווען געוווינט צו רופן אונדזערע גרויסע חכמים לויט די נעמען פון זייערע חיבורים. למשל: דער נודע ביהודה, דער שאגת אריה, אָדער מיט זייערע צונעמען: דער רי"ף, דער רמב"ם אא"וו. דער עצם נאָמען פונעם מחבר איז נישט געווען וויכטיק. אַזוי איז געווען דער פאַל מיט אחד העם. — וואָס האָט דער חכם, אחד העם, אונדז צו לערנען, וואָסערע געדאַנקען שטרעבט ער צו פאַרשפרייטן, און ווי־אַזוי וויל ער אַז זיי זאָלן מקויים ווערן — דאָס איז געווען דער עיקר.

זיינע געדאַנקען זיינען אונדז באַקאַנט געוואָרן בעיקר אַ דאַנק זיין ספר על פרשת דרכים, פון וועלכן דער ערשטער באַנד איז דערשינען נאָך אין יאָר 1895. עס איז דעמלט געווען די צייט, ווען יידן אין מזרח־אייראָפּע האָבן זיך אָנגעהויבן אויפוועקן פון זייער לאַנגן לעטאַרגישן שלאָף, וואָס האָט זיי געמאַכט אַפּהענטיק, און זיי האָבן געפאַסט דעם באַשלוס, אַז ס'איז שוין געקומען די צייט עפּעס צו טאָן — עת לעשות לה' הפרו תורתך.

אין דער צווייטער העלפט פונעם 19טן יאָרהונדערט זיינען ביי אונדז יידן אויפגעקומען צוויי גרויסע באַוועגונגען, איינע אַ נאַציאָנאַלע, חיבת ציון, און שפּעטער דער ציוניזם, און צום סוף פונעם יאָרהונדערט — די סאָציאַלע באַוועגונג פונעם בונד אין פוילן און ליטע און די יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי אין גאַליציע.

די פּראַקטישע נאַציאָנאַלע טעטיקייט האָט זיך אויסגעדריקט אין גרינדן קרייזן פון חובבי ציון אין די גרעסערע שטעט, און זאַמלען געלט פאַר די ערשטע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל. די חברים האָבן זיך אויך מתחייב געווען צו פּראָפּאַגאַנדירן די אידעע פון חיבת ציון (און שפּעטער די אידעע פון ציוניזם) צווישן די אָרטיקע יידן. די פירערס פון דער סאָציאַלער באַוועגונג זיינען בעיקר געווען טעטיק מיט אויפקלערן די חברים פון די קרייזן, אָרעמע אַרבעטער ביי יידישע בעלי־מלאכות, די סיבות פון זייער ביטערער מערכה און זיי אָנווייזן אויף מיטלען ווי אַזוי מ'וואָלט געקענט זייער לאַגע פאַרבעסערן.

אָט די צוויי באַוועגונגען האָבן דאַן באַהערשט די מוחות פון דער יידישער אינטעליגענץ. ס'זיינען אין יענער צייט אַרויסגעגעבן געוואָרן צייטונגען און צייטשריפטן אין העברעיש פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון דער נאַציאָנאַלער אידעע און חיבת ציון, בעת די אָנהענגערס פון דער סאָציאַליסטישער שיטה האָבן כמעט אויסשליסלעך געניצט יידיש סיי אין זייערע מסיבות און סיי אין שריפטן.

* * *

אחד העם האָט זיינע מאמרים פאַרעפנטלעכט אין דער העברעישער פּרעסע, צוערשט אין דעם טאָגבלאַט „המליץ" און שפּעטער אין אַנדערע פּעריאָדישע צייטשריפטן.

ווען ס'איז אויפגעקומען דער פּאָליטישער ציוניזם, מיט טעאָדאָר הערצל בראש, האָט די נאַציאָנאַלע ציוניסטישע באַוועגונג אָנגענומען רעאַלע פאָרמען. ד"ר הערצלס אינטעלעקטועלער באַגאַזש און זיין מאַיעסטעטישע פּערזענלעכקייט האָט שטאַרק אויסגענומען באַזונדערס ביי דער שטודירנדיקער יידישער יוגנט. אין אַלע גרעסערע שטעט זיינען געעפנט געוואָרן ציוניסטישע פאַריינען, צו וועלכע ס'האָבן זיך אָנגעשלאָסן בחורים פון „באַלעבאַטישע" עלטערן, וואָס האָבן געלערנט אין ישיבות און בתי־מדרשים. צו אַ טייל פון זייערע עלטערן זיינען אָנגעקומען העברעישע צייטונגען פון וועלכע זיי האָבן געשעפּט זייערע ידיעות וועגן די וועלטגעשעענישן. אין די צייטונגען האָבן זיך

איך געפונען עסייען וועגן קונסט און וויסנשאַפט, ליטעראַרישע שאַפונגען, וואָס זיינען דיסקוטירט געוואָרן אין די פאַר־איינען.

די העברעישע פּרעסע פון יענער צייט איז געווען אין אַ גרויסער מאָס גינציק געשטימט פאַר דער אידעע פון חיבת ציון און פאַר דער אויפריכטונג פון דער העברעישער שיין־ליטעראַטור. די העברעישע צייטונגען האָבן געהאַט ליטעראַרישע ביילאַגעס, אין וועלכע ס'האָבן זיך באַטייליקט פּאָעטן און דערציילערס פון הויכער קינסטלערישער מדרגה. די קלויז־בחורים און ישיבה לייט האָבן געשעפּט זייערע ערשטע ידיעות אין דער מאָדערנער ליטעראַטור פון אָט דעם קוואַל. דער נאָבעל פּרייז געווינער, שמואל יוסף עגנון, און דער משורר לאומי, חיים נחמן ביאַליק, זיינען אַרויסגעוואַקסן פון אָט דעם קוואַל.

* * *

אחד העם איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1856 אין סקווירא, אוקראַינע, ביי אַ רייכער חסידישער משפּחה, וואָס האָט געשטאַמט פון בראָדי, גאַליציע. ער האָט באַקומען, ווי כמעט אַלע יידישע קינדער אין יענער צייט, אַ טיף רעליגיעזע דערציונג; געלערנט אין אַ „חדר", שפּעטער ביי פּריוואַט־מלמדים, תורה, גמרא און יורה דעה. אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַ „גוט קעפּל", האָט זיין פאָטער מער נישט געפונען קיין „רבין" פאַר זיי זון. לערנט ער אַליין „פאַר זיך" מיט גרויס התמדה און ווערט באַלד אין דער סביבה באַרימט ווי אַ בקי אין ש"ס און פּוסקים. ער שרייבט הערות אויף די סוגיות הש"ס און דיני שולחן ערוך. אָט די הערות געפינען זיך אין דעם פּריוואַטן אַרכיוו פון דער משפּחה. ער לערנט „פאַר זיך" נביאים וכתובים מיט מפרשים, ספּעציעל מיטן פּירוש רד"ק. ער פאַרטיפט זיך אין די ספרים פון די חכמי ספרד, רבי סעדיה גאון, רבנו בחיי אבן פקודה, רבי יהודה הלוי, און באַזונדערס פון רבנו משה בן מימון. די דאָזיקע ספרים האָבן זיך געפונען אין דער ביבליאָטעק פון זיין פאָטער.

אין דעם דאָזיקן צייט־אָפּשניט פון זיין לעבן האָט אחד העם געשעפּט זיינע אַלגעמיינע סעקולערע ידיעות ב אָ ר פון ספרים אין העברעיש, ווייל, ווי אחד העם שרייבט אין זיינע זכרונות, האָט ער ערשט ריכטיק אָנגעהויבן צו לערנען די נישט־יידישע לשונות, שוין זייענדיק אַ מאַן פון צוואַנציק יאָר.

ר' ישעיה, אחד העמס פאָטער, דער הייסער סאַדיגורער חסיד, און אויך זיין פרוי, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאַט זייענדיק בלויז 17 יאָר אַלט, האָבן אים אין לערנען נישט געשטערט. ער קויפט זיך איין ביי אַ מוכר ספרים לערנביכער פאַר דייטש און רוסיש, פון וועלכע ער לערנט די ביידע שפּראַכן, אָן דער הילף פון אַ לערער. ער לערנט מיט גרויס חשק די וויסנשאַפטלעכע ליטעראַטורן אין אָט די שפּראַכן, אָבער בעיקר אין דייטש. די גרינטלעכע קענטעניש פון דער רעליגיעזער, פילאָסאָפישער, יידישער ליטעראַטור פונעם מיטלאַלטער האָבן אין אים אויפגעוועקט דעם פאַרלאַנג זיך צו באַקענען מיט דער פילאָסאָפיע פון די אַנדערע פעלקער. ער לערנט דאַן ענגליש, פראַנצויזיש און אויך לאַטיין, און באַקענט זיך מיט זייערע ליטעראַטורן, באַזונדערס מיט דער פילאָסאָפיע פון די ענגלישע חכמים.

היות ער האָט זיך די אַלע ידיעות דערוואָרבן כמעט אַליין, ווי אַן אויטאָדידאַקט, האָט ער געהאַט געוויסע ספקות אין זיינע שלימותדיקייט. באַשליסט ער אַריינצוגיין אין אַ נאָרמאַלער רוסישער שולע, לערנען דאָרט אַ קורצע צייט און באַקומען אַ מאַטוראַ צייגעניש, כדי אַריינצוקומען אין אַן אוניווערסיטעט. ער האָט זיך אָבער באַלד מיישב געווען אַז ס'איז נישט פּאַסיק פאַר אים, אַ מאַן אין די צוואַנציקער יאָרן, זיך אָנידערצוזעצן אויף דער שולבאַנק מיט יונגע תלמידים מיט קנאַפּע ידיעות. האָט ער פאַרלאָזט זיין וווינאָרט און זיך באַזעצט אין אָדעס.

אין אָדעס ווערט ער באַלד אַ חבר אין דער חברה חובבי ציון. זיינע חברים האָבן גלייך דערזען אין אים אַ גרויסן בעל־כשרונות, און זיי האָבן אין גיכן אים אַריינגענומען אין ועד־הפועל, און זיין מיטאַרבעט ווערט הויך געשעצט.

האָבנדיק זיך באַקענט פון אינעווייניק מיט די אַקטיוויטעטן פון דער חברה, פאַרעפנטלעכט ער זיין ערשטן מאמר אין ה מ ל י ץ, אין וועלכן ער האָט שאַרף

קריטיקירט די מעטאָרן און וועגן פון די חובבי ציון, און אָט דעם מאמר מיטן נאָמען: לא זה הדרך האָט ער גע־חתמעט מיט דעם פּסעוודאָנים אחד העם, וואָס איז שוין אויף שטענדיק געבליבן זיין פּען־נאָמען.

דער דאַן אַנאָנימער אחד העם האָט גע־זאָלט מיינען: איינער פון פאָלק; אין די שפּעטערע יאָרן איז ער אָבער שוין פאַר־שטאַנען געוואָרן מיט דעם צווייטן טייטש: דער אויסגעוויילטער פון פאָלק.

אחד העמס הויפּט־געדאַנק אין דעם מאמר איז געווען, אַז כדי צו דערגרייכן די אידעאַלן פון שיבת ציון מוזן מיר צו־ערשט קאָנצענטרירן אַלע אונדזערע כוחות אויפצולעבן דעם נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין ביי יידן, וואָס דער צוויי טויזנט יאָריקער גלות האָט צעשטערט. מען דאַרף קודם די יידן גייסטיק דערהויבן,, כדי צו מאַכן זיי פילן, אַז זיי זיינען אַן איינהייטלעך פאָלק.

אחד העם גיט זיך דאַן אָפּ מיט שרייבן מאמרים, צווישן אַנדערע אין ראַבניצקיס פּרדס, אויך אין אַ זאַמלבוך כוורת, וואָס ער אַליין האָט רעדאַקטירט, ווו ער אַנט־וויקלט זיינע נאַציאָנאַלע אידעען. די מאמרים, געשריבן אין אַ פּינקטלעכן שיי־נעם העברעישן סטיל, האָבן פאַר אים גע־שאַפן אַ גרויסן נאָמען אין דער משכילי־שער וועלט. ער איז אין יענע קרייזן באַטראַכט געוואָרן אַלס דער טיפסטער אידעאָלאָג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג. ער ווערט דעמאָלט דער אָנ פירער פון דער נסתרדיקער חברה בני משה. די מיטגלידער פון דער דאָזיקער חברה זיינען באַשטאַנען פון געקליבענע פּערזענלעכקייטן. זיי זיינען באַטראַכט געוואָרן ווי די טרעגערס פון אחד העמס דערהויבענע נאַציאָנאַלע אידעאַלן מיט כוונה צו פאַרבעסערן די ביטערע מערכה פון געפּלאָגטן יידישן פאָלק.

* * * * * *

כדי צו שטאַרקן דעם נאַציאָנאַלן באַ־וווסטזיין ביי יידן מוזן זיי געלערנט ווערן זיך צו פילן פאַרבונדן מיטן יידישן עבר; זיי דאַרפן קענען און ליב האָבן דאָס לאַנד אין וועלכן אונדזער יידיש פאָלק איז גע בוירן געוואָרן; זיי דאַרפן קענען און פאַר־שטיין אונדזערע ריזיקע גייסטיקע אוצרות און די שפּראַך, וואָס אונדזער פאָלק האָט געשאַפן; מ'דאַרף זיי לערנען שטאָלץ צו זיין אויף דער אומגעהייער שטאַרקער השפּעה, וואָס אונדזערע חכמים און נביאים האָבן געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער מערבדיקער ציוויליזאַציע.

מען טאָר אָבער אויך נישט מזלזל זיין די שאַפונגען, וואָס יידן האָבן געשאַפן לעבנדיק אין די פאַרשיידענע גלותן. יידן, צעזייט און צעשפּרייט אין אַ סך לענדער, קענען זיך ערשט דעמאָלט פילן ווי אַנגע־העריקע צום יידישן פאָלק, אויב זיי האָבן בשותפותדיקע האָפענונגען פאַר דער צו־קונפט. דער עבר מיטן עתיד צוזאַמען האָבן דעם כוח צו שמידן און דערהאַלטן ביים לעבן דאָס יידישע פאָלק.

מען טאָר נישט זוכן קיין נייעם נאַציאָ־נאַלן לאַנד פאַר יידן, ווייל אַזוי אַרום ברעכט מען אָפּ מיטן עבר, און ס'ווערט געשאַפן אַ ניי פאָלק אָן היסטאָרישן הינ־טערגרונט. דאָס דאָזיקע נייע פאָלק איז פון פאָרויס פאַרורטיילט אויף אונטער־גאַנג דורך אַסימילאַציע מיט שטאַרקערע קולטור־פעלקער, מיט וועלכע זיי וועלן קו־מען אין באַרירונג. אָן היסטאָרישן באַ־וווסטזיין וועט דאָס נייע פאָלק דעגענערירן און באַלד פאַרשווינדן פון דער וועלט־אַרענע.

דערפאַר טאַקע וואַרפט אחד העם אָפּ אַלע טעריטאָריעס וואָס זיינען אָנגעבאָטן געוואָרן מצד גוטמיינענדיקע אידעאַליסטן און דיפּלאָמאַטן פאַר דער רעטונג פון די אונטערדריקטע יידישע מאַסן אין געוויסע גלות־לענדער, ווי רוסלאַנד און רומעניע. די אָנגעבאָטענע טעריטאָריעס האָבן זיך דער עיקר געפונען אין אַרגענטינע און אין אוגאַנדאַ...

(אין ליכט פון די היינטצייטיקע געשעע־נישן קענען מיר זעען ווי „ראַעליסטיש" יענע טעריטאָריאַליסטישע פאַרשלאָגן פאַר דער לייזונג פונעם יידן־פּראָבלעם זיינען געווען...)

אחד העם האָט נישט געזען קיין שנעלע מעגלעכקייט פאַר דער פאַרווירקלעכונג פונעם הערצעליאַנישן ציוניזם. ווי אַ פּראַקטישער אידעאַליסט, דענקט ער די־ריבער, אַז ארץ ישראל וועט דערווייל קענען לייזן די צרת היהדות („שכינתא בגלותא" אין דער קבלה...), שאַפנדיק אַ

גייסטיקן צענטער פאַרן יידישן פאָלק נאָך אין אונדזערע טעג. מיר דאַרפן איבערלאָזן די לייזונג פון דער צרת היהודים, פון דעם יידן נויט, פאַר שפעטערע צייטן. (זע: הציונית המדינית).

* * * * *

אחד העמס באַציונג צו יידיש, ווי אַ נאַציאָנאַלע שפראַך ביי יידן, איז געווען אַ נעגאַטיווע. זיין מיינונג איז געווען, אַז אין דער קולטור־וועלט ווערט אַ שפראַך אָדער אַ דיאַלעקט נאָר דאַן אנערקענט ווי אַ נאַציאָנאַלע שפראַך, אויב אין איר זיינען געשאַפן ליטעראַרישע ווערטן פון אַ גרויסן פאַרנעם. אַזעלכע ווערטן געפינט ער נישט אין „זשאַרגאָן". תחינות, טעאַטער און פאָלקסלידער זיינען נישט פון גרויסן נאַציאָנאַלן ווערט. ער פאַרענטפערט זיך פאַרוואָס ער באַנוצט דאָס וואָרט „זשאַרגאָן" אין זיין העברעישן מאמר אַנשטאָט יהודית, וואָס איז שוין ביי אַלעמען אָנגענומען געוואָרן, דאָס איז דערפאַר ווייל די העברעער קענען אַזוינס נישט טאָן, מחמת צוויי טעמים: ראשית, עקזיסטירט אַ גרויסער טייל פון אונדזער פאָלק, וואָס נישט זיי און נישט זייערע אָבות האָבן ווען ס'איז פאַרשטאַנען דאָס דאָזיקע יהודית, און שנית, ווערט אין תנ"ך אָנגערופן מיטן וואָרט יהודית אַ העברעאישער דיאַלעקט, וואָס איז, לכל הדעות, גאַנץ ווייט פונעם היינטצייטיקן יידישן לשון. („שלילת הגלות" אין דער הערה).

* * * * *

ווי באַוווסט איז די באַלפור דעקלאַראַציע געשריבן געוואָרן אין אַ נוסח, וואָס קען אויסגעטייטשט ווערן ווי אַ באַשטעטיקונג פון דער אחד העם אידעע, וואָס באַגענוגנט זיך אויף דערווייל מיט דער שאַפונג פון בלויז אַ גייסטיקן צענטער (מרכז רוחני) פאַר יידן אין זייער היסטאָרישן ארץ ישראל. דאָס לשון פון דער דעקלאַראַציע: „די שאַפונג פון אַ נאַציאָנאַלן היימלאַנד אין פאַלעסטינע פאַרן יידישן פאָלק", קען טאַקע אַזוי מיינען. אַ סך גוטע ציוניסטן זיינען געווען קעגנער פון אַזאַ מין דעקלאַראַציע, וואָס האָט אונטער די פליגל פונעם שיבת ציון אידעאַל. דער דאָזיקער נוסח איז משמעות אויסגעפשטלט געוואָרן פון דער ענגלישער רעגירונג, כדי צו באַרואיקן די געמיטער פון די אַראַבער.

היינט, ניין און צוואַנציק יאָר נאָך דער גרינדונג פון מדינת ישראל, און אין ליכט פון די געוואַלדיקע פאָליטישע אַנטוויקלונגען אין און אַרום דער מדינה, האָט נישט, סיי די באַלפור דעקלאַראַציע און סיי אחד העמס אידעע פון אַ גייסטיקן צענטער, קיין ממשותדיקן ווערט. זיי וועלן בלייבן היסטאָרישע דאָקומענטן פאַר די קומענדיקע דורות ווי אַן אָנדענק פאַר די אידעאָלאָגישע קאַמפן צווישן די ציוניסטישע פאַרטייען. על אחת כמה וכמה זיינען די דאָזיקע דאָקומענטן פון גרויסער וויכטיקייט פאַרן קומענדיקן היסטאָריקער. ער וועט אין זיי געפינען דעם הינטערגרונט, וואָס האָט געפירט צו דער עטאַבלירונג פון דער יידישער מדינה אין יאָר 1948־ה'תש"ח — און צו די פאָליטישע און טעריטאָריעלע סיכסוכים און בלוטיקע מלחמות צווישן אַראַבער און יידן ביז צום היינטיקן טאָג.

אחד העמס פילאָסאָפישע עסייען און זיינע ליטעראַרישע מאמרים וועלן נאָך אַ סך יאָרן שטודירט ווערן אין די יידישע שולעס און אוניווערסיטעטן און וועלן זיין אַ גאָר וויכטיקער ביישטייער צו דער געשיכטע פון די באַמיונגען מצד גרויסע געטרייע יידן צו ראַטעווען זייער פאָלק פון אונטערגאַנג.

צו אונדזערע לייענערס:

מיר בעטן אייך איינצוצאָלן דעם חוב פאַר אייער יערלעכן אַבאָנימענט פאַרן „חשבון". אונדזער זשורנאַל שטיצט זיך דורכויס אויף אונדזערע לייענערס. אַבאָנימענט: $5.00 אַ יאָר.

די פאַרוואַלטונג

יוסף לעפטוויטש / לאָנדאָן

ישראל זאַנגוויל און לשון יידיש

(צו זאַנגווילס פופציקסטן יאָרצייט)

שלום אַש האָט מיר אַמאָל געזאָגט וועגן ישראל זאַנגוויל, אַז כאָטש ער האָט נישט געשריבן אויף יידיש, נאָר אויף ענגליש, איז ער אַ גרויסער יידישער שרייבער, נישט ווייניקער ווי פרץ און שלום עליכם. האָט זאַנגוויל אַליין דאָס געזאָגט וועגן זיינע ווערק, אַז זיי זיינען יידיש־ענגליש. דאָס הייסט, גייסטיק יידיש, יידיש־לשונ־דיק, מיט דעם גייסט פון יידיש־לשונדיק לעבן, וואָס האָט אין זיין צייט געברויזט אין לאָנדאָנער ווייטשעפל, ווו ער איז אויסגעוואַקסן. ער איז אויסגעוואַקסן ווי אַ סך, אפשר די מייסטע פון זיין דור און מיין דור, ביי טאַטע־מאַמע וואָס האָבן גע־רעדט מיט די קינדער יידיש, און די קינ־דער האָבן פאַרשטאַנען, ענטפערנדיק אויף ענגליש. אפילו דער יונגערער דור, צווישן זאַנגוויל און מיר, דער דור פון פראָפעסאָר זעליג בראָדעצקי, האָט גע־קענט אַ זאַפטיקן יידיש. דערציילט בראָ־דעצקי אין בוך אויטאָביאָגראַפיע: „מיר האָבן גערעדט ענגליש צווישן זיך“ — ער מיינט די קינדער — „נאָר צו די עלטערן האָבן מיר גערעדט יידיש. יידיש איז ביי אונדז געווען אין אמתן אונדזער מוטער־שפראַך, מאַמע־לשון.“ אַזוי דערציילט דער באַרימטער מאָלער מאַרק גערטלער: „מיין ערשט לשון איז געווען יידיש. איך בין אויסגעוואַקסן מיט יידיש. אַז איך האָב באַדאַרפט האָבן אַ מאָדל פאַר מיינע בילדער, בין איך אַרויס אין די „ליין“ (דער גרויסער ווייטשעפלער מאַרק) און גענומען איינעם פון די מאַרק־יידן און יידענעס. איך בין ביי זיי געווען אַן „אייגענער“.

מ׳קען אפילו אויסטייטשן אַש׳ס וואָרט וועגן זאַנגוויל ווי אַ יידישער שרייבער אין אַ ברייטערן זין, אַז ער האָט געשריבן זיינע ווערק אויף יידיש. איך מיין אין דעם זין, אַז אַ גרויסער טייל פון זיין גרויס ווערק, „די קינדער פון געטאָ“, און פון אַנדערע זיינע דערציילונגען, איז געשריבן אויף יידיש מיט ענגלישע ווערטער. ער האָט איבערזעצט די יידישע רייד אויף ענגליש, אָבער אַזוי אַז ווען מ׳וויל קען מען צוריק איבערזעצן וואָרט אויף וואָרט אויף יידיש, און ס׳וואָלט ווי געווען אָרי־גינעל געשריבן אויף יידיש. ניט נאָר די עלטערן האָבן גערעדט מיט די קינדער יידיש, און די קינדער האָבן פאַרשטאַנען, נאָר די עלטערן צווישן זיך האָבן גערעדט יידיש. און יעדעס וואָרט זייערס איז דורכ־געזאַפט מיט יידישן פאָלקס־לעבן, מיט יידישן פאָלקס־שטייגער. ווען מען לייענט אין „די קינדער פון געטאָ“, ווי דער אַל־טער הייאַמס רעדט זיך אָפ פון האַרץ מיט זיין ווייב, דרינגט דורך, דורך די ענגלישע ווערטער, דאָס יידיש־ריידן פון זייער שמועס. מ׳הערט ווי זיי ריידן יידיש.

זאַנגווילס עלטערן זיינען געווען אימי־גראַנטישע יידן — דער טאַטע פון אַ קליין שטעטל אין קורלאַנד. די מאַמע — פון לעבן וואַרשע. דער טאַטע איז געווען שטרענג פרום, אַ ביסל אַ לערנער. פלעגט אויפשטיין פאַרטאָג און גיין אין שטיבל. מיטגענומען דעם בכור, דעם עלטערן זון, ישראל זאַנגוויל. זאַנגוויל איז אויסגע־וואַקסן אין אַ פרומער יידישער שטוב. אין זיינע ביכער מאָלט ער דאָס שטיבל ווו ער פלעגט דאַווענען מיטן טאַטן. ער מאָלט די מתפללים. וועגן איינעם פון זיינע העלדן, דאָס יינגעלע בנימין — שטאַרק ענלעך צו זאַנגוויל אַליין אַלס יינגל — דערציילט ער: „דער טאַטע האָט גערעדט מיט אים יידיש, און געוואָלט ער זאָל ווערן אַ רב“, און בנימינס ברודער שלמה, דער־ציילט זאַנגוויל: „ער האָט געלערנט גמרא מיטן טאַטן, און האָט געקענט איבערזעצן גאַנץ חומש“ — ס׳פאַרשטייט זיך, אויף יידיש.

געווען אַ צייט, ווען זאַנגוויל נאָענט צו 50, אין 1911, ווען ער איז אויפגע־טראָטן פאַרן ענגלישן הויך־געריכט ווי אַ ספעץ, אַן עקספערט, אַ בקי אין כשרות. לטובת אַ קצב, ביי וועמען די קהילה האָט צוגענומען זיין בשר־כשר שילד: „איך בין אויסגעוואַקסן“, האָט ער דערציילט

דעם ריכטער, „אין אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישער שטוב.“

ער האָט געקענט אַ גוטן יידיש — אַ ביסל דייטשמעריש, „קאָנגרעס־דייטש“. ער פלעגט דרוקן זיינע שפּילנדיקע וויציקע אַרטיקלען מיט דעם נאָמען „מאַרשאַליק“. און די אַרטיקלען האָט ער געגעבן אַ נאָמען „מרור און חרוסת“. אין „דזשואיש סטענדאַרד“, וווּ ער איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער, האָט ער אַמאָל געדרוקט „אַ יידיש ליד“ (אַזוי האָט ער עס גערופן):

מיינע שוועסטער, ברידער, גרינע
הערט צו מיין פאַרנונפטיק וואָרט,
אַז פון דיזער גראַנד מדינה
שיקט מען אייך ניט ווידער פאָרט
אייך איז עס גענוג באַקאַנט,
ענגלאַנד איז ניט קיין יידיש לאַנד.

דאָס איז געווען אין די יאָרן ווען אין ענגלאַנד זיינען געווען איינוואַנדערונגס געזעצן, מיינסטנס קעגן אימיגראַנטן־יידן, און יידן האָבן זיך געשראָקן ניט אַרויסגעשיקט צו ווערן.

זאַנגוויל האָט ניט פאַרגעסן דאָס העברעישע וואָס ער האָט געלערנט ביי זיין טאַטן.

איך בין אַמאָל געקומען צו אים מיט דוד הערמאַן, דעם רעזשיסער פון דער ווילנער טרופּע, און ער האָט גראַד געהאַלטן ביים איבערזעצן אבן גבירול. די איבערזעצונג איז שפּעטער אַרויס ווי אַ בוך. „זע — האָט ער זיך באַרימט פאַר אונדז — „איך האָב ניט פאַרגעסן מיין העברעיש.“

זאַנגווילס פאָטער, משה זאַנגוויל, איז געווען אַן אָרעמאַן, אַנטלאָפן פון די זעלנער. געווען געכאַפּט אַלס יינגל, אַ קאַנטאָניסט. געקומען זיך אין ענגלאַנד צו האַנדלען. געשטאַנען אין די „ליין“, פאַרקויפט מאַראַנצן און לעמאַנעך. געפאָרן אויף דער ענגלישער פּראָווינץ ווי אַ „פּעדלער“, מיט קליינע ביליקע סחורות, מיט אַ טאָרבע און מיט זיינע כשרע כלים, וויל ביי גויים האָט ער ניט געגעסן. „מיין טאַטע“, האָט זאַנגוויל שפּעטער געשריבן, „פאָרנדיק איבערן לאַנד, האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ סך אַנטיסעמיטיזם.“ פרוי זאַנגוויל האָט מיר איבערגעגעבן, אַז קיין מאָל האָט זאַנגווילס פאָטער ניט פאַרדינט מער ווי אַ פונט אַ וואָך. אַחוץ זיין מסחר, זיין קליינהאַנדל, פלעגט זיין טאַטע טאָן אויך פאַרשיידענע אַנדערע מלאכות, שוסטעריי, גלעזעריי. אויף זאַנגווילס מעטריקעס, ווען ער איז געבוירן געוואָרן, שטייט דער טאַטעס פאַרשריבן ווי אַ גלעזער.

איז ישראל זאַנגוויל, און זיינע צוויי שוועסטער און צוויי ברידער, אויסגעוואַקסן אין אָרעמקייט, אין דחקות. ווען זאַנגוויל דערציילט אין „די קינדער פון געטאָ“, ווי די קינדער האָבן צום עסן געקראָגן אַ שטיקל ברויט מיט אַ ביסל דריי מאָל דורכגעשווענקטע טיי, באַשרייבט ער זיין אייגענע באַשפּייזונג אין די קינדעריאָרן. אָבער בלויז דער גוף האָט געליטן, פלעגט ער זאָגן. „די נשמה איז געווען דערהויבן.“

ווען דער פאָטער איז געשטאָרבן — אין ירושלים — האָט זאַנגוויל געשריבן אַ ליד וועגן אים — „אַ פונט אַ וואָך איז פאַר אים געווען דעם קעניגס עשירות.“ דעמאָלט איז דער פונט געווען ווערט אַ סך מער ווי היינט. אָבער אפילו צוויי פונט אַ וואָך איז דעמאָלט געווען אָרעמקייט, דערצו מיט פינף קליינע קינדער.

איז ישראל זאַנגוויל אויסגעוואַקסן אין אַן אָרעם אָבער אַגוטער, פיינער, פרומער שטוב, ביי אַ טאַטן אַ לערנער. ער האָט ביי אים איינגעזאַפּט תורה און יידישע פאָלקסטימלעכקייט. „ביזט אַ צדיק, משה“ זאָגט אין „די קינדער פון געטאָ“ אַ קוזינע, אַ רייכע קוזינע, צו ר' משה אַנשל, אין וועמענס געשטאַלט זאַנגוויל האָט פאַרגעשטעלט זיין טאַטן, ר' משה זאַנגוויל. אין דער משפּחה האָט ער געגילט ווי אַ צדיק, אַ הייליקער.

ניט לאַנג צוריק איז אין העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים אַרויס אַ באַנד איבער דעם קולטור־לעבן פון די יידן אין ענגלאַנד. האָב איך דאָרט אַן אַרבעט איבער „יידיש פאָלקלאָר ביי זאַנגוויל“. זיינע ביכער זיינען פול געפּאַקט מיט יידישע וויצן, מיט יידישע מעשהלעך, גענומען פון יידישן פאָלקס־לעבן. פון וואַנען קומט עס צו אים? פון טאַטן, וואָס פלעגט דערציילן די מעשהלעך זיינע קינדער; מעשהלעך וואָס יידן האָבן דערציילט זייערע קינדער, און די קינדער זייערע

קינדער, און ס'איז געוואָרן יידישער פאָלקלאָר, יידישע ליטעראַטור. למשל, אין „קעניג פון די שנאָרערס", וואָס איז געבויט אַרום דעם חוצפּהדיקן, גרויס־מאַניערנדיקן שנאָרער, וואָס האַלט שטאַרק פון זיין פּראָפעסיע, דעם שטאָלצן שפּאַנישן ספרדי דאַ קאָסטאַ, דערציילט זאַנגוויל, אַז ווען דאַ קאָסטאַ איז געקומען פרייטאָג־צו־נאַכט צום גביר צו זיין זיין שבת־אורח, האָט דער שנאָדער דאַ קאָסטאַ מיטגעבראַכט אַ צווייטן שנאָרער — „מיין אורח", זאָגט ער, „ער איז שטענדיק ביי מיר מיין שבת־אורח, און אַז איך בין איצט ביי דיר דיין אורח, ווו וועט ער עסן אַז איך בין ניט אין דער היים?" אָדער ווען דאַ קאָסטאַ מאַכט אַ שידוך מיט דעם שנאָרער יאַנקעלען מיט זיין טאָכטער, שרייבט ער אים אָפּ אַלס נדן אַ גאַנצע טעריטאָריע, ווו ער, דאַ קאָסטאַ, וועט מער ניט גיין אַהין שנאָרן. ער גיט איבער די טעריטאָריע זיין איידעם.

טרעפן מיר די ביידע מעשהלעך ביי מענדעלען אין „פישקע דער קרומער". ביידע, מענדעלע און זאַנגוויל, האָבן זיי גענומען פון פאָלקס־מויל — זאַנגוויל דורך זיין טאַטן. זאַנגווילס שרייבן איז אָנגעפּיקעוועט מיט דעם מין יידישער פאָלקלאָר, יידישער פאָלקס־הומאָר. אַזוי די מעשה מיטן מלאך־המוות, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט אַ ווייב אַ מרשעת, און האָט מורא געהאַט צו גיין אין די ערטער ווו זי איז אומגעגאַנגען, און דערפאַר זיינען אַ צייט מענטשן ניט געשטאָרבן אין יענע ערטער. זאַנגוויל ציטירט יידישע פאָלקסלידער, שטיקער פורים־שפּיל, ווי:

איי זויי איז מיר,
ווי שלעכט איז מיר,
איך בין פאַרטריבן געוואָרן
יונגערהייט פון דיר.

אַ מאָל האָט אַ ייד אָנגעשריבן אַ בריוו אין „דזשואיש קראָניקל", געוואָלט וויסן פון מיר צי ווען זאַנגוויל וואָלט געשריבן „די קינדער געטאָ" מיט 25 יאָר שפּעטער, וואָלט ער ניט אַרויסגעוואָרפן אַ סך וואָס געפינט זיך דאָרט איצט? קיינער, האָב איך געענטפערט, קען ניט וויסן וואָס פאַר אַן אַנדער בוך זאַנגוויל וואָלט געשריבן מיט 25 יאָר שפּעטער, מיט אַ סך מער דערפאַרונג, אַ מענטש פון 53 יאָר, ניט דער בריליאַנטענער יונגער געניוס וואָס האָט געשריבן זיין מייסטערווערק צו 27־28 יאָר. ער וואָלט מסתמא אַ סך געענדערט. אין גאַנצן צופרידן מיט דעם ווערק איז ער ניט געווען. יעדער שרייבער מיינט אַז איצט וואָלט ער עס בעסער געמאַכט. אַזוי האָט זאַנגוויל מיט עטלעכע יאָר — אין גאַנצן דריי יאָר שפּעטער, געדרוקט אַ מעשהלע ווי זיין טאַטע רעדט מיט אים: „ס'געפעלט מיר ניט דיין בוך, ישראל. מיינע פריינד האָסטו געשילדערט גראָבלעך, צו מאַכן אַ שפּאַס פאַר די גוים. אַזאַ בוך האָט קיין ייד ניט געדאַרפט שרייבן. נאָר איך בין דיר מוחל, ווייל דו ביזט מיין בכור, וואָס דו דאַרפסט זאָגן קדיש נאָך מיר." און די אַלטע באָבע זאַנגווילס, זיין פאַרשטאָרבענע מאַמעס מוטער, רופט זיך אָן אין דער סקיצע: „דיין טאַטע איז גערעכט. ער איז אַ שלומיאל, דיין טאַטע, אָבער ער איז גערעכט."

הייסט עס, אַז זאַנגוויל אַליין האָט מיט דריי יאָר שפּעטער, ניט גאַנצע 25, אָנגעהויבן האָבן ספקות, געטראַכט וועגן זיין טאַטנס מורא אַז דאָס בוך קען מאַכן שפּאַס פאַר די גוים.

ביי זאַנגווילן איז פון קינדוויז אָן איינגעטעמט געוואָרן אַ מורא פאַר די גוים. ער אַליין אָט זיך געחברט מיט לויים, אַליין חתונה געהאַט מיט אַ גויע — אַ ליבע פרוי, איבערגעגעבן צו אים, אָבער פון אַ גויישן טאַטן און אַ גויישער מאַמען, כאָטש זי איז אָבער אויפגעהאָדעוועט געוואָרן פון אַ יידישער שטיף־מאַמע, נאָך איר מוטערס טויט, ווען זי איז נאָך געווען אַ קינד. געבליבן איז אים אין קאָפּ ווי דער טאַטע פלעגט קומען אַהיים פונעם אַרומפאָרן מיט זיין סחורה איבער דער פּראָווינץ, און דערציילן ווי די גוים האָבן אים אָנגעטאָן צרות, אויסגעלאַכט און געמאַכט שפּאַס פון אים. „מיין טאַטע", האָט ער געשריבן, „אַרומפאָרנדיק איבער די שטעט און שטעטלעך, האָט זיך גענוג אָנגעליטן פון די גוים." און אין איינס פון זיינע לידער, מיטן נאָמען „די גוים", האָט ער ביטער געקלאָגט: „און די ערגסטע פון די גוים זיינען די קריסטן."

זאַנגוויל האָט איצט געטראַכט אַז ער וואָלט בעסער געטאָן ווען ער גיט זיך ניט אָפּ אַזוי פיל מיט יידישער פּאָליטיק, מיט ציוניזם און טעריטאָריאַליזם, מיט יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. ווען דער שוסטער בלייבט ביי זיינע לייסטן. אַ סך יידישע שרייבערס, וואָס האָבן שטאַרק געהאַלטן פון זיין שרייבן, האָבן אויך באַדויערט וואָס ער האָט זיך אָפּגעגעבן אַזוי פיל מיט אַנדערע זאַכן, און זיין אָרט אין דער ליטעראַטור האָט געליטן דערפון. אַזוי דער דראַמאַטורג סיינט דזשאַן ערווין, אין אַ בריוו צו מיר: „ער האָט צופיל פון זיין פּרעכטיקן מוח אָפּגעגעבן צו געפינען אַ היימלאַנד פאַר די יידן, אָנשטאָט זיך אָפּגעבן מיט זיין וויכטיקער ליטעראַרישער אַרבעט.“ „איך“, האָט זאַנגוויל אַ מאָל צוגעגעבן, „וואָס האָב אַרויסגעוואָרפן אַ העלפט פון מיין לעבן זוכנדיק אַ לייזונג פאַר די יידישע צרות.“

איז טאַקע מעגלעך אַז ווען זאַנגוויל וואָלט שפּעטער איבערגעשריבן „די קינדער פון געטאָ“ וואָלט ער אַ סך געענדערט, כאָטש ס'איז ניט קיין באַווייז אַז ס'וואָלט געווען אַ בעסער ווערק. ער האָט עס דאָך לכתחילה געשריבן ווען ס'איז נאָך געווען פריש אין אים דאָס יידישע לעבן אין וויטשעפּל — און שפּעטער האָט ער מער דאָרט ניט געלעבט. און עפּעס איז געווען דעמאָלט אין זיין יוגנטלעכער פרישקייט וואָס האָט זיך געגאָסן פון אים, וואָס אַ מענטש אין די מיטעלע יאָרן, מער געזעצט, וואָלט ניט געקענט אַרויסגעבן.

נאָר און זאַך ווייס איך וואָלט ער זיכער געענדערט — זיין נאַרישע מיינונג אין דעם בוך וועגן יידיש. ער איז נאָך אַלעמען געווען אַן אינטעליגענט, אַ שטיקל משכיל. און דאָס געשריי און געפילדער פון די מאַרק־יידענעס אין די „ליין“ איז אים אויסגעקומען ווילד, ווי אַ זשאַרגאָן. אָבער ער האָט זיך גיך אויסגעלערנט וואָס יידיש לשון באַדייט, און ער האָט געשריבן אַ סך לויבגעזאַנג צו יידיש. יידיש, האָט ער געשריבן, „איז אַ לעבעדיקע שפּראַך, דער געטרייער אוצר פון דער יידישער סאָציאַלאָגיע.“ אין איינעם פון זיינע אַרויסטרעטונגען פאַר יידיש האָט ער באַוויזן ווי אונדזער יידיש לעבן, אונדזער יידישקייט הענגט אויף יידיש לשון. „אַז מ'הערט אויף ריידן יידיש, אַז מ'רעדט ניט מער פון כשר און טריף, פון מילכיק און פליישיק, הייסט עס אַז די באַגריפן מילכיק און פליישיק, כשר און טריף פאַרשווינדן, אַז יידן האַלטן ניט פון יידישקייט.“

אין 1906 איז אַרויסגעגאַנגען אין לאָנדאָן אַ יידיש בלאַט „די יידישע וועלט“, ביילאַגע צו די „דזשואיש וואָרלד“. יעקב הדס, וואָס איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „די יידישער וועלט“, האָט דערציילט וועגן דעם — „די מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט וואָס האָט אַרויסגעגעבן די „דזשואיש וואָרלד“ (ווסאָ האָט געשאַפן די יידישע ביילאַגע) האָבן אַלע געהערט צו זאַנגווילס טעריטאָריאַליסטישער אָרגאַניזאַציע. זאַנגוויל איז געווען אַ וואַרעמער פריינד פון יידיש. ער האָט ביי יעדער געלעגנהייט פאַרטיידיקט די יידישע שפּראַך. אין די פּאָר יאָר וואָס די יידישע וועלט איז אַרויסגעגאַנגען האָט זי געהאַט די מיטאַרבעט פון י. ל. פּרץ, שלום עליכם, נחום סאָקאָלאָוו, י. ח. ברענער, דוד פרישמאַן, שלום אַש. וויכטיק איז וואָס אין דעם ערשטן נומער פון „די יידישע וועלט“ איז אויף דער ערשטער זייט געווען אַ לאַנגער באַגייסטערטער עסיי וועגן יידיש, אַ לויבגעזאַנג פאַר יידיש פון זאַנגוויל אַליין.

וואָס שלום אַש האָט געהאַלטן פון זאַנגוויל ווי אַ יידישער שרייבער האָב איך איבערגעגעבן אין אָנהייב. זאַנגוויל וואָלט מסכים געווען. ער האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דער יידישער ליטעראַטור. ווען שלום עליכם איז געווען אין יאָר 1905 אין לאָנדאָן און מען האָט אים געמאַכט אַן אָונט, האָט זאַנגוויל געפירט. האָט זאַנגוויל וועגן אים געשריבן: „אַ האָט זאַנגוויל וועגן אים געשריבן: „אַ געניאַלער שרייבער; אַ געניוס, אַ זשעניע.“ ער האָט געלייענט אַש און האָט אים ציטירט אין זיין בוך וועגן ערשטן וועלט־קריג.

זאַנגוויל האָט געהאַט אַ באַציונג צום יידישן טעאַטער. ווען די ווילנער טרופּע האָט געשפּילט אין לאָנדאָן איז זאַנגוויל געגאַנגען אין טעאַטער, און ער האָט זיי אָנגעבאָטן צו שפּילן זיין „קעניג פון די שנאָרערס“, און איך זאָל עס איבערזעצן

אריה פּאָזי

ליכטיקע געשטאַלטן, וואָס מלימודיהם השכלתי

(1)

חיים גרינבערג — און זיין קולטור סימפאָניע פון יידישקייט

חיים גרינבערג האָט געלעבט אין די שטורעמדיקסטע און אויך גורלדיקסטע יאָרן פון דער יידישער געשיכטע. אין משך פון זיין לעבן איז ער, צוזאַמען מיט אונדז אַלעמען, איבערגעקומען דעם גרויליקן חורבן פון אונדזער פאָלק אין אייראָפּע, אָבער ער האָט אויך, צוזאַמען מיט אונדז, דערלעבט די גרויסע פרייד פון אונדזער גאולה אין מדינת ישראל. פאַרהעלטניש־מעסיק יונג איז ער אַוועק אין דער אייביקייט, אין עלטער פון 64 יאָר, אָבער איבערגעלאָזט האָט ער פאַר אונדז אַ גרויסע גייסטיקע ירושה און זי וועלן מיר קיין מאָל ניט אויפהערן שעצן און זי האַלטן זייער טייער.

ח"ג איז געווען אַ צוויבערלעכע עטישע פּערזענלעכקייט און אַ טיפער דענקער — איינער פון די טיפסטע דענקערס וואָס מיר יידן האָבן פאַרמאָגט.

ער איז געווען אַ גרויסער קינסטלער, אַ שרייבער מיט אַזאַ קלאָרקייט, מיט אַזאַ וווּנדערלעכן סטיל, מיט אַזוי פיל געדאַנקלעכקייט און פאַרטיפטע געפילן און שטימונגען, וואָס הגם ער האָט געשריבן פּראָזע, אפילו ניט בעלעטריסטיק, נאָר בלויז עסייען, אָבער באמת האָט זיך עס געלייענט ווי פּאָעזיע, פּאָעזיע אין פּראָזע.

אין דער געשיכטע פון דער יידיש־העברעאישער ליטעראַטור — צו וועמען וואָלט מען ח"ג'ן געקענט פאַרגלייכן?

מיר דוכט, אַז דער איינציקער צו וועמען מ'וואָלט אים יאָ געקענט פאַרגלייכן — סטיליסטיש פאַרגלייכן — איז געווען אחד העם.

ווי אחד העם, איז אויך ח"ג געווען אַ שרייבער וועמענס געדאַנק שפּרודלט מיט אָריגינאַליטעט, וואָס וועגט און מעסט אַ טעמע אין ליכט פון זיין אָנגעזאַמלטן וויסן, וואָס דריקט אויס דעם געדאַנק ווי ס'וואָלט געווען אַ מוזיקאַלישע קאָמפּאָזיציע, וואָס שרייבט פּראָזע מיט דער אָפּגעהיטנקייט און געפילפולקייט פון פּאָעזיע.

פון דעסטוועגן זיינען אחד העם און גרינבערג געווען גרינדלעך פאַרשיידן. פאַרשיידן אין דעם זין, וואָס אחד העם

אויף יידיש, מיט דער הילף פון דוד הערמאַן. דוד הערמאַן האָט די פּיעסע שוין אַריינגעשטעלט אין זיין פּראָגראַם. נאָר גראד האָט זיך דאַן די ווילנער טרופּע געשפּאָלטן, און ביידע צדדים, עזרא און עלמית פון איין זייט, און דוד הערמאַן, שניאור און זיין פרוי בעלאַרינאַ, און דשעליאַזאָ — פון דער צווייטער, האָבן פאַרלאַנגט די פּיעסע. זאַנגוויל האָט ביידן ניט געוואָלט געבן די פּיעסע. נאָר אויב זיי וועלן זיך צוריק אייניקן און ס'וועט ווידער זיין איין ווילנער טרופּע.

איך האָב ניט געוווּסט דערפון, נאָר מאיר לאַנדאָ דערציילט אין זיין ענגליש בוך, „דער ייד אין טעאַטער", אַז פריער פון דער ערשטער אויפפירונג אויף ענגליש פון זאַנגווילס „שמעלץ־טאָפּ", האָט מען עס אויפגעפירט אין 1912 אויף יידיש, אין ווייטשעפּל. לאַנדאָ גיט נישט אָן ווער די שפּילער זיינען געווען.

מאַרק שווייד, אַ גלענצענדער אַקטיאָר אין מאָריס שוואַרצס טעאַטער, און אויך אַ פּאָעט — ער האָט אגב איבערזעצט זאַנגווילס „טרוימער פון דער געטאָ" אויף יידיש — האָט אין אַ לעגערן עסיי וועגן זאַנגוויל באַדויערט וואָס זאַנגוויל איז ניט מער איבערזעצט אויף יידיש: „ער איז באַקאַנט און איז באַליבט אין יעדער יידיש הויז, צוליב זיין אויפטו ווי אַ ציוניסט און אַ טעריטאָריאַליסט. ווען ער וואָלט אָבער געווען בלויז אַ פּאָליטיקער און אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, ווען ניט זיין שרייבן, וואָלט ער געווען לאַנג פאַרגעסן."

זעען מיר איצט, פופציק יאָר נאָך זיין טויט, אַז זאַנגוויל איז ניט פאַרגעסן.

איז געווען, וואָלט איך געזאָגט, שלטון השכל, בעת ח״ג איז געווען שלטון הרוח. אחד העמס שלטון השכל האָט געפירט צו דעם, אַז ער האָט זיינע מאמרים אָנגעהויבן מיט „לא״—„לי זה הדרך״, און ביי גרינבערגן הייבט זיך עס אָן דאָס רוב מיט יאָ. ער איז זייער זעלטן אַ קטיגור, ער זוכט דעם כף הזכות בכדי צו זיין אַ סניגור. בדרך כלל—אחד העם איז געווען אַ ראַציאָנאַליסט און, הגם ער האָט עס פאַרבאָרגן, איז ער געווען געניגט צו רעליגיעזער כפירה, צו מער וועלטלעכקייט אייער רעליגיעזיטעט; אָבער ח״ג איז געווען — הגם ער האָט עס אפשר ניט צוגעגעבן — אַ טיף רעליגיעזער מענטש.

ווען מיר זאָגן אַ טיף־רעליגיעזער מענטש, דאַרף עס נישט געטייטשט ווערן אין דעם זין פון טעאָלאָגיע, פון פרומקייט, פון דאַווענען, פון אָפּהיטן אַלע תרי״ג מצוות. דאָ ווערט עס געמיינט אין דעם זין, אַז ער איז געווען באַהויכט מיט גייסטיקייט, וואָס ער איז געווען אַ זויבערע עטישע פערזענלעכקייט, אַ מאָראַליסט, אַ הומאַניסט. ער איז געגאַנגען זיין וועג אין לעבן אויפן שטייגער, לאָמיר זאָגן, ווי טאָלסטאָי, הגם ער איז מיט טאָלסטאָיען ניט אַלע מאָל געווען שווה בשווה, ווייל אין טאָלסטאָיס נשמה איז אָפט מאָל געווען צעריסנקייט און ער האָט ניט אַלע מאָל פּינקטלעך פּראַקטיצירט וואָס ער האָט געפּריידיקט.

ח״ג איז אָבער יאָ געווען אַ הייסער אָנהענגער פון גאַנדי — פאַר גאַנדיס פּאַסיוון ווידערשטאַנד קעגן אומרעכט. אָבער מיט גאַנדין האָט ער אויך געהאַט מחלוקת, ווייל גאַנדי האָט אויסגעדריקט קעגנערשאַפט צום ציוניזם.

ביי גרינבערגן איז אָבער דער ציוניזם געווען אַ גרינטלעכער אני מאמין, הגם דערביי האָט ער זיך ניט געהאַלטן אין די באַגרענעצטע ראַמען פון פּאָליטישן ציוניזם, נאָר זיין ציוניסטישער אידעאַל איז געווען גייסטיק־מאָראַליש אויפגעלויכטן.

פאַרשטענדלעך, זיין אויספיר איז געווען, אַז דער אויפקום פון דער יידישער מדינה איז בלי שום ספק אַ גרויסע היסטאָרישע געשעעניש אין לעבן פון יידישן פאָלק, אָבער דאָס איז נאָך נישט די גאולה שלימה. מחמת אמתע גאולה איז אַ רעליגיעז־מאָראַליש גייסטיקער באַגריף—נישט קיין פּאָליטישער אָדער עקאָנאָמישער. גרינבערגן איז לחלוטין פרעמד געווען דער געדאַנק פון נהייה ככל הגויים פון אייניקע אָנהענגערס פון דעם פּאָליטישן ציוניזם. ח״ג האָט באַטראַכט דעם קיום פון יידישן פאָלק, ווי אַ „געטלעכע דראַמע״ אין וועלט מאַסשטאַב, און דער אויפבוי פון דער יידישער מדינה דאַרף באַטראַכט ווערן ווי אַ לאָקאַלער עפּילאָג, אָבער נישט ווי אַן אָפּשלוס פון יענער איינציק־אַרטיקער דראַמע.

ח״ג האָט אָט דעם זעפּונקט זיינעם מאָטיווירט מיט דעם, וואָס ער האָט די יידישע קולטור באַטראַכט ווי אַ סימפאָניע, ווי אַ מוזיקאַלישע מעלאָדיע, און לויט אָט דער מעלאָדיע דאַרף געבויט ווערן די יידישע מדינה.

וואָס איז דער טיפער זין פון דעם?

דאָס קען אָט ווי אויפגעקלערט ווערן:

דאָס יידנטום האָט עקזיסטירט במשך דער לאַנגער גלות־תקופה אין אַ ספערע פון צייט מער ווי אין דער ספערע פון אָרט. בעסער געזאָגט: אין דער ספערע פון מוזיק איידער אין דער ספערע פון פּלאַסטיק. אָט ווי אַזוי: יעדער קונסט־בילד, אָדער סקולפּטור, אָדער אַרכיטעקטאָניק געפינט זיך אין די ראַמען פון געוויסן חלל (רוים). נישט אַזוי מוזיק. מוזיק פאַרנעמט קיין אָרט ניט, זי איז למעלה און מחוץ די גרענעצן פון אָרט. מוזיק וויברירט, צעשפּרייט זיך און איז רעלאַטיוו ניט צו אָרט און ניט צו צייט.

אַזוי איז מיט קולטורן. למשל: די פאַרצייטיש עגיפּטישע קולטור איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין בילד. איז הגם מיר קענען זי באַוואונדערן היסטאָריש, ווייזט זי אָבער היינטצייטיש ניט אַרויס קיין לעבנס־סימנים. אָבער די יידישע קולטור איז ווי אַ מעלאָדיע וואָס האָט שטענדיק אַ המשך און מעגלעכקייטן פאַר אַנטוויקלונג און וואַריאַציעס. און אָט די אַנטוויקלונג מיט וואַריאַציעס דאַרף פאָרגעזעצט ווערן אין מדינת ישראל.

ח״ג איז געווען אַ סאָציאַליסט, אַ הייסער אָנהענגער פון דעם סאָציאַליסטישן אידעאַל. ער איז אָבער ניט געווען קיין מאַרקסיסט. מאַרקסיזם איז געבויט אויף דער טעאָריע פון דיאַלעקטישן מאַטעריאַ־

ליזם. די מאַטעריאַליסטישע פילאָסאָפיע
איז אָבער גרינבערגן געווען דערווידער.
גרינבערג איז אין זיין פילאָסאָפיע געווען
אַן אידעאַליסט, מיט אַ נטיה צו מעטאַ־
פיזיקע, מיט דער אמונה אַז וועלט, און
מענטש אין דער וועלט ווערן באַהערשט
פון גייסטיקייט און ניט פון מאַטעריע. ער
האָט געטראָגן אַ טיפן גייסטיקייט גלויבן
אין האַרצן, און דאָס האָט אים געפירט
צו אהבת ישראל, אַ טיפע ליבע צו פאָלק
ישראל, ווייל פאָלק ישראל האָט אמונת
ישראל. ער איז געווען טיף איבערצייגט,
אַז ישראל ואורייתא חד הוא און אַז איינס
קען ניט אויסגעטיילט ווערן פון דאָס אַנ־
דערע; אַז עם ישראל האָט זכות הקיום
נאָר און בלויז מחמת עס לעבט לויט תורת
ישראל, מחמת עס האָט תמיד אָפּגעהיט
תורת ישראל, מחמת עס איז גרייט צו
גיין און איז אַ סך מאָל געגאַנגען על קידוש
השם צוליב דעם קיום פון תורת ישראל.

ח״ג, ווי געזאָגט, איז געווען אַ טיף־
עטישע פערזענלעכקייט. דאָס איז ביי אים
געווען אין פולער האַרמאָניע מיט זיין
יידישקייט. אָבער דאָס הייסט ניט, אַז וואָס
שייך וואָס עס ווערט פאַרגעשטעלט, אָדער
וואָס ווערט אַרויסגעבראַכט, פאַר דעם עצם
פון יידישקייט, איז ער געווען פאַנאַטיש
און בלינד, האָט אין דעם געזען בלויז
מעלות און ניט קיין חסרונות און האָט עס
ניט געטאָרט קריטיקירן. ער האָט אַ סך
יידישע מנהגים יאָ קריטיקירט. ער איז
אָפט מאָל אַרויסגעטראָטן קריטיש און
מיט אפיקורסות קעגן טראַדיציעס און
אויפפירונגען, וואָס ווערן פאַרגעשטעלט
ווי יידישע רעליגיעזע ירושה, און דערביי
אויפגעוויזן ווי ווייניק עס איז פון דעם
פאַרבליבן צו באַגייסטערן אונדזער איצ־
טיקן דור. אָבער אין דער זעלביקער צייט,
מחמת זיין טיפער אהבת ישראל, האָט ער
זיך אַליין אָפט מאָל סותר געווען און איז
אפילו געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט
גערעדט וועגן דער נייטיקייט פון יידישער
רעליגיעזער מיסיאָנערישקייט, וואָס זאָל
פאַרשפרייטן די העכסטע און איינציקע
אמונה צווישן, ווי ער האָט זיך אויסגע־
דריקט, די צוריק־געשטאַנענע פעלקער
פון קריסטנטום.

אָבער ווען ער האָט דעם געדאַנק אַרויס־
געזאָגט, האָט ער זיך גלייך צוריקגעכאַפּט,
אַז עס שטימט נישט מיט זיין גאַנצער
אָנגעזאַמלטער רעליגיעזער קולטור און
ער האָט גענומען אַראָפּדינגען פון אינ־
דזער יידישן פאַרמעגן, בכדי צו ווייזן, אַז
אויך פאַר אונדז אַליין פאָדערט זיך אַ ביסל
מיסיאָנערישקייט...

אָט די, וואָס פון אויבן אויף קענען זיך
דוכטן ווי סתירות אין גרינבערגס געדאַנ־
קען־גאַנג, שטאַמען פון זיין באַוווסטזיין
פון דעם קאַמף וואָס קומט פאָר תמיד
צווישן ייד און וועלט; בעסער געזאָגט,
דעם חשובן אָרט, וואָס גרינבערג האָט
געזוכט פאַר דעם ייד אין דער וועלט,
דעם חשובן אָרט אין גייסטיקן זינען, ווי
אויך אין פּאָליטישן זינען — דורך שיבת
ציון, פון איין זייט, און דורך פולער עמאַנ־
ציפּאַציע אין די תפוצות, פון דער אַנדער
זייט.

און אָט דער תוך געפינט אויסדרוק אין
זיין ליטעראַרישער אַרבעט, אין דער גרוי־
סער ליטעראַרישער ירושה וואָס ער האָט
פאַר אונדז איבערגעלאָזט. לייענט מען
זיינע שריפטן דערקענט מען אין אים דעם
טיף מאָראַלישן מענטש. מען פאַרנעמט
דעם דיסציפּלינירטן דענקער וואָס שוועבט
אין עולמות רוחניות, דעם פיינלעכן אויס־
גלייכער און האַרמאָניזירער פון סתירות,
וואָס מיט זיי קומט אויס דעם היינטיקן
ייד צו לעבן אויף דער וועלט.

ח״ג איז געווען אַ טיפער דענקער, אָבער
דאָך איז דער עיקר ביי אים געווען ניט
דער געדאַנק. געדאַנקען קען צוטראַכטן
יעדער אינטעליגענט, אפילו ווען ער אַליין
איז מאָראַליש צו דעם ניט דערהויבן. ביי
גרינבערגן איז אָבער דער געדאַנק געווען
דער פועל יוצא ניט בלויז אין צוטראַכ־
טונג, נאָר פון פערזענלעכער איבערלע־
בונג און דורכטוואונג. וואָס ער האָט גע־
טאָן, וואָס ער האָט דורכגעלעבט, וואָס ער
אַליין האָט פּראַקטיצירט, דאָס האָט ער
פאַרשריבן. ווי ער האָט געפּריידיקט, אַזוי
האָט ער געלעבט און אין דעם פּרט האָט
ער פון קיין ראַנגלעניש נישט געוווסט.

ביי גרינבערגן גייט נישט הלכה באַזונ־
דער און אגדה באַזונדער. זיי זיינען ביי
אים ענג געבונדן. פּראַקטישער לעבנס־
איינשטעל איז ביי אים געקניפּט מיט פּאָע־
זיע. ער איז געווען באַוווסטזיניק אויף דעם,
אַז אָן אַ גרויסער נאַציאָנאַל פּאָעטישער

באַגייסטערונג איז ניט פאַראַן קיין הלכה. הלכה מוז באַלעבט ווערן דורך דעם פּאָעטישן מיטאָס פון אגדה. זיינע געדאַנקען זיינען אַזוי אַרום געוועזן וו ידי תפילות פון אַ מענטש, וואָס פּראַקטיצירט געדאַנקען ווי מעשים אין לעבן.

פאַר אַ ביישפּיל לאָמיר נעמען זיין פּאָעטישע קאָמפּאָזיציע וועגן שבת, אָט דעם עסיי, ווו ער האָט דערגרייכט אַ זעלטענע פּ ע ר פ ע ק צ י ע הן אין שפּראַך הן אין אַרויסברענגען די געדאַנקען און ווו זיין געדאַנק דערהייבט זיך צו אַ מדרגה פון שירה. מזמור שיר לגרינבערג, וואָלט מען אָט דעם עסיי געקענט און באַדאַרפט אָנרופן.

דער רבש״ע, דערציילט גרינבערג אין זיין שבת־פּאָעמע, האָט ניט גערוט אום שבת, נאָר דעם שבת האָט ער געשאַפן ווי אַ קינסטלער. שבת, הייסט עס, איז דעם כביכולס קונסט־אויסדרוק. זעקס טעג איז דער רבש״ע געווען אַ בעל־מלאכה. ער האָט געמייסטרעוועט הימל, ערד, ביימער, גראָזן, חיות, מענטשן, וכדומה. אָבער דאָס אַלץ אַזי געווען מלאכה. אָבער דערנאָך, שרייבט גרינבערג, „האָט דער כביכול פּלוצלונג דערזען פאַר זיך אַ בונט, אַן אויפשטאַנד פון חומר (מאַטעריע), וואָס האָט געזוכט מיט זיך צו פאַרפלייצן דעם גאַנצן ז י י ן ; אומבאַגרענעצטע מאַסן פון נאָך־ניט־געשאַפענעם, בלויז פּאָטענציעלן חומר האָבן זיך מיט אַ ווילדער קראַפט געריסן צו עקזיסטענץ, געזוכט זיך אויסצופורעמען, זיך צו מאַניפעסטירן. יענעם בונט האָט דער בורא עולם אָפּגעשטעלט. ,עד כאן! גענוג!' האָט ער געזאָגט, מער ווי דעם חומר וואָס ער האָט ביז אַהער געשאַפן, וועט ער נישט דערלויבן צו עקזיסטירן. און כדי צו צאַמען דעם חומרס צעיושעטן דראַנג, האָט ער אויף דער וועלט גוזר שבת געווען. אויך דער באַגרענעצטער חומר, וואָס גאָט האָט יאָ דערלויבט אַריינצוגיין אין דער ספערע פון עקזיסטענץ, אויב ער איז אומגעהייער מאַסיוו, און מיט זיין שווערן געוויכט זוכט ער איינצופירן אַ מין דעספּאָטישע הערשאַפט איבערן מענטשן. טאָר מען אים עס ניט דערלויבן, דאַרף מען שטעלן אַ קעגנגעוויכט פאַר אים, און איבערן מענטשן. דער קעגנגעוויכט צו יענער דיקטאַטור פון שטאָפלעכן איז שבת — די ספערע פון פרייען גייסט וואָס וואַרפט זיך ניט אונטער דער ממשלה פון חומר. אויב מצרים זאָל זיין אַ סימבאָל פון אונטערטעניקייט צום שטאָפלעכן (צום מאַטעריעלן), דאַרף שבת באַטראַכט ווערן ווי אַ מין קאָסמישע יציאת מצרים — אַ פּעריאָדיש־ריטמישער אויסצוג פון ,מעבדות לחרות', יעדע וואָך פון אַ גאַנץ יאָר, פון אייביקייט ביז אייביקייט.״

אַזוי שרייבט גרינבערג וועגן שבת. דאָ איז געקומען צום אויסדרוק די נשמה יתירה אין גרינבערגן, די שבתדיקייט. אָבער באַלד נאָך זיין שבת־אָפּהאַנדלונג האָט ער אין זיין בוך „ייד און וועלט“ אַריינגעגעבן אַן אָפּהאַנדלונג וועגן „ימים טובים“, און דאָרט ווייזט ער שוין אַרויס אַ היפּש ביסל פּעסימיזם. משמעות, די נשמה יתירה האָט זיך פון אים אָפּגעטאָן, און ער האָט דערזען וואָכעדיקייט. דאָס איז אַ טראַגישער ווידוי פון אונדזער וועלטלעכער יידישקייט, וואָס בלאָנדזשעט און קען שוין מער ניט געפינען דעם וועג צום נחת־רוח פון אמתער גייסט־באַהערשנדיקער יום־טובדיקייט.

אין שייכות מיט יום־טוב, שרייבט ח״ג, האָבן מיר זיך אַלע מיט אַ מאָל דערפילט עניים ואביונים. יעדער ליאַדע ייד אין אַן אַמאָליק פאַרוואָרפן שטעטל איז געווען גייסטיק רייכער פון אונדז: ער האָט פאַרמאָגט אַזאַ אוצר ווי אַ יום־טוב. מיר האָבן דעם אוצר פאַרלאָרן. אייניקע זאָגן, מיר האָבן אים פאַרלאָרן אויף דער שיף, אויפן וועג קיין אַמעריקע. אַרויסגעפאָרן גבירים, אָנגעקומען קבצנים... איך האָב אַ טראַכט געטאָן וועגן די נעמען פאַר ימים־טובים אויף פאַרשיידענע שפּראַכן. אויף אונדזער פאָלקס־לשון הייסט עס 'יום־טוב' — אַ גוטער טאָג, אַ גאַנץ אַלגעמיינע, ניט קאָנקרעטיזירטע, ,אַלגעבראַישע' באַצייכענונג — ווייל וואָס הייסט גוט? דער העברעישער נאָמען, יעדנפאַלס איינער פון די העברעישע נעמען, איז חג — פייערלעכקייט, אָדער מועד — אַ טאָג ווען מ'פאַרזאַמלט זיך, ווען מענטשן באַהעפטן זיך איינער אָן דעם אַנדערן, אַ קאָנגרעגאַציע באַגריף. אויף ענגליש — האָלידעי, אַ הייליקער טאָג, דער טאָג פון קדושה,

פון זיך מתקדש זיין. אויף רוסיש אָבער, פּראַזדניק, דער טאָג פון ניט אַרבעטן, פון פוסט־און־פּאַסעווען... מיר שיינט, אַז אויך פאַר אונדז, פאַר „פרייע', מאָדערנע יידישע מענטשן, איז דער יום־טוב דערגראַנגען צו דער מדרגה פון פּראַזדניק, אַז ער האָט דעגענירירט, זיך אויסגעליידיקט פון זיינע אינהאַלטן, געוואָרן סתם אַ טאָג פון ליידיק גיין און פון... ליידיק זיין"... (ד"ה, גייס־טיק אויסגעליידיקט געוואָרן. — א. פּ.)

וואָס טוט מען צו דעם? איז עפּעס פאַראַן אַ תרופה פאַר דעם? קומט גרינבערג צום געדאַנק, אַז אונדזער וועלטלעך יידישקייט מוז פאַר זיך שאַפן אַ צערעמאָניאַל, וואָס זאָל מיט דער צייט אפשר ווערן טראַדי־ציע, און ער שרייבט וועגן דעם:

„כדי נאָך אַ מאָל צו קריגן ימים־טובים, פייערלעכקייטן, מוז אַ ניי־פייערל זיך אין אונדז צעפלאַקערן, מוזן אין אונדז אויפגעוועקט ווערן האַלב־אַטראָ־פירטע קינסטלערישע קרעפטן, מיטאָס־בילדנדיקע פעיקייטן. דער טאַלאַנט פון סימבאָליזירן, זעערישקייט, אמונה, אַלץ איינס, צי נייע אמונה, אָדער באַנייטע אמונה, יעדנפאַלס יענע קראַפט, וואָס שטייט אין הינטערגרונט פון אַלע ביז־אַהעריקע ימים־טובים, פון יעדער יום־טובדיקייט."

אָבער ווי אַזוי קען מען דערפירן דער־צו, אַז „אַ נייע פייערל זאָל זיך אין אונדז צעפלאַקערן?" דאָס האָט ח"ג נישט קלאָר אַרויסגעזאָגט. ער האָט נאָר אָנגעוווּנקען אין אַן אַנדער עסיי, אַז, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, לאָמיר דערווייל (און דעם „דערווייל' האָט ער אונטערגעשטראָכן), „לאָמיר דערווייל ניט טראַכטן. די דאָזיקע פראַגן וועלן — ווער ווייסט — אפשר פאַר־ענטפערט ווערן ממילא אומדירעקט, אַלס רעזולטאַט פון גייסטיקער באַנייאונג, וואָס האָט זיך גאָר אַזעלכע צילן ניט געשטעלט."

ער זאָגט עס ניט דירעקט, נאָר אַן אָנ־ווּונק איז דאָ אויף מדינת ישראל. דאָ דערנעענט ער זיך צו אחד העמס געדאַנק, אַז ישראל וועט ווערן דער „מרכז רוחני" וואָס וועט משפיע זיין אויפן גלות.

לאָמיר דאָ איבערחזרן, וואָס איז פריער דערמאָנט געוואָרן, אַז גרינבערג איז ניט געווען אַ טיף רעליגיעזער מענטש אין אָר־טאָדאָקסישן זינען. אַ טיף רעליגיעזער מענטש איז ער אָבער יאָ געווען. לאָמיר דערביי פאַר זיך קלאָר מאַכן, וואָס מ'דאַרף פאַרשטיין אונטער דעם באַגריף רעליגיע. רעליגיע מיינט צו דערקענען די אולטי־מאַטיווע רעאַליטעט. דאָס הייסט, צו פאַר־שטיין און צו באַגרייפן, אַז אונדזערע מענטשלעכע פיזישע פינף חושים, דורך וועלכע מיר דערקענען די וועלט, זיינען באַגרענעצט, אָבער די נאַטור — סיי די נאַטור פון בעלי־חי און סיי פון דוממים — פאַרמאָגט אייגנשאַפטן, וווּנדערלעכע איי־גנשאַפטן, וואָס פיזיש קענען מיר זיי ניט באַגרייפן. אָט די אייגנשאַפטן האָבן אַ נאָענטע שייכות מיט דער אולטימאַטיווער רעאַליטעט. אָט די רעאַליטעט, פאַר וואָס מענטשן האָבן געגעבן דעם נאָמען גאָט.

לויט אָט דעם איינשטעל ווערט שלימות פון מענטש און זיין דערהייבונג ניט דער־גרייכט דווקא און בלויז דורך סימבאָלישן און דאָקטרינערישן איינשטעל און דאָגמאַ־טישן אויפפירן זיך אָדער דורך רעליגיעזע צערעמאָניעס און ריטואַלן, נאָר ס'ווערט דערגרייכט דורך נאָכפאָלגן די וועגן פון פערזענלעכער גייסטיקער פאַרטיפונג און דורך נאָכפאָלגן אַ יושרדיקן וועג אין לעבן. יושרדיקע צווישן מענטש און מענטש און יושרדיקע צווישן געזעלשאַפט און מענטש.

און אָט דעם רעליגיעזן איינשטעל האָט ח"ג אידענטיפיצירט מיט דער יידישער אמונה. אין זיין באַרימט־געוואָרענער רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַרן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ירושלים אין 1951, האָט ער אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק אַז —

„עס האָט אַזוי ,פּאַסירט' אַז יידנטום, יידישע קולטור, איז אין אירע וויכטיק־סטע מאַניפעסטאַציעס געווען הויפּט־זעכלעך רעליגיעז. אין אַנדערע ווער־טער: די אורקרעפטן פון יידישן פאָלק, זיינע ראַנגלענישן מיט זיך אַליין, מיטן ,דעספּאָטיזם' פון נאַטור, מיט די סביבות, פון די אומות העולם, האָבן זיך אויס־געוויילט רעליגיעזע קאַנאַלן, רעליגיע־זע פאָרמען. די הויפּט־שפּאַנונגען פון דער יידישער קאָלעקטיווער נשמה זיי־נען געווען רעליגיעזע, איר ענערגיע האָט גערעדט צו זיך אַליין און צו דער וועלט אַ לשון פון אַן עטיש־רעליגיעזער דראַמע, אַ ,לשון־קודש'. נעמט אַוועק פון אונדזער גורל דעם עלעמענט פון

רעליגיעזער דראַמע„ ספּעציעל אין
אונדזער לאַנגן און מאַרטירערישן גלות,
און עס ווערט זיגלאָז יעדער פאַרזוך
אויסצוטייטשן די יידישע געשיכטע.“

און ווייטער האָט ער געזאָגט, אַז —

„ס'איז גאָר נישט נייטיק צו זיין רעלי־
גיעז אין דאָגמאַטישן אָדער אינסטיטו־
ציאָנעלן זינען פון וואָרט, אָן אָרטאָדאָקס
— כּדי צו אנערקענען, מיט אונדזער
ווייטערער פאָלקס־דערציונג, דעם און
פאַרגלייכלעכן ווערט פון די קולטור־
פאַרקערפּערונגען פונעם יידישן רע־
ליגיעזן געניוס.“

אין יידישן רעליגיעזן גלויבן, ווי באַ־
קאַנט, זיינען דאָ צוויי ריכטונגען: די חסי־
דיש־פּאַנטעיסטישע און די מתנגדיש־
טעיסטישע. די חסידישע ריכטונג לערנט
אונדז, אַז די וועלט איז דאָס אָרט פון
הקדוש ברוך הוא. די מתנגדים אָבער,
פון דעם ווילנער גאונס שטייגער, האַלטן
זיך לויט אַן אָנצייכענונג אין תלמוד, ווו
עס ווערט אַרויסגעזאָגט דער געדאַנק, אַז
הקדוש ברוך הוא איז דאָס אָרט פון דער
וועלט. דאָס הייסט, די חסידיש־פּאַנטע־
איסטן זאָגן, אַז גאָט רוט אין דער וועלט,
און די מתנגדים־טעיסטן זאָגן, אַז די וועלט
רוט אין גאָט. גרינבערג, אין זיין שיטה,
איז געווען אַ טעיסט. ד"ה, ער האָט גע־
גלייבט אין אַ פּערזענלעכן גאָט.
און דערביי דריקט ער אויס אָפט מאָל
דעם געדאַנק—דירעקט בלויז אין שמועסן
מיט פריינד און אין די שריפטן ניט מער
ווי אומדירעקט — אַז ער ווייזט צוריק
די מיינונג, אַז די אמונה אין אַ פּערזענ־
לעכן גאָט, מיט דעם צוגאָב פון דער אמונה
אין דער אומשטערבלעכקייט פון דער
נשמה — אַז אָט די אמונה שטאַמט פון
דער שרעק, וואָס לעבט אין האַרץ פון
מענטש. גרינבערג זאָגט אַרויס זיין אמונה
אַז דאָס גלייבן אין איינציקן גאָט, וואָס
איז אַ פּערזענלעכער גאָט, האָט אַ באַזונ־
דערע חשיבות און באַשטראַלט דעם קאָס־
מאָס מיט די דערהייבנסטע און מענטש־
לעכע ווערטן. ער שרייבט:
„דערפאַר דאַרף מען נישט זען אין
דער עצם אמונה פון נשמה־אומשטערב־
לעכקייט בלויז די באַפרידיקונג פון ווילן
— אָדער גלאַט אַ האָפענונג, וואָס קומט
אונדז געבן אַ סאַטיספאַקציע פאַרן פּחד־
געפיל אין אונדזער האַרץ — נאָר אַ
געבאָט פון מענטשלעכן געוויסן און
הנחה, אַז די מאָס געוויסן אינעם קאָס־
מאָס איז זיכער נישט קלענער ווי אינעם
מענטשלעכן מיין און אפילו העכער.“
גרינבערגס נייגונג צו דער וועלט פון
טראַנסצענדענטאַציע, ד"ה די מעטאַפיזי־
שע אידעע פון אַ פּערזענלעכן גאָט, האָט
אויך באַשטימט, ווי דאָ איז פריער דער־
מאָנט געוואָרן, זיין קריטישע באַציונג צו
אחד העם. וועגן דעם דערציילט ער אין
זיין מאמר „אַ טאָג אין לייפּציג“, אַז ער
האָט געזאָגט צו ח"נ ביאַליקן:

„אין מיינע אויגן איז אחד העם נישט
מער ווי אַ גוטער שרייבער, מיט
אַ סטיל, און דער אַרכיטעקט פון ערשט־
קלאַסיקע עסייען. אָבער אַ דענקער?
אַ פילאָסאָף? דער קרייז פון זיינע אי־
דעען איז באַגרענעצט ביז גאָר. און
דער עיקר פּאַטאָס און ברענפּונקט פון
זיין וועלטבאַנעם איז וואָס? דער נאַציאָ־
נאַליזם. דער האָריזאָנט פון זיין טראַכ־
טן איז — קיום האומה. אָבער מיר
זיינען שוין געקומען צו דער מיינונג...
אַז מ'קען נישט צורעכענען דעם נאַציאָ־
נאַליזם צו די אַבסאָלוטע ווערטן מכּלו־
מרשט, נאָר צו די רעלאַטיווע און צייט־
ווייליקע ווערטן. מ'קען אָננעמען, אַז
נאַציעס וועלן עקזיסטירן אייביק. אָבער
דער ענין פון נאַציאָנאַלער אונטערדרי־
קונג — אָט דאָס וועט, במשך פון דער
צייט, פאַרשווינדן פון דער וועלט; און
דער ענין פון נאַציאָנאַליזם, ווי אַ נשמה־
טעמע און געזעלשאַפטלעכן אויפברויז־
כּוח, דאָס וועט סוף־כּל־סוף אַריבער
אינעם אַרכעאָלאָגישן מוזעום. דער פי־
לאָסאָף איז, ראשית־כּל, אַ מעטאַפיזי־
שער דענקער. איך האָב אָבער ניט געזען
ביי אחד העם, אַז ער זאָל דאַרפן אָנ־
קומען צו עקזאַקט־מעטאַפיזישע יסודות.“

ח"נ האָט אויך אויסגעדריקט אומצו־
פרידנקייט מיט אחד העמס, ווי ער האָט
עס אָנגערופן, „עלעגאַנט פאַרמאַסקירטן
אַטעיזם“ און ספּעציעל מיט זיין ניט גלייבן
אין השאָרת הנפש, וואָס ווערט ביי אחד

העמען אויסגעטייטשט ניט ווי דער אייביקער קיום פון מענטש אין דעם קאָסמאָס, נייערט אין דער בחינה פון „דור הולך ודור בא" אין דער אייביקייט פון קיום האומה.

גרינבערג האָט אָבער יאָ געגלייבט אין השארת הנפש, געגלייבט אין דעם באמונה שלימה. ער האָט אָבער אָט דעם גלויבן זיינעם ניט צוגעפּעסטיקט צו דער יידישער אמונה.

ח"ג האָט, ווי פריער דערמאָנט, געהאַט פיל וואָס אויסצוזעצן קעגן אונדזערע סיבאַגאַגאַלע דיפערענציאַציעס. רעפאָרם־יידישקייט, האָט ער געזאָגט, איז „קאַלטע דיגניטעט"; קאָנסערוואַטיווע יידישקייט — „רעספּעקטפולע (אָבער גאַנץ דיסטאַנצירטע) באַציונג צו טראַדיציע"; אָרטאָדאָקסיע — „פאַרשטיינערטע לאָיאַליטעט צו אַ געוירשנטן נוסח פון רעליגיעזע פאָרמען, וואָס טראָגן מער ניט אין זיך יענעם טיפן, וואָרצלהאַפטיקן אינהאַלט, וואָס זיי האָבן נאָך ביז ניט לאַנג צוריק פאַרמאָגט."

ווי אַזוי קען מען אָט די חסרונות אויסהיילן? איז דער ענטפער: דורך אַ נייעם און מאָדערנעם מין חסידות, וואָס זאָל אויפסנייי אויפלעבן יידישקייט.

ער אַליין, זאָגט גרינבערג, פּריידיקט ניט קיין נייע „רעפאָרם". ווארעם, באמת, חסידות איז דאָך אויך קיין מאָל ניט געווען קיין רעפאָרם. חסידות האָט נישט אָפּגעשאַפט קיין איינעם פון די תרי"ג מצוות. חסידות האָט בלויז אַריינגעהויכט ניי לעבן אין דעם פּאַרטיק עקזיסטירנדיקן און טראַדיציאָנעל פאַרהייליקטן.

ח"ג האָט אָבער ניט געזוכט צו שאַפן אַ נייעם חסידות מיט אַלע חומרות און תרי"ג מצוות. ער האָט אָבער יאָ געוואָלט, אַז אין יידישן רעליגיעזן לעבן זאָל אַריינגעבראַכט ווערן „כוונה און דביקות."

אָבער, פרעגט זיך, קען דאָס געטאָן ווערן אין אונדזער איצטיקן וועלטלעכן דור? קען אויף אונדזערע טרוקענע ביינער אָנגעטאָן ווערן דער חזיון פון אַ נייער אויפלעבנדיקער חסידות?

ח"ג איז געווען גענוג רעאַליסטיש איינצוזען, אַז ס'קען איצט ניט געשען. אָבער — אויב עס פעלט אונדז אמונה, לאָמיר כאָטש שיין זוכן אמונה, לאָמיר שיין רעדן וועגן אמונה, לאָמיר שיין שרייבן פון אמונה — און מיט דעם אָנצינדן אונדזער דור. און דאָס האָט ח"ג מקיים געווען.

„איר ראָלע, די ראָלע פון רעליגיע" האָט ח"ג געשריבן, „איז אַן אַנדערע: זי רופט אַרויס (און זוכט צו פאַרוואָרצלען) אַ באַשטימטע עטיש־לירישע אָריענטאַציע אויף וועלט, לעבן און שיקזאַל, און פלאַנצט איין אַ באַציונג פון פאַרטרויען אין שורש פון זיין און אין זיינע ,כוונות'. די מיסטעריע פון לעבן קאָן און וויל רעליגיע ניט אויפקלערן; זי באַטאָנט נאָר — מיט אירע אייגענע, מייסטנס ,קינסטלערישע' מיטלען — די עקזיסטענץ פון מיסטעריע, יראת הכבוד צו איר און פאַרטרויען איר. גאָט איז, ווי ישעיה הנביא דריקט זיך אויס, אַן ,אל מסתתר'."

חיים גרינבערגס רעליגיע איז אַ דורכאויס עטישע רעליגיע. די צענטראַלע טעמע פון זיין שרייבן, פון זיין געדאַנקענגאַנג איז געווען די קדושה פון מענטשלעכן לעבן. אָט די טעמע האָט ער כסדר איבערגעחזרט אין אַלערליי וואַריאַציעס. און ווי הייליק עס איז דאָס מענטשלעכע לעבן, אַזוי הייליק איז אויך דער מענטשלעכער ווילן, וואָס טאָר קיין מאָל ניט פאַרגוואַלדיקט ווערן.

און אויף וויפל הייליק עס איז כלל מענטשלעך לעבן, אויף אַזוי פיל הייליקער איז דאָס יידישע מענטשלעכע לעבן.

אָט דעם געדאַנק, אַז יידיש מענטשלעך לעבן איז אויף אַזוי פיל הייליקער, האָט ח"ג קיין מאָל אין ערגעץ ניט אַרויסגעזאָגט. ניט אין שריפט און ניט בעל פה. ווארעם ווען ער טוט עס יאָ, וואָלט אויף אים געפאַלן דער חשד פון שאָוויניזם, וואָס ער האָט באַטראַכט פאַר אַ זינד. ער אַליין וואָלט אויף זיך געוואָרפן דעם דאָזיקן חשד און וואָלט זיך באַטראַכט פאַר זינדיק און זיך געשלאָגן על חטא. פון דעסטוועגן שפּרודלט פאַרט דער דאָזיקער איינשטעל אין אַ סך פון זיינע עסייען. דירעקט, טאָקע ניט; אומדירעקט אָבער יאָ.

אָט למשל, זיין וווּנדערלעכער עסיי „גלות ייד", מיט וואָס עס הייבט זיך אָן דער דריטער באַנד פון זיינע שריפטן. דאָס איז אַן עסיי, וואָס וועט זיכער פאַרבלייבן קלאַסיש אין דער יידישער ליטעראַטור.

ער קומט דאָרט אַרויס מיט ביאַליקס אַן אויסדרוק, אַז „אַ פאָלק פאַרמאָגט אַזוי פיל הימל איבערן קאָפּ, וויפל ער פאַרמאָגט ערד אונטער די פיס.“ שרייבט גרינבערג, אַז אין אָט דעם אַפאָריזם שטעקט אַ גרויסער אמת, אָבער ניט דער פולער, ניט דער אַבסאָלוטער אמת. וואָרעם אָט האָבן מיר, יידן, אַ קיימא לן פון אַ פּאָר יאָר־טויזנטער ניט פאַרמאָגט קיין שפּאַן ערד אונטער די פיס, און פון דעסטוועגן האָבן מיר פאַרמאָגט ניט ווייניק הימל איבערן קאָפּ; אַז ניט איין מאָל האָט מען אונדז געהאַסט און געפייניקט און געזוכט אונדז עוקר מן השורש זיין אויך דערפאַר, וואָס אונדזער הימל איז געווען בלויער און ריינער, העכער און טיפער, און אין די פינצטערע נעכט מער באַשטערנט, ווי דער הימל פון אַנדערע, פון אומות העולם מיט אַ סך „ריעל עסטעיט“.

אַ הימללאָז פאָלק, שרייבט דאָרט ווייטער ח״ג, „קען ניט שאַפן ניט קיין גמרא און ניט קיין מדרשים, ניט קיין קבלה און קיין משיחישע באַוועגונגען, ניט קיין שולחן ערוך און ניט קיין חסידות... דער היקף הימל, וואָס אַ פאָלק פאַרמאָגט, קען געמאָסטן ווערן מיט איין מאָס: ווי גרויס איז זיין גרייטקייט אויף קידוש השם? און אויב דאָס איז די מאָס, דער קריטעריום, דאַרף ערשט געבוירן ווערן יענער האָמער, וואָס זאָל באַזונגען דעם העראָישן עפּאָס פונעם — גלות־ייד.“

נון, ח״ג איז אין דעם פּרט געווען באַשיידן. ער האָט געשריבן, אַז יענער האָמער דאַרף ערשט געבוירן ווערן. יענער האָמער איז אָבער שוין יאָ געבוירן געוואָרן. יענער האָמער איז ח״ג זעלבסט געווען, און ער האָט דעם העראָישן עפּאָס פונעם גלות ייד אַזוי באַזונגען ווי קיינער האָט ביז אים דאָס נאָך ניט באַוויזן צו טאָן.

ח״ג האָט באַזונגען „גלות ייד“ ווי אַ סימפאָניע, ווי אַ שטיק ליטורגישע מוזיק. „גלות“, שרייבט ער, איז „אַ סומע פון באַדינגונגען — שלעכטע, ביטערע, אונטערדריקנדיקע, באַליידנדיקע באַדינגונגען — אָבער דער גלות־ייד איז דער וואָס האָט געלעבט, געהאַנדלט, געווירקט, געקעמפט, געבלוטיקט, זיך געראַנגלט אין יענע באַדינגונגען; און משפטן דאַרף מען אים ניט לויט די באַדינגונגען גופא, נאָר לויט דעם ווי אַזוי ער האָט זיך צו זיי צוגעפּאַסט אָדער גאָר זיי צו זיך צוגעפּאַסט; לויט דעם, צי ער איז געוואָרן דער שקלאַף פון יענע באַדינגונגען, אָדער (נאָך אַלץ פּשרות, מפלות און מימיקרי־צופּאַסונגען) איז ער דאָך געבליבן, אין לעצטן חשבון, דער מייסטער איבער זיי.

„ניט יעדער“, שרייבט ווייטער גרינבערג, „וואָס איז פון אַנדערע געפאַנגען און פאַרקויפט געוואָרן פאַר אַ קנעכט, איז טאַקע אַ שקלאַף, פאַרלירט דעם צלם פון אַ פרייען מענטש. אַ שקלאַפישע נאַטור איז ניט דער, וואָס מ׳נעמט ביי אים צו מיט ברוטאַלער מאַכט זיין פרייהייט צו האַנדלען און זיך צו באַוועגן, זיין פרייהייט צו פורעמען דאָס לעבן לויט אייגענעם געשמאַק און ווילן, זיין ‚זעלבסט־באַשטימונג‘; נאָר דער, וואָס מאַכט שלום מיט אַזאַ צושטאַנד, זאָגט זיך אָפּ פון זיין ווילן און פון זיין רעכט אויף אייגענע באַשלוסן און אַנטשלוסן, גיט אויף זיין פערזענלעכקייט. נאַפּאָלעאָן אויפן אינדזל פון דער „הייליקער העלענאַ“ איז געווען אַן אַרעסטאַנט, אָבער ניט קיין שקלאַף; רבי שניאור זלמן (דער בעל תניא) אין דער רוסישער תפיסה איז געווען אַ געפאַנגענער, אָבער ניט קיין קנעכט. טורמע איז אַ פייניקונג און אַ באַליידיקונג; אָבער אין טורמעס, ווייסן מיר, האָבן געשמאַכט די פרייסטע גייסטער פון דער וועלט — און דווקא דערפאַר וואָס פרייהייט איז געווען דער פּאַטאָס פון זייער נאַטור — אָבער מיט שמאַכטן דאָרט זיינען זיי קיין שקלאַפן ניט געוואָרן.“

אין אָט דעם עסיי קומט ח״ג און קלערט אויף דעם ענין פרייהייט און אומפרייהייט און ער ווייזט אָן אויף וואָס דער גלות־ייד האָט געקענט מוותר זיין, אַבי אָנצוהאַלטן יענע ווערטן, וואָס פאַר זיי וואָלט ער געקאָנט גיין אויף קידוש השם;

„דער פּסעוודאָ־עמאַנציפּירטער ייד“, שרייבט גרינבערג, „מעג זי טויזנט מאָל דערלויבן צו רעדן וועגן דעם ‚מה־יפית‘־ייד אויף דער אַמאָליקער פוילישער לאַנדשאַפט ווי וועגן אַ מענטש אָן דרך־ארץ צו זיך אַליין. ער קען אָבער נישט אָפּווישן דעם פאַקט, אַז יענער ייד איז נאָר

געוועזן גרייט — צוליב פרנסה, צוליב דעם ער זאָל קיין קלעפּ נישט קריגן, אָדער נישט אַרויסגעטריבן צו ווערן פון זיין וווינאָרט — זיך טויזנט מאָל מבזה צו זיין. דאָס זיינען געוועזן זאַכן, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר אומוויכטיק, פאַר קלייני־קייטן וואָס געפינען זיך אין דער פּעריי־פעריע, נישט אין צענטער פון לעבן. ער האָט אָבער אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן ווילן, האַרטנעקיקייט און טאַלאַנט פאַר מאַרטי־רערטום, ווען מ'האָט פון אים געפאָדערט זיך אָפּצוזאָגן פון דעם, וואָס האָט פאַר־נומען דעם אויבנאַן אויף דעם לייטער פון זיינע ווערטן."

און צום סוף פונעם עסיי שרייבט ח"ג: „אידעאַליזאַציע? דאָס הייסט — טוט עד, גרינבערג, אידעאַליזירן דעם „גלות־ייד"? און ער ענטפערט: „ס'קאָן זיין. אָבער דאָס איז אַמאָל דער איינציקער ענטפער אויף וווּלגאַריזאַציע. דער ענטפער און דער תיקון."

יאָ, דער ענטפער און דער תיקון. און דאָס איז טאַקע דער שליסל צו גרינבערגס קינסטלערישער שעפערישקייט. ער האָט אידעאַליזירט זאַכן, כדי זיי צו פאַרהיטן פון וווּלגאַריזאַציע.

* * * * * *

זיין גאַנץ לעבן האָט ח"ג געווידמעט צו זיך זעלבסט לייטערונג. די עטיק פון זיינע לייטערונג־עטאַפּן איז דער גרעסטער כח המושך פון זיינע וווּנדערלעכע עסייען. זיינע שטראָפרייד קומען פון אַ לויטערן קוואַל. און אָט דער לויטערער קוואַל קען נאָך אויך איצט דערקוויקן. זאָל נאָר יעדער איינציקער פון אונדז, וואָס אָפּטער נית נאָר אַריינקוקן אין זיינע ביכער, נאָר זיי אויך לייענען, און לייענען זיי מיט כוונה.

(2)

די ליטעראַרישע ירושה פון אהרן צייטלין ז"ל

די וואָס זיינען אַמאָל געוועזן וואַרשעווער תושבים דערציילן, אַז אין אַמאָליקער וואַר־שע זיינען געוועזן 2 אַדרעסן פון דער אויפ־גייענדיקער יידישער ליטעראַטור. איינס, דאָס הויז פון י. ל. פרץ, און שפּעטער, ווען פרץ איז נפטר געוואָרן, איז געבליבן דער צווייטער אַדרעס, שליסקע 60, ווו עס האָט געוווינט די משפחה פון הלל צייטלין.

אין הלל צייטלין הויז פלעגן אָפּט אַריינ־קומען יידישע שרייבערס, סיי די וואָס האָבן געשריבן אין יידיש און סיי די וואָס האָבן געשריבן אין העברעיש, דאָרט פלעגן זיי פאַרלייענען זייערע שאַפונגען: לידער, דערציילונגען, מאמרים; דאָרט פלעגט מען אויך מאַכן נייע פּלענער וועגן אַרויסגעבן ביכער, זשורנאַלן, זאַמלביכער אא"וו.

וועגן הלל צייטלינס הויז האָט אַמאָל געשריבן ש. ניגער:

„צו צייטלינען, ווי צו פרצן, פלעגן יונגע יידישע שרייבערס קומען ווייזן זייערע כתבים. אין צייטלינס וווינונג אַזוי ווי אין פרצעס, פלעגן געמאַכט ווערן פּלענער פון נייע ליטעראַרישע אויסגאַבן, און טאַקע דאָרט פלעגן זיי אָפט רעדאַקטירט ווערן... אויב עס רעדט זיך וועגן פראַווען אַ טיש אין רבישאַפט, איז דער אמתער חסידיש־ליטעראַרישער טיש היפּשע עטלעכע יאָר געשטאַנען אפשר גאָר אין הלל צייטלינס, נישט אין פרצעס. צו פרצן איז מען געקומען ,זיך פראַווען' דער־הויפּט וועגן ליטעראַרישע און קינסט־לערישע ענינים. צו הלל צייטלינען איז מען אויך געקומען מיט רעליגיעזע און רעליגיעז־עטישע שאלות... אין אַ געוויסן זין איז די ליטעראַרישע שטוב פון אָט דעם גרויסן רויט־בערדיקן און מיסטיש־אויגן ווייס־רוסישן יידן, וואָס אין ניטשע און דאָסטאָיעווסקי איז ער געווען נישט ווייניקער באַהאַוונט ווי אין זוהר און ליקוטי תורה — געווען די יורשטע פון די פאַרצייטיקע פּויליש־רבישע הויפן."

הלל צייטלינס שטוב איז חרוב געוואָרן אין איינעם מיטן גאַנצן פּוילישן יידנטום בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה דורך די דייטשן און זייערע פּילצאַליקע פּוילישע אַרויסהעלפערס, ימח שמם — בלויז איינער פון זיי, אהרן צייטלין, איז על פּי נס געבליבן לעבן, ווייל ער האָט זיך גראַד בעת דעם אויסברוך פון דער מלחמה, געפונען אין ניו־יאָרק און האָט ניט געקאָנט צוריקפאָרן אַהיים. דאָרט אין זיין היים זיינען אומגעבראַכט געוואָרן: זיין פאָטער ר' הלל, זיין פרוי און קינד, און, שוועסטער, אויך זיין יונגערער ברודער, אלחנן, וועלכער איז אויך געווען אַ טאַלאַנטירטער פּאָעט און עסייאיסט.

ראש השנה תשל"ד איז געווען דער 32־טער יאָרצייט פון הלל צייטלין ז"ל און אין דעם זעלביקן טאָג איז פּלוצים אויך נפטר געוואָרן זיין עלצטער זון אהרן צייטלין. ווו עס איז הלל צייטלינס קבר איז ניט באַוווסט. אפשר האָט ער גאָר קיין קבר ניט און די דייטשן האָבן זיין גוף פאַרברענט אין זייערע קאַלכאויוונס. אהרן צייטלין איז אָבער יאָ געבראַכט געוואָרן צו קבורה, און טאַקע אין ישראל, און זיין קבר געפינט זיך לעבן קבר פון דעם באַרימטן העברעישן שרייבער ש"י עגנון, וואָס האָט אין יאָר 1965 געקראָגן דעם ליטעראַרישן נאָבעל־פּרייז.

אהרן צייטלין, דער זון פון דעם באַרימטן יידיש העברעישן שרייבער, דעם פּובליציסט, דענקער, פילאָסאָף, מקובל א"ז"וו, הלל צייטלין, האָט אין אַ סך פּרטים איבערגעשטיגן זיין פאָטער. אָט די אַלע מעלות וואָס זיין פאָטער האָט געהאַט, האָט ער אויך געהאַט, אָבער דערצו איז ער געווען אַ גרויסער פּאָעט, און טאַקע, אַזוי ווי זיין פאָטער, אין ביידע שפּראַכן, יידיש און העברעיש, אַ דראַמאַטורג, אַ בעלעטריסט און דערצו אַ גרויסער פאָרשער אין דעם נייעם געביט פון וויסנשאַפט — פּאַראַפּסיכאָלאָגיע.

אהרן צייטלין איז אַוועק מיט אַכט טאָג פריער איידער עס איז אויסגעבראָכן די ריסטע יום־כיפּור מלחמה אין מדינת ישראל, ווען די בני ישראל האָבן געברענגט אַזוי פיל קרבנות. פון אַ סימבאָלישן קוקווינקל קען מען זאָגן, ער איז נפטר געוואָרן איידער די דאָזיקע גורל־דיקע טעג און אים זיינען פאַרשפּאָרט געוואָרן די טיפע ווייטאָגן און האַרץ־קלעמעניש פאַרן גורל פון דער יידישער מדינה, וואָס מיט איר גורל האָט ער געלעבט און וואָס מיט איר גורל איז ער געווען געבונדן מיט זיין לייב און לעבן.

אהרן צייטלין האָט פאַר דריי יאָרן זיך אָפּגעטאָן פון אונדזער דאָ הי ערדישער וועלט און איז אַוועק אין דער גייסטיקער וועלט, אין וועלכער ער האָט געגליבט באמונה שלימה. איז דעריבער ניט נייטיק מצטער צו זיין זיך פאַר אים, וואָס ער איז אַוועק, נאָר אַ צער איז אויף אונדז, די דאָ הי נאָך פאַרבליבענע, וואָס נאָך זיין אָפּקום פון אונדז, זיינען מיר פאַרבליבן ווי יתומים. גרויסע פּאָעטן האָבן מיר געהאַט אין דער יידישער ליטעראַטור — ניט כדאי דאָ איצט אויסצורעכענען זייערע נעמען און אהרן צייטלין איז געווען צווישן די גרעסטע פון זיי. איצט, ווען ער איז אויך אַוועק, זיינען מיר דאָ הי אין אַמעריקע געבליבן פאַרעלנט... ניט געבליבן כמעט קיינער וואָס זאָל פאַרנעמען זיין אָרט — אַ חוץ, לויט מיין מיינונג, איינעם, און זאָל ער נאָך לאַנג לעבן, און דאָס איז חיים גראַדע.

ווען עס קומט צו רעדן וועגן אהרן צייטלין שטויסט מען זיך אָן אַ גרויסן פּראָבלעם. בכדי אַרומצונעמען אים אין אַלע פּרטים פאָדערט זיך ניט איין מאמר, נאָר אַ גאַנצער סדר פון מאמרים און מאמרים, און ערשט דאַן קען עס ניט אויסגעשעפּט ווערן, מחמת, ערשטנס, האָבן מיר דאָ צו טאָן מיט אַ צוויי־שפּראַכיקן, מיט אַ יידיש־העברעישן וואָרט־שאַפער און טיפן דענקער. שילדערן זיינען אויפטוען אין בלויז איינעם פון די צוויי שפּראַכן, מיינט כאַראַקטעריזירן נאָך אַ האַלבן צייטלין. דאָס איז איין שוועריקייט, אָבער דערצו קומט נאָך אַ שוועריקייט, וואָס ער איז געווען אַזוי פילזייטיק — ווי פריער דערמאָנט: אַ דראַמאַטורג, דערציילער, מאָלער פון פּען־פאָרטרעטן, פּובליציסט, עסייאיסט און אַ גרויסער פאָרשער אין אַ ספּעציעלן און אייגנאַרטיקן וויסנשאַפטלעכן געביט: פּאַראַפּסיכאָלאָגיע. און זיינע גאָר גרויסע און וויכטיקע בייטראָגן אויף איטלעכן באַזונדערן געביט טאָר בשום אופן ניט פאַרזען ווערן.

אהרן צייטלין, ווי דער גרויסער יורש פון זיין גרויסן פאָטער, ר' הלל, איז געווען אַ מיסטיקער און אַ בעל־אמונה.

פרעגט זיך: ווי אַ טיפער דענקער און אַ מאָדערנער מענטש — ווי האָט ער געקענט, אין אונדזערע צייטן, ווען רעליגיע איז אָפּט מאָל אין אַ סך מדינות, באַזונדערס אין די קאָמוניסטישע מדינות, פּראָקלאַמירט געוואָרן ווי דער אָפּיום וואָס פאַרסמט מענטשן — ווי האָט ער, אהרן צייטלין, דער גרויסער פּאָעט און טיפער דענקער — ווי האָט ער געקענט זיין און בלייבן אי אַ גרויסער פּאָעט אי אַ בעל־אמונה?

און פאַרשטיין זאָל מען, אַז בעל־אמונה מיינט דערביי ניט צו זיין אַן אָרטאָדאָקסישער ייד, אַ שטריימל און לאַנגע פּאות ייד, אַ ייד וואָס היט אָפּ אַלע תרי"ג מצוות, אַ שול־ייד אא"וו. עס מיינט נאָר אַן עטיש־מאָראַלישער ייד, אַ גלייביקער אין דער גייסטיקייט פון יידישקייט.

און אָט די קשיה האָט אהרן צייטלין אויף זיין פּאָעטישן שטייגער פאַרענטפערט נאָך ווען ער איז געווען זייער יונג, נאָך אין זיינע סאַמע ערשטע לידער, ווען ער האָט אָט וואָס געשריבן:

זיין אַ ייד הייסט אייביק לויפן צו גאָט,
אפילו אַז מ'איז אַן אַנטלויפער;
דערוואַרטן צו ווערן אַ ליאַדע טאָג
(אפילו אַז מ'איז אַ כופר)
ס'קול פון משיחס שופר.

זיין אַ ייד הייסט נישט קענען אַרויס
פון גאָט
אפילו ווען מ'וויל עס;
נישט קענען אויפהערן תפילה צו טאָן
אפילו נאָך אַלע תפילות,
אפילו נאָך אַלע תפילות.

אַזוי האָט ער געשריבן ווען ער איז נאָך געווען זייער יונג, און ביים סוף פון זיין לעבן, פינף טעג פאַר זיין פּלוצימדיקן טויט, כ"ו אלול תשל"ג, האָט ער געשריבן אַ ליד אונטערן נאָמען „איר זאָגט", וואָס ער פאַרענדיקט מיט די וויטערדיקע דריי שורות:

„בלויז דאָס איז זיכער און געוויס:
אַלץ איז גייסט און איז אין גייסט,
אַלץ איז אין די הימלען —
און איז הימלען."

יאָ, אַלץ איז גייסט און איז אין גייסט" — אַלץ איז גייסט וווּ אהרן צייטלין איז געווען כל ימיו, און צו „אין גייסט" איז ער דערנאָך אַוועק.

ער איז אַוועק?... ניין, ער אַליין איז ניט אַוועק... ער: זיין נשמה האָט נאָר אויסגעקליידט זיך פון דעם גוף, פון קערפּערלעכקייט, און איז אַוועק צו זיין תמיד אייגענער און געגאַרטער וועלט פון רוחניות. און איבערגעלאָזט פאַר אונדז האָט ער אַ גרויסע ירושה, גאָר אַ גרויסע ירושה וואָס זעלטן וווּ אַ מענטש אויף דער וועלט האָט איבערגעלאָזט, אָדער האָט געקענט איבערלאָזן אַזוי פיל אָנגעזאַמלטע גייסטיקע עשירות.

אהרן צייטלין איז געווען איינער פון אונדזערע סאַמע גרעסטע דיכטערס, וואָס שטייט אויף אַזאַ הויכער מדרגה ווי, לאָמיר זאָגן, ח. נ. ביאַליק, יהודה הלוי, ה. לייוויק, אָבער פון זיי אַלעמען צייכנט ער זיך אויס מיט זיין גלויבן און רעליגיאָזיטעט. דאָס הייסט ניט אַז ער איז געווען אַ רעליגיעזער דיכטער, נאָר זיין נשמה האָט אַלע מאָל געשוועבט ברומו של עולם און די זעונגען פון דאָרט האָט ער אויסגעזונגען אין אַזעלכע פּאָעטישע סטראָפן, אין ביידע לשונות — יידיש און העברעיש, וואָס צו זייער עשירות און טיפקייט איז זעלטן וווּ צו געפינען אַ פאַרגלייך.

און אָט די טיפע אמונה פון אהרן צייטלין — פון וואַנען שטאַמט זי — איז ער זיך אַליין מודה אין דעם, אַז געקראָגן האָט ער זי בירושה פון זיין גרויסן פאָטער, וועגן וועמען ער האָט זיך אויסגעדריקט אין איינעם פון זיינע העברעישע שירים:

אני ידעתי איש משורש נביא,
זה היה אָבי.

און אין יידיש האָט ער געזונגען מיט טיפער נאָסטאַלגיע:

זינג איך אַ ניגון, פון טאַטן געהערט —
זינג איך חב"דיש
השם אלוקיכם, השם אלוקיכם
אמת...

און דערווייל פאַרכאַפּט ער זיך מיט טיפן צער — די דאָזיקע וועלט איז דאָך שוין מער ניטאָ, און ער פרעגט:

איז עס אַ קדיש

נאָך אַ וועלט, וואָס וועט מער שוין נישט וועלטן?
אָבער דער מאמין אין אים טרייסט זיך:
נישט אמת!
אין אָט דעם געזאַנג דעם חב"דער
קומט דער אמת אַרויס אַזאַ אדיר,
אַז אַן אמת אַזאַ מוז פֿאַרגעלטן
אפילו פֿאַר מאַידאַנעקס, פֿאַר טרעבלינקעס.
און ער פֿרעגט ווייטער:
פֿאַרגעלטן — ווי אַזוי?
און ער איז זיך מודה:
איך ווייס ניט. דאָס ווייס נאָר דער אמת.
און ווי מיט אַ זיפֿץ גיט ער צו:
זינג איך ס'געזאַנג און פֿאַרזינק עס
טיף אין זיך — נעם עס
אין מיין תמצית אַריין און באַנעם עס:
השם איז —
אמת!

נון, השם איז טאַקע אמת, אַזוי מוז זאָגן דער בעל מאמין אין אהרן צייטלין, אָבער די רבי לוי יצחק באַרדיטשעווער מוז ער אויף אַרויסקומען מיט טענות צום רבונו של עולם. ווי דער צעוויטיקטער איוב בן אונדזער צייט שטעלט צום בית דין דעם רבונו של עולם אין וועמען ער געליבט, מיט תרעומות פֿאַר די גרויסע גלות וואָס ער האָט פֿאַרשוויגן און דערלאָזט די דייטשן אומצוברענגען די זעקס מיליאָן קדושים פֿון זיין פֿאָלק. ער איז זייער שאַרף אין זיין פֿרעגן:

און אַז מען וועט מיך שטעלן פֿאַר דער אייבערשטער פֿמליא,
וועט מען מיר מוזן ענטפֿערן אויף קשיות
וואָס וועלן פֿלייצן פֿון מיין האַרץ אַ כוואַליע נאָך אַ כוואַליע.
מען וועט מיר מוזן ענטפֿערן, אַ שטייגער, צי די שכינה
מיינט, אַז פֿאַר אַ קינד, געשליידערט איך אַן אויוון,
איז שוין באַצאָלט ווען יידן קריגן אַ מדינה?
אַ מדינה? יאָ, פֿון אונדזער בלום איז זי אויפֿגעגאַנגען,
ווען דאָס פֿאָלק האָט צעבראָכן זיינע קייטן
(און וויפֿל בלוט מיר וועלן נאָך פֿאַרגיסן — ווער קען וויסן?)
נאָר ווי קומט איינס צום צווייטן?

יאָ, ווי קומט איינס צום צווייטן?... קען דען דער אויפֿבוי פֿון דער יידישער מדינה מכפּר זיין אויף די זעקס מיליאָן קרבנות, וואָס די דייטשן ימח שמם האָבן אומגעבראַכט, און צווישן זיי זיינע אייגענע טאַטע־מאַמע, זיין ווייב און אייגן קינד?...

און אין זיין פֿרעגן איז ער זייער שאַרף. ער איז זיך מתרעם.

אַוודאי איז דאָס זייער אַ שווערע שאלה צו פֿאַרענטפֿערן. גאָט איז דאָך אַ פֿאַרבאָרגעניש און פֿון זיין פֿאַרבאָרגענישקייט קומען זיינע פֿאַרענטפֿערטקייטן צו מענטש ניט צו, אפילו ווען פֿאַרענטפֿערטקייטן זיינען יאָ דאָ. און ווער ווייסט צי זיי זיינען דאָ?... און מענטש אַליין קען זיי אַוודאי ניט פֿאַרענטפֿערן. און מיט פֿאָעטישע קונסטווערק קענען די שאלות אַוודאי ניט פֿאַרענטפֿערט ווערן. קיינער, ווי ער, ווייסט עס נישט אַזוי, אַז די אַזוי גערופֿענע דערגרייכונגען פֿון פֿאָעזיע פֿון אַלע צייטן וועלן נישט אויסדריקן דעם גרויסן ווייט פֿון דעם חורבן וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט.

אין זיינע פֿאָעטישע שאַפֿונגען אָפּערירט א"צ ווי מיט אַן אָרקעסטער מיט אַלע זיינע טאַלאַנטן: מיט זיין געניאַלן וויסן, מיט דער מאַכטיקער כוואַליע פֿון זיין דענקען, מיט דער חלף־שאַרפֿער סאַטירע, מיט דער ווירטואָזישייט פֿון זיין פּערז, מיט דער אומגעווייגלעכער מוזיקאַלישקייט, אָבער ער ווייסט ביי אַלעם, אַז מיט אַלע טאַלאַנטן איז שווער צו לאָזן הערן דעם גרעסטן געשריי פֿון אַלע געשרייען אויפֿן חורבן:

און קומט ער אַ מאָל
דער כוואַטסקער יונגערמאַן,
און פֿון אונדזער חורבן
שרייבט ער דעם ראָמאַן
איבער ראָמאַנען,
זאָג איך אים אַצינד
און זאָג אים פֿון דאַנען:
מעגסט קריגן דעם נאָבעל־פּרייז,
צי דעם פּרייז אפילו
פֿון אַליין דעם בורא —
וועט בלייבן במחילה,
אַ טרייפֿענע סחורה
דיין גאַנץ געשריפֿטס,
אויב דו לאָזט נישט הערן

אַן אידילישער זיפץ.

איז אים ווייניק דער אומגליק וואָס ער פילט מיט אַלע זיינע חושים, אויף אַ רגע נישט אויפהערן, צו זיין דער אַבל און דער מקונן — פּייניקט ער זיך וואָס אים איז ניט באַשערט געווען בפועל ממש צו זיין מיט די אומגעקומענע אין וואַרשעווער געטאָ, מיט זיין ווייב און קינד, מיט זיין פאָטער און ברודער:

נישט באַשערט איז מיר געווען, מיין
וואַרשע,
צווישן דיינע געטאָ־ווענט צו זיצן
אַ געפאַנגענער מיט יידן.
מיט אַ נאָז אַן אויסגעלענגערטע, ווי ביי
אַ בר־מינן,
מיט אַבל־אויגן איינגעגראָבענע,
האַלב מענטש און האַלב געשפּענסט
האָב איך אַרומגעשלענדערט
אין ניו־יאָרק, פון זיך אַליין געלאָפן,
און פון זיך אַנטלויפנדיק געשריבן
מאמרים, גראַמען, ווייס איך וואָס.

אָבער ביי צייטלינען, דעם גרויסן פּאָעט, דעם טיפן דענקער, גייען ניט קיין ווערטער אומזיסט, געשליידערט אויפן ווינט. יעדער וואָרט האָט אַ קלאַנג, יעדער וואָרט האָט אַ מחשבה, האָט אַ זין. פאַראַן ביי אים אויך אַ טרייסט, און די טרייסט מאַכט אים גלייבן. די טרייסט איז אָט וואָס:

אַ געשריי אַזאַ,
וואָס אַלע געשרייען
פון יידישע ווייען
זיינען קעגן אים
די איין איינציקע טרייסט, אויב אַ טרייסט
איז פאַראַן,
איז די כפירה אין טויט; איר זייט אַלע
פאַראַן.
אין אַנדערע וועלטן טראָגט איר פרישע
לבושים,
און דאָ אויף דער ערד—
אַזוי חלומט זיך מיר — ווערט איר
קינדער; איר ווערט
באַשאַנקען מיט יידישע חושים,
און פון איינעם פון אייך וועט אַרויס
ווען עס איז
יענער גואל, באַפרייער, באַנייער פון
ברית
וואָס וועט געבן דעם מענטש העל גע־
ליטערטן פּאַרעם.
אַזוי חלומט זיך מיר אין אַ דור וואו
ס'פאַרשווינדט
אויך ביי גלייביקע ס'גלויבן, אפילו
אַצינד
וויל אַלץ נאָך גלייבן אין דיר דיין קינד,
גאָט פון נסים און גאָט פון יסורים.

דאָ איז צייטלין געטריי זיין אמונה וואָס לייקנט טויט. נישט פאַראַן קיין טויט, עס איז פאַראַן אַן איבערגאַנג אין אַנדערע לבושים.

אונדזער איצטיקער דור איז אַ נישט־גלויביקער דור. מען איז געוואָרן אַזוי זיכער אין זיך, אַז יעדער דערשיינונג, וואָס שלאָגט אונדז ווי מיט אַ האַמער איבערן קאָפּ און פאָדערט פון אונדז אַן ענטפער, וועלכן מיר קענען בשום אופן ניט אויפ־קלערן מיט אַנגענומענע וויסנשאַפטלעכע מעטאָדן, באַגאַטעליזירן מיר; מיר מאַכן עס צו קליינגעלט — מעגן אפילו אָט די דערשיינונגען זיך טרעפן מיט אונדז אַליין. מיר שרייבן עס אַלץ צו אַ „צופאַל".

ניט אַזוי אהרן צייטלין. ניטאָ ביי אים קיין „צופאַלן". אַלץ איז פאַרבאָרגן אין דעם עיקר פון מענטש, און דער עיקר פון מענטש איז ניט קערפּער, נאָר גייסט. און וועגן דעם טאַקע האָט ער אַרויסגע־געבן צוויי ריזיקע ביכער — ריזיקע אין זייער טיפן אינהאַלט און אויך אין זייער פאָרמאַט — צוזאַמען אַרום טויזנט זייטן, און ביידע אין העברעיש: „המציאות האחרת" און „פאַראַפּסיכולוגיה מורחבת".

נייע וויסנשאַפטלעכע אויפטועכן האָבן שוין מענטש אַרויפגעבראַכט אויף דער לבנה. קענען מיר זיך אָבער איבערנעמען מיט דעם? מיר האָבן אַן אַנונג וואָס עס טוט זיך אין ווייטע ווייטקייטן, אָבער מיר זיינען זייער ווייניק באַקאַנט וואָס עס טוט זיך אין אונדז אַליין. דאָקטוירים טוען נאָך אַלץ שטודירן און פאָרשן וואָס עס טוט זיך אין אונדז פיזיאָלאָגיש און זיי קענען צו קיין טאָלק נישט דערגיין. פאַר וואָס די אַלע קראַנקייטן וואָס באַפאַלן מענטש? ווי פאַרמיידט מען זיי? ווי היילט מען זיי? און ווי פיזיש, אַזוי ווייסן מיר ניט וואָס עס טוט זיך מיט אונדז גייסטיק. ווי אַזוי טראַכטן מיר? מיר טראַכטן דורך דעם

מאַרך, זאָגן פּסיכיאַטערן. אָבער ווי אַזוי טראַכט דער מאַרך? ער אַליין, דאָס בלוט און פלייש וואָס ער איז, קען דאָך ניט טראַכטן — נאָר וואָס דען? ער איז אַן אינסטרומענט דורך וועלכן געדאַנק קומט צום אויסדרוק. איז וואָס איז געדאַנק אַזוינס — אָפּגעזען פון דעם אינסטרומענט וואָס ברענגט אים אַרויס? און דערמיט באַשעפטיקט זיך די נייע וויסנשאַפט וואָס הייסט פּאַראַפּסיכאָלאָגיע, ד״ה, די וויסנשאַפט פון איבער פּסיכאָלאָגיע. און אָט די נייע וויסנשאַפט האָט אהרן צייטלינען אינטערעסירט זיין גאַנץ לעבן. ער האָט שטודירט אַלץ וואָס איז מכוח דעם געפאָרשט געוואָרן פון אַנדערע, אָבער מיט דעם האָט ער זיך ניט באַגנוגנט — ער אַליין האָט געפאָרשט. זיינע צוויי ביכער וועגן פּאַראַפּסיכאָלאָגיע זיינען ווייט ניט קיין קאָמפּילאַציע פון ביכער וואָס ער האָט געלייענט. זיי זיינען זעלבסטשטענדיקע, אָריגינאַלע, וויסנשאַפטלעכע ווערק. אהרן צייטלינען גייט אין באַווייזן, אַז פּאַראַפּסיכאָלאָגיע איז נישט נאָר אַ וויסנשאַפט, נאָר אַן איבער־וויסנשאַפט, און דאָס ברענגט אים צו דער איבערצייגונג, אַז טויט הייסט ניט סוף פון מענטש, נאָר איבערגאַנג צו — וואָס מענטש רופט אָן — יענער וועלט, דער וועלט פון ריינעם גייסט.

און ביי א״צ איז גאָר קיין יענע וועלט ניט פאַראַן. נאָר וואָס דען? אין דער וועלט זיינען מיר אָנגעטאָן אין אַ מלבוש פון בלוט און פלייש, וואָס דינט פאַר אונדז ווי אַן אינסטרומענט דורך וועלכן מיר בליקן אַריין אין יענער וועלט, אין וועלכער מיר געהערן זיך אָן, בעת די וועלט, די איצטיקע ערדישע וועלט — באמת די ניט מער ווי די צייטווייליקע אכסניה פון דער מאַטערפאָרמאָזע, וואָס מיר רופן אָן לעבן, ד״ה, די איבערנעכטיקונג אין דער ערדישער אַכסניה צווישן געבורט און הסתלקות — אָט די צייטווייליקע וועלט איז דער שכל מחייב ניט מער ווי אַ פאַרבלענדעניש — און אפשר אַ חלום, פון וואָס מיר כאַפּן זיך אויף נאָך דעם, וואָס מיר רופן אָן געשטאָרבן.

זינט די טעג פון זיינע יוגנט־שאַפונגען האָט א״צ, ווי אַ מיסטיקער פּאָעט און ליריקער דענקער, געזוכט צו קענען זען דאָס פאַרבאָרגענע, אָדער כאָטש עטוואָס אַריינבליקן אין די פאַרהוילענישן אין וועלט און אין מענטש־באַשאַף, אין לעבן און אין טויט. ער האָט געזוכט סיי פאַר זיך אַליין, סיי פאַר אַנדערע, אויסצוגעפינען און צו אַנטפּלעקן דעם לויטערן אמת — איז פאַראַן אַ באַשעפער?

ער אַליין האָט טיף אין האַרצן געפילט אַז אַ באַשעפער איז יאָ פאַראַן, אָבער ווי, ווו און ווי אַזוי אַנטפּלעקט ער זיך? און תמיד איז ער געקומען פון פאַרהוילעניש צו אַנטפּלעקונג. ער האָט די אַנטפּלעקונג געזען אין יעדער נאַטור־דערשיינונג — אין אַלץ, אפילו אינעם שניי, וואָס אָט איז ער פאַראַנען און באַלד ווערט ער צעגאַנגען. למשל, אָט איז אַ קורץ ליד, וואָס הייסט „געשריבן אין אַ ווינטערטאָג“:

דער שניי — אַ זילבערנער בעכער,
זון, פאַר דיין גילדענעם וויין!
אַ טאָג אַזאַ איז אַן ענטפער
דעם קאָפּ, וואָס לייקנט פון גאווה,
דאָס האַרץ, וואָס לייקנט פון פיין.
אין זוניקע טעג אַזוינע
קאָן קיינער קיין כופר נישט זיין.

א״צ איז געווען אי אַ דערציילישער דיכטער, אי אַ מאָלערישער ליריקער. אין ביידע פאָרמען פון קינסטלערישן אויסדרוק האָט ער געוויזן אויסערגעוויינלעכע אייגנאַרט אין דעם סינטעז פון געפיל און געדאַנק. און ווי אַ דיכטער און דענקער פון דער איצטיקער יידישער עפּאָכע, פון אונדזער איצטיקן יידישן דור, איז ער, ווי ירמיה הנביא בשעתו געווען אַ מקונן, און ווי ישעיה הנביא דער צווייטער בשעתו, געווען דער דיכטער־באַזינגער פון דעם אויפקום פון דער יידישער מדינה.

צווישן די צייטלין־לידער פון חורבן און די לידער פון גאולה־אויפשיין שטייען די לידער פון יידישן גייסטיקן געראַנגל — געראַנגל פון יאוש מיט אמונה:

האָב איך דען אַ ברירה נישט צו גלויבן
אין יענעם לעבעדיקן גאָט, וואָס טויט
מיך צוליב צוועקן,
וואָס כ׳קען זיי נישט אַנטדעקן,
צו אַש —

און נאָך דעם ווי ער מאַכט מיין לייב
נעמט ער מיך ווידער וועקן?
און ווען איך שטורעם קעגן אים אין בונט —
איז ער דער, וואָס בלוטיקט אין מיין ווונד,
און מיינע וויי־געשרייען זיינען זיינע שבחים.

ער קען, הייסט עס, ניט אָפּטרעטן פון אמונה, ער האָט קיין ברירה ניט און מוז גלויבן אין לעבעדיקן גאָט, אָבער — פאַר־וואָס דאַרף עס געשען אַז עס בלוטיקט זיין ווונד און פון אים זאָלן זיך אַרויסרייסן וויי־געשרייען?... ווייל ער עס פאַרענטפערן אַז —

אני מאמין — איך גלייב:
צוליב מיר, דעם שארית ישראל,
וועט דער גאָט פון ישראל,
ווען ס'וועט אָנהייבן קצ'ן,
איבערפור־עמען די קרעאַטור,
שמידן נישט געוועזענע געזעצן.
צו זיין רעכטער האַנט וועט ער מיך זעצן,
און מיין דערלייזער וועט אין שטויב צעטרעטן אַלע געצן.

פון א"צ דיכטונג לערנען מיר — ווי מיר לערנען פון עכטער פּאָעזיע בכלל — אַז טיפער געדאַנק קען פילטרירט ווערן דורך טיפע געפילן און אַז אין ליד זאָלן מיר קענען געפינען פאַרענטפערונגען צו אַ סך האַרבע שאלות און ביטערע ספקות. צייטלינס שפּראַך־מוזיק, די מעלאָדיע פון זיינע פערזן און זייער אַרכיטעקטור, זיינען אַזוי איינס מיטן אינהאַלט, אַז דער געניטער לייענער, וואָס קען אונטערשיידן צווישן סענטימענטאַליזם און ליריק, ווערט באַרוישט פון צייטלינס לידער, אויב ער, דער לייענער, האָט נאָר וואַכעדיקע חושים צו באַנעמען די אייגנאַרט, די באַזונדערטקייט און די איבערטראַכטענישן און געפילן וואָס זיינען אַריינגעוועבט אין צייטלינס שירה.

ביי זיין גאַנצער טיפקייט איז א"צ אויך זייער מוזיקאַליש — נישט אין זין פון דער אויסערגעוויינלעכער טעכנישער געניטקייט און זיין גראַם, ווי אין דעם עצם ניגון פון זיינע פערזן. למשל, פאַרנדיק איין מאָל איבערן ים — און דאָס איז געווען גאָר אַמאָל, נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז אויף אים אָנגעפאַלן אַ מיסטישע שטימונג און אין אַנבליק פון הימל און ים האָט ער זיך אויסגעדריקט — אין דעם ליד, וואָס ער האָט דענסטמאָל געשריבן: „איך בין אַ קלאַנג פון אַ ווייטן אַרקעסטער"...

אַז ער איז געווען אַ קלאַנג פון אַ ווייטן אַרקעסטער, פון אַ מיסטישן איבערוועלטישן אַרקעסטער, פילט מען אין אַלע זיינע ווערק, צי דאָס זיינען וויסנשאַפטלעכע עסייען, דראַמען צי לידער.

אַרקעסטער האָט אָבער אין זיך צווי אויסדרוקן: פון איין זייט אויפברויז און שטורעם, און, פון דער צווייטער זייט, שטילע ליריק, בענקשאַפט, תפילה, נשמה־גלוסטונג און אויפקום צום אין־סוף. האָט א"צ טאַקע אויסגעדריקט אַלע גאַמעס צו וואָס דער אַרקעסטער איז פעאיק אויסצודריקן, אָבער געשטרעבט האָט זיין נשמה אַלע מאָל און טאַקע דער עיקרשט — צום אין סוף, צום נישט געזעענעם, און ער האָט זיך וועגן דעם אויסגעדריקט, אַז:

אַ וויג קען איך, אַ וויג,
און איבער צייט און געשעעניש
וויגט מיך היין און צוריק
עפּעס אַ האַנט, וואָס איך זע נישט.

אַהרן צייטלין האָט זיך אָפּגעטאָן פון אונדז די נאָך פאַרבליבענע אויף דער זינדיקער ערד. ער איז אַוועק צו דער אייביקייט, און מיר דאָ, אין דער צייטלעכקייט, זיינען געבליבן עלנטער און עלנטער. ער האָט אָבער פאַר אונדז איבערגעלאָזט אַ גרויסע רייכע ירושה. יהי רצון אַז מיר זאָלן זי נאָר קענען אויסנוצן ווי ס'געהער צו זיין.

לילי בערגער / פּאַריז

דער יידישער קינסטלער און דער יידישער עולם

דער טיטל הנ"ל האָט זיך מיר אונטערגערוקט, ווען כ'האָב צום ערשטן מאָל באַזוכט די אַטעליע פֿונעם סקולפּטאָר און מאָלער דוד מאַלקין. דעם אמת געזאָגט קומען אויפֿן זינען נישט פֿריילעכע געדאַנקען יעדעס מאָל, ווען מען קומט אין נאָענטן קאָנטאַקט מיט יידישע קינסטלערס און זייערע ווערק, וואָס באַשיינען די קונסט סאַלאָנען און די גאַלעריעס, אָבער וואָס זיינען לײַדער אַזוי ווייניק באַקאַנט דעם יידישן עולם סײַ פֿון דער ווײַט און סײַ פֿון דער נאָענט. באַזונדער פֿאַרדריסלעך ווערט ווען מען אָבסערווירט דאָס פֿון קוקווינקל פֿונעם גרויסן קונסטצענטער פּאַריז, וואָס ציט אין דעם פּרט די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון דער גאַנצער וועלט.

אין פּאַריז לעבט און שאַפֿט דער גרעסטער יידישער קינסטלער־קיבוץ. אין פֿראַנקרײַך זענען פֿאַראַן, חוץ פּאַריז, פֿיל אַנדערע קונסטצענטערס, דער עיקר אין דרום־פֿראַנקרײַך, אין די שטעט און שטעטלעך ביי דער „ריוויערא", ווו עס לעבן אויך איינצעלנע יידישע קינסטלערס. פּאַריז איז אָבער געוואָרן אַ גרויסער צענטער, אַ מין ריזיקער זאַמלפּונקט פֿון יידישע קינסטלערס פֿון אַלע עקן וועלט. און הגם זיי, די יידישע קינסטלערס, זענען מיט לייב און לעבן איינגעטונקען אין פּאַריזער הייסן שטראָם, „קאָכן" זיך אויס און „קאָכן" זיך איבער אין היגן קונסטקעסל, בילדן זיי פֿאָרט אַ מין איינענעם איינס, אַן אייגן פּנים.

זינט דעם אָנהייב צווייטער העלפֿט פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, ווען ס'האָט זיך, נאָך אַ דורותדיקן שטילשטאַנד אויף דעם געביט שאַפֿונג, אָנגעהויבן אַ רעשיקער אויפֿשטייג פֿון פּלאַסטישער קונסט ביי יידן, האָבן קיין פּאַריז אָנגעהויבן ציען יידישע קינסטלער־טאַלאַנטן פֿון גאָר דער וועלט. פּאַריז האָט, פֿאַרשטייט זיך, ווי אַ בלום מיט בינען, געצויגן צו זיך נישט בלויז יידישע אַזעלכע טאַלאַנטן. אָבער יידישע קינסטלערס פֿון די מזרח־אייראָפּעישע לענדער האָבן געהאַט באַזונדערע סיבות צו פֿאַרלאָזן זייערע געבוירן־לענדער און דערמיט געווען טאָפּלט געשטויסן צו קומען קיין פּאַריז. באַזונדער שטאַרק איז געפֿלאָסן דער שטראָם פֿון דער יידישער קינסטלער־איינוואַנדערונג צווישן די צוויי וועלט־מלחמות.

אין די יאָרן פֿאַרן היטלעריסטישן מבול האָבן שוין אין פּאַריז געלעבט ביי 300 יידישע פּלאַסטישע קינסטלערס — מאָלערס, סקולפּטאָרן, גראַפֿיקערס, מעטאַל־פּלאַסטיקערס, דעקאָראַטאָרן. די איבערוועגנדיקע מערהייט פֿון זיי זענען טאַקע געווען פֿון מזרח־אייראָפּע און זיי האָבן מיטגעבראַכט נישט ווייניק אייגנאַרטיק־אייגנס, וואָס זיי האָבן אַריינגעטראָגן אין דער פֿראַנצויזישער גרויסער קונסט. בערך הונדערט יידישע פּאַריזער קינסטלערס האָט דער היטלעריסטישער משחית פֿאַרטיליקט אויף דעפּאָרטאַציע. אַ טייל פֿון זיי זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע שאַפֿונגען, ווי די מאָלערין חנה קאָוואַלסקאַ און דער יונגער טאַלאַנטירטער קינסטלער פֿישל זילבערבערג־זבער, וועלכן דער קריטיקער כּיל אַראַנסאָן האָט געקרוינט מיטן נאָמען: „דער גאון פֿון דער גראַפֿיק" און נאָך וועלכן ס'זענען בלויז קאַרגע קונסט־שפּורן פֿאַרבליבן, בלויז אין דער פֿאָרם פֿון רעפּראָדוקציעס.

אין די יאָרן נאָך דער מלחמה איז פּאַריז אויפֿסניי געוואָרן דאָס צוציונגס־אָרט פֿאַר יידישע קינסטלערס. זיי זיינען ווידער געקומען פֿון נאָענט און ווייט, אויך פֿון ישׂראל. קיין גענויע ציפֿערן וועגן דער צאָל יידישע קינסטלערס אין פּאַריז איז נישט פֿאַראַן, דאָך איז מען זיך משער, אַז זייער צאָל האָט זיך פֿאַרטאָפּלט — מען שאַצט זיי אויף אַ 600. צווישן זיי זענען פֿאַראַן אַ גרויסע צאָל פֿיינע טאַלאַנטן מיט וועלכע מ'וואָלט זיך ביי אַנדערע פֿעלקער געגרויסט. וואָס ווייסט מען אָבער אין דער יידישער וועלט וועגן זיי? וועגן זייער לעבן און זייערע ווערק? אויב וועגן פּלאַסטישער קונסט שרייבט מען ביי אונדז יידן אָדער גאָר ווייניק אָדער אין גאַנצן נישט, איז די באַציונג אויך נישט בעסער,

אויב נישט ערגער, צו די שאַפונגען פון יידישע קינסטלערס.

צווישן פוילישן יידנטום האָט מען אַ מאָל געקערט וועלטן צו דערנענטערן דעם יידישן עולם צו יידישע קינסטלערס און זייערע ווערק. חוץ דער פּרעסע איז געווען אַ טיכטיקע געזעלשאַפט צו פלעגן און פאַרשפּרייטן קונסט צווישן יידן. אין דער „אילוסטרירטער וואָך" איז געווען אַ ספּע־ציעלע ברייטע רובריק פאַר פּלאַסטישער קונסט און דער לייענער איז געווען איב־פאָרמירט וועגן אַלע געשעענישן און דער־גרייכונגען אין דער וועלט פון יידישע קינסטלערס. היינט צו טאָג איז דאָס אין דער יידישער סביבה אַ פאַרלאָזט פעלד.

אמת, שאַגאַל, מאָדיליאַני, סוטין, פּאַס־קין, קיסלינג, נאָך עטלעכע פון דער מחנה פּאַריזער און אַנדערע מקומות קינסטלערס זענען באַקאַנט. בלויז איינצעלנע גרויסע נעמען. צענדליקער און צענדליקער אַנ־דערע טאַלאַנטירטע פּלאַסטישע שעפערס זענען אין דער יידישער וועלט צומאָל פון נאָמען נישט באַקאַנט. און זענען דאָך גאָר אַ סך פון זיי טיף דורכגעדרונגען מיט יידישער גייסטיקייט און זייער שאַ־פונג אָטעמט מיט יידישער גורלדיקייט. די אַ שעפערס זעען מיר אויס ווי אַ נייער מין למד־וואָווניקעס. נישט די וועלט זאָל לעבן אין זייער זכות, פאַרשטייט זיך, נאָר ווייל זיי טראָגן אַריין אַ ביישטייער אין אונדזער נאַציאָנאַלן פאַרמעג, זייענדיק פאַרבאָרגן פאַר אונדז. מיר ווייסן נישט פון זיי און קענען זיי נישט.

דאָס באַטייט נישט, אַז זיי זענען לחלו־טין אומבאַקאַנט. ניין. צווישן נישט־יידן, דער עיקר אין קונסט־קרייזן זענען זיי אַ יש. זיי באַקומען בעת אויסשטעלונגען פאַרדינטע אויסצייכענונגען, פאַרשיידענע קונסט־פּרייזן, אָבער אין דער יידישער וועלט ווייסט מען וועגן זיי נישט.

איינער אַזאַ למד־וואָווניק איז דער פּאַ־ריזער סקולפּטאָר און מאָלער דוד מאַלקין, וועלכער האָט באַקומען אַ פּרעמיע אין פּאַריז פאַר אַן אויסגעשטעלטער סקולפּ־טור. אויך ער, דער טיף דורכגעדרונגע־נער מיט יידישקייט, מיט יידישער גייסטי־קייט, זעט מיר אויס ווי ער וואָלט געלעבט און געשאַפן אין פאַרבאָרגעניש, אין אַ זייט פון דער יידישער וועלט, הגם מיר דוכט זיך, אַז ס'איז גענוג אָנצוקוקן מאַל־קינען כדי צו וויסן אַז ראשית כל איז ער אַ ייד, והשנית — אַז ער איז אַ יידישער קינסטלער.

* * *

דוד מאַלקין, דער היינטיק־אַנגעהערי־קער צו דער אַזוי־גערופענער „פּאַריזער שול", האָט אַ לאַנגע קינסטלערישע קאַרי־ערע הינטער זיך, און דורכגעגאַנגען איז ער אַ גאַר נישט לייכטן זיגזאַגיקן וועג, וואָס אַ יידישער קינסטלער גייט בדרך כלל דורך. פון זיין פריער יוגנט האָט ער סקולפּטירט, געמאָלן, שטודירט און גע־וואַנדערט פון לאַנד צו לאַנד.

זיין ערשטע קונסט־אויסבילדונג האָט ער באַקומען אין בעסאַראַביע, אין דער שטאָט אַקערמאַן, ווו ער האָט פרי אָנגע־הויבן גלייכצייטיק צו סקולפּטירן און מאָלן. אונטער צוויי שטאַרקע צייכנס איז דורכגעגאַנגען זיין ערשטע יוגנט: אין באַ־גייסטערונג און גרויסער ליבשאַפט צו דער קונסט און אין אומבאַגרענעצטער איבער־געגעבנקייט צו דער חלוצים־באַוועגונג. ביידע האָט ער געדינט מיטן גאַנצן האַרצן, אין ביידע האָט ער געזוכט דאָס פולקאָמע, דאָס שלימותדיקע.

מאַלקין האָט מיר דערציילט אַזאַ איבערלעבונג: ווען ער איז געווען אַ יונ־גער בחור האָט ער זיך פאַרליבט אין אַ מיידל פון זיין שטאָט. דער יונגער סקולפּ־טאָר האָט די געליבטע אויסגעסקולפּטירט אין דער געשטאַלט פון אַ באַפליגלטער געטין. איז געשען אַן אומגליק: די הויז־פרוי האָט אומפאָרזיכטיק אַ שטויס גע־געבן די פון ליים־געקנאָטענע סקולפּטור און זי באַשעדיקט. דער פאַרצווייפלטער יונגער סקולפּטאָר האָט אַזוי נישט געקאָנט פאַרטראָגן קיין באַשעדיקטקייט, קיין פּגימה אין זיין ווערק, אַז ער האָט אין יאוש צעבראָכן אויף פּיץ־פּיצלעך די באַ־ליבטע סקולפּטור. אויך היינט פאַרטראָגט נישט דער קינסטלער קיין אומפּערפעקט־קייט, קיין פּגימה אין זיין שאַפונג. אַ סברה אַז דעריבער האָט ער געוואַנדערט פון איין קונסט־צענטער אין צווייטן, כדי אומ־עטום צו לערנען, אבסערווירן און זיך פּערפעקציאָנירן.

זיין ערשטע וואַנדערנדיקע טריט האָבן אים געפירט אין 1934 קיין ארץ ישראל, וואָס האָט געלאָזט טיפע שפּורן אין זיין קינסטלערישן געמיט. פון דאָרט האָט ער

זיך עטלעכע מאָל געלאָזט אין וועלט־צענטער פון קונסט, קיין פּאַריז. דערנאָך האָבן זיך אָנגעהויבן די וואַנדערונגען איבערן צווייטן לאַנד פון גרויסע קונסט־טראַדיציעס — איבער איטאַליע. ער האָט יאָרן שטודירט אין פלאָרענץ, געענדיקט דאָרט די קונסט־אַקאַדעמיע, אויסגעשטעלט זיך אין אַ סך איטאַליענישע שטעט. אין רוים האָט ער אויסגעשטעלט צוזאַמען מיטן באַקאַנטן ישראלדיקן מאָלער לבנון. זיינע ווערק האָבן אָנגעהויבן אַריינדרינגען אין מוזעאומס און גאַלעריעס. זיין נאָמען איז אַריין אין ענציקלאָפּעדיעס. קיין פראַנקרייך איז ער צוריקגעקומען אין 1954. אין פּאַריז האָט מען אים באַשאָנקען, ווי דערמאָנט, מיט אַ הויכער אויסצייכענונג פאַר אַבסטראַקטער סקולפּטור.

* * *

ווען מען קוקט זיך צו צום פּראָצעס פון מאַלקינס שאַפונג, איז נישט שווער צו דערזען, אַז סקולפּטור און מאַלעריי גייען ביי אים האַנט און האַנט. און דאָך זעט מיר אויס ווי די סקולפּטור וואָלט געווען די עלטערע פון די צוויי צווילינג־שוועסטער. עס שיינט מיר, אַז זי האָט אויך באַווירקט דעם קינסטלערס מאָלעריי.

פאַראַן אַ באַזונדערער אינטערעסאַנטער און זעלטענער שטריך ביי דעם דאָזיקן אייגנאַרטיקן קינסטלער. ס'זענען אונדז באַקאַנט באַרימטע מאָלערס, וואָס האָבן גלייכצייטיק סקולפּטירט. אַזוי, למשל, ווייסן מיר, אַז דער באַוווסטער פראַנצויזישער מאָלער און גראַפיקער, האָנאָרע דאָמיע, פלעגט זייער פיל סקולפּטירן. ער האָט געשאַפן גאַנצע סעריעס סטאַטועטקעס, וואָס זיינען ליידער נישט איבערגעגאָסן געוואָרן אין בראָנז — אי צוליב זיין אָרעמקייט, אי צוליב זיין פאַרנומענקייט — און אַ גאָר גרויסער טייל פון זיי זענען אין שלעכט געברענטן ליים, סיי פאַרן לעבן פון קינסטלער, סיי נאָך זיין טויט, שטאַרק באַשעדיקט געוואָרן ביים טראַנספּאָרטירן זיי פון איין אָרט אויפן אַנדערן. דאָס ביסל וואָס איז פאַרבליבן, ווייזן אונדז, אַז דער גרויסער מאָלער און גראַפיקער איז אויך געווען אַ גאָניטער סקולפּטאָר.

דער באַרימטער מאָלער דעגאַ, איינער פון די זיילן פון דער אימפּרעסיאָניסטישער מאָלעריי, דער וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַזוי פיל ליכט אין זיינע לייוונטן און אַליין פאַרלוירן דאָס ליכט פון די אויגן, אַרומבלאָנקענדיק איבער פּאַריז אין פינצטערניש, ובכן, דעגאַ, דער גרויסער מאָלער, האָט אויך געלאָזן פיל בראָנדזענע קליינע סקולפּטורן. זיינע פילע טענצערינס, באַלעטן, האָט ער אויסגעקנאָטן און אויסגעהאַמערט מיט דער זעלבער שפּילעוודיקער באַוועגלעכקייט, בייגעוודיקייט און גראַציעזקייט, ווי ער האָט זיי אַרויסגעבראַכט מיט פאַרבן אויפן לייוונט. כדי זיך צו באַגרענעצן וועלן מיר נאָך דערמאָנען בלויז פּיקאַסאָ און, אים צו לאַנגע יאָרן, שאַגאַלן. אויך זיי האָבן אויסגעפּרוווט זייערע געבענטשטע טאַלאַנטן אין דער סקולפּטור. מיט חדשים צוריק האָב איך שוין צום ווייפלטן מאָל באַוווּנדערט אין זייערע קונסט־רעזידענצן אין דרום־פראַנקרייך, פּיקאַסאָס בראָנדזענע סקולפּטור „דער מענטש מיטן שעפּס“, און אין דעם שאַגאַל־מוזיי אין ניצע, מערערע ווייסע, גיפּסענע סטאַטועטקעס און באַרעליעפן מיט תנ"ך־געשטאַלטן און פאַרשיידענע תנ"ך מאָטיוון.

מען וואָלט געקאָנט נאָך אויסרעכענען נישט ווייניק גרויסע מייסטערס, וועלכע, שאַפנדיק מיטן פּענדזל, האָבן זיך אויך באַנוצט מיט דער דלאָטע, אָדער וואָס זענען פון מאָלעריי איבערגעגאַנגען צו סקולפּטור. אָבער אַז אַ קינסטלער זאָל אין דער זעלבער מאָס, מיט דער זעלבער פּאַסיע זיך אָפּגעבן סיי מיט מאָלעריי, סיי מיט סקולפּטור, איז גיכער אַ זעלטנקייט. מיקעל אַנדזשעלאָ האָט, ווי מיר ווייסן, געשאַפן אויף ביידע געביטן. ער האָט זיך פאָרט קודם כל באַטראַכט פאַר אַ סקולפּטאָר, הגם זיינע סיקסטין־פרעסקן האָבן אים פּונקט אַזוי באַרימט געמאַכט, ווי זיינע מאָנומענטאַלע סקולפּטורן.

סקולפּטור איז זייער אַ שטרענגע דיסציפּלין, אַ געביט וואָס פאָדערט אויסערגעוויינלעכע געניטשאַפט, פּרעציזקייט, עקזאַקטקייט, ווייל ס'איז לייכטער מיט אַ מעסער אַראָפּצוקראַצן אַ שלעכט געלייגטן אָדער נישט געלונגענעם פלעק, ווי איבערצוקנעטן אָדער איבערצוקריצן אַ נישט געלונגענע ליניע, אַ פלאַך פון אַ בלאָק. ס'פאָדערט זיך גרויסער אָנשטרענג. שווער זיך דאָ צו לאָזן אויף לייכטע וועגן. און

מאַלקין האָט אין זיין מאַלעריי, פּונקט ווי אין דער סקולפּטור זיך נישט געלאָזט אויף קיין לייכטע וועגן. אין אַלעמען איז קענטיק זיין מיזאַמע פאָרשן און זוכן, זיין אייגענער צוגאַנג צו פּלאַסטישער שאַפונג.

* * *

דאָס ערשטע, וואָס וואַרפט זיך אין די אויגן, ווען מיר קוקן אויף מאַלקינס סקולפּטורן און מאַלעריי איז, אַז דער קינסטלער פאַרמאַכט זיך נישט איין מאָל פאַר אַלע מאָל אין איין אָפּגעשלאָסענעם זשאַנער, אין איין סטיל, הגם ער האָט זיין אייגענעם אויסגעשפּראָכענעם סטיל, וואָס מיינט זיין אייגענע פּלאַסטישע שפּראַך. ער סקולפּטירט בדרך כלל רעאַליסטיש. זיין רעאַליזם פאַרמאָגט אָבער פרישקייט, זויבערקייט, ספּיריטועלע דורכזיכטיקייט, כ'וואָלט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ מין נעאָ־רעאַליזם. פון די געשטאַלטן שפּראָצט אַרויס אינערלעך לעבן, געדאַנקען און געפילן.

מיין אויפמערקזאַמקייט האָבן אין דעם פּרט געצויגן די סקולפּטורן פון חיים ווייצמאַן און חנה ראַבינאַ. פון חיים ווייצמאַנס געזיכט שטראָמט ענערגיע, אָבער גלייכצייטיק איז עס פול מיט מילדקייט; דער שטערן איז אַ פאַרטראַכטער, אָנגעשטרענגטער, קענטיק, אַז דער קאָפּ אַרבעט אָדער איז פאַרזונקען אין אַ שעפערישקייט. חנה ראַווינאַס פּנים, איז דער געשטאַלט פון אַ יונגער נאָך פרוי, איז דאַקעגן באַהויכט מיט צאַרטקייט, ווייבלעכקייט און גלייכצייטיק מיט רוחניות. אַנדערש גאָר די 3 סקולפּטורן־מאַסקעס פון איר. דאָ איז זי די גרויסע טראַגיקערין. יעדעס פּנים דריקט אויס אויף אַן אַנדער אופן דעם טראַגיזם פונעם לעבן, אָדער גאָר פון אירער אַ דראַמאַטישער ראָל.

מאַלקין שאַפט אויך אין דער סקולפּטור אַבסטראַקטע עקספּאָזיציעס. און מערקווירדיק איז דאָ דער צוזאַמענפלעכט פון דער אַרכיטעקטאָניק מיט יידישער גייסטיקייט, מיטן יידישן אות. דאָס זענען קאָמפּאָזיציעס צונויפגעשטעלט פון קאַנטיקע בויגנס אין דער פאָרם פון יידישע אותיות. קלייבט איר זיך אין זיי פונאַנדער, באַקומט זיך אין איין קאָמפּאָזיציע אָט וואָס: „יחד הרים ירננו“ — צוזאַמען זינגען די בערג; אין אַ צווייטער קאָמפּאָזיציע: „נהרות ימחאו כף“ — די טייכן פּאַטשן (אָדער פּליסקען) אין די דלאָניעס. ווי מיר זעען איז דאָס דיכטונג דורכגעזאַפּט און פאַרשפּינט מיט יידישן גייסט. און דאָס אַלץ פּולסירט מיט לעבן, איז פול מיט דינאַמיק.

נעבן רעאַליזם און אַבסטראַקציאָניזם קאָן מען אין מאַלקינס קונסט געפינען בולטע עלעמענטן פון קוביזם, דאָ און דאָרט עפּעס פון עקספּרעסיאָניזם און אַוודאי שוין סימבאָליזם. אָבער אין אַלע פאָרמען און זשאַנערן איז אַלע מאָל קענטיק די אינערלעכע וועלט, די פאַרטיפונג פון דער געשטאַלט אָדער סיטואַציע פונעם אָביעקט. אַלץ אָטעמט מיט ספּיריטועלקייט, כ'וואָלט געזאָגט, אַז יעדעס אויסגעקנאָטענע ווערק איז נישט נאָר אינדיווידואַליזירט, נאָר אויך אינטעלעקטאַליזירט.

געוויינלעך, ווען מען טרעפט אין דער מאָדערנער קונסט אינטעלעקטואַליזם, איבערהויפּט אין קוביזם, ווי ביי פּיקאַסאָ, בראַק, יאָהאַן גריס און ביי אַנדערע גרויסע מייסטערס, פאָרשטייערס פון קוביזם, פאַרטרייבן דעמאָלט ס'רוב די קוביסטישע עלעמענטן די עמאָציאָנעלקייט. ס'איז נישט איין מאָל אָנגעוויזן געוואָרן, אַז דער קוביזם, ווי אַ ריין אינטעלעקטואַלע קונסט, ווערט צום גרעסטן טייל אויסגעהוילן פון דער עמאָציאָנעלקייט. ס'איז טרוקענער אינטעלעקט. ביי מאַלקינען, אפילו דאָרט, ווו עס מערקן זיך בפירוש קוביסישע עלעמענטן, איז פאַראַן אַ געבענטשטער זיווג צווישן אינטעלעקטועלן און עמאָציאָנעלן.

אינטערעסאַנט איז ביי דעם דאָזיקן קינסטלער דער שעפערישער פּראָצעס. מאַלקין האָט מיר געזאָגט, אַז ער קאָפּירט נישט די נאַטור, אפילו ווען ער האָט פאַר זיך אַ מאָדעל פון דער נאַטור אָדער ווען מען פּאָזירט אים. ראשית כל איז פאַראַן פאַר אים אַן אידעע, אַ מחשבה, וואָס אינספּירירט אים. דער אָביעקט, די נאַטור איז אַ צווייטראַנגיקע זאַך. דאָס ערשטע איז דער געדאַנק. ס'האָט מיר דערמאָנט דאָס, וואָס אַ קריטיקער האָט געהאַט געשריבן וועגן גאָיאַ. דער גרויסער שפּאַנישער מייסטער האָט אין דער נאַטור געפונען פאַר זיך דעם בעסטן לערער. אָבער

ער האָט קיין מאָל די נאַטור נישט קאָ־
פּירט, נישט נאָכגעמאַכט; ער האָט זי אויפ־
סניי באַשאַפן, אָדער איבערגעשאַפן לויט
זיין קינסטלערישער אויפפאַסונג און קינ־
סטלערישן געמיט. מאַלקין שאַפט אויך
איבער אַ געשטאַלט, אַ סיטואַציע און באַ־
הויכט זיי מיט אַ סך רוחניותדיקייט.
וואָס שייך זיין מאָלעריי מערקט זיך
בפירוש, אַז דאָס מאָלט אַ סקולפּטאָר. די
פאַרב איז געלייגט אַרכיטעקטאָניש; עס
באַקומט זיך צום גרעסטן טייל ווי דאָס
בילד וואָלט געבויט געווען פון ציגל, פון
ציגעלעך־פלעקן. צומאָל די פאַרבן זענען
צוגעפּאַסט צו דער אַרכיטעקטאָניק. זיין
פּאַלעטע איז אַ רייכע, פילפאַרביקע, אָבער
די פאַרבן זענען איינגעלאָשענע, געדעמפ־
טע, סאָליד־שאַרפע; דער פּאָן אַלע מאָל
אַ טונקעלער, צום גרעסטן טייל אַ שוואַרץ־
סאָלידער, ווי עס וואָלט געדאַרפט אונטער־
האַלטן די קאָלירפולע סטרוקטור פונעם
אויפגעבויטן בילד. אין טייל בילדער זע־
נען די פאַרבן געלייגט אין אַזעלכע קליינ־
טשיקע פלעקן־ציגעלעך, אַז ס'באַקומט
זיך ווי עפּעס אַ דעקאָראַטיווע מאָזאַאיקע
פון איידל־שטיינער, אַן אַנדערש מאָל —
אַ געוועב אויסגעשטיקט מיט שמאַראַגדן.
די געשטאַלטן אין מאַלקינס בילדער
זענען מיר ווי דורך אַ דינער, געהיימניס־
פולער נעץ, אָדער ווי דורך אַ מיסטעריעזן
נעפּל. און סיי דער נעפּל, סיי די גע־
שטאַלטן, די סיטואַציעס אַרום זיי דער־
שיינען אין פאַרחלומטקייט, אין מיסטע־
ריעזן רייץ. ניין, זיי זענען נישט קיין דאָ־
איקע די געשטאַלטן זיינע; זיי קומען פון
ערגעץ ווייט און ציען זיך אין אַן אַנדער
וועלט.
איך האָב לאַנג געקוקט און פיל מאָל
זיך אומגעקערט צו די בילדער פון איצ־
טיקן, לעצטן פעריאָד. דאָס זענען דינע,
שלאַנק־אויסגעצויגענע געשטאַלטן, ווי
שאָטנס, און אַז זיי באַוועגן זיך אין מיס־
טישן רוים, רייסן זיך אין די הייכן, אַז זיי
זענען פאַרזונקען אין אַ טיפער געהיימניס־
פולקייט. זיי פאַרמאָגן אין זיך אַזאַ יידישן
מיסטיציזם, אַז זיי דערמאָנען אייך אין
דער וועלט פון די אַמאָליקע קבלה־פער־
סאָנאַזשן, וואָס האָבן זיך באַוועגט אין די
זילבערנע נעפּלען פון די באַרגיקע גע־
גנטן אין צפת. קוקט איר אויף די אָט
בילדער פון דער ווייטנס, האָט איר בפירוש
דעם איינדרוק, אַז דאָס זענען פילפאַרביקע
לאַנגע ליכט, צוזאַמענגעשטעלט איינע
לעבן די אַנדערע, וועמענס אָנגעצונדענע
קנויטן־קעפּ באַלויכטן די פינצטערנישן.
ערשט ווען מען דערנענטערט זיך צו זיי,
דערזעט מען, אַז דאָס זענען מיסטעריעזע
מענטשלעכע געשטאַלטן. די בילדער זע־
נען רירנד מיט זייער געהיימניספול־
קייט און פאַרכאַפּן אונדזער אויג מיט
זייער נישט געוויינלעכער שיינקייט.
דוד מאַלקין איז אויך אַ צייכענער; צום
גרעסטן טייל צייכנט ער מיט בליי, אָבער
אויך מיט טוש. זיין ליניע איז אַ דינע,
סובטעלע, עלאַסטישע און זייער אַ שפּאָר־
זאַמע. עטלעכע ציען מיטן בליי און די
צייכענונג איז פאַרטיק, מעג עס זיין אַ
פּאָרטרעט.
מאַלקין איז אגב אַ וווּנדערבאַרער פּאָר
טרעטיסט. און ווידער אַמאָל באַגעגענען
מיר זיך אין די פּאָרטרעטן מיט די פאַר־
שיידנסטע זשאַנערן. ער צייכנט זיי נישט,
ווי ער צייכנט נישט קיין שום אייל־בילד.
די פאַרבן־פלעקן זענען געלייגט ספּאָנטאַן.
דער פּאָזירטער מאָדעל איז בלויז אַ פּרע־
טעקסט צום געמאָלטן בילד. דער פּאָר־
טרעט איז נישט בלויז דאָס ענלעכע פּנים,
נאָר דאָס איז קודם כל די נשמה פונעם
מענטש, דער מענטש מיט זיינע טראַכטע־
נישן און געפילן. אַזוי קענען מיר באַגע־
גענען ביי אים פּאָרטרעטן מיט פנימער
מילדע, צאַרטע, רוחניותדיקע ביז אַזעלכע
ביי וועלכע עס פליסט פון די אויגן, פונעם
צעדרייטן מויל אמתער שגעון, וואַנזין.
מערקווירדיק איז דער פּאָרטרעט פון
אורי צבי גרינבערג, וועלכן ער האָט אויך
סקולפּטירט. דער גרויסער פּאָרטרעט איז
געמאָלן אין גאַנצן אין רויט. דאָס זענען
פייערדיק־רויטע פלאַמען. סיי דער קאָ־
ליר, סיי דער שמיר פון פענדזל איז פלאַם־
פייערדיק. די געל־רויטע האָר אויפן קאָפּ
צעפלאָשעט, ווי אַ בייזער ווינט וואָלט זיי
צעבלאָזן; דאָס פּנים ענערגיש, אַנטשלאָסן,
די ליפּן פאַרביסענע, די אויגן שפּריצן
מיט ענערגיע און כעס. די גאַנצע גע־
שטאַלט שטראָפט, מוסרט אונדז, בייזערט
זיך, שרייט אויס זיין שטאַרקן ווילן. מיט
איין וואָרט, מיר האָבן פאַר זיך אַן אורי
צבי גרינבערג אַזעלכן ווי מיר האָבן אים

יצחק קאַהאַן / מעלבורן, אויסטראַליע

מענטשן און געשטאַלטן אין אויסטראַליע

(נאָטיצן)

אַ באַגעגעניש אין אַ שפּיטאָל

געוויינטלעך, ווען מען ליגט אין שפּיטאָל זענען די געדאַנקען און שמועסן מיט אַנדער׳ע חולאים פֿאַרבונדן מיט קראַנקייטן אָדער פֿון פּערזענלעכן לעבן.

מיר איז גראָד אויסגעקומען צו באַקענען זיך מיט אַ קראַנקן, וואָס האָט נישט געוואָלט רעדן מיט מיר וועגן קיין שום קראַנקייט, נאָר גראָד וועגן ביכער און שרייבער. טאָמאַס מאַן איז פֿאַר אים געווען דער גרעסטער זשעני, און זיין טעטראַלאָגיע יוסף און זיינע ברידער, דאָס גרעסטע ווערק פֿון 20טן יאָרהונדערט. היות איך האָב וועגן די יוסף־ביכער אַליין געשריבן אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג (אין מיין בוך פֿונקען און פֿלאַמען), איז פֿאַר מיר געווען אַן אָפּפֿרישונג צו שמועסן מיט אים אויף דער טעמע און זיך טיילן מיט אונדזערע מיינונגען.

איין אָוונט, ביי אַ געדעמט ליכט האָבן מיר זיך צעשמועסט אַזוי וועגן די ביבלישע אָבות, ווי אַזוי טאָמאַס מאַן האָט זיי פֿאַרשפּיגלט. צו ערשט האָט ער זיך צוגעהערט צו מיינע אַרויסזאָגונגען און אַליין געשוויגן. מאָמענטנווייז האָט זיך מיר אַפֿילו אויסגעדאַכט, אַז זיין געדאַנק איז ערגעץ ווייט, ווייט פֿון מיינע רייד און בלויז צוליב דער ענגלישער העפֿלעכקייט זיצט ער געדולדיק און רייסט מיך נישט איבער. דאָס איז אָבער געווען פֿון מיין זייט אַ טעות, מחמת נאָך אַ שטיקל פּויזע, האָט ער אָנגעהויבן פֿאַרקניפּן מיין איבערגעריסענעם געדאַנקען־פֿאָדעם און אַזוי שטילערהייט, ווי ער וואָלט פֿאַר זיך אַליין אין עפּעס זיך דערמאָנט, צו מיר זיך אָפּגערופֿן:

אונדזער אַלעמענס אורפֿאָטער א ב ר ה ם ווערט הייליק געהאַלטן און אַרויסגעזאָגט מיט יראת־הכבוד דורך אַלע מאָנאָטעיסטישע רעליגיעס. ביי יידן, ביי קריסטן, ביי מאַכמעדאַנער, ביי די פּערסיער און ביי די אַראַבער איז דער נאָמען אברהם פֿאַרבונדן מיט דעם אורשטאָם און וויגעלע פֿון דער מענטשלעכער געשיכטע. דעריבער טאָקע האָט טאָמאַס מאַן דערזען אין די ביבלישע אָבות די ראשונים פֿון אונדזער קולטור־טראַדיציע און בכלל אין דער עברים־געשיכטע געפֿונען דעם יסוד פֿון דער מערב־ציוויליזאַציע.

עס איז אַריינגעקומען אַ קראַנקן־שוועסטער אין צימער און ער איז אַ ווייל שטיל געבליבן. ווען זי איז אַרויס פֿון צימער האָט ער ווייטער געצויגן זיין פֿריערדיקן געדאַנקען־גאַנג און אַלץ אַרום דעם ערשטן פֿון די חומש־אָבות.

„לאָמיר זען אַ ביסל נענטער און בולטער דעם פֿאַרנעפּלטן ווייטן פּאַרצייטישן עבר און אים פֿאַרגלייכן צום היינטיקן רעאַליזם, וואָס ער האָט מיר אַרויסגערופֿן מיט אַ געהעכערטן טאָן. אברהם איז נישט געווען קיין מיליטערישער העלד, נישט קיין גרינדער פֿון אימפּעריעס, פֿון מלוכות און שטעט. ער איז געווען אַ וואַנדערער, אַ פּאַסטוך, ווייט שוין נישט יונג, אַ זיבעציק יאָר אַלט, ווען ער האָט דערהערט אַן אינערלעכע שטים, דעם רוף פֿון גאָט, וואָס האָט אים געהייסן פֿאַרלאָזן אַלע זיינע פֿאַרבינדונגען און פֿאַרבינדעטע און אָנהייבן זיין ווייטערדיקן וועג. ער איז געווען דער ערשטער עמיגראַנט, וועמען

פֿון שטענדיק אָן געקענט — אַ ברוגזנדיקע, שטורמישע נאַטור. און מיר דוכט זיך, אַז ס׳איז זעלטן צו געבן אַ קינסטלערישן תיקון מיט אַזאַ טיפֿן אַריינדרינגען אין דער מענטשלעכער נשמה, ווי דאָס האָט באַוויזן דוד מאַלקין ביים מאָלן דעם פּאָרטרעט פֿון אורי צבי גרינבערג.

אין סך־הכל: אַן עכט אינטערעסאַנטע סקולפּטור, אַן עכט אינטערעסאַנטע מאָלעריי פֿון אַן עכטן קינסטלער. דאָס איז אַ קונסט וואָס מאַכט אונדז רייכער, רעגט אונדז אָן צו טראַכטן, מאַכט שענער אונדזער לעבן. דעריבער איז ווערט מ׳זאָל זיך באַקענען מיט איר.

די השגחה האָט אָנפּאַרטרויט אַ היסטאָ־
רישע שליחות אין פאָרם פון אַ ר ו ף,
וואָס איז געוואָרן פאַר אים דער אימפּולס
צו ווערן דער ערשטער נאָן־קאָנפאָרמיסט.
ער איז נישט געווען אַמביציעז צו דער־
אָבערן נייע טעריטאָריעס, ער איז נישט
געווען מאַכט־דאַרשטיק — אַ דערשיינונג
וואָס פאַרנעמט אַזאַ צענטראַלן אָרט אין דער
גאַנצער מענטשלעכער געשיכטע און האָט
אויסגעוויטיקט אירע בלעטער מיט אַזוי
פיל בלוט.

אברהמס אימפּולסן זיינען געווען גייס־
טיקע, צו זוכן אַ טיפערן זין און אינהאַלט
פאַר זיין פערזענלעך לעבן, וואָס ער זאָל
קאָנען איבערלאָזן אַלס ירושה פאַר די
קומענדיקע דורות. דאָס איז געווען דער
כוח וואָס האָט אים געשטאַרקט אויף זיינע
ווייטערדיקע וואַנדער־וועגן און דערפאַר
איז ער פאַרבליבן אין דער געשיכטע, ווי
דער אורפאָטער פון די אימיגראַנטן וואָס
ווערן געטריבן אין זייער נע־ונד צו זוכן
נייע האָריזאָנטן פון גייסט און וויסן.

איך האָב, פאַרשטייט זיך, גאָר נישט
געהאָט עפּעס צו דערווידערן קעגן זיינע
אַרויסזאָגונגען וועגן די ביבלישע אָבות.
עס האָט מיר נאָר פאַראינטערעסירט צו וויסן
ווער ער איז. זיין אַקצענט איז נישט
געווען קיין אויסטראַלישער, עס איז געווען
נענטער צו אַן אָקספאָרדער ענגליש. ער
האָט אָבער דאָך נישט אויסגעזען צו זיין
אַן ענגלענדער. האָב איך נישט געוואַגט
אים צו פרעגן פּרטים וועגן זיין אָפּשטאַם
ביז ער האָט פאַרענדיקט זיינע אַרויס־
זאָגונג וועגן די ביבלישע יעקב און יוסף,
וועלכע עקזיסטירן פאַר אים און וועלכן
האָבן שטענדיק אין אַלע צייטן פון דער
מענטשלעכער געשיכטע, ווייל זיי האָבן
אַזוי אינטענסיוו געלעבט אין זייער צייט.

ווען ער איז שטיל געבליבן האָב איך
אים אַ פרעג געטאָן: — צי ווייסטו אַז
איך בין אַ ייד וואָס שטאַמט פון פּוילן און
כ'האָב אַלץ פאַרלוירן?... און טאָמאַס מאַן
איז אַ דייטשער שרייבער. איך האָב זיינע
יוסף־ביכער געלייענט נאָכן גרויסן חורבן
און ביים לייענען געפירט מיט אים אַן
אומאויפהערלעכן „שמועס" וועגן אַלץ
וואָס איז מיר געלעגן אויפן האַרצן אין
דאַמאָלסדיקן געמיט־צושטאַנד מיינעם.
וואָס טראַכסטו וועגן דייטשישן פאָלק?...

— איך שטאַם פון אַ דייטשישער מוטער
און אַ פראַנצויזישן פאָטער — האָט ער
מיר געענטפערט אויף מיין פראַגע — בכלל
פאַרמאָג איך אַ סך קאָסמאָפּאָליטיש בלוט
פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן — האָט
ער מיט אַ שמייכל צוגעגעבן. ער האָט
מיר אָנגעהויבן צו דערציילן פון זיין
יוגנט, ווען ער האָט שטודירט אין אָקס־
פאָרד, שפּעטער געלעבט יאָרן אין איטאַ־
ליע. די קאַטעדראַלן און די קונסט־גאַלע־
ריעס זענען געווען זיין היים. ער האָט
געהאַט משפּחה־פאַרבינדונגען מיט טאָמאַס
מאַנס אָבות. ער האָט מיר אויך דערציילט
אייניקע פערזענלעכע פּרטים אויך ווי אַזוי
די טאָכטער פון טאָמאַס מאַן איז אין די
דרייסיקער יאָרן אַוועק פון דייטשלאַנד
קיין ענגלאַנד דורך אַ פיקטיווער חתונה־
באַשטעטיקונג מיט אַן ענגלישן באַרימטן
פּאָעט.

פון פערזענלעכע פּרטים איז ער צוריק
אַריבער צו באַטראַכטן, מעסטן און פאַר־
גלייכן דעם קינסטלערישן כוח פון טאָמאַס
מאַן, וועלכער קען, ווי ער האָט זיך אויס־
געדריקט, באַשרייבן אַ רגע וואָס אַנטהאַלט
אין זיך אַן אייביקייט.

ער איז אויסגעשריבן געוואָרן פון שפּי־
טאָל פאַר מיר, זיך געזעגנט מיט מיר
מיט אַזאַ אינטימיטעט און נאָענטקייט,
מחמת „איך האַלט אויך אַ וועלט פון
טאָמאַס מאַנען און געשריבן וועגן אים"...
ער האָט מיר איבערגעלאָזט זיין אַדרעס
פון לאָנדאָן, גענומען מיינעם און געבעטן
צו שרייבן אים וועגן מיין געזונט־צושטאַנד,
און אויב איך וועל קומען אויף אַ באַזוך
אין לאָנדאָן — זאָל איך אים אומבאַדינגט
באַזוכן!

טראַכט איך זיך וועגן אַזעלכע צופעליקע
באַגעגענישן אין לעבן — און ביי וואָס
פאַר אַ אומשטענדן — און עס גייט מיר
נאָך דער איינדרוק פון דעם מין אינטע־
לעקטואַלן, וואָס באַצייכענען זיך אַלס קאָס־
מאָפּאָליטישע. זייער היים איז נישט נאָר
רוים, לאָנדאָן, פּאַריז (און נישט בערלין,
האָט ער מיר געזאָגט מיט באַטאָנונג).
נאָר מער נאָך, דער לעגענדאַריש־פאַר־
צייטישער אַמאָל מיט יענע פּאַסירונגען,
וואָס קומען דאָך כסדר פאַר אונטער אַנדע־
רע טערמינען און דיאַלעקטן. אַזאַ מענטש
האָט פאַר זיך די מיסטעריע פון דער צייט־

לאָזער געשיכטע, וואָס ווערט דורך דעם קינסטלערישן כוח פון די טאָמאַס מאַנס פאַרשפּיגלט און רעפלעקטירט אין אונדזערע צייט־ספּאַזמען.

אין זעלבן שפּיטאָל איז מיר אויסגעקומען צו באַקענען זיך מיט נאָך אַן אַנדער טיפּ, אַן אירלענדער. (זייער צאָל איז אַ גאַנץ באַדייטנדיקע אין אויסטראַליע — און ווו נישט?). אויך ער האָט איבערגעלאָזט אויף מיר אַן איינדרוק מיט זיין אופן פון רעדן, מיט זיינע אַרויסגעזאָגטע געדאַנקען וועגן לעבן און וועגן אירלענדישן כאַראַקטער. און וועגן אים דערצייל איך דאָ.

* * * * *

גלייבסטו אין גאָט?...

פּעטריק (דאָס איז נישט זיין נאָמען) איז אַן אירלענדער פון דור־דורות. זיין טאַטע איז געקומען קיין אויסטראַליע אָנהייב די צוואַנציקער יאָרן. ער איז אומגעקומען פון אַ קאַר־עקצידענט ווען פּעטריק איז נאָך געווען אַ קליין יינגל.

ער האָט מיר דערציילט אין וואָס פאַר אַ באַדינגונגען אים און זיין מאַמען איז אויסגעקומען צו לעבן — דאָס זענען געווען די יאָרן פון דער שוידערלעכער עקאָנאָמישער דעפּרעסיע — און ווי אַזוי ער האָט „גראַדואירט" פון דער טיפסטער אָרעמקייט און סלאָמס. ער האָט אַרויסגעוויזן פעאיקייטן צו מאָלן און אַ לערער פון דער קאַטוילישער שול האָט זיך פאַראינטערעסירט מיטן יינגל, אים געשיקט צו לערנען זיך מאָלעריי אין מעלבורנער „טעכנישער אָוונט־שול". זיין מאַמע איז דאַן קראַנק געוואָרן אויף קענסער, אַ פּאָר יאָר זיך געמאַטערט ביז זי איז אויסגעגאַנגען.

ער האָט נאָך דאַן געלערנט אין דער קאַטוילישער שול, האָט ער דעם גלחלערער געפרעגט: ווי אַזוי קענסטו גלייבן איז אַ גאָט, וואָס האָט אומגעבראַכט דיין מאַמען פאַר דיינע אויגן?. ווי אַזוי קען איך האָבן אמונה אין אַזאַ גאָט? דער גלח האָט אים געגעבן אַ לאַנגן „סערמאָן" וועגן דעם זין פון ליידן און פּיין און וואָס שייך אמונה — דאַרפסטו אַקצעפּטירן גאָט אָן קיינע שאלות, „ווי די פייגל אויף די ביימער און ווי דאָס גראָז וואָס וואַקסט אונטער דיינע סאַמע פיס." דער ענטפער האָט ניט געקענט באַפרידיקן פּעטריקן, וואָס האָט אַרויסגעוויזן אַ רעוואָלטירנדיקן, אומרואיקן גייסט פן זיין פריסטער יוגנט.

ער איז אַוועק פון דער שול. זיין מאָלערישער טאַלאַנט האָט זיך דורך דער צייט שטאַרק אַנטוויקלט. מען האָט אים פאָראויסגעזאָגט אַ גרויסע קאַריערע, און צו קענען דערווייל אויסקומען איז ער געוואָרן אַ קאָמערציאָנעלער מאָלער. יונג און געזונט איז ער געווען, האָט ער געקענט אַרבעטן אַ 24 שעה אָן עסן און שלאָפן; געאַרבעט און געהאַט חלומות צו ווערן אַ צווייטער על גרעקאָ.

אויסגעלאָזט זיך האָט זיין גרויסקייט־חלום דערמיט וואָס ער איז שוין פאַרבליבן אַ פּשוטער, הגם דערפאָלגרייכער, קאָמערציאָנעלער מאָלער. דאָס האָט אַרויסגערופן ביי אים דאָס געפיל פון דעגראַדאַציע. ער האָט אָנגעהויבן טרינקען צו פאַרגיסן זיינע פרוסטראַציעס פון פאַרביטערונג, און אין שענק („פּאָב") זיך צונויפגעטראָפן מיט נאָך אַזעלכע מענטשן וואָס האָבן געלעבט אין אַן עקזיסטענץ פון מורא און אומזיכערקייט. ער האָט געזען ווי די אַממיינסט געוויסנהאַפטיקע האָבן געשפּירט, אַז זיי האָבן זיך אַליין פאַרראַטן, פאַרראַטן זייער באַשעפער, וואָס האָט זיי באַשאַפן צו אַן אַנדער עקזיסטענץ... ווען ער פלעגט זיך אַן אויסניכטערער אויפכאַפּן פון אַ שיכרות־אָרגיע, פלעגט ער זיך אַליין פרעגן: וואָס זענען מיר געוואָרן? אַלקאָהאָליקערס? אַ כאָפּטע שיכורים? און וואָס מער דער געדאַנק האָט אים געגנאָגט אַלץ מער האָט ער מיט זיינע פריינד געטרונקען און פאַרגאָסן דעם וואָרעם מיט ביר און וויסקי...

ער האָט זיך דאָך איין מאָל גענומען אין די הענט אַריין און זיך אַרויסגעצויגן אין אַ וויטן סובורב. אָנגעהויבן אַרבעטן מיט אַזאַ פיבער, געוואָלט מאָלן זיינע וויזיעס, געוואָלט זיין ביז־איצטיקע משוגעת זאָל אַוועק פון זיינע אויגן. ס'איז אים אָבער דאָס נישט געלונגען. זיין קאַטוילישע דערציונג איז אויך אַוועק מיטן רויך „איך האָב נישט געזאָגט 'האַלאָ' צו מיין גאָט יאָרן לאַנג, כ'האָב געפילט, אַז כ'האָב פאַרלוירן מיין אומשטערבלעכע נשמה — אַזוי האָב איך דערקלערט דעם גלח פון דער פּאַ־

ראַפּיע, וואָס איז געקומען מיך אַרויספּירן צוריק אויפן דרך הישר.״

די גאַנצע צייט, וואָס פּעטריק האָט צו מיר גערעדט, האָב איך אים נישט געוואָלט איבעררייסן מיט קיין איין וואָרט. איך האָב פון זיינע רייד, און דעם אופן פון זיין אינטאָנאַציע, געפילט, ווי ער וויל אַ קלאַפּ טאָן דער וועלט אין די ציין אַריין, אויב מען קען זיך אַזוי אויסדריקן אין דעם גוט־באַקאַנטן אירלענדישן לשון.

די קראַנקן־שוועסטערס אין שפּיטאָל פלעגן אים אַרומזוכן, מחמת ער האָט נאָר געזוכט פרישע מענטשן (זיי פלעגן זאָגן: „קרבנות״) זיי זאָלן וועלן אויסהערן זיינע מאָנאָלאָגן אין זיין „זאַפּטיקן״ אירלענדישן אידיאָם. היות ער האָט זיך מיט מיר באַקענט אין קאָרידאָר פון שפּיטאָל אַ טאָג פאַר מיין פאַרלאָזן, איז ער שוין פון מיר דעם טאָג נישט אָפּגעטראָטן, זיך אָפּט אַריינגעכאַפּט צו מיר אין צימער און מיך נישט וועלן „אַרויסלאָזן״ פון זיין האַנט, ביז עמעץ איז געקומען צו מיר.

ווען איך האָב אַ פּאָר מאָל געפּרוווט אַרויספירן דעם שמועס וועגן דער קעגנזייטיקער אויסמאָרדונג וואָס גייט אָן אין מיטן אַריינלאָזן זיך אין דעם. ער מיטן אַריינצולאָזן זיך אין אַזי דעם. ער האָט ווידער פאַרקניפּט זיין איבערגעריסענעם מאָנאָלאָג מיט דעם קלאַפּן זיך „על חטא״ וועגן זיין פאַרראַט: „האָסט טאַלאַנט, דאָס איז דער הייליקער גייסט. און אויב דו הרגעסט אַוועק דיין טאַלאַנט ברענגסטו אום דעם הייליקן גייסט.״

זיין אינדיווידואַליטעט און עגאָ־צענטריזם, וואָס האָבן אים אין גאַנצן באַהערשט האָבן אים דערפירט צו עקסצענטרישקייטן פון זיין אויפפירונג, וואָס האָבן אים נאַטירלעך נישט געקענט געבן קיין זעלישע רו. אויך זיינע צוזאַמענטרעפן מיט מענטשן וואָס האָבן געטרוימט, ווי ער, זייערע נישט דערגרייכטע חלומות און געטרונקען וויסקי, ווי דער מאַמעס מילך, האָבן אים אויף אַ מאָמענט נאָר געגעבן פריינדשאַפט. ער איז געוואָרן אַריינגעצויגן אין זייערע לעבנס, אין יעדנס אומגליק און טראַגעדיע, און ער האָט מיט ביטערניש דערפאַרן, אַז די אַרומיקע מענטשן זענען פאַר אים אַ שפּיגל צו דערקענען זיך אַליין, מחמת זיי זענען פונקט ווי ער נישט דערגאַנגען צו קיין ערגעץ.

ער האָט געהאַלטן אין איין אַריינרעדן אין מיר, אַז דאָס לעבן האָט נישט קיין זין! יעדע האָפענונג אויף דערפאָלג און דערגרייכונג ענדיקט זיך מיט אַ דורכפאַל און ווי פאַרנאַרט ער איז געווען אין זיינע יונגע נאַרישע יאָרן, ווען ער האָט געמיינט, אַז ער איז דער מייסטער און קאַפּיטאַן פון זיין גורל. עס האָט מיך דערדריקט זיין טאָן פון רעדן, זיין צאָרנדיק, פאַרצווייפלט געזיכט, ווי יעדע האָפענונג וואָלט פון איר אויסגערונען געוואָרן.

ווען איך האָב אים אַ פרעג געטאָן וועגן זיין קראַנקייט, האָט ער מיך גלייך אָפּגעהאַקט: קראַנק? קראַנק איז מיין נשמה, וואָס איז שוואַרץ ווי די נאַכט און האָט דעם קערפּער פאַרברענט אויף אַש. ער האָט דערביי אָנגעהויבן דערציילן וועגן זיין פאַרהאַלטן זיך מיט פרויען, אַז ער איז געווען תמיד מיט זיי אין פיינדלעכע באַציונגען. זיי האָבן אים פאַרגעטערט און ער האָט זיי ווייי געטאָן, ווי ער וואָלט געוואָלט אַליין נקמה נעמען, זיי באַשטראָפן מצד עפּעס אַ שווערע זינד, וואָס דאָס פרויענטום איז באַגאַנגען קעגן זיין נשמה. דאָך, כאָטש ער האָט זיי ווייי געטאָן מיט אַזאַ רישעות. זענען זיי נישט אַוועק פון אים, ווי ער האָט נישט געקענט אַוועקגיין פון זיי. געווען צייטן ווען ער האָט געטרוימט צו האָבן אַ היים, אַ קינד און נישט געקענט זיך פאַרבינדן מיט קיין איין פרוי:

„איך האָב פאַרראַטן אירלאַנד, פאַרראַטן די קירכע, דעם טאַלאַנט, דער פרוי, און געבליבן ווי הענגען אין דער לופטן. נישט געווען ביי וואָס צו פאַראַנקערן.״

ווען ער האָט געהערט, אַז איך גיי דעם נאָענטסטן טאָג אַרויס פון שפּיטאָל, האָט ער מיר פאַרנאַכט, צו מיין גרויסער איבערראַשונג, אַריינגעבראַכט זיינס אַ ליד מיטן נאָמען „פאַרנאַכט״. עס איז נישט געווען קיין פּאָעזיע, נאָר אַ מין זיך מתוודה זיין פאַר דעם פאַרנאַכט פון זיין לעבן. איך בין געווען פאַרוואונדערט, ווען ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער „זינדיקט״ צו מיט שרייבן לידער. „פאַרוואָס נישט זיך בעסער אָפּגעבן מיט זיין מאָלעריי?״ ער האָט אויף מיין פראַגע גאָר נישט געענטפערט, אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט און איז אַרויס פון צימער. איך בין געווען דעם אָוונט זייער מיד פון זיין אַריינרעדן

אין מיר אַזוי פיל שעהען, און פרי אייַנגעשלאָפן.

אויף צו מאָרגנס אין דער פרי האָב איך זיך דערוווּסט, אַז ער האָט די פּאַריקע נאַכט זיך גענומען דאָס לעבן דורך פּילן...

* * * * *

קריסטאָפער ברענען

(מיט אַ האַלב יאָרהונדערט צוריק איז דער פּאָעט **קריסטאָפער ברענען** באַזייטיקט געוואָרן פון פירענעיער אוניווערסיטעט נאָך אַ ליבע־סקאַנדאַל. זיינע ווערק באַקומען היינט אַ סך לויבווערטער).

קריסטאָפער ברענען איז געוועזן אַ ריז. אין זיינע לעצטע טרויעריקע יאָרן איז ער אַרומגעגאַנגען אַ שיכורער, אויב ער האָט נאָר געקענט באַקומען צו טרינקען. מען פלעגט אים אָפט טרעפן אין רינשטאָק, ווו ער פלעגט אומפאַלן ביים זוכן דעם וועג צו זיך אַהיים — אַ צימער אין דאַרלינג־הוירסט (סידנעי). טייל מאָל פלעגט אַן אייגנטימער פון אַ ביליקן רעסטאָראַן האָבן אויף אים רחמנות און אים געבן אָפּצועסן. אַלע האָבן געוווּסט, אַז ער איז אַ פּראָפעסאָר, וועלכער איז אָפּגעזאָגט געוואָרן פון אוניווערסיטעט צוליב אַ לינקער ליבע און אַז ער האָט זיך גענומען צום פלעשל... אָבער ווייניק מענטשן האָבן געוווּסט, אַז ברענען איז איינער פון די גרעסטע געלערנטע אין אויסטראַליע און אויך איינער פון די גרעסטע פּאָעטן אין זיין לאַנד.

אין די לעצטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן האָט ער באַקומען אַ „קאָמאָנוועלטה“ ליטעראַרישע פּענסיע און פריינד האָבן געשאַפן פאַר אים לערער פּאָסטנס אין סידנעיער שולן, אָבער קיין שום זאַך האָט אים נישט געקענט קאָמפּענסירן פאַר דעם וואָס מיט אים איז געשען אין 1925.

קריסטאָפער ברענען איז דאַן געוועזן פּראָפעסאָר פון דייטשער ליטעראַטור אין סידנעיער אוניווערסיטעט. זיין פרוי איז געוועזן אַ דייטשישע. ער האָט זיך מיט איר באַקענט אין די 1890ער יאָרן אין בערלין, ווו ער האָט שטודירט. זיי האָבן חתונה געהאַט און געקומען קיין אויסטראַליע. זייער פאַמיליע־לעבן האָט זיך צוזאַמענגעבראָכן און ער איז אַוועק וווינען מיט אַ ניו־זילענדער מיידל אין וועלכער ער האָט זיך פאַרליבט (1923).

זיין פרוי האָט אים אָנגעגעבן אין געריכט און ער האָט זיך מודה געווען. די געריכט־פאַרהאַנדלונגען אין יענער צייט (1925), וואָס איז אין דער פּרעסע צעלייגט געוואָרן אויף טעלערלעך, האָט אַרויסגערופן דאַן אַן אויסערגעוויינלעכן סקאַנדאַל (היינט וואָלט מען זיך גאָר נישט אומגעקוקט אויף אַזעלכע זאַכן. עס וואָלט אין דער פּרעסע באַקומען אַ פּאָר שורות אין דער כראָניק. קען מען זען טאַקע וואָס פאַר אַ סעקס רעוואָלוציע עס איז פאָרגעקומען אין אונדזער צייט. אָבער מיר רעדן דאָך וועגן אַן ענין, וואָס איז פאָרגעקומען מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק. — י. ק.).

דער סענאַט־אוניווערסיטעט האָט פאַרלאַנגט זיין רעזיגנאַציע, וואָס ער האָט געטאָן. אָבער דער גורל האָט אים אָפּגעטאָן אַ טראַגישן שפּיצל: זיין געליבטע איז געהרגעט געוואָרן מיט דריי מאָנאַטן פריער פון אַ טראַמוויי פאַרפאַל. די פרוי צוליב וועלכער ער האָט מקריב געווען זיין קאַריערע, איז שוין געווען טויט, אָבער דער סקאַנדאַל אַרום אים האָט צוליב דעם נישט אויפגעהערט צו קאָכן.

ברענען האָט געזוכט אַ טרייסט אין שיכרות און איז געוואָרן אַ שטאַרקער אַלקאָהאָליקער.

ער איז דערצויגן געוואָרן דורך שטאַרק פרומע קאַטוילישע עלטערן, וואָס האָבן אים געוואָלט צוגרייטן צו פּריסטערשאַפט. ער איז דורכגעגאַנגען דעם פולן קאַטוילישן דערציונגס־סיסטעם אין די יעזואיטישע שולן. זיין אַקאַדעמישע בילדונג אין אוניווערסיטעט, ווו ער האָט זיך אויסגעטיילט מיט גרויסע בקיאות אין פילאָסאָפיע און פּאָעזיע און פאַרשאַפט זיך אַ נאָמען מיט זיינע גרויסע דערגרייכונגען. ער האָט באַקומען אַ סטיפּענדיע צו שטודירן אין בערלין צוויי יאָר און ער האָט אויך אַרויסגעוויזן זיין טיפע ערודיציע אין ד ר דייטשער ליטעראַטור.

ער איז אַוועק פון קאַטוילישן גלויבן, געזוכט אין פילאָסאָפיע און פּאָעזיע אַן עקוויוואַלענט פאַר זיין פאַרלוירענער אמונה. ער האָט געשריבן פּאָעזיע, וואָס האָט באַ־

קומען אַ גוטן אָפּרוף, און נאָך איירעד ער איז געוואָרן פּראָפעסאָר פון דייטשער און קאָמפּאַראַטיווער ליטעראַטור אין סידנעיער אוניווערסיטעט, פלעגט מען אים נעמען צו פאַרטרעטן אַ לערער אין ערגעץ אַ מיטלשול. עס איז נישט געווען קיין קעגנשטאַנד אין וועלכן ער זאָל נישט האָבן אַרויסגעוויזן ט פּע לומדות.

אָבער זיין ערשטע ליבע איז געווען צו פּאָעזיע. זיין באַנד „פּאָעמעס" (1913) געשריבן אין נוסח פון די פראַנצויזישע סימבאָליסטישע פּאָעטן, האָט אים פאַרשאַפט אַ רעפּוטאַציע, ווי איינער פון די גרעסטע פּאָעטן אין זיין צייט. נאָך מער איז געשטיגן זיין נאָמען, ווען ער האָט פאַרעפנטלעכט „דער וואַנדערער"—אַ לידערבוך מיט אַ מיסטישן בליק אויפן לעבן. קריטיקער האָבן געלויבט זיין פּאָעזיע און אַחוץ דעם איז ער דאָך געווען אַן אַקאַדעמיקער פון אַ גאָר הויכן סטאַנדאַרד. ער האָט געהאַט אַ פּרעכטיקע דיקציע און אַן אַקטיאָרישע שטימע, ווען ער פלעגט פאָרלייענען גריכישע, לאַטיינישע, פראַנצויזישע, דייטשע און ענגלישע פּאָעזיע, פלעגט אַ שוידער דורכגיין איבער דעם רוקנביין פון זיינע צוהערערס

ער איז אין דער פירענעיער באָהעמישער וועלט, אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן; געווען אַ גייסטיקער און פיזישער ריז. זיין הויכע פיגור, ברייטע פּלייצעס און אַ פּנים, וואָס האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן אויסדרוק. אָבער פריער פאַר אַלץ איז ער געווען אַ הויך טאַלאַנטירטער פּאָעט מיט אַ גרויסער ערודיציע אין דער וועלט־ליטעראַטור, באַזונדערס אין דער פּאָעזיע פון אַן אוניווערסאַלן מאַסשטאַב. אַ פריינד זיינער האָט אים באַצייכנט ווי דעם גרעסטן געלערנטן, וואָס דער פירענעיער אוניווערסיטעט האָט פון זיך אַרויסגעגעבן.

אָבער דער גורל האָט נישט געשמייכלט צו אים און אָפּגעטאָן אים טראַגישע שפּיצלעך. ער האָט אין זיינע לעצטע יאָרן געפּרוווט זיך אומקערן צוריק צו דער רעליגיע פון זיין יוגנט, אָבער קיין פּאָליטישע מנוחה נישט געפונען. ער איז געווען אַ צוזאַמענגעבראָכענער מענטש פיזיש און פּסיכיש. נאָך דעם טראַגישן פאַרפאַל פון זיין געליבטער האָט ער אָנגעשריבן וועגן איר עטלעכע פּאָעמעס — פון די בעסטע וואָס ער האָט געשאַפן — אָבער זיי זענען געווען נאָר דער לעצטער אויפפלאַם פון אַ ליכט, וואָס צאַנקט שוין. מאַטעריעל האָט ער געלעבט אין גרויס נויט, אָנגעוויזן אויף צדקה פון זיינע פריינד און אַ ביסל פון געבן לעקציעס.

ער איז געשטאָרבן אין 1932 פון אַ ראַק אין מאָגן.

יהושע א. גלבוע / תל אביב

דער וועג פון מינסק צום הר הזיתים

(די טאָכטער, סאָפּיאַ, דערציילט וועגן איר פאָטער ע"ה,
דעם פליט פון סאָוועטישן גיהנום)

ווען אַ וועלכע עס איז נשמה וואָלט געבעטן געוואָרן צו ברענגען מתנות אין הימל אַריין וואָלט זי זיי לייכט געפונען— זיכער מער ווי „דריי מתנות"— אויפן לעצטן וועג פון פּולקאָווניק (קאָלאָנעל, אלוף־משנה) יעפים דאַווידאָוויטש פון זיין טויטן־בעט אין זיין הויז אין מינסק (די הויפּט־שטאָט פון ווייס־רוסלאַנד) ביז זיין מקום מנוחה אויפן הר־הזיתים אין ירושלים.

יעפים דאַווידאָוויטש איז געשטאָרבן דעם 24טן אַפּריל 1976. עס איז אַוועק פון דער וועלט אַ קריגס־דערפאַרענער מענטש קעגן די נאַציס; אַ מענטש זאַט מיט פּלאָגן אינעם קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם אין ראַטנפאַרבאַנד און פאַר די רעכט פון די יידן עולה צו זיין פון דאָרטן קיין ישראל.

געציילטע שעהען נאָך דעם, וואָס זיין האַרץ האָט אויפגעהערט צו קלאַפּן האָט

די מתנות־זוכנדיקע „נשמה" געקאָנט זיך איינבייגן צו זיין קערפּער און אַרויסנעמען אַ וועלכן עס איז פאָדעם פונעם טלית אין וועלכן ער איז געווען איינגעוויקלט — אַן אָנדענק פאַר די הימל־אייַנוווינערס. געווען איז עס דער טלית, וואָס דער פּול־קאָווניק האָט באַצייטנס צוגעגרייט פאַר זיך... אפשר האָט די נשמה געקענט צוגעבן נאָך אַ פאָדעם, וואָס איז אַרויסגענומען געוואָרן פון די מיליטערישע אויסצייכענונגען אויף זיין ברוסט. זיכער, וואָלט אָנגענומען געוואָרן מיט גרויס פרייַנדלעכקייט אַ בלעטל פון תנ"ך, וואָס איז אָוועקגעלייגט געוואָרן אויף זיין געלעגער, נעבן זיין שווייגנדיקן קאָפּ. און ווען די נשמה האָט געשוועבט איבער דעם לוויה־פּאַראַד פון קעמפער־העלד אין מינסק האָט זי זיכער אַריינגעוואָרפן אַ בליק אין די מגן דוד סימבאָלן, אויסגעשניטענע פון פּאַפּיר וואָס וויקלען אַרום דעם ארון און די ישראל־פאָן אויף זיין צודעק.

„מתנות"— גאָר פיל און צווישן זיי ווערן אַדורכגעפלאָכטן ווי אַ טייַערער דימענט די רייַנע טרערן־טראָפּנס פון אַן איבערגעגעבענער פרוי, מאַריאַ, און אַן איבערגעגעבענער טאָכטער, סאָניאַ, צוויי געשטראָפטע און דרייסטע פרויען, וואָס האָבן באַגלייט דעם מאַן־פאָטער אין זיינע קאַמפן און באַגערן — ביז זיין לעצטן וועג צו דער אייביקער רו אינעם לאַנד צו וועלכן ער האָט אַזוי געלעכצט.

סאָניאַ זיצט ביי מיר אין שטוב. אַ לאַנגער אָוונט־געשפּרעך. זי דערציילט וועגן פאַרגאַנגענע טעג, מאָנאַטן און יאָרן. דאַכט זיך אַז דאָס וואָס איר מויל פאַרפּעלט, דערגאַנצן אירע אויגן — אויגן, וואָס פרעגן די סיבה פון דער רישעות, וואָס האָט אַרומגערינגלט די פאַמיליע אין סאָוועט־רוסלאַנד און זוכן אפשר אויך דאָס פאַר זיי, נייע דאָ אין די ערשטע טעג אין לאַנד און אויף דאָס קומענדיקע אין דער נאָענטער צוקונפט.

וועגן זיך שפּאָרט סאָניאַ איין מיט רייד. דער פאַרשטאָרבענער פאָטער פילט אָן דעם רוים פון צימער. אויך דאָס ווייניקע וואָס זי דערציילט פון איר אייגענעם לעבן פאַרבינדט זיך, ווי פון זיך אַליין, מיט די דריקנדיקע לאַסטן און טאַטן פון יעפים דאַווידאָוויטש.

פּערסאָנאַל פאַרקלענערונגען

אַזוי אַרום הערסטו, למשל, אַז אין יאָר 1971 האָט סאָניאַ געענדיקט איר שטודיע (רוסישע שפּראַך און ליטעראַטור) אויפן פינסקער אוניווערסיטעט. זי האָט געאַרבעט ווי אַ לערערין אין אַ פאָלקשולע, אָבער נאָך דעם וואָס איר פאָטער האָט אָנגעגעבן אַן עליה־ביטע איז דער „פּערסאָנאַל פאַרקלענערט געוואָרן" דווקא אין דער דאָזיקער שולע און דווקא אין באַצוג צו איר... זי האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אַלס פּערעבליסטין, אָבער ווען זי האָט געבעטן אַן אַרויספאָר־דערלויבעניש האָט איר די לייטערין פונעם קינדער־גאָרטן „געראָטן" אים צו פאַרלאָזן... אין די אַרבעט־זוכענישן אירע האָט זי זיך אָנגעטראָפן מיט אַרויסדרייענדיקע תשובות ביז דער פאָטער האָט „אָנגעמאַכט אַ טומל" און ווידער איז זי אָנגענומען געוואָרן צו דער אַרבעט אין אַ וועלכן קינדער־גאָרטן.

אַ משפחה אַריינגעלייגט אין חרם, אַלע בני־בית דאַרפן עס פילן. די מוטער — אַן אַרבעטנדיקע פרוי, אַ קראַנקן־שוועסטער, האָט באַקומען „איר שטראָף" מיטן אַרויסגעטריבן ווערן פונעם פּראָפעסיאָנעלן פאַרבאַנד און ווער ווייסט? אפשר האָט איר „חטא" ספּעציעל אויסגעשטאָכן די אויגן פון דער מאַכט — פאַר וואָס איז זי, אַ רוסישע פרוי לויט איר שטאַם, אָנגעשטעקט געוואָרן מיטן יידיש־אַרץ־ישראלדיקן פלאָג?

יאָ, מאַריאַ האָט טאַקע מיטגעלעבט די יידישע לעכצענישן פון איר מאַן, זי האָט פאַרבונדן איר גורל מיט זיינעם, נאָך דעם וואָס ער איז שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן אין דער מלחמה (מאַריאַ איז דאַן געווען אַ קראַנקן־שוועסטער אין אַ שפּיטאָל און האָט זיך מטפל געווען מיט יעפים דאַווידאָוויטש) און ביז זיין לעצטן טאָג איז זי געווען אַ שותּפטע צו זיינע ליידן און קאַמפן אַלס ייד.

אָבער מען קאָן נישט פאַנאַנדערשיידן — דרינגט אַרויס פון סאָניאַס רייד — צווישן דעם פאָטערס שטעלונג ווי אַ ייד און זיין יושר און דרייסטקייט ווי אַ מענטש און אַ בירגער. זיין אָרנטלעכקייט, קאָנסעקווענטקייט און מענטשלעכער שטאָלץ האָבן אים טאָקע געבראַכט אָפּט שונאים, אָבער האָבן

אים אויך פאַרשאַפט אַכטונג ביי פאַרשיידענע מענטשן. „קיין מאָל האָט ער נישט באַהאַלטן זיינע געדאַנקען און זיינע געפילן“ — זאָגט די טאָכטער. זי דערציילט וועגן אַ באַלערנדיקן פאַל — נישט דווקא מיט אַ ספּעציעל יידישן „פּינטל“ — וואָס זאָגט עדות וועגן טאַטנס כאַראַקטער.

„סטאַלין איז געווען אַ מערדער“

ער איז געלעגן אין שפּיטאָל נאָך אַ האַרץ־אַטאַק אין דער צייט ווען די חודש־שריפט „אָקטיאַבער“ האָט פאַרעפנטלעכט אין פאַרזעצונגען (אין 1971) „וואָס אייגנטלעך ווילסטו?“ פון ווסיעוואָלאָד קוטשעטאָוו. צו פאַרשטיין דעם ענין — אַ פּאָר ווערטער וועגן קוטשעטאָוו. ער איז געווען אַ דערפאַרענער סטאַליניסטישער שרייבער אין דער נאָך סטאַלין־תקופה, פון די צענטראַלע פיגורן אין דעם קאָנסערוואַטיוון לאַגער וואָס אַלאַרמירט און שרעקט זיך פאַר יעדן ליבעראַלן ווינטבלאָז; פון די ווייניקע שרייבער, וואָס איז געווען אַ מיטגליד אין צענטראַל קאָמיטעט פון דער קאָמ. פּאַרטיי (ביז זיין טויט, אין נאָוו. 1973), בקיצור, פון דעם רעזשימס ליבלינגען.

די שאַפונג וועגן וועלכער עס ווערט דאָ גערעדט („וואָס אייגנטלעך ווילסטו?“) האָט זיך נישט אונטערגעשיידט פון קינסטלערישן שטאַנדפּונקט פון אַנדערע קוטשעטאָווס שאַפונגען, האָט זיך „אויסגעצייכנט“ מיט אויבערפלעכלעכקייט, אָרעמקייט, ביליקייט און פּרימיטיווקייט, אָבער האָט דערוועקט אַ טומל אין די ליטעראַרישע און אינטעלעקטועלע קרייזן, ווייל עס איז אין אים געווען אַן אָנזאָג־צייכן לגבי דער ריכטונג פון עסטאַבלישמענט. קוטשעטאָוו פלעגט באַפּוצן זיינע אַגיטאַציע־ווערטער מיט אַ דעטעקטיווער שפּאַנונגס אַקציע. עס ווערט דאָרט דערציילט נישט וועגן געוויינלעכע שפּיאָנאַזש־אַקטן, נאָר וועגן אידעאָלאָגישער אונטערגראַבונג. די פיינט־אַגענטן פאַרשפּרייטן אידעאָלאָגישן גיפט, שטעקן אָן די יוגנט מיט ביליקער מערב־קולטור, פאַרדאַרבן דאָס פאָלק מיט אַוואַנגאַרדיסטישער ליטעראַטור, פילן אָן די יוגנטלעכע מיט געדאַנקען און פלוידערייען וועגן פרייע ליבע און דרינגלען אַריין אַנטי־סאָוועטיזם דורך מאָדערניזם, דזשאַז אאַ"וו. אין דעם איז בולט די כוונה צו ריינוואַשן סטאַלינען און אים צוריקגעבן זיין כבוד. מיט אַנדערע ווערטער: אין דאָזיקן סיפור זיינען געווען בולט די בענקענישן צו סטאַלינען, צו זיין תקופה און שיטות — און דער ברענענדיקער באַגער צו אויסראָמען מיט אַן אייזערנער האַנט די רעשטלעך פון דער „אייז־שמעלצונג“.

סאָניאַ האָט געבראַכט קוטשעטאָווס דערציילונג פון אַ שטאָטישער ביבליאָטעק דעם פאָטער אירן אין שפּיטאָל. ער האָט געלייענט און איז געוואָרן אויפגעקאָכט פון צאָרן און ביי דער זייט פונעם געדרוקטן טעקסט האָט ער פאַרנאָטירט זיינע רעזערוואַציעס און רעאַקציעס. די אָפיציעלע קריטיק האָט שטאַרק געלויבט די דאָזיקע דערציילונג, זעענדיק אין איר „אַ גרויסע געשעעניש“ אין ליטעראַרישן לעבן. דאַקעגן יעפים דאַווידאָוויטש האָט אָנגעשריבן צאָרנדיקע ווערטער ווי צ"ב: „אַ ליגן!“ „סטאַלין איז געווען אַ וועלט־רוצח“.

סאָניאַ האָט דערויף ניט אַכטונג געגעבן און צוריקגעגעבן די דערציילונג אין ביבליאָטעק. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער דאָזיקער ענין האָט געברענגט אין באַוועגונג די נאָמינירטע משגיחים אויף פּאַטריאָטיזם. מען האָט אפילו אָדורכגעפירט אַ גראַפאָלאָגישע אונטערזוכונג און דערגאַנגען צום קוואַל פון דער אפּיקורסות, צו יעפים דאַווידאָוויטש. ער איז אַרויסגערופן געוואָרן אויף אַ פאַרזאַמלונג פון רעזערוו־אָפיצירן אין קוואַרטאַל — צווישן זיי וועמ טען שטענדיק געפינען פריוויליקע אויף צו טאַדלען פאַר אַזעלכע ענינים. דאַווידאָוויטש האָט דערקלערט, אַז ער האָט נישט בדעה זיך אָפּצוזאָגן פון זיינע געדאַנקען. די פאַרזאַמלונג האָט אָנגענומען אַ גאַנץ געוויינלעכן באַשלוס אין דער סאָוועטישער פּראַקטיק — זיך צו באַמיען (פאַרשטייט זיך, לויט די ווונטשן פון די האָרעפּאַשניקעס) ביי די באַפולמעכטיקטע פאַקטאָרן און אינסטיטוציעס, אַז יעפים דאַווידאָוויטש זאָל דערווייטערט ווערן פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי און אַז זיין מיליטערישער ראַנג און פענסיע זאָלן ביי אים צוגענומען ווערן...

נישט געקאָנט שווייגן

אין דער אמתן, באַטאָנט סאָניאַ — האָט מען נאָכגעשפּיאָנירט דעם פּאָטער שוין פּאַר דעם. זיין „אַפּנייגונג" האָט געפונען אַ דייטלעכן אויסדרוק בעת דער „זעקס טאָגיקער מלחמה" און אין דער נאָענטער צייט צו איר. ער האָט געהאַט מוט צו ריידן — טאַקע נישט אויף אַן עפנטלעכן פאָרום, נאָר אין פאַרשיידענע פּריוואַטע שמועסן — וועגן דעם אמתן אַגרעסאָר אין דער צייט, ווען אַלע סאָוועטישע אַגיטאַציע מיטלען האָבן געשאָטן פעך און שוועבל אויף דער „פאַרברעכערישער אימפּעריאַליסטישער ישראל."

בכלל האָט ער נישט געקאָנט שווייגן אין אַנבליק פון מבול פון פאַרלומדונגען און פיינדשאַפט קעגן ישראל אונטערן רעגירונגס פּראָטעקטאָראַט. און ווידער: דער אַנטיסעמיטישער גייסט וואָס האָט געשטראָמט פון מלוכהשע קוועלן האָבן באַליידיקט זיין מענטשלעך־בירגערלעכן כבוד. ער האָט געפילט אַ טיפע באַליידיקונג אַלס אַ קריגס־קעמפער, אַלס אַ הויכער מיליטערישער קאָמאַנדיר, אַלס בירגער, וואָס האָט איינגעשטעלט זיין לעבן אין דער מלחמה און אַלס אַ מענטש, וואָס האָט פאַרלוירן בעת דער אומקום־עפּאָכע פיל פון זיינע קרובים. אויף וויפל די באַליידיקונג זיינע איז געוואָרן טיפער אויף אַזוי פיל איז געוואַקסן זיין יידישער שטאָלץ.

דאַכט זיך, אַז דאָ איז דער פּלאַץ צו זאָגן אייניקע ווערטער וועגן דער יידישער מינסק. עס ליגט פאַר מיר אַן איבערפולטער זאַמלבוך „מינסק, אַ שטאָט און אַ מוטער", אונטער דער רעדאַקציע פון שלמה בן שושן, וועלכער זאָגט דאָרט: „די מינסקער קהילה האָט זוכה געווען די לעצטע דורות און עס איז איר באַשטימט געוואָרן אַן ערן־פּלאַץ פון דער ערשטער קאַטעגאָריע אין דער געשיכטע פון אונדזער פאָלק און זיין נאַציאָנאַלער און געזעלשאַפטלעכער אויפמונטערונג." אָבער דאָס זיינען ענינים וואָס געהערן צו דער פאַרגאַנגענהייט — אַ גאַנץ ווייטע פאַרגאַנגענהייט, און איצט? אין דער דאָזיקער שטאָט פון תורה און וויסן איז פאַרבליבן בלויז אַ וועלכע עס איז שול.

אין אַמאָליקן צענטער פון שפּרודלדיקע יידישע באַוועגונגען האָבן די זיכערהייטס מאַכט־אָרגאַנען נישט דערלויבט לעצטנס אפילו צו אָפּריכטן אַ פורים־פייערונג. עס איז אויך צוגענומען געוואָרן ביי די יידן פון שטאָט דער זכות זיך צו באַהעפטן צוזאַמען ביי אַ מצבה פאַרן אָנדענק פון זייערע ברידער, קרבנות פון דער מלחמה — אַ מצבה, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין מינסק דורך יידן...

און יעפים דאַווידאָוויטש מיט זיין עלעמענטאַרן יושר איז נישט פעאיק געווען שלום צו מאַכן מיט דער דאָזיקער ווירקלעכקייט.

קינדהייט אין שוסטער־געסל

אייניקע וואָכן פאַר זיין טויט האָט יעפים דאַווידאָוויטש אַליין אַרויסגעבראַכט בכתב — און טיילווייז דיקטירט זיין פּרוי — קאַפּיטלען פון זיין לעבן. זיינע רייד איינגעהאַלטענע, צניעותדיקע, אָבער אַ מענטשלעכע גדולה שיינט אַרויס פון דער דאָזיקער פשטות און ענווות. לאָמיר זיך אַביסל בייהעלפן מיט די דאָזיקע ווערטער, כדי צו באַלייכטן זיין לעבנס־וועג.

ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1924 אין מינסק. זיין קינדהייט איז אים פאַרבייגעגאַנגען אין דעם קאַזאַקאָוו געסל פון שטאָט, אַ געסל וואָס רוישט פון שוסטערס און שניידערס, פורמאַנעס און אַנדערע בעלי־מלאכות און האַרעפּאַשניקעס. עס איז געווען צווישן זיי דער סטאַליער לייזער ראַגאָווין — אַ קאָמוניסט, וואָס זיינע ביידע דערוואַקסענע זין האָבן געדינט אין סאָוועטישן זיכערהייטס דינסט. די דאָזיקע זין האָבן פיל תושבים פון געסל אַריינגעוואָרפן אין טורמעס (צווישן זיי אויך יעפים דאַווידאָוויטשעס פאָטער), ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט זיך אָפּזאָגן פון זייער אמונה.

יעפימס (פייוול) עלטערן און דריי ברידער זיינען אומגעקומען אין „געטאָ" מינסק. דאָרט זיינען געקוילעט געוואָרן נאָך פיל פון זיינע קרובים. אין 1942 איז ער מאָביליזירט געוואָרן אין מיליטער און גאָר שנעל האָט ער באַקומען דעם ראַנג פון אַ קאַפּראַל און האָט געפירט אַ גרופּע זעלנער באַוואָפנטע מיט ביקסן אין באַ־

באַקאַנטן קאַמף פון קורסקער באַריער. פינף מאָל איז ער פאַרווונדעט געוואָרן אין די קאַמפן. ווי עס איז שוין געזאָגט געוואָרן האָט ער בעת זיין באַהאַנדלונג אין שפּיטאָל קענען געלערנט די שוועסטער מאַריאַ, און ביידע האָבן חתונה געהאַט. ער באַצייכנט: „מיר האָבן געלעבט איבער דרייסיק יאָר אין אַ גרויסער פריינדשאַפט, אין צייטן פון פרייד און אין צייטן פון טרויער האָט זי פון מיר נישט אָפּגעטראָטן. איר מיינונג איז ווי מיינע אינעם קאַמף קעגן די שוואַרצע כוחות פון אַנטיסעמיטיזם."

ביזן טאָג פונעם זיג האָט ער זיך באַטייליקט אין די קאַמפן. ווען די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט איז ער געווען אין דער ראַנגע פון אַ מאַיאָר, דעקאָרירט מיט דריי ערן־אויסצייכענונגען („אָרדנס") און פיל מעדאַלן. אָבער אויף דער זיג־שמחה האָט געשוועבט אַ שאָטן פון טרויער: „יעדע שטאָט און שטעטל האָט געהאַט איר אַ באַבי־יאַר, אַ גרויסן אָדער אַ קליינעם."

ער האָט באַשלאָסן צו פאַרבלייבן אין מיליטער. די ערשטע יאָרן נאָכן קריג האָט ער געדינט אין צפון פון סאָוועט־רוסלאַנד. דאָס זיינען געווען יאָרן אין וועלכע דער אַנטיסעמיטיזם איז געוואָרן פאַרשאַרפט; די טעג פונעם געראַנגל קעגן „קאָסמאָפּאָליטן אָן וואָרצלען", דער מאָרד פון מיכאָעלסן און די דערוויטערונג פון יידן פון דינסט אין דער רעגירונג און אין דער פּאַרטיי... גלייכצייטיק זיינען עס געווען טעג פון שטאָלץ און בשורות — מיט דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל.

טראָץ דעם, וואָס אויף פאַרשיידענע לעבנס־געביטן זיינען אַרויפגעוואָרפן געוואָרן שווערע באַגרענעצונגען אויף יידן איז יעפים דאַווידאָוויטש — איינער פון די געציילטע יידן — געשיקט געוואָרן, אין יאָר 1949, אין דער באַקאַנטער אַקאַדעמיע אויפן נאָמען פון פרונזע (וואָרשיינלעך אַ דאַנק זיין יונגן עלטער און זיין אויסצייכענען זיך אין די קריגס־קאַמפן). די אַנטיסעמיטישע אַטמאָספער האָט זיך אָבער שטאַרק געלאָזט פילן אויך אין זיין לערן־אַנשטאַלט.

די אַנטיסעמיטן זיינען געווען דערשלאָגן

אין די צייטן פון דער „אייז־שמעלצונג" נאָך סטאַלינס טויט האָט ער געהאַלטן אין פּראָגרעסירן אין דער מיליטערישער היעראַרכיע ביז ער איז אין 1964 דערגאַנגען צו דער ראַנגע פון אַ פּאָלקאָווניק און איז געוואָרן דער קאָמאַנדיר פון איינער פון די בעסטע איינהייטן אין סאָוועטישן מיליטער.

סוף 1966 האָט ער באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק. נאָך פיר קראַנקייט־חדשים האָט ער זיך צוריקגעקערט צום מיליטער־דינסט. פונקט אין דער צייט פון דער „זעקס־טאָגיקער מלחמה" איז ער געווען אין באָריסאָוו און האָט זיך פאַרנומען צוזאַמען מיט אַ גרופּע אָפיצירן מיט אַ טאַקטישער איבונג פון אַ טאַנקן־אָפּטיילונג ביים איבערשרייטן דעם טייך בערעזינאַ. צופעליק האָט זיך די איבונג אָנגעהויבן דעם 6טן יוני 1967 און איז פאַרענדיקט אינעם טאָג ווען צה"ל טריאומפירט זיין גלענצנדיקן נצחון.

וואָס האָט דאַן געוווסט יעפים דאַווידאָוויטש וועגן אונדזער מלחמה? די סאָוועטישע פּרעסע האָט געשפּייזט אירע לייענערס מיט שקר־דערציילונגען. אָבער שנעל איז צו אים און זיינע חברים־אָפיצירן דערגאַנגען אַ ריכטיקע אינפאָרמאַציע פון מערבדיקע ראַדיאָ־טראַנסמיסיעס און ער זאָגט: „עס איז שווער אויסצודריקן מיט ווערטער מיין ציטערניש און מיינע געפילן אויפן שוועל פון דער זעקס־טאָגיקער מלחמה און די גרויסע שמחה צוליב דעם געוואַלדיקן זיג פון יידישן פאָלק איבער די אַראַבישע פאַשיסטישע אַגרעסאָרס."

די אַנטיסעמיטן — דערציילט ער וויטער — זיינען געווען שטאַרק דערשלאָגן (צוליבן זעלבן נצחון) און האָבן דערפונדן פאַרשיידענע ליגנערישע אויפקלערונגען, כדי אים צו מאָטיווירן. אַזוי אַרום אַנטדעקט ער, אַז נאָך עטלעכע יאָר פאַר דער זעקס־טאָגיקער מלחמה האָט ער קריטיקירט, אין די אויערן פון הויכע אָפיצירן, געהיימע מאַנעוורירונגען וואָס זיינען אָנגעקומען „פון אויבן" צו דיסקרימינירן יידן. גלייכצייטיק שטרייכט אונטער יעפים דאַ־

ווידאָוויטש: „קיין מאָל האָב איך נישט געפילט קיין שום פיינטשאַפט אָדער שלעכטן ווילן אין באַצוג צום רוסישן פאָלק, פונקט ווי כ׳האָב נישט געהאַט אַזעלכע געפילן לגבי אַנדערע פעלקער אויפן ערד־קיילעך. דאָס רוסישע פאָלק איז מיר נאָענט. כ׳בין געבוירן און אויסגעוואַקסן געוואָרן ביי אים לאַנד און זיך דערצויגן אין זיין קולטור. כ׳האָב אויסגעדריקט מיין ליבע אין דער רוסישער שפּראַך, פונקט ווי יוליאַן טובים האָט וועגן דעם געשריבן. שטענדיק געדענק איך, אַז דאָס רוסישע פאָלק האָט אַרויסגעגעבן פון זיך נישט בלויז אַראַקטשעעווס, איגנאַטיעווס, פּורישקעוויטשעס, מאַרקאָווס, יעזשאָווס, ריאַמינס, טימאָשטשוקס און ניקאָלקינס, נאָר פון דעם זעלבן פאָלק זיינען אַרויסגעקומען אויך די דעקאַבריסטן, וואָס האָבן געקעמפט פאַר מענטשלעכער פרייהייט, גאָרקי און קאָראָלענקאָ. אין אונדזערע טעג האָט דאָס דאָזיקע פאָלק געגעבן דער וועלט איינעם פון זיינע איידלסטע זין, אַנדריי סאַכאַראָוו.

כ׳גלויב, אַז עס וועט קומען אַ צייט און דאָס רוסישע פאָלק וועט טאַדלען זיינע מאָראַלישע פאַרגיפטערס, פונקט ווי דאָס דייטשע פאָלק האָט עס געטאָן נאָכן יאָר 1945. כ׳גלויב אויך טיף, אַז דאָס פּלאַץ פון יעדן אָרנטלעכן ייד איז אין די רייען פון זיין פאָלק, אין קאַמף פאַר דער ווידערגעבורט און פאַרשטאַרקונג פון זיין אַלטער פאָטערלאַנד; יעדער ייד איז היינט אַן ערן־זעלנער.״

סוף 1968 האָט יעפים דאַווידאָוויטש באַקומען אַ צווייטן האַרץ אַטאַק (און נאָך דריי זיינען געקומען שפּעטער). צוליב דעם און צוליב כראָנישער אינוואַלידיטעט ווערט ער באַפרייט פון אַקטיווער מיליטער דינסט. זיינע לעצטע יאָרן מאַכט ער אַדורך אין אַ העלדישן קאַמף „קעגן אַנטיסעמיטיזם, פאַרן כבוד און רעכט פון מיין יידיש פאָלק.״

... ביז זיין קראַנק האַרץ איז אים נישט בייגעשטאַנען און ער האָט אויסגעהויכט זיין ריינע נשמה אין איינעם פון די אַפּריל טעג, 1976, איידער עס זיינען אים געוואָרן 52 יאָר.

* * * * *

יעפים דאַווידאָוויטשעס טאָכטער סאָניאַ האָט נישט אַדורכגעמאַכט די אומקום־עפּאָכע (זי איז געבוירן געוואָרן נאָך דער מלחמה), אָבער זי האָט געהערט וועגן איר פיל פון איר פאָטערס מויל. פון זיינע דערציילונגען האָט זי קענען געלערנט די עלטערן פון איר פאָטער, דעם יידישן יחוס פון פינסק, דעם „געטאָ״ און זיין אויפשטאַנד און פון דאַנען האָבן געפירט עמאָציאָנעלע גייסטיקע פאָדים אין ברייטערע קאַראַהאָדן פון יידישן פאָלק, קאַראַהאָדן פון היסטאָריע און קעגנוואַרט צוזאַמען.

אַ מענטש איז נישט פעאיק אויסצומעקן זיין פאַרגאַנגענהייט. עס דאַכט זיך אָבער אַזוי ווי סאָניעס אויגן וואָלטן געזאָגט: וואָס איז געווען—איז געווען און וועט אויך געדענקען ווערן, אָבער איצט זיץ איך צווישן מיין פאָלק — אין זיין לעבן וויל איך זיך באַטייליקן און פולשטענדיק זיך אין אים איינוואָרצלען.

(פאָלק, וועלט און מדינה)

מכוח אַלע געשעפטלעכע און פינאַנציעלע ענינים
בעטן מיר אַלעמען צו ווענדן זיך צו אונדזער פינאַנץ־סעקרעטאַר:

M. GOLDFARB

153 So. Hayworth Ave. • Los Angeles, Calif. 90048
Telephone: 935-2950
פאַרוואַלטונג „חשבון״

ב. שלעווין / פּאַריז

ציפּי און דזשאָני

(דערציילונג)

.1

ס׳פלינקע, ספּאָרטיווע ייִנגל מיטן וואַנסעלע, דזשאָני, פון דער עלית הנוער״, אַריבערגעקומען פון ברוקלין, האָט זיך שוין אין דעם אָוונט עפּעס צו גיך און פאַרפלאַמט אָפּגעפּאַרטיקטט מיטן אַראָפּרוימען פון די טישן אין חדר־האוכל; ס׳בלאָנדע שויבערל אַ וואָרף געטאָן אַהינטער, האָט ער צוריקגעפירט די וועגעלעך אין קיך אַריין, צו דער נייעד כלים־וואַשמאַשין, וואָס שפּאָרט דאָ איין אַ ים מיט אַרבעט. ער איז דערנאָך שטיין געבליבן אין דער אָפענער טיר צו די ליכטיקע טעראַסן, אונטערן פינצטער־אויסגעשטערנטן הימל פון נגב, געווישט די נאַסע הענט אין פאַרטוך און באַלד ווידער געווען אויסגעמישט צווישן דער פריילעכער חברה טרעמפּיסטן; זיי האָבן זיך אַראָפּגעשאָטן מיט די ברייטע טרעפּ צו דער טעראַסע, וואָס האָט פון בערגל אַראָפּ דאָמינירט די וויסטע, ביז צו די מואָב־בערג, כמעט מיטן האַנט צו דערלאַנגען.

באַלאָדן מיט די רוקזעק, מיט די פאַרוואָרפענע גיטאַרעס, ווייס פון שטויב, איז די שווערע באַטשוועקעטע שיך פון בערגקלעטערער, האָבן זיי דאָ, אויפן וועג צום טיפן דרום, אָפּט פאַרבייגעצויגן, פאַרהאַלטן זיך אין גח״ל־קיבוץ, האַרט ביים דרך־הגבורה. ס׳איז געווען אויפן וועג קיין אילת, צו דער האַלב־לעגענדאַרער אופירה, צו די בלויע און גרוילעכע ברעגוואַסערן פון ים־סוף. ס׳לאַנד, די וועגן, די קיבוצים, די ברעגן ביים מפרץ פון אילת, אויף אַלע אויטאָ־אָפּשטעל־פונקטן, זיינען פול געווען מיט יונגע וואַנדערער פון אַלע עקן וועלט. זיי זיינען געקומען אַרבעטן אַ פּאָר טעג אין אַ קיבוץ, לערנען אין אולפן, אויפגעהויבן זיך און ווייטער אַוועק שפּאַנען איבער די וועגן, ווי די נאָמאַדן. זיי האָבן מיטגעהאָלפן אין פעלד, אין לול, אין דער קי־און פערד־שטאַל, געקומען אַוועקזעצן זיך, צוגלייך מיט אַלעמען, ביים היימישן, אָרעמלעכן מאָלצייט.

ס׳האָט אָבער אויך געטראָפן, אַז עטלעכע פון די בערדיקע, פאַרוואַקסענע היפּיס, ביטניקעס, אַלערליי סאָרט לינקיסטן, ווי אויך די מיידלעך זייערע, פון אַלע עקן וועלט, האָבן זיך דאָ פאַרהאַלטן אַביסל לענגער, אַוועק שלאָפן אין די לויז־צונויפּגעקלאַפּטע באַראַקן פון די ערשטע מתישבים, ווען זיי זיינען דאָ אַרויף אויפן וויסטן באָדן. די פאַרלאָזענע באַראַקן זיינען געשטאַנען ביים ראַנד פון דער שממה, ביי דער געדיכטער דראָטן־פאַרצוימונג, באַזעצט מיט טאַמאַריסקן, אַקאַציעס, עקאַליפּטוסן, קוסטעס, אָפּצוהאַלטן די עראָזיע פון די מדבר־זאַמדן. די פאַרלאָזענע, לעכערדיקע באַראַקן, דורכגעברענט פון חמסינען, דורכגעווייקט פון די האַסטיקע רעגנס, וואָס פאַלן דאָ אַראָפּ, האָבן זיי אַ נאָמען געגעבן „שבדיה״. ס׳איז דאָרט אָבער יעדן אָוונט ביז שפּעט געווען פריילעך, טומלדיק; אַ געמיש פון לשונות, געזאַנגען, באַגלייט פון די עלעקטראָנישע, האַוואַיִשע גיטאַרעס.

יוגנט פון אַלע לענדער האָט אַ געמיינזאַם לשון. ס׳האָט אויך געטראָפן, אַז די, וואָס האָבן זיך פאַרהאַלטן אַ ביסל לענגער זיינען שוין אפילו פאַרבליבן, געוואָרן קיבוץ־חברים, צונויפגעגאַנגען זיך אין פּאָרלעך, ווייל ס׳איז אומגעריכט געווען אַ קליינע משפּחה, אַ קינד, וואָס האָט זיי צוגעבונדן. ס׳איז מיט דער צייט געווען אַ קליינער פעלקער־ און ראַסן־געמיש, פון דענער, נאָרוועגער, ענגלענדער, פראַנצויזן, שוועדן, אפילו פיליפּינער און יאַפּאַנער, צוזאַמען מיט יידישער יוגנט, וואָס האָט זיי פאַרפירט אַהער פון אַלע עמיגראַציע־לענדער מעבר לים.

אַזוי אויך איז דאָס ייִנגל פון ברוקלין, דזשאָני, אומגעריכט אַריינגעוואַקסן צווישן דעם קליינעם פעלקער־געמיש אין די באַראַקן פון „שבדיה״, ווייל ער איז אין דעם אָוונט שוין נישט אָפּגעטראָטן פון דער חברה טרעמפּיסטן, אויבן, איבערן ניי־אויסגעבויטן חדר־האוכל, אין „מוע־

דון״, ווו ס׳איז די ביבליאָטעק, דער לייענזאַל, די קאַפּעטעריע, איז געווען פריילעך, טומלדיק, ווי קיין מאָל נישט. זיי האָבן דאָרט צערוקט די טישן, די שטולן, געשאַרעוועט מיט די שווערע, באַטשוועקעטע שיך פון בערג־קלעטערער. די גיטאַרעס אַרונטערגעוואָרפן פון די אַקסלען, האָבן זיי אַרויסגעלאָזן אַ דינער ציטערדיקן עכאָ. באַלד אָבער האָבן זיי גענומען וויינען מיט דינע קולות, הירזשען מיט די ווילדע, מאָנאָטאָנע פּאָפּ־לידער פון אַלע סטודענטן־קעמפּוסן אין דער וועלט, פון די פּאַריזער קליינע, פאַרדעכטיקטע באַרן אַרום סען מישעל. ווי אָפּגעשטאַנענער ווייך האָבן זיך אַ גאָס געטאָן די שפּאַנישע פלאַמענקאָס, די סענטימענטאַלע אַרגענטינער טאַנגאָס און דער ברייטער, פּאַטעטישער, שפּאַנישער עפּאָס — ״גרענאַדאַ״.

דעמאָלט האָט ציפּי, ס׳פאַרבלאָנדזשעטע קריאַזשאַ־מיידל פון די אַרגענטינער פּאַמפּאַ־סטעפּעס, צווישן זיי, זייטיק געטאָן אַ שפּאַן אַריין, מיט געמאָסטענע טריט אין מיטן קרייז. איר לאַנג ציגיינער־קלייד, אין בונטע פאַרבן, אין קליאָשן, האָט צו־ערשט לייכט אַ ווייע געטאָן. מיט קליינע שריטעלעך, איז זי לייכט אַוועק אין דער קרום, דערנאָך — געשווינדער, ווילדער; זי האָט צוגעקנאַקט מיט די הויכע אָפּצאַסן, מיט די פינגער, קורצע, טרוקענע קלעפּלעך, ווי מיט קאַסטעניעטן. דער פאַרפּלאָנטער עולם יונגוואַרג, פון לענדער און קאָנטינענטן, האָט צוגעפּאַטשט מיט די הענט. ס׳ווילדלעכע מיידל האָט זיך יעדעס מאָל אומגעריכט אַ האַסטיקן דריי געטאָן אויף אַהינטער, אַ וואָרף געגעבן די פּעך־שוואַרצע קרייזעלעך אויף צוריק, ס׳קליאָשאָווע קלייד האָט אַ ווייע געטאָן ווי אַ געעפנטער פּאַראַשוט, אָפּגעדעקט אירע שלאַנקע, פאַרברוינטע פיס.

— אַן עקזאָטישע פלאַנץ, בחיי... — האָט דזשאַני אַ מורמל געטאָן עמעצן פון זיי און ס׳האָט אים דערביי געפלאַמט אַן אויער — ווער איז זי?... פון וואַנען...?

— זי שלעפּט זיך דאָ אַרום מיט דער חברה פון אַרגענטינע...

— ווי אַזוי? — איז ער געווען פול מיט חידוש — האָט זי פאַרבלאָנדזשעט אַזש ביז אַהער?

אָבער יענער האָט אים מער נישט געהערט, אַלע האָבן זי געגעסן מיט די אויגן, ס׳ווילדלעכע קריאַזשאַ־מיידל, מסתמא אַ ווייטער געמיש מיט די איינגעבוירענע אינדיאַנער און פון די שפּאַנישע מאַטראָסן, די ערשטע קאָנקיסטאַדאָרן; אַ טאָכטער פון דער ווילדער אַרגענטינער פּאַמפּאַ. און דזשאַני איז שוין נישט אָפּגעטראָטן, איז נאָכגעגאַנגען אירע טריט; ווייל נאָר צוליבן פלינקן, ספּאָרטיוון ייִנגל מיטן וואָנסעלע, איז זי שוין אפשר דערנאָך פאַרבליבן צווישן דער יונגער חברה פון גח״ל־קיבוץ, אין האַרץ פון נגב. זי האָט זיך דאָ טאַקע דערפילט זייער היימיש, דער עיקר צווישן די שפּאַניש־רעדנדיקע חברה פון אַרגענטינע, פון אורוגוויי, פון מעקסיקע; פּונקט ווי ס׳בלאָנדע פראַנצויזישע מיידל קאָלעט, מיט די פעסטע היפּטן, איז זיך צונויפגעגאַנגען מיטן פאַרוואַקסענעם יידישן בחור פון האָלאַנד; פּונקט ווי ס׳איז שוין דאָ פאַרבליבן דאָס מיידל פון די פיליפּינען, מיט די שמאָלע מאַנדל־אויגן.

דאָס פלינקע דינע מיידעלע האָט זיך געוויקלט אין געבלימלטן פּעניואַר איבער די קורצע הויזלעך. פון אונטערן ברייטן שטרוי־הוט האָבן געפלאַטערט אירע לאַנגע, דינע צעפּלעך, און מיט אירע קליינע, איידעלע, באָרוועסע פיס האָט זי אין פריען באַגינען, צוגלייך מיט אַלעמען, געשפּאַנט אין די זאַמדן, דורך דער סטעזשקע, צו דער פעלד־אַרבעט, צו די פּלאַנטאַציעס פון ערד־ניסלעך, אָדער אַרומציכטן די אַנאוואַ־שטענגלעך, די טאָמאַטן־בייטן, וואָס האָבן געבליט אין מיטן ווינטער, און ביז ווייט אַראָפּ פאַרכאַפּט ס׳אויג.

ס׳האָט זיך מיט דער צייט געלאָזן מערקן אַ מאָדנער ביאָלאָגישער געמיש אין די קיבוצים, מ׳קען זאָגן, אַ פעלקער־געמיש, אַ פאַרשיידנאַרטיקער טיפּאַזש — בלאָנדע, סלאַווישע קעפּלעך פון יונגע פרויען, פאַרברוינטע יונגע לייט, מיט אַ שווערן, אָבער פלינקן טראָט פון די זידלענדער; אונטערגעוואַקסענע שול־מיידלעך, צעשניצטע פיגורלעך, מיט שטאָלצע קעפּ, טיף־שוואַרצע, העל־בלאָנדע, פלאַמיק־רויטע שעוועליורעס, מיט געשניטענע אויגן אין אַלע פאָרמען. זייער באַשיי־

דענער, שטאָלצער גאַנג אויף דער ערד איז געווען ווי דאָס שוועבן פון יונגע הירשן איבער די סטעזשקעס פון אויפגעלעבטן נגב.

עס זיינען דעמאָלט געווען די הייסע נעכט אין די באַראַקלעך פון „שבדיה“, אין האַרץ פון דער שממה, אויפגעלעבט מיט גרינע פלעקן און — מיט נסים.

2.

באַלד אין דער פרי, מיט דער זריחה, איז דאָס קריאָזשא־מיידל, ציפּי, אין באַגינען־טוי, די ערשטע אַרויס פון באַראַק אין דער עקאַליפּטוס און פּאַלמען־אַליי, געוואַשן זיך ביי דער וואַסער־רער, צעקעמפּט אירע שטייפע קרייזלדיקע האָר, און באַלד אַוועקגעכאַפּט זיך צו די שטעלער, הינטער דער שורות פּאַלמען, פון יענער זייט „שבדיה“. ס׳האָט איר מיט אַ מאָל אַ צי געטאָן, ווייל זי האָט פון וויטן דערהערט דאָס פריילעכע הירזשען פון די פערדלעך. דאָס זיינען געווען קליינע, שלאַנקע, ריין־ראַסיקע, הייס־בלוטיקע אַראַבישע פערדלעך. אויף שטום־לשון, האָט זי אַ בעט געטאָן ביים שטאַל־מייסטער דזשאַני, אַז זי וויל אויספּרוּוון אַזאַ פערדל; און דזשאַני — ווי ער וואָלט זי שוין דאָ אָפּגעוואַרט. ער איז, אין באַגינען, געשטאַנען אַ האַלב־נאַקעטער, דאָס רויטע־זשאַקיי־היטל מיטן לאַנגן דאַשיק איבער די אויגן. ער האָט געוואַשן, געבאַרשט, געגלעט די סאַמעטענע פעל און די גריווע פון אַ ברוין פערדל מיט ווייסע באַגאַוויצעס, מיט אַ ווייס לאַטקעלע צווישן די קלוגע אויגן.

— קענסט רייטן? — האָט ער ביי איר אַ פרעג געטאָן אין ענגליש.

דאָס האָט זי יאָ פאַרשטאַנען, זיך צעלאַכט מיט אירע שטאַרקע, בלאַנקע ציינער און מיט ביידע הענט אַ צי געטאָן אין דער לופט, ווי מיט די קורצע לייצעס, און ס׳האָט אַ הילך געטאָן שאַרפער אַ פייף. דזשאַני איז געלאָפן און אַרויסגעפירט פון שטאַל דאָס פערד מיט די רויטע שטענגעלעך פאַרפלאָכטן אין דער גריווע. ער האָט אַרויפגעוואָרפן אַ קאָלדרע, איינגעלייגט אין פירן. ער איז צו, לייכט אַ נעם געטאָן זי ביי דער דינער טאַליע; זי איז אונטערגעשפּרונגען פלינק ווי אַ פערדל אויפן בייגעוודיקן רוקן פון פערד; איינגעמאָסטעט זיך, האָט זי אַ נעם געגעבן די קורצע לייצעס אין ביידע הענט ס׳בייטשל, פעסט אַ צי געטאָן צו זיך, צו האַמעווען עס; ווייל זי האָט זיך גערעכט דערויף — ס׳פערדל האָט ראַפּטום אַ שפּרונג אונטער געגעבן, צו שטעלן זיך אויף די הינטערשטע פיס, זיך צעהירזשעט. מיטן שפּיציקן שיכל פון אונטערן ברייטן קלייד האָט זי עס פלינק און האַסטיק געשטורכעט אין בויך, געהאַמעוועט, איינגעצויגן פעסט די שפּאָרן, דאָס מויל־אייזן, ביז ס׳האָט דערפילט די זיכערע האַנט אירע אונטער זיך און אַוועק אין גאַלאָפּ. ווי אַ ווינט איז דאָס מיידל אַוועקגעריטן אין אַ זייט פון די פאַרזייטע פעלדער, דעם שויבער — אין פליענדיקע כוואַליעס, טאַקע ווי אין די וועסטערן פילמען. דזשאַני, דעם לאַנגן דאַשיק פאַרריסן, איז געשטאַנען און האָט זי לאַנג און פאַרגאַפּט נאָכגעקוקט.

— אַ מויד — אַ טיִיול!... — האָט זיך אַרויסגעריסן ביי אים צווישן די שטאַרקע יינגלשע ציינער.

ער איז פון קינדוויס אָן פאַרכאַפּט געווען פון די ווילדלעכע דרייסטע מיידלעך אין די וועסטערן פילמען. ער האָט זיך נאָך אין קינדער־קעמפּ געלערנט רייטן אויף אַ פּאָני. ער האָט געהאַט שטאַרקע מוסקולן, ספּאָרטיוו. דאָ, אין גח״ל־קיבוץ, אין וויטן נגב, האָט ער געאַרבעט, ווו מ׳האָט אים נאָר צוגעטיילט — אין לול, אין בהמות־שטאַל, און באַלד דערלעבן — אין פערד־שטאַל פאַר דער רייטער־שול; ווייל זיי פלעגן דאָ אויך אין די פינצטערע נעכט, אַ טריט פון דער ירדן־גרענעץ, פּאַטרולירן אויף די פלינקע פעדרלעך. זיי זיינען נאָך גאָר יונגע לאָשיקעס, איין מאָל איינגעקויפט געוואָרן ביי די בעדואינער, וואָס ציען דאָ פאַרביי מיט זייערע סטאַדעס שוואַרצע באַרג־ציגן, שעפּסן־סטאַדעס, צווישן אַ כמאַרע ווייבער מיט קינדער, אויף די אייזעלעך און קעמלען. די מאַנסלייט פאַרוויקלט אין די אַבאַיעס, זיינען געריטן אויף די קליינע, הייס־בלוטיקע ראַסאָווע פערדלעך, פאַרויס.

ווען ציפּי איז האַסטיק אַנגעריטן, אַראָפּגעשפּרונגען פון פערדל, וואָס האָט שוועך געאָטעמט דורך די נאָזלעכער, איז דזשאַני שטיין־געבליבן מיט אַן אָפן מויל. ער האָט זי געוואָלט נאָך מער איבערראַשן.

— קום, ציפּי, מירן פאַרנאַכט אַ פּאָר געבן אין אַ קאַבאַרעט, אין שטאָט אַריין... כ׳וויל אַן ערטעלע אין יפו, על שפת הים...

— נאָך היינט וויל איך... — איז זי געווען צערויטלט, אויפגעהייטערט.

— וואַרט, כ׳וועל אַ בעט־טאָן דעם דזשיפּ ביים מזכיר...

ס׳איז געווען פרייטיק שפּעט נאָך מיטאָג, פריי פון דער אַרבעט, זיינען זיי טאַקע אַ פּאָר געגעבן מיטן דזשיפּ, אַזש ביז יפו. אויפן ברייטן שאָסיי האָט מען זעלטן געזען פאַרבייפליען אַן אויטאָ; און דזשאַני האָט דעם דזשיפּ געטריבן איבער 100 קילאָמעטער אַ שעה. ציפּי, אַנגעצויגן אין פּיל־קאָלירטע ברייטע הויזן, אין קורצן טוניק, איז די ערשטע אַראָפּגעשפּרונגען פון אָפענעם דזשיפּ. דזשאַני איז האַסטיק פאַרפאָרן צום רעזערווירטן פּלאַץ ביים מעטשעט. זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן ביי דער ברייט־צעלייגטער קאַפעטעראַסע, מיט די פייערדיקע נעאָן־אותיות „צום קילאָמעטער 101”. ס׳איז דאָרט טאַקע געווען אומגעוויינלעך אין דעם עקזאָטישן קוואַרטאַל, רויט און פילקאָליריק ליכט אָפּגעגאָסן אויף דעם מויער, באַדעקט מיט אַן אַלטן פּאַטין. אויף די טעראַסן אונטער דער נעץ פון קריכנדיקע וויינשטאָק, האָט מען ביז שפּעט נאָך האַלבער נאַכט פאַרוויגט זיך אין אַ נייעם טאַנגאָ, וואָס איז געווען ביי אַלעמען אויף די ליפּן, האָט געהילכט פון אַלע הויך־שפּרעכערס:

חביבי,
הכל עבור,
חביבי...

די פּול־באַזעצטע טעראַסע איז געהאַנגען כמעט איבערן ים. ס׳האָט נאַכן הייסן טאָג געבלאָזן אַ לינד, אַנגענעם ווינטל. גרויסע לאַמפּ־באַלאָנען, ווי קרעלן, האָבן זיך געוויגט אין לאַנגע שורות. דער פּלאַץ, דער מעטשעט, די אַרומגעשטעלטע געבייען אין מוריש־אָריענטאַלישן סטיל, מיט די הויכע, רונדע פענצטער, קאָרניזן, באַלקאָנדלעך, זיינען געווען אָפּגעגאָסן אין הייסע, פאַנטאַסטישע ליכטער. ס׳איז אַרום די קליינע, פאַרשטעקטע באַרן אויפגעגאַנגען דער רויך פון געבראָטן שעפּסן־פלייש, ווי פון מזבחות;; ס׳האָבן זיך אין דער לופט געטראָגן שווערע, זיסלעכע ריחות פון פאַלאַפעל געברענטע ניסלעך, האָניק־געבעקסן, קאַקאָ־קאָלאָ. זיי האָבן ביים צינק באַשטעלט אַ שנאַפּס, אויסגעטרונקען מיט איין צי, און באַלד דערנאָך האָט דזשאַני מיטן וואָנסעלע אַ פּיר געטאָן ציפּין צו דער קליינער עסטראַדע, געדיכט אָנגעפּראַפּט מיט פּאָרלעך. זיי האָבן זיך לאַנג געוויגט און פאַרוויגט אין נייעם טאַנגאָ — „חביבי, הכל עבור, חביבי”, וואָס האָט זיך אָנגעטראָגן דורכן הילכער פון קליינעם אָרקעסטער, איז אונטערגעכאַפּט געוואָרן אין אַלע קליינע, פאַרשטעקטע, פאַרדעכטיקטע באַרן, אין דער עקסטראַוואַגאַנטער שכונה פון קינסטלער און ביטניקס, פון יפו, על שפת הים, ביז שפּעט נאָך האַלבער נאַכט.

צוריקוועגס איז ציפּי, אַ האַלב שיכורלעכע, געלעגן אויף זיין אַקסל, ווען ער האָט געקירעוועט דעם דזשיפּ מיט דער גאַנצער פּאַרע, איבער הונדערט קילאָמעטער אַ שעה. אויך ער איז געווען שיכורלעך, פילנדיק ווי ס׳שטראָמען אינעם מיידל פרעמדע, פאַרלאָקנדיקע אַראָמאַטן און זאַפטן. צומאָרגנס אין שבתדיקן רוטאָג, זיינען זיי לאַנג, האַלב־דרימלענדיק, געלעגן אין באַראַקל ביי אים, אונטערן ברענענדיקן דאַך, זיך געקילט מיטן ווענטילאַטאָר, מיט די פלעשער מיץ פון קילקאַסטן. ערשט אַרום פיר־האַלב־פינף נאָך מיטאָג, ווי נאָר ס׳האָט זיך גענומען באַוועגן דאָס געדיכטע בלעטערוואַרג פונעם גדר הינטערן שייבל, האָבן זיי דערפילט פון ערגעץ בלאָזן אַ לייכט, דערפרישנדיק ווינטל. דזשאַני האָט אויפגעשפּאַרט דעם לאָדן, איז אַרויס אויפן גאַניקל און דערפילט ציען אַ פרישקייט פון צופאַלנדיקן אָוונט, די גרויסע שטערן פון נגב, ווי אָנגעגאָסענע הענגלעך וויינטרויבן איבערן קאָפּ. און ער האָט זיך דאָ דערפילט טיף אַריינגעוואַקסן אינעם אייגענעם באָדן, ווי ער וואָלט דאָ געבוירן געוואָרן.

3.

אַזוי צעטראָגן און אומרואיק איז ער אין יענעם אָוונט געווען, דזשאַני. צוזאַמען מיטן ווילדלעכן קריאָזשאַ־מיידל ציפּי האָט ער זיך איבערגעצויגן אין צוגעטיילטן באַראַקל פאַר יונגע פּאָרלעך. ער האָט זי, ווי אַ יונג פערדל, דרעסירט, געהאַמעוועט, אַלץ נאָכגעגעבן. זי האָט שוין צוביסלעך געכאַפּט ס׳לשון אויך, אָבער יעדעס מאָל, ווען זי האָט זיך פון עפּעס איבערגעשראָקן האָט זי זיך אַ כאַפּ געטאָן פאַרן האַרץ — „מאַמאַ מיאַ״... ער האָט געלאַכט. זיי האָבן זיך אויפגעהויבן באַגינען און צוזאַמען אַוועק אַרבעטן אין פעלד, ביי די ערדניסלעך, ביי די אַגאַוואַפלאַנצן, ביי די ווינטערדיקע טאָמאַטןפּלאַנטאַציעס, אין שטאַל, אין לול. ער האָט זיך אפילו אַריינגעכאַפּט קיין באר־שבע, איינשאַפן פאַר איר דעם גרינלעכן טיי, וואָס מען קריגט דאָרט אין די געוועלבלעך פון דרום־אַמעריקאַנער יידן, די „מאַטע״, ווייל אַזוי האָט זי פאַרלאַנגט.

אין די נעכט, ווען ער איז אַרויסגעריטן אויף שמירה, מיטן ביקס אויפן אַקסל, איבערגעלאָזן ציפּין אַליין, איז ער געווען אומרואיק, דזשאַני, ווייט אַריינגעטראַכט, אַז ביי יעדן איינעם דאָ, אין זיין הינטערבאַוווסטזיין, לעבט אַוודאי די טונקעלע אַנונג, דער פּחד אַז די שממה, די וויסטע, זאָל נישט צוריק פאַרשיטן די ישובים, אַרויסגעריסן פון מדבר, וואָס קען פאַרשיטן גאַנצע ציוויליזאַציעס; פּונקט ווי די רוישיקע שטעט, וואָס וואַקסן אויס כמעט איבער נאַכט, ווו ס׳שטראָמט אַ ניי לעבן, אַלץ וואָס לעבט און בליט דאָ איז דאָך אַרויסגעריסן געוואָרן פון וויסטן מדבר. יעדער פון עלטערן דור געדענקט עס נאָך, די זאַמדן, פאַרלוירן צו ווערן; דאָס וואָיען פון די שאַקאַלן אין די טיפע נעכט; די מאוימדיקע ווייטע פּוסטקייט, וואָס האָט ערשט נישט לאַנג אַרומגערינגלט אפילו תל אביב. ס׳איז אויך מסתמא — האָט ער גאָר ניט נאַריש אַ טראַכט געטאָן — דער פינצטערער פּחד פאַרן מדבר־מענטש, וואָס טראָגט אַ מעסער אונטערן כאַלאַט, כאָטש ער שמייכלט, נייגט זיך מיט אָריענטאַלישער חניפה, איז אין זיין פייערדיקן בליק דער פלאַם פון נקמת הדם.

מיט אַזעלכע אומרואיקע מחשבות איז ער אין די נעכט אַרויסגעריטן אויף שמירה, אין געפיל, אַז ער היט זיי אַלעמען, אַז ער היט זיין געליבט מיידל פון געפאַרן. זיין שאַרף געהער האָט אויפגעכאַפּט אַ ליאַדע פאַרשטיקטן קלאַנג פון ווי ווייט. דאָס יינגל דזשאַני איז אויך געווען אַ ביסל אומרואיק־צעטראָגן, ווייל אָט איז אים אָנגעקומען אַ בריוו, אַז זיינע עלטערן וועלן אַוודאי קומען צו פאָרן. טאַקע וואָס וועט ער זיי זאָגן וועגן ציפּין?...

דער טאַטע זיינער, דער רייכער קליידער־פאַבריקאַנט פון ברוקלין, דייוויד פאַקס האָט זיך דאָרט אין יענעם זומער איין מאָל פאַר אַלע מאָל אָפּגעריסן פון זיינע „ביזנעס״, און צוזאַמען מיטן ווייב אַראָפּגעכאַפּט זיך, נישט מער ווי אויף אַ צען טעג, קיין „איזראַעל״, אַ קוק טאָן מיט וואָס דער „באָי״ זייערער, דזשאַני, איז אַזוי פאַרקאַכט. ער האָט עס נישט געקענט פאַרשטיין,, דער „אַלטער״. דאָס יינגל איז דאָרט אין ברוקלין צוערשט געוואָרן אויסגעמישט מיט די ווילדע, פאַרוואַקסענע היפּיס, ביטניקס, דערנאָך האָט ער געוואָרפן דאָס לערנען אין קאָלעדזש אויך, מיטגעכאַפּט זיך מיט דער „עלית הנוער״ און — איז שוין דאָ פאַרבליבן, אַ געטרייער, אין גח״ל־קיבוץ, אַן איבערגעגעבענער.

די מוטער האָט עס מער נישט געקענט איבערטראָגן, אָבער מיסטער פאַקס האָט לאַנג אַריינגעקלערט דערין און אַ מאַך געטאָן — „מילא... זאָל זיין „איזראַעל״... ער וועט נאָך קומען צום שכל, דער באָי״ ... ער אַליין זאָגט זיי נישט אָפּ, די לייט, ווען מ׳קומט אַריין צו אים, לאָזט זיך קאָסטן אַ שיינע פּאָר דאָלער.. שפּענדעט און — ׳דאַטסאָל׳...

— ער איז אָבער פאָרט נישט קיין לייט דזשאַני — האָט ער געטענהט צום ווייב — מילא, ר׳האָט געלאָזן פאַלן דאָס לערנען אין קאָלעדזש, שלעפּט זיך אַרום מיט דער באַוואַקסענער חברה היפּיס און ביטניקס איבער לענדער, אַרט עס אים ווייניק וואָס. ער אַליין, דערמאָנט ער זיך, איז אויך נישט געווען קיין לייט. ס׳וואָלט שוין אָבער צייט געווען אים אַריינצונעמען אין די „ביזנעס״...

האָט ער זיך פאַרלאָזן אַ בלאָנדן שווי־
בער, קאָזאַקישע וואָנסן, איז אַרומגעגאַנ־
גען אָפּגעריסן, אָפּגעשליסן, האַלב־נאַקעט.
וואָסי, ס'פעלט אים חלילה אין דער היים
וואָס אָנצוטאָן? אָבער דזשאַני האָט גאָר
נישט פאַרלאַנגט פון רייכן טאַטן זיינעם.
איז אַוועק מיט דער חברה קיין ישראל.
ער איז דאָרט געוואָרן אַ „סאָשעליסט“,
שרייבט זעלטן וועגן אַ פאָר ווערטער, אַז
„אַלץ איז דאָ אָלרייט און — פאַרטיק.“
די מיס פאַקס האָט עס מער נישט געקענט
איבערטראָגן, און אין דעם זומער אַראָפּ־
געשלעפּט דעם מאַן אירן קיין „איזראַ־
על“, אַ קוק טאָן וואָס ער מאַכט דאָרט אַזוי
לאַנג, דזשאַני.

אַט האָבן זיי זיך פּלוצים אַריינגעשטעלט
צום זון, אין קיבוץ אַריין. ער איז געווען
אַ ביסל פאַרפּלאָמט, צעשראָקן, האָט זיי
נישט באַלד דערציילט, אַז ציפּי... זיין
מיידל... ער האָט דעם טאַטן מיט דער מאַ־
מען אַרומגעפירט און מיט שטאָלץ באַ־
וויזן זיי די גרויסע, פאַרצווייגטע באַלע־
באַטישקייט די הינערשטייגן, די קי, די
פערד, די סטאָלעריי, די פאַבריק פון די
אונטערערדישע רערלעך, פייכט צו מאַכן
דעם באָדן מיט אַ מינימום וואַסער, אַ פאַ־
טענט פון איינעם אַ קיבוץ־חבר. ער איז
אַזוי פאַרקאָכט געווען, ס'יינגל, און זיך
באַרימט, ווי דאָס אַלץ וואָלט געווען זיין
אייגנס, פרעגט ער אים, דעם באַטשיק,
דער מיסטער פאַקס:

— און דאָס אַלץ — פאַרן ביסל עסן?...
ניין, כ'זע נישט קיין תכלית פון דעם...

— וואָס הייסט... — מאַכט ער, דזשאַני,
כ'בין צו דעם אַלעם דאָ אַ מיט־שותף...
אַן אַקציאָנער, אַז דו ווילסט...

— אַזוי, אַן אַקציאָנער, אַ שותף צו דער
גאַנצער „ביזנעס“ דאָ?... — האָט זיך
מיסטער פאַקס געוואונדערט.

— ווי דען? — האָט דזשאַני געלאַכט
מיט זיינע לאַנגע, יינגלשע ציינער.

— נאָך וואָס־זשע, פרעג איך דיר, באַ־
דאַרפסטו דאָ האָבן אַזוי פיל שותפים?

— ס'הייסט?... — האָט זיך דאָס יינגל
נישט באַלד געכאַפּט.

— כ'שרייב דיר אויס אַ טשעק — זאָגט
ער, מיסטער פאַקס — צאָל זיי אַרויס די
פאָר דאָלער זייער חלק און — „דאַטסאָל“...
ביסטו אַליין באַלעבאָס... ווייל, ווי כ'זע
דאַרף עס זיין נישט קיין שלעכט ביזנעס...

האָט ער זיך אַזוי צעלאַכט, דזשאַני,
געטרייסלט מיט דער בלאָנדער גריווע,
און גענומען זיך דעם טאַטן עפּעס לאַנג
דערקלערן, כאָטש ס'האָט זיך גאָר נישט
באַקומען:

— ביי אונדז, פאַפּ, פירט זיך נישט
אַזוי... ס'איז אַלץ קאָלעקטיוו... סאָשעליזם,
הייסט עס...

און נאָך האָט ער זיי געזאָגט, דעם טאַטן
מיט דער מאַמען, אַ ביסל פאַרשעמט:

— כ'האָב שוין דאָ אַ מיידל..

— אַזוי?... ווער זיינען אירע עלטערן?
כאָטש לייטישע מענטשן?... — האָט די
מוטער באַלד געוואָלט וויסן.

— ביי אונדז גייט עס נישט... עלטערן,
קרובים... מיר זיינען פאַרליבט און לעבן
דאָ ווי פרייע מענטשן... און אין גיכן וועט
שוין זיין ביי אונדז אַ בייבי...

די מיסעס פאַקס האָט אַזש פאַרבראָכן
די הענט, גרייט צו חלשן, אָבער מיסטער
פאַקס איז נישט געווען איבערראַשט, אפי־
לו אויף אַ האָר:

— אָלרייט.. זאָל זיין אַ בייבי... אָבער
קיין תכלית, דזשאַני, פאַר דיר זע איך דאָ
נישט... נעם דאָס ווייבל מיט זיך און קום
אַהיים...

האָט ער נאָך אַלץ געלאַכט, דזשאַני, און
האָט דעם פאָטער מיט דער מוטער, נישט
אָן אַ ביסל פלאָטער, געפירט זיי ביידן צו
זיך אין באַראַק. ער האָט פון ווייטן דערזען
ווי ציפּי איז פּונקט געשטאַנען אויפן גאַ־
ניקל און צעהאַנגען עטלעכע שטיקלעך
וועש אויפן אָנגעצויגענעם דראָט. ווען
ציפּי האָט זיי דערזען אָנקומען האָט זי
געטאָן אַ לויף צוריק אין דער טיר אַריין.
בלויז ס'קליינע הינטל, דובי, איז זיי אַנט־
קעגנגעלאָפן מיט אַ פריילעכער בילעריי...

יוסף לעפטוויטש / לאָנדאָן

לידער

אין צוג

די מענטשן לאַכן פון מיר, ווייל איך בין
פאַרטראַכט, און כ'רייד צו זיך.
די מיינען איך בין אַראָפּ פון זין.

ווי זאָלן זיי וויסן אַז דאָ דאַוון איך?
ס'איז צייט דאַווענען מנחה, און ס'ווערט פינצטערלעך.
ביז איך קום אַהיים וועט זיין שפּעט.

זאָלן זיי לאַכן. זיי וויסן ניט, די לייט,
אַז אין צוג דאָ עפנט זיך אַ טיר,
און גאָט הערט — איך רייד, גאָט, צו דיר.

מײַן מיין

איך רייד מאָדנע ווערטער,
כ'שרייב אותיות וואָס זענען מיר ניט קלאָר,
איך שטאַמל אומפאַרשטענדלעכע קלאַנגען,
כ'פאַרנעם ניט זייער וואָר.

ס'פאַראַן אַ מיין וואָס בינדט זיי צוזאַמען,
אויב נאָר איך געפין דעם סוד.
בעת איך זוך קען איך ניט וויסן
צי ס'באַפּעלט אָדער ס'פאַרבאָט.

דאָך צווישן די קלאַנגען,
צווישן די זילבן וואָס איך שרייב,
איז פאַראַן אַ וואָרט וואָס וועט זיך פינצטערלעך.
און ס'וועט זיין קלאָר ווי מיין אייגן לייב.

דאַן וועט אַלץ וואָס איך האָב געזאָגט און געשריבן
ווערן צוגעפּאַסט צום אָרט.
און וואָס איך האָב געזאָגט מיט תפילה
וועט באַקומען איר תיקון זאָפאָרט.

צווישן דעם געמיש וואָס האָט ניט קיין זינען,
צווישן קלאַנגען וואָס זאָגן קיין זאַג ניט,
ווו איך שלעפּ זיך איצט געשטרויכלט,
וועל איך גיין מיט פעסטע טריט.

גייטנבי מיין גויאישער לערער

אייך שרייב מיינע אותיות ווי דו פלעגסט זיי שרייבן,
איך רייד מיינע רייד ווי דו האָסט גערעדט.
דיינע לאַנגע דורות ענגלישע
האָסטו אין מיר אַריינגעלעבט.

אָבער איך בין אויך אַ ווייטשעפּלער ייִד,
איך בין ווי אַלע יידן אַ ייִד.
נאָר דורך דיר בין איך אַן ענגלענדער אויך.
צום ענגלישן לשון צוגעשמידט.

איך רייד ענגליש ווי דו האָסט ענגליש גערעדט.
איך שרייב ענגליש ווי מיין־דיין שפּראַך.
איך, דער ווייטשעפּלער ייִד, בין
אַן ענגלענדער אויך.

מיין טלית

פּופּציק יאָר האָב איך געדאַוונט
מיט אַ טלית־קטן אַ קליינס,
אַ זיידן שאַלעכל אויפן האַלדז,
אַ דינטשיקס, אַ פיינס.

איצט, אַז איך בין אַ זקן,
טראָג איך אַ טלית אַ לאַנגן,
אַ וואָלענעם, ווי איך וואָלט
אין אַ מאַנטל געגאַנגען.

אַ מאַנטל אַזוי ווי יידן
האָבן אין דער מדבר געטראָגן,
ווען מיר האָבן ביים באַרג סיני
די תורה געקראָגן.

ווען איך טו אָן דעם טלית
בין איך איינער פון זיי.
איך פאַרשטעל מיט אים די אויגן
און מיין האַרץ קלאַפּט דערביי.

איך דערהער גאָטס קול,
אייך דערזע זיין בליק.
איך באַדעק מיטן טלית
דעם קאָפּ צוריק.

און איך טראַכט — דער טלית
וועט זיין מיין טויטן־קלייד,
וואָס איך וועל אים טראָגן
אין דער אייביקייט.

מײַנע טעג זענען קורץ

מיינע טעג זענען קורץ,
מיין לעבן איז אַ הויך;
אַזוי ווי אַלע שטאַרבן,
וועל איך שטאַרבן אויך.

איך דאַנק דיר, גאָט,
וואָס מיין לעבן האַלט ביים סוף.
איך רעכן דיר אויס מיינע זינד
מיינע רייד — נעם זיי אויף.

אַמאָל זענען אַלע טויטע
געגאַנגען מיט פעסטן טראָט.
ווי דו ביזט מוחל אַלע טויטע,
זיי מיר מוחל, גאָט !

די טויטע האָבן געבויט
די גאַסן ווו מיר גיין.
זיי האָבן געפלאַנצט דיביימער,
געשריבן ביכער וואָס איך ליין.

מיר טוען תפילה צו דיר, גאָט,
מיט זייער תפילותדיק וואָרט.
מיר גייען שלאָפן אונדזער אייביקן שלאָף
אויף זייער הייליק אָרט.

מיין טאַטע

מיין טאָטע איז אַ זוניק ליכט
וואָס שיינט אַרום מיר, פּאָרכטיק.
איך זע זיין פּנים אין מיין בוך.
די ווערטער זענען ווי ער, ליכטיק.

זיין פעסטע האַנט האַלט מיך אַרום.
די פעסטקייט האָב איך פון אים געאַרבט.
מיין טאַטע וואָס האָט געגעבן מיר לעבן,
דערמאָנט מיך אַז אַ מענטש שטאַרבט.

איך לייג אַוועק מיין ספר.
מיין טאַטע האַלט מיך ביי דער האַנט.

ער פירט מיך צו זיך אַריין
אין זיין ניי לאַנד.

ס'מוז די זון שיינען
איידער ס'פאַלט אַ שאָטן.
איך בין דער שאָטן וואָס פאַלט
פון מיין ליכטיקן טאָטן.

איך בין אַ שאָטן אין מיין שטוב.
אַ ליכטיקע זון איז ער.
זיין בליק איז אין מיין יעדן אות וואָס איך שרייב,
אין יעדן וואָרט איז דאָ זיין קלער.

מיין מאַמע

מיין מאַמע זיצט אין הימל, און וואַרט אויף מיין קומען.
„ער וועט זיין מיד פון לאַנגן שליאַך.
איך מוז אויפרוימען, די שטוב זאָל זיין באַקוועם.
מיר האָבן צו ריידן אַ סך."

מיין מאַמע פלעגט זיצן אַזוי יעדן פרייטאָג פאַרנאַכט,
וואַרטן איך זאָל צו גיין;
איך זאָל זיין דערביי ווען זי בענטשט די שבת־לעכט,
איך זאָל מאַכן קידוש איבערן וויין.

מיין מאַמע האָט אויגן וואָס זענען בלוי
ווי דער בלויער הימל איז בלוי.
וואַרטנדיק ביז איך וועל קומען
צערעוועט זי אַ זאָק און זי רעדט אַזוי:—

„ער וועט קומען מיד פון דעם לאַנגן גאַנג. אַ פרישן זאָק,
ער וועט וועלן וואַשן די פיס און אָנטאָן נייער היים;
איידער ער וועט מאַכן קידוש דאָ, אין זיין
איידער ס'וועט קומען דאָס עסן —
לויתן און דער גרויסער באָק."

מיין מאַמעס האָר איז זילבער, און שיינט ווי די זון.
אין מיין מאַמעס אויג ברענט אַ זילבערנע טרער.
מיין מאַמע וויינט אין הימל פאַר פרייד—
„מיין זון קומט באַלד צו מיר אַהער."

נייע ביכער

חיים גראַדע:

דער שטומער מנין

(דערציילונגען)

הלוואי וואָלטן מיר אין לאָס אַנדזשעלעס געהאַט אַ, ש. ניגער, אַ בעל־מחשבות אָדער, לכל הפּחות, אַן א. מוקדוני אָדער אַ ש. ביקל, וואָס זאָל קענען אָפּגעבן אַ געהעריקע קריטישע אָפּהאַנדלונג וועגן חיים גראַדעס לעצטן בוך „דער שטומער מנין", וואָס, פון זיין קינסטלערישן ווערט ווייסן מיר פון זייער ווייניק ליטעראַרישע ווערק וואָס קענען זיך צו דעם פאַרגלייכן — ניט נאָר אין דער יידישער ליטעראַטור, נאָר אפילו אין דער וועלט־ליטעראַטור.

טעמאַטיש זיינען די דערציילונגען אין אָט דעם בוך אַ מאָנומענט פאַר די יידישע קדושים וטהורים פון דער אַמאָליקער ירושלים דליטע, הי"ד, וואָס די נאַצי־דייטשן און זייערע משרתים, ימח שמם, האָבן אומגעבראַכט.

אין זיין כמו־הקדמה צום בוך קלערט אויף חיים גראַדע וועגן וואָס דאָ האַנדלט זיך, און זאָל עס דאָ ציטירט ווערן:

„אפילו די שטענדיקע איינוווינער און איינגייער פון שולהויף, די לומדים און שיינע בעלי־בתים, האָבן כמעט ווי ניט געקענט די טיפן און געשטאַלטן, וואָס איך שילדער אין שטומען מנין, אַזוי אָרעם און אָן פּאָזיציע אין לעבן זיינען זיי געווען. נאָר איך, וואָס האָב זיך צווישן זיי זינט קינדוויין געהאָדעוועט, האָב זיי נאָכגעקוקט אויך נאָך דעם ווי איך אַליין האָב מער ניט געהערט צום שולהויף און זיינע אַרומיקע געסלעך. שוין שטייענדיק פון וויטן, האָב איך פון אָט די אביונים ניט אַראָנטערגענומען די אויגן, ביז זיי זיינען ניט פאַרשוווּנדן אין רויך פון מלחמה, אין די חורבות פון ירושלים־דליטע. פון אַלע יידן, וואָס זיינען שטום געגאַנגען אויף פּאָנאַר, זיינען זיי געווען די שטומסטע. און ווען איך בין נאָך דעם בראָך צוריקגעקומען אויף די רואינען פון ווילנער געטאָ, איז קיינער אויסער מיר ניט געבליבן, וואָס זאָל זיי געדענקען און נאָכזאָגן אַ קדיש. דעריבער האָבן זיי ביי מיר געמאָנט אַ קינסטלערישן תיקון פיל מער ווי די אַנדערע אַוועקגעגאַנגענע, וואָס לעבן נאָך ביי עמעצן אין זיכרון און שרייבערס באַשרייבן זיי. איך האָב אָבער די פאַרשוויגענע אַליין־גייערס, אָט די פון קיינעם ניט באַמערקטע בטלנים און למדוואָוניקעס, ניט געזוכט צו מאַכן „אינטערעסאַנטער" דורך צוטראַכטן אַ שפּאַנענדיקע סיפּור־המעשה, וואָס זאָל זיי צוזאַמענהאַלטן. איך האָב די באַזונדערע געשטאַלטן און די געשיכטע פון זייער לעבן צונויפגעוועבט דורכן פאַרטונקלטן שיין פון בין־השמשות, וואָס פאַלט אויף זיי אַלעמען גלייך, בעת זיי זיצן האַלב־פאַרגליווערטע אויפן זעלבן גרויען הינטערגרונט פון זייער הויף און קלויז."

יאָ, אָט די „טיפן און געשטאַלטן" האָבן געמאָנט „אַ קינסטלערישן תיקון" פון יידישע שרייבערס, און מיר ווייסן ניט פון אַ מער „קינסטלערישן תיקון" ווי חיים גראַדע האָט זיי געגעבן אין אָט דעם בוך.

ס'איז אַ גרויס קינסטלעריש ווערק, וואָס יעדער קאַפּיטל באַזונדער, און אפילו יעדער זאַץ באַזונדער, זאָגט: דרשני! ס'פאַרמאָגט ניט קיין קאַנווע אין דער ברייט — ס'איז באַשרענקט נאָר צו איין הויף, צו איין שול, צו אַ באַגרענעצטער צאָל מענטשן — ס'איז ניט אַן אויסגעשפּרייטקייט אין שטח, נאָר ס'איז אַ טיפקייט וואָס איז ממש אומגעהויער — ס'איז דער מועט המחזיק את המרובה אין פולן זינען פונעם וואָרט.

למשל, אפילו דאָס ערשטע קורצע קאַפּיטל: אַ פּשוטער סטאָליער, וואָס אין זיין

טיפער טיפקייט איז פאַרהוילן גרויסע גרויסקייט. ער רייסט זיך פון זיין גורלדיקער פאַרשטומטקייט צו זיין איינגעוואָרצלטער אומגעהייערער קינסטלערישער דערהייבנקייט. וואָלט אים דער מזל צוגעטראָפן, וואָלט ער געוואָרן, לאָמיר זאָגן, אַן אַנטאָקאָלסקי, אַ פּיקאַסאָ, אפילו אפשר אַ לעאָנאַרדאָ דאַ ווינטשי; האָט אים אָבער דער גורל פאַרמשפּט צו זיין, ווי אין אַ געפּענקעניש, אין אַ קעלער־וואַרשטאַט פון אַן ערגעץ ווילנער אָרעם יידיש רינג־געסל, ווו פון ביטערער מאַטעריעלער אָרעמקייט, ממש הונגער־אָרעמקייט, שטראַלט אַרויס, פון צייט צו צייט, אַזאַ גייסטיקע דערהויבנקייט, וואָס דערהייבט זיך באמת עד לב השמים.

דאָס איז וואָס שייך דעם ערשטן קאַפּיטל פונעם בוך, „לייבעלעך און לוחות", ווו עס ווערט דערציילט וועגן דאָזיקן סטאָליער־קינסטלער, אליקום פּאָפּ. אָבער ענלעכע אידעאַלע טיפּן — הגם מער באַשיידענע אָבער אויך למד־וואָווניקעס, שטראַלן אַרויס פון חיים גראַדעס קינסטלעריש־גייסטיקן באַנעם. למשל:

די בעקערין פּעסעלע: איר געשעפט איז צו באַקן ברויט — טאַקע צום פאַרקויפן און פאַר חיונה, אָבער, גלייכצייטיק, שטעלט זי צו צדקה־ברויט צו אביונים־בטלנים־לומדים — טאַקע געשעפט לשם חיונה, אָבער מיט אַ טיפן געפיל פאַר צדקה.

און נאָך און נאָך, און נאָך מאַטעריעל־פיזיש דערשטיקטע, יונג און אַלט, מענער און פרויען, און אפילו קינדער, אָבער גייסטיק דערהייבענע אָן אַ שיעור. זיי טראָגן דעם יאָך פון שווערן לעבן, אָבער זיינען שטום. אפילו ווען זיי פּרווון צו רעוואָלטירן, בלייבן זיי נאָך אַלץ אומבאַהאָלפן און מיט אַ געמיט פון דעם צדק־יותדיקן גם זו לטובה.

אַזעלכע באַזונדערע טיפּן געפינען מיר לרוב אין יעדן באַזונדערן קאַפּיטל פון די 23 קאַפּיטלעך, וואָס קומען אַריין אין דאָזיקן בוך.

ס'איז אַ בוך וואָס עס טאָר ניט זיין קיין איין יידיש הויז ווו עס זאָל זיך ניט געפינען. אין ל"א קען דאָס באַשטעלן אויך ביים יידישן קולטור קלוב.

יהודה עלבערג: „צעוואָרפענע זאַנגען"

ניין דערציילונגען אַנטהאַלט דאָס בוך „צעוואָרפענע זאַנגען" פון דעם באַרימטן שרייבער יהודה עלבערג, וועלכער האָט אונדז מיט אַ קורצער צייט צוריק איבערגעראַשט מיט זיין ראָמאַן „אויפן שפּיץ פון אַ מאַסט". די דערציילונגען פון דעם נייעם בוך „צעוואָרפענע זאַנגען" זיינען אַ טייל פון עלבערגס שאַפן, וואָס ער זאַמלט איצט איין אין די טאָמען פון ביכער.

די דערציילונגען וואָס געפינען זיך אין די „צעוואָרפענע זאַנגען" זיינען פון פאַרשיידענעם זשאַנער. די דערציילונגען: „אַן עפּל מיט האָניק", „ערב שבת אין טגעאָ", „צעוואָרפענע זאַנגען", „דער טאָפּ", „משפט מיך", זיינען פון דער געטאָ ווירקלעכקייט און זיי שילדערן פאַרשיידענע מאָמענטן אינעם געטאָ־פּיין. די דערציילונגען: „דבורהלעס תפילה" און „בער לעפּ" זיינען פון יידישן שטייגער־לעבן פון מזרח־אייראָפּע פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. די דערציילונגען: „אַז מען האָט נישט קיין מזל" און „אַ מענטש איז נאָר אַ מענטש" זיינען שוין פון אַמעריקאַנער לעבן און זיי זיינען זייער אינטערעסאַנטע פּסיכאָלאָגישע סטודיעס וועגן דעם בן־אדם אין דער היינטיקער צייט.

דאָס בוך „צעוואָרפענע זאַנגען" איז דערשינען אין פאַרלאַג „שולאַ פּובליקאַציעס" אין מאָנטרעאַל. עס האַלט 356 זייטן און איז אַרויסגעגעבן געוואָרן מיט פיל געשמאַק.

וועגן יהודה עלבערגס פריער דערמאָנטן בוך „אויפן שפּיץ פון אַ מאַסט" איז געשריבן געוואָרן אַ קריטישע אָפּהאַנדלונג פון ס. שניאור אין „חשבון" נומער 83-84.

„דאָס בוך פון גן עדן" פון איציק מאַנגער

אַרויסגעגעבן דורך דעם פאַרלאַג „ביבליאָס" איז איצט דערשינען אַ נייע אויפלאַגע פון איציק מאַנגערס באַרימטן בוך „די ווונדערלעכע לעבנס־באַשרייבונג פון שמואל אבא אבערוואַ" וואָס הייסט אויך „דאָס בוך פון גן עדן". ס'איז כדאי צו

באַמערקן, אַז דאָס דאָזיקע בוך איז צום ערשטן מאָל דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1939, דאָס הייסט: האַרט פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. ס'איז אָבער צווישן די יידישע לייענער פון פוילן באַרימט געוואָרן פון דעם וואָס עס האָט זיך פריער געדרוקט אין פאָרזעצונגען אין דער „פאָלקס־צייטונג" און אַ דאַנק דעם איז עס אויך באַקאַנט געוואָרן אין דער ברייטער יידישער וועלט ווו עס איז שפּעטער איבערגעדרוקט געוואָרן צוזאַמען מיט איציק מאַנגערס אַנדערע פּראָזע־ווערק.

פאַר די אָנהענגערס פון מאַנגערס טאַלאַנט איז דאָס דאָזיקע בוך אַן אנגענעמע מתנה, ווייל הגם ס'איז געשריבן אין פּראָזע, אנטהאַלט עס דאָך אַ ריי אייגנשאַפטן וואָס זיינען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר מאַנגערן דעם פּאָעט און זיינע וווּנדערלעכע שפּילערישע איינפאַלן. בקיצור קאָן מען זאָגן אַז אויב אין זיינע מגילה־לידער און חומש־לידער האָט מאַנגער געמאָלן די געשעענישן פון דעם וויטן תנכישן פאַרצייטן, עלעהיי זיי וואָלטן פאָרגעקומען אין אַ יידיש שטעטל פון פוילן אָדער ליטע, האָט ער אין דעם „בוך פון גן־עדן" געוויזן אַז מלכותא דרקיע איז כמלכותא דארעא און דערין ליגט דער הומאָר פונעם בוך, ווי אויך דער חן פון די שפּילעוודיקע געשעענישן וואָס ווערן אין בוך דערציילט.

דאָס בוך האַלט 220 זייטן. עס איז זייער שיין אַרויסגעגעבן און דער הויפּט־פאַרקויף איז אין פאַרלאַג י. ל. פרץ, תל אביב.

ש. שחריה:
„וואָרט־איין, וואָרט־אויס"

„וואָרט־איין, וואָרט־אויס" פון דעם שרייבער ש. שחריה איז דערשינען אין דעם פאַרלאַג „אונדזער וועג" וואָס געפינט זיך סיי אין ירושלים, סיי אין ניו־יאָרק, סיי אין טאָראָנטאָ. עס איז אַן איינזאַמלונג פון עסייען וואָס דער מחבר האָט זיי געשריבן און געדרוקט אין פאַרשיידענע צייטשריפטן במשך פערציק יאָר. איצט האָט ער זיי איינגעזאַמלט צווישן די טאָוולען פון אַ בוך וואָס האַלט 468 זייטן, מיט אַ צוגאָב פון 12 זייטן אין ענגליש.

צוליב עפּעס וואָס רופט דער מחבר זיינע עסייען קאַפּיטלען אין וועלכע ער באַהאַנדלט זייער און זייער אינטערעסאַנטע טעמעס. צווישן די דאָזיקע טעמעס זיינען אַ סך ציוניסטישע, אַנדערע ליטעראַרישע און נאָך אַנדערע פּובליציסטיש־ליטעראַרישע, אָדער פילאָסאָפישע. גאָר טשיקאַווע איז דעם מחברס אַ סימפּאָזיום אין דער פאָרעם פון אינטערוויען וועגן יידיש לשון, יידישע ליטעראַטור, און אירע שאַפערס אין ישראל". דער מחבר שמועסט דאָ וועגן די אויבן־דערמאָנטע פּראָבלעמען מיט אליהו אילת, מיט פּראָפ. הוגאָ בערגמאַן, לאה גאָלדבערג, שמעון האַלקין, פּראָפ. סאָל ליפּצין, פּראָפ. יחזקאל קוטשער, ישורין קשת און פּראָפ. י. י. ריבלין. אינטערעסאַנט ביז גאָר איז אויך דעם מחברס שמועס מיט חיים הזז, וועלכער ווייזט אָן אַז מען באַשולדיקט אים אומזיסט אין „פאַרברענען דעם גלות"...

צו דעם בוך האָט אָנגעשריבן אַ הקדמה סאָל ליפּצין.

לייזער ענגעלשטערן: מיט די וועגן פון דער שארית הפליטה

„מיט די וועגן פון דער שארית הפליטה" איז לייזער ענגעלשטערנס צווייטער בוך, וואָס איז דערשינען אין דעם פאַרלאַג פון פאַראַבאַנד פון ווילנע און אומגעגנט אין ישראל, תשל"ו־1976. דאָס ערשטע בוך וואָס דער זעלביקער מחבר האָט אַרויסגעגעבן האָט געהייסן: „אין געטאָ און וועלדער", און עס האָט דערציילט וועגן די איבערלעבונגען פון ל. ענגעלשטערן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה און ווי אַזוי ער האָט זיך געראַטעוועט בעת די נאַציס האָבן פאַרניכטעט דאָס ווילנער יידנטום. אין דעם איצטיקן בוך דערציילט דער מחבר זיינע איבערלעבונגען בעת ער קומט צוריק פון וואַלד ווו ער האָט געקעמפט אַלס פאַרטיזאַנער און געפינט אַ שטאָט וואָס איז אָן יידן און ער ווערט דערצו פיינטלעך אויפגענומען דורך די גויים, וועלכע האָבן פאַרכאַפּט די אויסגעליידיקטע דירות און צוגערויבט דאָס

שלמה צוקערמאַן

צום אָנדענק פון
סעם און בעלאַ לעווין ע״ה

(איינלייטונגס־רעדע געהאַלטן ביי זייער אָנדענק־אָוונט
אין ל״א יידישן קולטור־קלוב)

היינטיקער אָוונט (11טער דעצעמבער, 1976) איז געווידמעט דעם אָנדענק פון אונדזער אומפאַרגעסלעכן חבר, פריינד און אידעאַליסטישן קולטור־טוער, סעם לעווין ע״ה.

דערביי פאַרשאַפט מיר גרויס פאַרגע־ניגן פאַר אייך פאָרצושטעלן די טאָכטער פון סעם לעווין, ,רעי שאַפּיראָ, און איר מאַן, דעם אַדוואָקאַט מאַרטין מ. שאַפּיראָ, וואָס וועלן שפּעטער האָבן דאָס וואָרט און פּרעזענטירן אונדזער קלוב מיט אַ שיינער מתנה אין אָנדענק פון רעי שאַפּיראָס פאָטער און מוטער, סעם און בעלאַ לעווין עליהם השלום.

ס'איז היינט ניט קיין הזכרה־אָוונט פאַר סעם און בעלאַ לעווין. איך וויל בלויז איבערגעבן, צו זייער אָנדענק, אייניקע שטריכן פון זייערע כאַראַקטערס.

וואָס שייך בעלאַ לעווין איז זי זייער יונג נפטר געוואָרן נאָך מיט עטלעכע און צוואַנציק יאָר צוריק. אַזוי ווי איר מאַן, סעם לעווין, איז זי געווען אַן אידעאַליס־טישע קולטור־געזעלשאַפטלעכע טוערין. בכדי אמת צו פאַרשטיין און אָפּשעצן איר כאַראַקטער, איז כדאי איבערצוגעבן דעם אינהאַלט פון איר צוואה, וואָס איז געווען איבערגעדרוקט אין „חשבון“ נומער 4, דאַטירט אָקטאָבער 1953:

„פאַר די פופצן יאָר,“ האָט זי געשריבן אין איר צוואה, „וואָס איך האָב זיך אָנ־הערט צום ל״א יידישן קולטור־קלוב, האָב איך זיך דערוואָרבן זייער אַ סך גוטע, געטרייע און באמת איבערגעגעבענע פריינד, מיט וועלכע כ'בין געווען גליק־לעך זיך צו טרעפן און גייסטיק פאַרווילן זיך מיט זיי.

„כ'וויל ניט אויסרעכענען קיין נעמען, נאָר די אַלע וואָס האָבן געהאַט אַ געפיל פון ליבשאַפט און איבערגעגעבנקייט צו מיר, האָבן געפונען נאָך אַ גרעסערן אָפּ־קלאַנג אין מיין האַרצן צו זיי.

„כ'וויל אייך זאָגן, אַז איך האָב איבער־געלעבט אין קולטור־קלוב אַ סך אָוונטן פון גייסטיקן פאַרגעניגן — ביי די אַלע ליטעראַרישע און קולטורעלע שבת־צו־נאַכטן, וואָס דער קולטור־קלוב האָט דורכגעפירט יעדע וואָך, אין משך פון די אַלע פופצן יאָר, וואָס כ'האָב געהאַט דעם כבוד צו זיין אַ מיטגליד פון דער דאָזיקער חשובער אינסטיטוציע.

„כ'האָב אַ סך געלערנט פון די כלערליי רעפעראַטן אין קלוב, פון די פאַרשיידע־נע געלערנטע, שרייבערס, דיכטערס און

הפקר־געוואָרענע יידיש האָב און גוטס.

דער מחבר גייט אָן מיט זיין דערציילונג ביז צום פאַרלאָזן ווילנע. דערנאָך וואַנ־דערט ער איבער לענדער און גרענעצן קיין איטאַליע, כדי אָנצוקומען קיין ישראל מיט דער „אומלעגאַלער“ עליה, אָבער היות דאָס גיט זיך אים ניט איין, עמיג־רירט ער אין די פאַראייניקטע שטאַטן, איז דאָרט טעטיק געזעלשאַפטלעך און קומט לסוף אָן קיין ישראל, וווּ ער באַזעצט זיך און גייט ווייטער אָן מיט זיין קולטור־געזעלשאַפטלעכער אַקטיוויטעט.

דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן דורך אַ בוך־קאָמיטעט אין וועלכן עס גייען אַריין: אַברהם ברוידעס, אברהם סוצקעווער, חיים לאַזאַר, אַברהם קאַרפּינאָוויטש, א. אָרבאַך, א. אַראָנסאָן, אַדוו. ה. מ. באָסאַק, נ. באַ־זיליאַן, י. בורגין, ג. גאָרדאָנאָוויטש, ש. געלער, צ. ווילדשטיין, מ. וויינשטיין, ב. זשיטלין, ד. יוטאָן, י. מילאַקאָווסקי, ד״ר מ. פייגענבערג, ל. קאַריסקי, י. ראַדזעלי, ה. שאַליט, א. שעפּטעל. רעדאַקטאָר פון בוך איז יצחק אַלפּעראָוויטש, וועלכער האָט אויך אָנגעשריבן די הקדמה. דאָס בוך האַלט 399 זייטן און איז אינטערע־סאַנט פון אַ סך שטאַנדפּונקטן.

מוזיקערס. די קינסטלערישע פּראָגראַמען האָבן אָנגעפילט מיין יידישע נשמה מיט אַ סך פריידע און גייסטיקע באַפרידיקונג.

„ביים געזעגענען זיך מיט אייך, ליבע פריינד, לאָז איך איבער אַ באַשיידענע געלט־מתנה פאַר דעם ל״א יידישן קולטור־קלוב ווי אַן אנערקענונג פאַר דער גוטער קולטור־טעטיקייט וואָס איר פירט אָן און די גייסטיקע פרייד וואָס איר האָט געבראַכט צו מיר און צו הונדערטער אַנדערע יידן דאָ אין לאָס אַנדזשעלעס.״

דאָס איז געווען די וואונדערלעכע צוואה פון בעלאַ לעווין און אַזוי וואונדערלעך און גייסטיק דערהויבן איז אויך תמיד געווען די טעטיקייט פון איר מאַן סעם לעווין.

איך קען היינט ניט געבן קיין פולע אָפּשאַצונג פון סעם לעווין. ס'איז שוין באַלד אַריבער אַ פולער יאָר זינט ער איז פון אונדז אַוועק. די גרעסטע צאָל חברים און חברות, וואָס געפינען זיך היינט דאָ אין זאַל, האָבן אים גוט געקענט. זיי אַלע ווייסן וואָס ער האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט סיי אין אונדזער קולטור־לעבן און סיי אין דער ציוניסטישער אַרבעטער באַוועגונג.

אָבער פאַר אונדזערע נייע מיטגלידער איז כדאי אַז זיי זאָלן כאָטש בקיצור און אויבנאויפיק וויסן וועגן דעם זייער חשובן און אידעאַליסטישן קולטור־טוער סעם לעווין.

סעם לעווין איז געווען איינער פון די סאַמע ראשונים פון אונדזער קולטור־קלוב. איך ווייס נישט פון נאָך איינעם וואָס האָט אָנגעפירט מיט אַזוי פיל טעטיקייטן אין אונדזער קלוב ווי ער האָט עס געטאָן. אַ סך יאָרן איז ער געווען אונדזער קאָרעספּאָנדענץ־סעקרעטאַר; שפּעטער, אונדזער פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר. זיינע פּראָטאָקאָלן זיינען געווען באמת מוסטערהאַפט געשריבן. דערנאָך צען יאָר נאָכאַנאַנד איז ער געווען אונדזער פינאַנץ־סעקרעטאַר. און אַ דאַנק זיינע פעאיקייטן איז דער קלוב אַלע מאָל געווען אין אַ גוטן פינאַנציעלן צושטאַנד. אין אונדזערע יערלעכע געלט־זאַמלונגען וואָס דער קלוב האָט דורכגעפירט, איז ער אָפט מאָל געווען דער קאַמפּיין־פאָרזיצער און ער האָט אַלע מאָל געוויזן אַ ביישפּיל מיט אַ העכערער ביישטייערונג, אַזוי אַז אַ סך אַנדערע האָבן נאָכגעפאָלגט זיין ביישפּיל.

אויך איז ער געווען אַקטיוו אין דער ציוניסטישער אַרבעטער באַוועגונג. אַ סך יאָרן איז ער געווען דער פאָרזיצער פון דעם הסתדרות קאַמפּיין פון הירשביין־רויזענבלאַט פאַרבאַנד־צווייג, און בכלל איז ער געווען אַקטיוו אין פיל אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן אַ שייכות מיט ישראל־טעטיקייט.

מיר אין קלוב האָבן פאַר אים געהאַט אַ סך דרך ארץ און ער איז געווען באַליבט פאַר זיין פאַראַנטוואָרטלעכקייט און פריינדלעכקייט.

דאָס איז זייער אין קורצן איבערגעגעבן וועגן לעווינען. און ווי איר ווייסט שוין וועט די טאָכטער פרעזענטירן אין אָנדענק פון איר טאַטן אַ מתנה דעם קלוב. ביי דער געלעגנהייט וויל איך איצט זאָגן עטלעכע ווערטער וועגן אָט דער טאָכטער רעי שאַפּיראָ, די טאָכטער פון סעם און בעלאַ לעווין:

ווען איך קוק אויף איר און ווען איך רעד מיט איר דערמאָן איך זיך אין איר מאַמען. ווער עס האָט געקענט איר מאַמען, בעלאַן, ווייסט וואָס פאַר אַ מערקווירדיקער מענטש זי איז געווען, אַ זייער אינטעליגענטע און קולטורעלע פרוי, אַ זייער פריינדלעכער און ליבער מענטש; געווען זייער אַקטיוו אין קלוב. דעם קלוב האָט זי גערופן מיין צווייטע היים. זי איז געווען באַליבט ביי אַלעמען, און ווען אַ נייער מיטגליד האָט זיך אָנגעשלאָסן אין קלוב, איז זי געווען די דאָזיקע וואָס האָט אים מקרב געווען און אים אַרויסגעוויזן פריינדשאַפט.

איך געדענק גענוי, ווען איך און ציליע זיינען געוואָרן מיטגלידער אין קלוב, ווי זי האָט אונדז מיט אַזוי פיל ליבשאַפט אויפגענומען, און טאַקע באַלד דעם צווייטן זונטיק האָט זי אונדז פאַרבעטן אויף בראַנטש זונטיק פרי און אונדז געמאַכט פילן ווי אַלטע גוטע פריינד. קומענדיק פון קאַלטן ניו־יאָרק איז אונדז ביידן געוואָרן וואַרעם אויפן האַרץ און אין דער נשמה פון אָט דעם וואַרעמען קבלת פנים.

רעי, די טאָכטער פון סעם און בעלאַ לעווין, איז דערצויגן געוואָרן אין אַזאַ

יידישער היימישער אַטמאָספערע, איז דעריבער נישט קיין וואונדער וואָס אויך זי און איר מאַן פירן אַן אַזאַ שטייגער לעבן. רעי האָט געענדיקט אַ יידישע פאָלקשול, און ווען מיט יאָרן צוריק האָט זיך געגרינדעט אַ יוגנטלעכע אָפּטיילונג ביים ל״א יידישן קולטור־קלוב, איז זי געווען דאָרט די פּרעזידענטין. זי איז אַקטיוו און אַ פירערין אין עטלעכע נאַציאָנאַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס. זי איז נאָר וואָס צוריקגעקומען פון ירושלים וווהין זי איז געשיקט געוואָרן ווי אַ דעלעגאַט צו דער קאָנפערענץ פון דעם יידישן וועלפעיר פאָנד. זי איז אַ געהילפס דירעקטאָר אין דעם יידישער היים פאַר עלטערע. ס'איז פאַר מיר אַ פאַרגעניגן אייך פאָרצושטעלן חברה רעי שאַפּיראָ.

* * * * *

רעי שאַפּיראָ האָט גערעדט אין ענגליש און מיר גיבן איבער איר רעדע אין אָריגינאַל. אַזוי אויך האָט איר מאַן, מאַרטין מ. שאַפּיראָ גערעדט אין ענגליש און אויך זיין רעדע גיבן מיר איבער אין אָריגינאַל. דערביי איז וויכטיק צו דערוויסן זיך ווער איז געווען מאַרטין שאַפּיראָ און ווי גרויס עס זיינען זיינע פאַרדינסטן פאַר אונדזער יידישן קולטור־קלוב.

מאַרטין שאַפּיראָ איז אַ דערפאָלגרייכער לאָיער און אַ האַרציקער יידישער יונגערמאַן. ווי איך האָב פריער געזאָגט, ער צוזאַמען מיט זיין פרוי זיינען אַקטיוו אין נאַציאָנאַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס. אויך מאַרטין האָט שוין גאָר גרויסע פאַרדינסטן פאַרן קלוב און ביי דער היינטיקער געלעגנהייט וויל איך אים אין נאָמען פון קלוב אויסדריקן אַ האַרציקן יישר־כוח פאַר דעם וואָס ער האָט אויפגעטאָן פאַרן קלוב.

ווען מיר האָבן געוואָלט פאַרקויפן אונדזער בנין אויף מאָנטראָו גאַס, האָט מען זיך געכאַפּט, אַז ס'זיינען נישט געבליבן קיין בעלי־בתים, וואָס זאָלן האָבן דאָס רעכט דעם בנין צו פאַרקויפן. די קאָרפּאָריישאָן און דער טשאַרטער זיינען שוין באַלד 50 יאָר אַלט געווען, און די וואָס האָבן אונטערגעשריבן די לעגאַלע דאָקומענטן זיינען שוין מער ניטאָ מיט אונדז. מיר האָבן געהאַט פאַר זיך אַ גרויסן פּראָבלעם. האָט דאַן סעם לעווין געזאָגט אַז ער וועט פרעגן ביי זיין איידעם. און צו מאַכן עס בקיצור: עס איז געווען אַ קאָמפּליצירטער ענין, און ס'האָט גענומען עטלעכע חדשים ביז ער האָט עס געברענגט אין אָרדענונג, אַז מיר זאָלן עס קאָנען פאַרקויפן.

נישט נאָר האָט ער געטאָן די אַרבעט פריי, אָן באַצאָלט, נאָר אויך די הוצאות וואָס האָט אים געקאָסט איז ער אויך אויסגעשטאַנען.

איז ווי איר זעט, האָבן אויך די טאָכטער און דער איידעם אַ שייכות מיטן קלוב.

דערמיט שטעל איך פאָר זייביידן:

In Honor of My Mother and Father

By RAY SHAPERO

My dear Shlomo Zuckerman, Alex Robin, and members and friends of the L. A. Yiddish Culture Club:

My heart is filled with love and gratitude and with special excitement to stand among you once again. It is thrilling to see the faces of friends who shared so many good years with my parents. I am glad you are still contributing your energies and talents to this distinguished Club. May your efforts continue for the good of the Club and for your own well-being.

Just as you continue to love your Club, so did my parents identify themselves wih this distinctive organization. All of their closest and most beautiful friendships developed from their involevement with the Club. It was their second home. It provided the intellectual stimulation and the emotional happiness that rounded out their busy and active lives.

Because all Club business is conducted in Yiddish, they could be articulate and expresss themelves in full measure.

Knowing how very much a part of their lives your Club became to them it is my pleasure to express my graitude by presenting you with a gift in their honor. One half of this gift was expressly designated in my father's will. The other half comes from my family as a living tribute to the memory of two most beloved parents. Shlomo, here is our check for $1,000.00. May you continue to have good health and the energy for renewed dedication to this wonderful organization. May its membership expand and may many other families find the joy and fulfillment in your midst which my beloved parents found.

Thank you for giving me this opportunity to be among you. There will alwtys be a special place in my heart for the L. A. Yiddish Culture Club.

In Memory of Bella and Sam Levin

By MARTIN M. SHAPERO

It is much easier to receive a tradition than it is to pass that tradition on. For myself, not having been schooled in the Yiddish tradition, it was that much more difficult. However, both my wife and myself, to the extent we were able, hoped to pass on the traditions and culture of their grandparents on to their children.

In some small meature, I do believe we have succeeded. Our son Steven, when he was an unndergraduate at the University of Chicago, found time to take a Yiddish class on a non-credit extra curriculum basis. Our daughter, Bella, has just completed a fulll year of Yiddish taken for full college credit at Brandeis University. Our daughter Miriam has become most active in a Jewish Temple life. Most important of all I would hope and trust they all have an understandnig of the meaning of Yiddishkeit and all that implies.

שמואל ווייס

פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאָס אַנגעלעס

דער היי־יאָריקער קאַמפּיין צו שאַפן די נויטיקע פאָנדן פאַר יידישע הצטרכותן אין אַמעריקע און מעבר לים ווי אויך פאַר דעם ישראל עמוירדזשענסי פאָנד איז געעפנט געוואָרן דעם 15טן יאַנואַר און וועט אָנהאַלטן ביזן ערשטן מאַי. ווי אַלע יאָר וועט די געלט־קאַמפּאַניע געפירט ווערן מיט דער הילף פון איבער טויזנט וואָלונטירן אין לאָס אַנגעלעס און אומגעגנט דורכן פאַראייניקטן יידישן וועלפעיר פאָנד, אונטערן אויפזיכט פון דעם פעדעראַציע קאָונסיל (קהילה) אין וועלכן עס זיינען אָנגעשלאָסן איבער 500 נאַציאָנאַלע און לאָקאַלע אָרגאַניזאַציעס.

פאַרשטייער פון כמעט יעדער גרעסערער יידישער קערפּערשאַפט אין דער שטאָט האָבן צוגעזאָגט צו געבן די מאַקסימאַלע הילף פון זייערע אָרגאַניזאַציעס אין דער זאַמלונג פון פאָנדן, וועלכע דאַרפן היי־יאָר זיין גרעסער ווי פאַריקן יאָר מחמת די גרעסערע און כסדר וואַקסנדיקע קהלישע באַדערפעניש. פאַריקן יאָר האָט זאַמלונג אַריינגעבראַכט איבער 26 מיליאָן דאָלער. די היגע אָרגאַניזאַציעס האָבן אויך באַשלאָסן צו סוספּענדירן זייערע געלט־זאַמלונגען פאַר די דריי אַ האַלב חדשים וואָס דער אַלגעמיינער קאַמפּיין וועט געפירט ווערן. דאָס שליסט איין אַזעלכע קערפּערשאַפטן ווי דער אַמעריקאַנער יידישער קאָנגרעס, אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע, בני־ברית, הדסה, יידישער אַרבעטער קאָמיטעט, ציוניסטישער אַרבעטער פאַרבאַנד, אַרבעטער רינג, קאָונסיל פון יידישע פרויען, מזרחי, און די פאַרשיידענע בילדונג־אינסטיטוציעס.

דער צדקה־קאַמפּיין ווערט היי־יאָר אָנגעפירט פון די כלל־טוערס: אוירווין גאָלדענבערג, לאָורענס אי. איירעל און ראַביי הילל סילווערמאַן.

ווי אַזוי ווערן די געזאַמלטע פאָנדן פאַרטיילט?

פאַר די איינוווינערס אין לאָס אַנגעלעס וואָס ווילן האָבן אַ באַגריף ווי אַזוי די געזאַמלטע פאָנדן ווערן פאַרטיילט, איז כדאי אָנצוגעבן כאָטש אַ טייל פון די גרויסע סומעס פון וועלכע עס געניסן די היגע אינסטיטוציעס און די הילף־קערפּערשאַפטן פון אייראָפּע און ישראל.

די גרעסטע סומע — איבער פערצן און אַ האַלב מיליאָן דאָלער — האָט געקראָגן דער פאַראייניקטער יידישער אַפּיל, וואָס שליסט איין דעם דזשאָינט דיסטריביושאַן קאָמיטע, „אָרט"־פעדעראַציע, מלבון אין ישראל, יוגנט־עליה און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס. אַ סומע פון איבער אַנדערטהאַלבן מיליאָן דאָלער איז געגעבן געוואָרן אויף צו העלפן די נייע אימיגראַנטן פון סאָוועט־רוסלאַנד. אין משך פון די לעצטע דריי יאָר זיינען אייגעאָרדנט געוואָרן אין ל. א. איבער 1400 יידישע משפחות פון רוסלאַנד. „האַיאַס", די איבער 90 יאָר אַלטע יידישע הילף־אָרגאַניזאַציע פאַר אימיגראַנטן אין אַמעריקע, האָט געקראָגן איבער $78,000.

איבער אַ מיליאָן מיט $171,000 איז געגעבן געוואָרן פאַר יידישער דערציונג אין ל. א. פון דעם האָט די ביוראָ פאַר יידישער דערציונג, וואָס האָט די השגחה איבער 64 יידישע שולן, געקראָגן אַ מיליאָן מיט 117,000 דאָלער.

די קאָמיוניטי צענטערס אַסאָסיאיישאַן — די דאָך־אָרגאַניזאַציע פון די 6 יידישע קאָמיוניטי צענטערס אין ל. א. און אַרומיקע שטעטלעך — האָט געקראָגן אַ מיליאָן מיט $775,000. דאָס שליסט איין קרוב אַ האַלבן מיליאָן דאָלער פאַר דער הילל־פונדאַציע, וואָס פאַרנעמט זיך מיט אויפקלער־אַרבעט צווישן דער יידישער סטודענטישער יוגנט אין די גרעסערע אוניווערסיטעטן אין דער שטאָט.

צוויי מיליאָן דאָלער איז געגעבן געוואָרן צו יידישע געזונט און וווילזיין אָרגאַניזאַציעס. דאָס נעמט אַרום די היימען פאַר עלטערע, שפּיטאָלן, דער יידישער פאַמיליען־דינסט, פאַרשיידענע סאָרטן פון הילף פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג

און דער נעשאָנאַל דזשואיש וועלפעיר באָארד.

די קאָמיוניטי רילייישאַנס קאָמיטע פון דער יידישער פעדעראַציע האָט געקראָגן איבער $330,000. מיט דעם־אַ קאָמיטעט זיינען פאַרבונדן, פאַרן צוועק צו פאַרטיידיקן יידישע רעכט, דער אַמעריקאַנער יידישער קאָנגרעס, יידישער אַרבעטער קאָמיטעט, אַנטי דעפאַמיישאַן ליג פון בני־ברית, יידישע מלחמה וועטעראַנען און אַנדערע.

דער יידישער פעדעראַציע קאָונסיל האָט געקראָגן איבער $900,000. אָט די קערפערשאַפט, וואָס מיר האָבן ליב צו רופן „די יידישע קהילה", הגם זי האָט גאַנץ אַנדערע פונקציעס ווי די יידישע קהילה האָט געהאַט אין שטעט און שטעטלעך פון דער אַלטער היים קאָאָרדינירט די אַדמיניסטראַטיווע טעטיקייט פון די לאָקאַלע הילף־אַגענטורן דאָ אין שטאָט, וועלכע האָט, לויט די לעצטע שאַצונגען וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער לעצטער אויסגאַבע פון „יידישן יאָרבוך", אַ יידישע באַפעלקערונג פון איבער 455,000, כן ירבו.

נאַציאָנאַל־פאָנד פייערט 75־סטן יובליי און 25 יאָר דינסט פון פרעד קאַהאַן

דער היי־יאָריקער חנוכה־יום־טוב פון יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד איז געווען געווידמעט דעם 75 יאָריקן יובל פון קרן קימת און 25 יאָר דינסט פון פרעד קאַהאַן, דער עקזעקוטיוו וויצע־פרעזידענט פון נאַציאָנאַל־פאָנד אין דעם מערב ראַיאָן.

פאַר די לייענער פון „חשבון" איז דוכט מיר ניט נייטיק צו דערקלערן וואָס דער נאַציאָנאַל־פאָנד איז און זיינע דערגרייכונגען פאַר ארץ ישראל און פאַר דער יידישער מדינה. עס איז גענוג צו זאָגן, אַז קרן קימת האָט אין משך פון זיינע 75 יאָר געהאָלפן פאַרוואַנדלען דעם מדבר־באָדן פון ארץ ישראל אין בליענדיקע וועלדער, פעלדער און גערטנער.

פרעד קאַהאַן (זיין ערשטער נאָמען איז פאַרענגלישט געוואָרן פון דער לערערין אין דער עלעמענטאַר שולע אין אַמעריקע ווען ער איז אין עלטער פון אַכט יאָר געקומען מיט טאַטע־מאַמע פון זיין געבורטס־שטאָט ירושלים) האָט איבערגענומען די אָנפירונג פון דער היגער אָרגאַניזאַציע פון נאַציאָנאַל־פאָנד אין 1952. אין משך פון די 25 יאָר איז פרעד קאַהאַן געוואָרן איינער פון די פראָמינענטסטע יידישע כלל־טוער אין היגן יידישן ישוב. אָבער זיין הויפּט־טעטיקייט איז געווען געווידמעט אויסצוברייטערן דעם געזעלשאַפטלעכן שטח פון נאַציאָנאַל־פאָנד אין לאָס אַנגעלעס. אַז זיין אַרבעט האָט געהאַט מזל ברכה באַווייזט דער פאַקט וואָס די יערלעכע הכנסה פון דער אָרגאַניזאַציע איז אויסגעוואַקסן פון $61,000 מיט 25 יאָר צוריק, צו אַ מיליאָן מיט $400,000 היינט. פרעד קאַהאַן איז אַ זעלטענע קאָמבינאַציע פון דעם יידישן פאָלקס־מענטש, וואָס קען אָנרופן ביים ערשטן נאָמען כמעט יעדן טוער אין איינע פון די איבער הונדערט פאָלקס־אָרגאַניזאַציע און דעם גייסטיקן אַריסטאָקראַט, פון דעם תלמיד חכם, ווי מיר קענען אים פון דער אַלטער היים.

ביי דער חנוכה־פייערונג איז פרעד קאַהאַן באַערט געוואָרן מיט אַ פיינער זילבערנער קונסט־אויסאַרבעטונג און די אָרגאַניזאַציע האָט באַשלאָסן צו גרינדן אַ נחלה אויף זיין נאָמען אין דעם „ביי־סענטעניעל נאַציאָנאַלן פאַרק" אַרום זיין געבורט־שטאָט ירושלים. דער בעל־שמחה איז באַגריסט געוואָרן פון אַ ספעציעלן שליח פון דער ישראל־רעגירונג, עמוס אייראָן, און פון דעם מעיאָר אין לאָס אַנגעלעס, טאָמאַס ברעדלי. אגב איז דער בעל־יובל דער פרעזידענט פון דעם „בני־ציון" פראַטערנאַלן אָרדן און אַ קאָמישאָנער אין דער שטאָטישער טראַנספּאָרטאַציע קערפערשאַפט. אַנדערע רעדנער ביי דער פייערונג זיינען געווען: ראַביי דזשייקאָב אָט, גייסטיקער פירער פון ספרדישן טעמפל, תפארת ישראל, און צבי בראָש, גענעראַל קאָנסול פון ישראל אין ל. א. עס האָבן זיך אויך באַטייליקט אין דער פייערונג די ראַבייס יהושוע זעלדין, נייטן שולמאַן און מאַרטין לעווין.

פינף פרעזידענטן פון דעם ל. א. קאָונסיל פון נאַציאָנאַל־פאָנד, וועלכע האָבן יעדער אויף זיין אופן געמאַכט אַ בייטראַג

צו דער אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע די לעצטע 25 יאָר, האָבן געקראָגן צוגע־טיילט אַ באַזונדערע אנערקענונג: דאָס זיינען: טעד סטרימלינג, מילאָן ראָווען, דזשאָרדזש ל. העקער, ד״ר אוירוווינג מאָסקאָוויטש און אברהם שפיגל. מר. שפיגל, אגב אַן אימיגראַנט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה און אַ באַקאַנטער כלל־טוער אין היגן יידישן ישוב, האָט אָנגעפירט מיט דער פייערונג.

אַרבעטער רינג האַלט אָפּ יערלעכע קאָנפערענץ; הסתדרות דיוויזיע גיט אָפּ כבוד צו נתן גראָוויטש

צווישן נאָוועמבער 19 און 21, 1976, האָט דער אַרבעטער רינג אין ל. א. אָפּגעהאַלטן זיין 57סטע יערלעכע קאָנ־פערענץ צו וועלכער עס איז געקומען אַלס ספּעציעלער גאַסט, דער נאַציאָנאַלער אָרגאַניזאַציע־דירעקטאָר, נעט פּעסקין. די דעלעגאַטן פון אַרבעטער רינג צווייגן האָבן אויפגענומען באַריכטן פון דיסט־ריקט קאָמיטעט, באַריכטן פון די ברענ־טשעס און אַ ספּעציעלער באַריכט פונעם אַרב. רינג קולטור־צענטער און פון זיין פינאַנציעלן מצב. זיי האָבן אויך דיסקו־סירט אַ צאָל רעזאָלוציעס איבער אַלגע־מיינע און יידישע פּראָבלעמען.

בײַ אַ ספּעציעלער זיצונג איז אויפ־גענומען געוואָרן אַ רעפעראַט פון נעט פּעסקין: „נייע ריכטונגען פון אַרבעטער רינג.״ ווי באַוווסט גייט דער אַרב. רינג איצט איבער מער און מער אונטער דער אָנפירונג פון די אַמעריקאַנער געבוירענע זין און טעכטער פון דעם אָרדן און עס ענדערן זיך די פּראָגראַמען פון אַרבעט. אָט די ענינים האָט פּעסקין באַהאַנדלט אין זיין רעדע.

נתן גראָוויטש, פּאָרזיצער פון דיסט. קאָמיטעט, האָט ביי דערעפענונג־זיצונג גערעדט איבער דער פראַגע: „צי האָבן מיר געוואונען אָדער פאַרלוירן די פּרעזי־דענט און קאָנגרעס וואַלן?״ קורצע באַ־גריסונג־רעדעס האָבן געהאַלטן: מאַקס מאָנט, פון יידישן אַרבעטער קאָמיטעט; בימריס כענקין, פון ציוניסטישן אַרבע־טער פאַרבאַנד, סערגיי נוטקעוויטש, פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע, און שמואל ווייס, פון יידישן סאָציאַליסטישן פּאַר־באַנד.

די קאָנפערענץ איז פאַרענדיקט געוואָרן ביי אַ פייערלעכן לאָנטשאָן אין אַמבאַ־סאַדאָר האָטעל, אַראַנזשירט פון אַר. רינג דיוויזיע פון הסתדרות קאַמפּיין, ביי וועלכן מען האָט אָפּגעגעבן כבוד צו נתן גראָ־וויטש, דעם לאַנג־יאָריקן טוער פון אַרב. רינג און יידישן אַרבעטער קאָמיטעט און לעצטנס אַן אָנפירנדיקער מיטגליד אין דער יידישער געמיינדע פון דער שטאָט. פריינד גראָוויטש האָט דורכגעמאַכט די שבעה מדורי גיהנום פון די דייטשע קאָנ־צענטראַציע לאַגערן און עס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין לאָס אַנגעלעס וואָס אַ געזעלשאַפטלעכער טוער פון דער נאָך־מלחמה אימיגראַציע ווערט באַערט פון אַ צווייג פון הסתדרות קאַמפּיין.

דער ערן־גאַסט איז באַגריסט געוואָרן פון אברהם פרענק, דירעקטאָר פון היגן הסתדרות קאַמפּיין, און דאָראָטי ראַכמיס, דירעקטאָרין פון אַרבעטער רינג. דאָ־ראָטיס רעדע האָט געמאַכט אַ באַזונדערס טיפן איינדרוק מחמת איר באַנעם פון דעם טראַגיזם פון אַ קאַצעטניק וואָס ראַנגלט זיך פאַר זיין לעבן. דאָראָטי איז אַן אַמע־ריקאַנער געבוירענע טאָכטער פון אַ באַ־קאַנטער אַרבעטער רינג משפחה אין ל. א.

די טשערלייט פון די קאָנפערענץ־סעס־יעס זיינען געווען: דוד דייווידסאָן, לעאָ וואַלט, סידני בלייפעלד און מאַקס רומאַק, וועלכער איז אויך געווען דער טשערמאַן פון דער רעזאָלוציע־קאָמיטעט.

טעטיקייטן פון ציוניסטישן אַרבעטער פאַרבאַנד

פריינד משה כהן, דירעקטאָר פון ציו־ניסטישן אַרבעטער פאַרבאַנד אין לאָס אַנגעלעס האָט פאַרעפנטלעכט אַ לענגערן באַריכט פון אַ יאָר טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע, פון וועלכן מיר נעמען אַרויס דעם פאָלגענדן קיצור:

דעם 14טן נאָוועמבער האָט דער שטאָט קאָמיטעט איינגעאָרדנט אַ פרישטיק צו דיסקוטירן פּראָבלעמען פון הסתדרות־קאַמפּיין. ס'זיינען אויפגעטראָטן: יעקב קאַהאַן, טעאָדאָר כץ, אַברהם פראַנק און בי טשענקין... ביי דער יערלעכער קאָנ־

פערענץ פון דער הסתדרות, דעם 5טן דעצעמבער, איז אונדזער באַוועגונג געווען שטאַרק פאַרטראַטן... דער איינציקער דעלעגאַט — סיון האַמבורגער פון לאָס אַנדזשעלעס — האָט זיך געטיילט מיט זיינע איינדרוקן ביי אַ זיצונג פון אונדזער עקזעקוטיווע וועגן דער נאַציאָנאַלער קאָנווענשאַן פון הסתדרות אין ניו־יאָרק און די קאָנווענשאַן פון דער אַמעריקאַנער ציוניסטישער פעדעראַציע אין גראָסינגערס... מיר האָבן רעגיסטרירט, לײדער, ניט קיין גענוגנדע צאָל, 153 פּערזאָנען פאַר דער מפקד אַקציע ביז סוף נאָוועמבער... ס'ווערן געמאַכט הכנות פאַר דעם אויפטריט פון בען באָנוס און זיין טרופּע דעם 13טן פעברואַר, דורכגעפירט בשותפות מיטן אַרבעטער רינג...

ביים סוף נאָוועמבער האָבן מיר געשאַפן אין פאַרפליכטונגען פאַרן ציוניסטישן אַרבעטער פאָנד אַרום $14,000, מיט דער באַטייליקונג פון פאָלגענדע צווייגן: אַמער. הבונים אַסס'ן — $1038; אויפבוי — $763; בן גוריון — $3500; הירשביין־רויזענבלאַט — $1351; הרצל — 415; וויצמאַן־זאַלצמאַן — $607; לכיש — $660; מעטראָפּאָליטען — 1878; סירקין — $1885; עמק — $330; פיין־זרובבל — $931 און קלענערע סומען פון אַנדערע צווייגן.

ביז איצט האָט דער פאָנד איבערגעשיקט צום נאַציאָנאַלן אָפיס $5,000 איינשליסנדיק $1000 פאַר$ אונדזער פרעסע־פאָנד.

די נייע באַאַמטע פון ציוניסטישן אַרבעטער פאַרבאַנד זיינען: סיון האַמבורגער, ראַיאָן־פאַרזיצער; אהרן ליפּטאָן, פאַרזיצער פון אַדמיניסטראַטיוון קאָמיטעט; מאַקס אַלפּער, לייב נאַטאַנזאָן און יעקב קאַהאַן, וויצע־פּרעזידענטן; מאָריס דייטש, קאַסירער; טעאָדאָר כּץ, סעקרעטאַר, און גנענדל באָנטשעק, פּראָטאָקאָל סעקרעטאַרין.

אַ גרוס פון אַ גאַסט אין ל. א.

ד"ר בערל פרימער, דער קולטור־דירעקטאָר פון סוכנות, איז מיט אַ צייט צוריק געווען אין לאָס אַנגעלעס ווו ער האָט באַזוכט די אינסטיטוציעס פון דער היגער ציוניסטישער אַרבעטער באַוועגונג, צווישן זיי דעם הבונים קעמפּ אין איידלווײלד און דעם יידישן קולטור קלוב. וועגן זיין באַזוך האָט ער פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין "פאָלק, וועלט און מדינה" נומער 24, ווו ער שרייבט אויך וועגן אונדזער קולטור קלוב.

אונטער דעם קעפּל, "די שעפערישע וועטעראַנען" שרייבט ער דעם פאָלגנדיקן קאָמפּלימענטירנדיקן מאמר:

"דעם זעלבן טאָג האָבן מיר זיך באַגעגנט מיטן יידישן קולטור קלוב אין לאָס אַנדזשעלעס, אַ פּאָפּולערע, אַקטיווע אָרגאַניזאַציע וואָס איז אַ פאַקטאָר אין יידישן קולטור־לעבן אין שטאָט.

"אינעם שיינעם לאָקאַל פון ציוניסטישן אַרבעטער אינסטיטוט האָבן זיך צונויפגעזאַמלט העכער 250 יידן, דאָס בעסטע און שענסטע פון עלטערן יידישן דור, טוערס פון נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד און אַרבעטער רינג, אינטעלעקטואַלן, לערערס, דערציערס, שרייבערס און סתם יידן, וואָס יידיש איז זיי ליב און טייער און לכל הפּחות לגבי זיי אַ רעאַלע ווערטפולע און לעבעדיקע וועלט. די טעמע פון רעפעראַט איז געווען אין פלוג אַ טעאָרעטישע און אַבסטראַקטע: דאָס גייסטיקע פּנים פון וועלט־יידנטום". פאַר דעם עולם אָבער איז עס געווען קאָנקרעט, באַשיימפּערלעך און דרינגענדיק.

"בעת איך האָב גערעדט האָב איך זיך צוגעקוקט צום פּובליקום, אָט איז דער וווּנדערלעכער דור, די צייט־ברידער פון ותיקים אין ישראל. קליין איז ער געווען אין צאָל, אָבער בויעריש, טרוימעריש און אידעאַליסטיש. ער האָט געלייגט די יסודות פאַר דער אויפבלי־תקופה פון יידישן לעבן אין די שטאָטן. סאָציאַליסטיש (אפילו ווען ניט אין דער אויסגעשפּראָכענער און דעקלאַרירטער פאָרם) אהבת ישראלדיק, ציוניסטיש (אפילו אַן אָרגאַניזאַטאָרישן שטעמפּל). די הייסע חסידים פון שאַפן אין יידיש און העברעיש.

"היינט לעבט דער דור איבער די אָרמעטיקע פאַרעלטערונג־יאָרן און די לאַנגזאַמע שקיעה פון דער פאַרגאַנגענער יידישער וועלט. אָבער ס'איז צו פרי צו מאַכן איבער זיי אַ "רבנן־קדיש" — די זיינען נאָך אַלץ דאָ, נאָך אַלץ שטאַרק,

פאַרבענקטע, נאָך אַלץ „וועלטלעך", כאָטש מיט אַ נייער באַציונג צו רעליגיעזע מקורות.

„די טוערס (שלמה צוקערמאַן, אַלעקס ראָבין, יעקב קאַהאַן, מאָריס דייטש א"אַ) פירן דורך פערציק פאָרלעזונגען אַ יאָר, פאַרשפרייטן דאָס יידישע בוך, שטיצן יידישע שרייבערס. דער עולם — אַ יום־טובדיקער, אַ פריילעכער און אומהיילבאַר אָפּטימיסטיש.

„אויב יוגנט איז פאַרליבטקייט, עקסטרעמקייט און עקשנות, זיינען זיי אפשר יונגער ווי די נאָכוווקס־גרופּע אינעם קעמפּ. אַ סך איבערגעלעבט, אָבער האָבן נאָך אַלץ דעם בלוי־אויגיקן גלויבן אין מאָרגן. אַ וועלט פון טרוימען און מעשים."

אַ בריוול פון אַ ניי-געקומענעם פון סאָוועט-רוסלאַנד

אַלעקס ראָבין, פרעזידענט פון יידישן קולטור־קלוב נוצט אויס יעדער געלעגנהייט ביי די קולטור שבת־צונאַכטן צו פאַרבעטן ניי־געקומענע יידישע אימיגראַנטן פון סאָוועטן־פאַרבאַנד צו באַטייליקן זיך אין דער אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע. אַן אָפּרוף פון אָט דער גאַסטפריינדלעכקייט פונעם קלוב איז אַ כאַראַקטעריסטיש בריוול פון אַ רוסיש־
יידישן אימיגראַנט, געשריבן אין דער אָרטיקער אָרטאָגראַפיע, צו חבר ראָבין, וואָס מיר דרוקן אין דעם נומער „חשבון":

„ליבער פריינד מיסטער ראָבין!

אַלע מיינע יאָרן האָב איך געלעבט אין רוסלאַנד. איך בין אויסגעוואַקסן אין אַ היימיש יידישער פאַמיליע. קינדערווייז אַביסל געלערנט יידיש, אַ סך געלייענט יידישע ביכער, נאָר מ'האָט ניט געקענט לאַנג זיין אַ ייד, ווייל מיר האָבן געלעבט אין גלות.

צען יאָר בין איך געווען אַ דירעקטאָר פון אַן אַרבעטער קלוב, נאָר קיין יידיש וואָרט, אָדער רעדן וועגן יידישע שרייבערס האָט מען ניט געטאָרט. עס איז געקומען די צייט און מיר געפינען זיך אין אַמעריקע, אין אַ פריי לאַנד. קומענדיק דאָס ערשטע מאָל צו אייך אין יידישן קלוב, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז דאָ איז מיין אָרט. מיט גרויס פאַרגעניגן שלינג איך יעדער יידיש וואָרט, יעדער יידיש ליד וואָס ווערט געזונגען ביי אייך. מיין האַרץ האָט זיך דערוואָרעמט. עס ווילט זיך לעבן און איך מאַך מיך גרויס וואָס איך בין אַ ייד.

אַ גרויסן דאַנק אייך, ליבער פריינד מיסטער ראָבין, וואָס איר האָט מיר געגעבן דאָס גליק צו קומען צו אייך. איך טו וואָס מעגלעכקייט עס זאָל וואָס מער יידן פון רוסלאַנד קומען אין יידישן קלוב."

אַ הסתדרות
אַנויִאיטי טראַסט־קאָנטראַקט

פון דער

ישראל הסתדרות־פונדאַציע

אינקאָרפּאָרייטעד

פאַרזיכערט אייך און אייער פרוי:—

- אַ יערלעכע הכנסה פון 9½%

און

- באַדייטנדיקע איינשפּאָרונגען

הכנסה־שטייער, ירושה־שטייער, „פּראָבעיט״־הוצאות, ווי אויך פונעם „קאַפּיטל־געינס״־שטייער אויף סעקיוריטיס, וואָס איר האַלט לענגער ווי 6 חדשים.

זייט איר פאַראינטערעסירט...

אין העלפן זיך אַליין דורך העלפן ישראל?

אויב יאָ . . . טוט זיך אַליין אַ טובה און דערקונדיקט אייך וועגן דעם נייעם 9.5 פּראָצענט הסתדרות אַניואיטי טראַסט - פונדאַציע.

שניידט אויס דעם קופּאָן און שיקט צו דורך פּאָסט:

HISTADRUT ANNUITY TRUST
of the ISRAEL HISTADRUT FOUNDATION, Inc.

7250 Beverly Blvd., Los Angeles, Calif. 90036 — Tel. 938-3201

APPLICATION for Histadrut Annuity Trust Agreement

To be issued to..

Address..

Date of Birth.................................Soc. Sec. No...............................

Principal Amount $..

Date.......................Signature of Applicant..............................

יידישער נאַציאָנאַל פאָנד
אַניואיטי פאָנד

איר קענט האָבן
אַן איינקונפט אין משך פון אייער לעבן
מיט אַ צוגאָב פון אַ בונד מיט ישראל

עס איז אייער אינטערעס זיך באַלד איינצושאַפן
אַ לעבנסלענגלעכע נאַציאָנאַל-פאָנד אַניואיטי-הכנסה
און העלפן זיך אַליין דורך העלפן מדינת ישראל!

✡

שניידט אָפּ דעם קופּאָן און שיקט עס דורך פּאָסט
פאַר ווייטערדיקער אינפאָרמאַציע :

אברהם שפיגעל, קאונסיל פּרעזידענט • טעלעפאָן: 655-8100

MR. FRED KAHAN, Executive Vice-Pres.

JEWISH NATIONAL FUND

Western Region, Jewish National Fund

6420 Wilshire Blvd. • Los Angeles, Calif. 90048

Yes, I am interested in helping the Land of Israel while obtaining an income for life. Please send me more information about the Jewish National Fund Annuity Trust.

Name..

Address.................. ....

City...Zip Code..........................